

EESTLANE SÕDURINA
JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS,
VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. Haber

Kapten

Tallinn, 1932

EESTLANE SÕDURINA. JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEK-
TERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. H a b e r
kapten

Tallinna, 1932

Suomen 1.2.31
Pöytäkirja

Tois. Kivi kirjasto - ei
lunastu - kassat haas. Kassa
edell. aine - viikkukokous uusia
koti - puolesta puolesta
Kokous kirjasto - selitykset
Kokous
Kokous

32.

15.2.1931
1931

Kokous
Kokous
Kokous

EESSÕNA

Uurimuse “Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks” esimeses osas (“Eestlane sõdurina”) on suur hulk psühhofüüsilisi küsimusi, mida tuleb uurida, teises pooles tehakse nende põhjal järeldusi.

Mõiste “eestlane sõdurina” nõuab eestlase kui võitleja uurimist, kuid jätab uurimisala ajaliselt piiritlemata. Seetõttu on minu esialgne eesmärk – uurida eestlast Vabadussõjas, s.o. ainult kindlal ajajärgul – ajalise ulatuse mõttes märksa laiendatud. Sellest tingituna vaatlesin eestlast kui võitlejat:

- 1) muistse iseseisvuse ajajärgu lõpul,
- 2) allumise ajajärgul võõrale rahvale,
- 3) Vabadussõjas ja rahuaja õppetöös.

Peale selle uurisin veel eesti rahva praegust ühiskondlikku kihistist, füüsilist ja moraalselt seisukorda, mille järel asusin vajalikke järeldusi tegema.

Üksikute ajajärgude vaatlusel olen püüdnud näidata, kuidas need rahva psühholoogilist arengut on mõjutanud. Ajaloolis-psühholoogiliselt murrangulisemate ajajärgude vaatluse abil läheneme järk-järgult Vabadussõja-aegsele eestlasele. Eelajajärgude vaatluse toel suudame tungida Vabadussõja-aegse eestlase hingelisse struktuuri ja saame temast kui psühholoogilisest tervikust aru. Need ajajärgud annavad ühtlasi aluse praegusaja eestlase mõistmiseks.

Iseenesest on tegu väga laia teemaga, peale selle veel täiesti uudsega. See tingis erilise käsitusviisi, nõudes algmaterjalidesse süvenemisel paljude erinevate küsimuste valgustamist, mis paisutas töö mahu üle lubatud piiride.

Lühike aeg ja uuritud materjali (eriti algmaterjali) rohkus surusid kokku aja töö kirjutamiseks, mille tõttu kannatasid kirjutise redaktsiooniline viimistlus ja süsteemi sirgjoonelisus. Sellest on töö autor küll teadlik, kuid füüsilised võimed ei lubanud neid vältida.

M. Haber
Kapten

SISUKORD

SISUKORD	119
KASUTATUD ALLIKATE NIMEKIRI	123
SISSEJUHATUS	134
ESIMENE OSA.....	135
<u>EESTLANE VÕITLEJANA. VAADELDUD AJALOOSES PERSPEKTIIVIS. EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS. EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS</u>	135
1. jagu	
<u>MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR</u>	135
I peatükk	
<u>Ühiskondliku-riikliku elu korraldus iseseisvusaja lõpul</u>	135
II peatükk	
<u>Muistsete eestlaste sõjaline organisatsioon, relvastis ja väljaõpe</u>	138
- Organisatsioon	138
- Muistsed relvad	140
- Väljaõpe	142
III peatükk	
<u>Muistsete eestlaste strateegia ja taktika</u>	145
- Strateegia	145
- Taktika	151
IV peatükk	
<u>Muistsete eestlaste kui võitlejate iseloomustus</u>	156
2. jagu	
<u>EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE VÕIMU AJAJÄRGUL 1227.–1918. a.</u>	163
I peatükk	
<u>Ordu aeg</u>	164
II peatükk	
<u>Rootsi aeg</u>	167

III peatükk	
<u>Vene aeg</u>	172
- 2. jao kokkuvõte	181
3. jagu	
<u>EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS JA SÕDURINA</u> <u>RAHUAJA ÕPPETÖÖS</u>	182
I peatükk	
<u>Vabadussõja-eelne ühiskondlik meeleolu</u>	182
II peatükk	
<u>Sõjaväe organiseerimine ja komplekteerimine Vabadussõjas</u>	184
- Sõjaväe organiseerimine	184
- Sõjaväe komplekteerimine	187
III peatükk	
<u>Eestlane võitlejana Vabadussõja alul sõjaväe organiseerimise ajajärgul</u>	192
IV peatükk	
<u>Murrang Vabadussõjas</u>	199
- Moraalsed põhjused	199
- Materiaalsed põhjused	201
- Organisatsioonilised ja sõjataktilised põhjused	201
V peatükk	
<u>Väeosade võitlusvõimet mõjutavad tegurid</u>	202
- Relvastis	202
- Puhkus- ja toitlusküsimused	203
- Juhid ja juhtimine	204
- Kaotused	207
- Haigused	208
VI peatükk	
<u>Kangelasvaimu avaldusi Vabadussõjas</u>	208
- Näiteid löögiosadest (kuperjanovlased, skaudid, kalevlased, soomusronglased)	209
- Näiteid jalaväepolkudest (1., 4., 6., 7. ja 9. jalaväepolk)	215
VII peatükk	
<u>Eestlased lahingus</u>	218
- Tuleefekt	218
- Ootamatusefekt	219
- Üldine meeleolu	220
- Distsipliin	224
- Kokkuvõte	224

VIII peatükk	
<u>Eestlane sõdurina rahuaja õppetöös</u>	226
4. jagu	
<u>EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS</u> ..	233
I peatükk	
<u>Eesti rahva ühiskondlik kihistis</u>	233
- Ajalooline ülevaade kihististe tekkimisest	233
- Talupojad	235
- Linna väikekodanlased	238
- Suurettevõtjad	240
- Töölised	240
- Haritlased	244
II peatükk	
<u>Rahva juurdekasv, vanuslik koostis, tervishoidlik seisukord, hariduslik tase ja kõlblus</u>	245
- Rahva juurdekasv	245
- Vanuslik koosseis	246
- Tervislik seisukord	246
- Hariduslik tase	248
- Kõlblus	250
III peatükk	
<u>Eestlase üldiseloostus. Üldkokkuvõte</u>	252
- Üldiseloostus	252
- Üldkokkuvõte	257
TEINE OSA	
<u>JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS</u>	259
I peatükk	
<u>Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks</u>	259
- Komplekteerimise süsteem	259
- Sõduritega komplekteerimine	260
- Kaitseväge komplekteerimine juhtkonnaga	262
- Ohvitseridega komplekteerimine	263
- Allohvitseridega komplekteerimine	264
II peatükk	
<u>Järeldusi kaitsevaeliseks kasvatuseks ja väljaõppeks</u>	267
- Kasvatuse ja väljaõppe tähtsusest	267
- Seltskondlik kasvatus	268

- Kaitseväeline kasvatus	271
- Sihtjooni kaitseväliseks kasvatuseks	272
- Sihtjooni kaitseväliseks väljaõppeks	274
III peatükk	
<u>Järeldusi kaitseväe juhtimiseks</u>	278
- Juhtimisaparaat	278
- Poliitilis-strateegiline juhtimine	279
- Operatiivne juhtimine	279
- Taktikaline juhtimine	282

KASUTATUD ALLIKATE NIMEKIRI

I

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

1. J. JUNG. LÄTI HENDRIKU LIIVIMA KROONIKA EHK AJARAAMAT. Tartu 1881.
2. E. PABST. HENRICH'S VON LETTLAND LIVLÄNDISCHE CHRONIK. Tallinn 1867.
3. Prof. H. MOORA. EESTLASTE KULTUUR MUISTSEL ISESEISVUSE-AJAL. K/Ü Loodus, Tartu 1926.
4. H. MOORA. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – SÕDUR 1926. a. nr. 20/21, 28 ja 29.
5. J. VASAR. Eestlaste ülevõim Balti merel 12. sajandil. – SÕDUR 1930. a. nr. 30/31/32.
6. E. LAID. EESTI MUINASLINNAD. K/Ü Loodus, Tartu 1923.
7. EESTI KINNISMUISTISED: MUINASAEGSED JA POOLAJALOOLISED. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetus (III). Odamees (Carl Sarap), Tartu 1925.
8. SAAREMAA JA MUHU MUINASJÄÄNUSED. Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti toimetus (II). Odamees (Carl Sarap), Tartu 1924.
9. J. JUNG. MUINASAJA TEADUS EESTLASTE MAALT I. Üleüldine muinasaja kirjeldus. A. Grenzsteini trükk, Jurjev 1899.
10. A. PÕRK. EESTI AJALUGU I. Vanem iseseisvuse aeg kuni 1227. a. Eesti Kultuur-Ajaloo Seltsi väljaanne, Tallinn 1927.
11. A. SAAL. ÜLEÜLDINE ISAMAA AJALUGU I. Eestlaste ajalugu kõige vanemast ajast nende priiuse kaotamiseni. N. Erna kuluga trükitud Rakveres 1893.
12. Ajakirjas EESTI KIRJANDUS ilmunud kirjutised.

1908. aastakäik

V. REIMAN. Eesti rahva hariduse järg iseseisvusaja lõpul (lhk. 30–42, 89–99, 121–133, 153–158, 281–289 ja 345–352).

Dr. J. LUIGA. Eesti muinasusk (lhk. 100–106).

1918/19. aastakäik

Dr. J. LUIGA. Soome sugu usk III. Tao (lhk. 20–38).

Dr. J. LUIGA. Soome sugu usk IV. Usu psühholoogilised alused (lhk. 129–158).

1921. aastakäik

Dr. J. LUIGA. Lembitu surm (lhk. 106–115).

Dr. J. LUIGA. Rattama kalmed.

Dr. J. LUIGA. Lembitu välispoliitika (lhk. 225–238, 257–277, 305–317, 353–373).

Dr. J. LUIGA. Lembitu Vytamas (lhk. 9–11).

1922., 1923. ja 1926. aastakäik

Dr. J. LUIGA. Läti Hendriku kroonika kriitika.

13. J. B. HOLZMAYER. DAS KRIEGSWESEN DER ALTEN OESELER.
Kuresaare 1867.

25. Kolonel R. TOMBERGI SÕJAKUNSTI EVOLUTSIOONI LOENGUD
Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a.

II
EESTLASED VÕITLEJANA VÕÖRASTE RAHVASTE VÕIMU
AJAJÄRGUL 1227.–1918. a.

26. Dr. med. J. LUIGA. EESTI VABADUSEVÕITLUS 1343–1345. Harju
mäss. A/S Varrak, Tallinn 1924.

27. B. RUSSOV. LIIVIMAA KROONIKA I ja II. Tõlkinud eesti keelde K.
Leetberg. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1920.

28. H. KRUUS. EESTI AJALOO LUGEMIK I ja II. Eesti Kirjanduse Seltsi
kirjastus, Tartu 1924 ja 1926.

29. Prof. O. SILD. EESTLASTE VABADUSE JÄRKJÄRGULINE KOKKU-
VARISEMINE KESKAJAL. Postimehe trükk, Tartu 1926.

30. J. ADAMSON. EESTI AJALUGU ALGKOOLIDELE. Neljas, täiendatud
trükk. K/Ü Loodus, Tartu 1928.

31. V. REIMAN. EESTI AJALUGU. Trükiks korraldanud **cand. hist.** H. SEPP.
A/S Varrak, Tallinn 1920.

32. Prof. V. KLJUTŠEVSKI. KURSS RUSSKOI HISTORI. IV tšast. Pervaja
gosudarstvennaja tipograafia, Gatšinskaja 26, Petrograd 1918.

33. C. O. NORDENSVAN. Svenska armén aren 1700–1709. – KAROLINSKA
FÖRBUNBETS ÅRSBOK, 1916.

34. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE ARHIIV. Tartu Eesti Maleva Büroo
kirjakogu (TEMB). Toimik 6.

35. Major O. KURVITS. I. EESTI POLK. Eesti rahvaväeosade loomine 1917–
18. Seltsi „I. Eesti Polk” kirjastus, Tallinn 1930.

36. E. MEOS. EESTI TAGAVARAPATALJON ja temaga ühenduses olevad
süüdmused 1917.–1918. a. Eesti Kirjastuse Ühisuse Postimehe trükk, Tartu 1928.

37. H. KRUUS. PÜHAJÄRVE SÕDA 1841. a. K/Ü Loodus, Tartu 1927.

38. J. REINTHAL. MAHTRA SÕDA. Talurahva rahutused Põhja-Eestis teise
maareformi teostamise puhul. Rahvaülikooli väljaanne, Tallinn 1923.

39. H. KRUIUS. TALURAHVA KÄÄRIMINE LÕUNA-EESTIS XIX SAJANDI 40-ndail AASTAIL. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1930.

40. M. KIVIALUNE. EESTIMAA 300 AASTA EEST. Ploompuu kirjastus, Tallinn 1915.

41. K. VOENSKI. SBORNIK IMPERATORSKOVO RUSSKOVO HISTORITŠESKOVO OBŠTŠESTVO. Tom 135. Baltiiskaja okraina. St. Peterburg 1911.

42. H. SEPP. Andmeid põgenemise kohta Eestist Rootsi. – AJALOOLINE AJAKIRI 1926. a. lhk. 101–110.

43. H. SEPP. NARVA PIIRAMINE JA LAHING a. 1700. Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus, Tallinn 1930.

44. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE KÄSIKIRJAD. 7. käsikiri. Kapten K. ROTSHILDI poolt kogutud materjal Eesti sõjaväe ajaloo jaoks.

45. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1927. aastakäik

P. MEY. Eesti rahvusväeosad Rootsi ajal. Nr. 28/29.

A. S. Eesti olud Rootsi-Vene ajal 1788–1790. Nr. 28/29–34.

H. SEPP. Rootsi sõjaväe komplekteerimisest eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. Nr. 20/21 ja 24.

1930. aastakäik

J. PERT. Kuidas võeti sada aastat tagasi liisupoisse. Nr. 45/46.

46. R. K. Georgi risti kavaler. RAHVASTE VÕITLUSES. Eesti soldati sõjajärgeldis. Ühiselu trükk, Tallinn 1915.

47. Ajakiri EESTI SÕJAMEES nr. 14.

48. R. ROHT. SÕJASÕIT. Mälestusi Maailmasõjast. Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1928.

49. STOLETJE VOJENNOVO MINISTERSTVO 1802–1902. Glavnõi Štab.

Tšast I. Kniga I. Otdel I.

Tšast I. Kniga I. Otdel II.

Tšast II. Kniga I. Otdel II.

Tšast III. Kniga I. Otdel II.

STOLETJE VOJENNOVO MINISTERSTVO 1802–1902. Glavnõi Štab.

Prohoždenie službõ po vojennomu vedomstvu. Kniga I. Otdel III.

50. DER EHSTE UND SEIN HERR. Zur Beleuchtung der öconomischen Lage und des Zustandes der Bauern in Echstland. Berlin 1861.

III
EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS JA
SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

51. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE ARHIIV.
Esimese Eesti polgu kirjakogu (1 EP). Toimik 56.
Neljanda jalaväe polgu kirjakogu (4 P). Toimikud 78–89.
Kuuenda jalaväe polgu kirjakogu (6 P). Toimikud 1, 2, 3, 48, 78 ja 79.
Kalevlaste Maleva polgu kirjakogu (KAL). Toimikud 1, 2, 25 ja 41.
Sõjavägede ülemjuhataja kirjakogu. Toimik 52.
52. VABABUSSÕJA AJALOO KOMITEE KÄSIKIRJAD.
Sõdurite päevikud. Käsikiri nr. 20. 6. polgu sanitari peetud.
Allohvitseride päevikud. Käsikiri nr. 30 ja 31. 3. polgu allohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 41, 3. soomusrongi allohvitseri peetud.
Ohvitseride päevikud: Käsikiri nr. 24. 3. polgu noorema ohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 43. Kalevlaste maleva polgu ohvitseri asetäitja peetud.
Käsikiri Nr. 44. Kalevlaste maleva noorema ohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 46 ja 47. 2. polgu noorema ohvitseri peetud.
53. KATSEKOMISJONIDE AKTID K. Ü. Õ. reajaoskonna arhiivis 1924.–1929. a.
54. ETTEPANEKUD VABADUSRISTI SAAMISEKS.
Aktid nr. 4/3, 4/6, 4/8, 4/9, 4/11, 4/13, 4/14, 4/16.
55. A. VAGA. VIRU VÄERIND VABADUSESÕJAS I. Odamehe kirjastus, Tartu 1923.
56. E. LAAMAN. SOOMUSRONGIDE DIVIIS VABADUSESÕJAS I, Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine. A/S Ühiselu kirjastus, Tallinn 1923.
57. J. POOPUU ja J. ANDRELLER. SOOMUSRONGIDE DIVIIS VABADUSESÕJAS II, Võitlused piiridel. Eesti Kirjastuse-Ühisuse trükk, Tallinn 1929.
58. Koguteos EESTI RAHVAVÄE 9. JALAVÄE POLK. K.-Ü. Kool, Tallinn 1921.
59. J. PITKA. MINU MÄLESTUSED SUURE ILMASÕJA ALGUSEST EESTI VABADUSESÕJA LÕPUNI. Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus, Tallinn 1921.
60. J. SOOTS. EESTI VABADUSESÕDA 1918–1920. Haridusministeeriumi kirjastus, 1925.

61. Koguteos MÄLESTUSED ISESEISVUSE VÕITLUSPÄEVILT I. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetus. K.-Ü. Rahvaülikooli kirjastus, Tallinn 1927.
62. Koguteos MÄLESTUSED ISESEISVUSE VÕITLUSPÄEVILT II. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetus. K.-Ü. Rahvaülikooli kirjastus, Tallinn 1930.
63. Kaptenmajor A. VARMA. MEREVÄGI VABADUSESÕJAS. Kindralstaabi VI osakonna kirjastus, Tallinn 1926.
64. J. JÕEPERA. PUNAMÄE. Sõjakäik Krasnaja Gorka kindluse vastu 1919. a. Sõnavara kirjastus, Tartu 1928.
65. J. POOPUU. SÕDA LANDESWEHRIGA. Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus, Tallinn 1921.
66. J. ALBREHT. LEHEKÜLJED VABADUSESÕJAST. O.-Ü Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1922.
67. EESTI VABADUSESÕDA XI 1918 – II 1920, Tervishoidline osa. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse väljaanne. Sõjaväe trükikoda, Tallinn 1921.
68. H. TULNOLA. 3. JALAVÄE RÜGEMENDIGA VABADUSESÕJAS 1918–1920. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1926.
69. V. GORN. GRAŽDANSKAJA VOINA NA SEVERO-ZAPADE ROSSI. Izdatelstvo Gamajun, Berlin 1923.
70. JULIUS KUPERJANOV. Tema elulugu ja teod. Odamehe kirjastus, Tartu 1919.
71. Koguteos ISESEISVUSE TULEKU PÄEVILT. Mälestised. Kirjastus Postimees, Tartu 1923.
72. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1922. aastakäik

Leheküljed Vabadusesõjast. Nr. 11–13 ja 15–18.

1924. aastakäik

K. ROTSCILD. Eesti rahvusliste rügementide vormimine 1917. a. Nr. 23 ja 24/25.

A. L. Kuritegevus kaitseväes.

1. detsembri sündmusi valgustavad artiklid.

1925. aastakäik

A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi “suurtelt Otepää manöövritelt”. Nr. 38/39/40.

A. L. Kuritegevus kaitseväes.

1926. aastakäik

A. L. Kuritegevus kaitseväes.

1927. aastakäik

A. K-n. 2. jalaväe rügement 21. XI 1917 – 21. XI 1927. Nr. 46/47.

E. KRAMM. Eesti ratsavägi 11. XI 1917 – 11. XI 1927. Nr. 44/45.

G. LEETS. 1. Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918. Nr. 51/52.

1928. aastakäik

J. TÕRVAND. Kaitseväe järjekorralised spordiparaadi päevad. Nr. 32/33

7. rügemendi elu-olu ja tegevust käsitlevad artiklid. Nr. 51/52.

P. VILLEMI. Soomusrongide diviis Vabadusesõjas. Nr. 48/49.

N. REEK. Lemsalu–Võnnu–Ronneburgi lahing 19–23. VI 1919. Nr. 6–8.

1930. aastakäik

J. TÕRVAND. Mõnda manöövritest üldse ja eriti Voldi manöövritest. Nr. 39/40.

O. J. 1930. a. üldmanööver. Nr. 39/40.

K. R-O. Mälestisi sõjast landesvääriga. Nr. 7/8.

H. ADAMSON. Sõduri ülestähendusi Vabadusesõjast. Nr. 50/51/52.

1931. aastakäik

1. diviisi talised taktikalised väljaõppused. Nr. 5/6.

Dr. med. K. LELLEP. Vabasurm. Psühhopataloogiline uurimus Eesti kaitsevaelaste elust. Nr. 13/14.

A. J. [JAAKSON]. Sõda ja lahing. Nr. 19/20.

Tagavaraväe ohvitseride kordamiseõppustel. Nr. 27/28.

K. TUVIKENE. Kooliõpilaste osa Vabadusesõjas. Nr. 31/32, 35/36, 37/38, 39/40, 41/42.

R. T. 2. diviisi sūgisesed taktikalised harjutused. Nr. 41/42.

Reservväe ohvitseride, allohvitseride ja sõdurite kordamiseõppused. Nr. 43/44 ja 45/46.

73. SÕDURI LISA.

1921. aastakäik

N. REEK. Sõja edu peatingimused. Nr. 1 ja 4–8.

74. J. SAAR. ENAMLASTE RIIGIPÕORDE KATSE TALLINNAS 1. DETS. 1924. Kirjastus Valvur, Tallinn 1925.

75. PÄEVALEHT.

1919. aastakäik, nr. 72, 75 j.t.

1920. aastakäik, nr. 246, 260, 263, 272, 288 j.t.

IV

EESTLASTE ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

76. EESTI STATISTIKA. Kuukirjad.

Riigi Statistika Keskbüroo.

Andmed rahvastiku kohta Eestis

Nr. 55 (10). Rahvaarvu kasv Eestis 1921.–1925. a.

Nr. 101 (4). Linnade ja alevite rahvastik.

Nr. 104 (7). Talundite rahvastik.

Nr. 69 (8). Eesti sõdurite pikkus 1924. a.

Nr. 113 (4). Linnade ja alevite rahvastik 1930. a.

Nr. 112 (3). Rahvaarv 1930. a.

Andmed rahva hariduse kohta

Nr. 89 (4). Tartu Ülikool 1926.–1928. a.

Nr. 88 (3) ja 99 (2). Alg- ja keskkoolid.

Nr. 76 (3) Õppeasutised 1922.–1927. a.

Andmed rahva tervisliku seisukorra kohta

Nr. 87 (2). Surmapõhjused 1927. a.

Nr. 82 (0). Kaitseväge tervishoid 1925.–1927. a.

Nr. 75 (2). Rahva tervislik seisukord 1919.–1927. a.

Nr. 108 (11). Nakkushaigused 1926. a.

Nr. 115 (6). Nakkushaigused 1930. a.

Andmed rahva kurikalduvuste kohta

Nr. 103 (6). Kohtute tegevus 1920.–1929. a.

Nr. 74 (1). Süüdimõistetute koosseis 1924.–1926. a.

Nr. 96 (11). Süütegevus 1927. ja 1928. a.

Nr. 109 (12). Enesetapped 1929. a.

Nr. 118 (9). Süütegevus 1930. a.

Nr. 111 (2). Süütegevus 1929. a.

77. EESTI DEMOGRAAFIA. (Eriväljaanded).

Riigi Statistika Keskbüroo.

I vihk. Haridus Eestis (1924. a. väljaanne).

III vihk. Tervishoid Eestis (1925. a. väljaanne).

IV vihk. Rahvastik ja tervishoid Eestis (1930. a. väljaanne).

78. 1922. a. ÜLDRAHVALUGEMISE ANDMED. Riigi Statistika Keskbüroo.

Vihk I. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis.

Vihk II. Üleriikline kokkuvõte.

Vihk III. Rahva tööala ja ühiskondline kihistis.

Esimese üldrahvalugemise eelkokkuvõtted.

79. V. RIDALA. TÕU KÜSIMUS. Eesti Kirjastuse-Ühisuse Postimehe trükk, Tartu 1914.

80. H. REIMAN. EESTLASTE RASSILINE KOOSTIS. K/Ü Loodus, Tartu 1931.

-
81. H. KRÜS. LINN JA KÜLA EESTIS. Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1920.
82. P. RUUBEL. POLITILISED JA ÜHISKONDLIKUD VOOLUD EESTIS. A/S Varrak, Tallinn 1920.
83. J. KÄRNER. ÄRKAMISAEGNE EESTI ÜHISKOND. Sõnavara kirjastus, Tartu 1924.
84. M. J. EISEN. EESTLASTE SUGU I ja II. E.K.S. Rahvakirjanduse-toimkonna väljaanne, Tartu 1911.
85. J. AAVIK. EESTI OMAPÄRANE KULTUUR JA RAHVUSLIKUD PAHED. Kirjastus Istandik, Tartu 1927.
86. Graf H. KEYSERLING. DAS SPEKTRUM EUROPAS. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart-Berlin 1931.
87. N. KÖSTNER. TEOORJUSE LANGEMINE JA MAAPROLETARIAADI TEKKIMINE LIIVIMAAL. O/Ü Loodus, Tartu 1927.
88. M. AMJÄRV. RAHVUSKÜSIMUSEST. Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu kirjastus, Tartu 1918.
89. N. REEK. Mõtteid jalaväe taktika alalt. – SÕDURI LISA, 1922.
90. I. TUIK. NÜÜDSEAJA EESTI VAIMUST JA KULTUURIST. Tallinn 1926.
91. M. MARTNA. POLITILISED PARTEID. Töö kirjastus 1917.
92. PÄEVALEHT 1931. a., nr. 32, 137, 149, 293, 299 ja 313.
93. N. KÖSTNER. RAHVA ARVU KASVAMINE EESTIMAAL. O/Ü Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1915.
94. A. HARUZIN. VREMENNİK ESTLJENSKOI GUBERNI. Kniga I. Tipograafia naslednika Lindforsa, Revel 1894.

V
ÜKSIKUID TÖID JA AJAKIRJAS SÕDUR ILMUNUD ARTIKLEID.
MIS OLID ABIKS JÄRELDUSTE TEGEMISEL

95. KÄSIRAAMAT KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISE ALAL. Kaitsevägede staabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1929.
96. SISEMÄÄRUSTIK. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.
97. JALAVÄE EESKIRI II OSA. Jalavägi lahingus. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.
98. LASKE-EESKIRI JALAVÄE RELVADELE. I VIHK. MUUDATUSED. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.
99. Ü. Õ. 12. I ja II osa. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.
100. SRV. Õ. 12. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.
101. JUHENDID OHVITSERIDE JA ÜLEAJATEENIJATE ALLOHVITSERIDE TÄIENDUSÕPPUSTE KORRALDAMISEKS. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.
102. 8. III 1927. a. JUHENDID NOORTEGA KOMPLEKTEERIMISEKS.
103. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1926. aastakäik

- J. TÕRVAND. Riigikaitse juhtimise seadusest. nr. 20/21.
A. J. [JAAKSON]. Rahvusline aade meie kaitseväge kasvatuses. Nr. 14/15.
J. TÕRVAND. Lembitu vaim valitsegu meie keskel. Nr. 28.
A. J. [JAAKSON]. Rahvuspühad. Nr. 33/34.

1927. aastakäik

- A. TRAKSMAN. Rahvuslik kasvatus ja riigikaitse. Nr. 1/2.
A. J. [JAAKSON]. Sõjavägi poliitiliselt ja seltskondliselt. Nr. 13.
KUSTAS [UTUSTE]. Rahvuslik vaim Eesti iseseisvuse mõtte teostamisel. Nr. 7/8.

1928. aastakäik

- J. TÕRVAND. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadusesõda. Nr. 6–8.
J. TÕRVAND. Loogem rohkem rahvuslikke traditsioone. Nr. 27/28.
H. GRABBY. Kõrge moraali arenenud rahvustunde vajadus kaitseväes. Nr. 6–8.

1929. aastakäik

J. TÕRVAND. Riigikaitse muredest. Nr. 41–52.

KUSTAS [UTUSTE]. Rohkem iseteadvust. Nr. 50–52.

1930. aastakäik

J. TÕRVAND. Riigikaitse muredest. Nr. 14–16, 23–26 ja 50–52.

A. J. [JAAKSON]. Võitlustahe. Nr. 50–52.

KUSTAS [UTUSTE]. Ideoloogia revideerimise vajadusest. Nr. 14–16.

A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 47/48.

A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 47–52.

1931. aastakäik

A. J. [JAAKSON]. Juht. Nr. 50/51/52.

A. TRAKSMAN. Meie jalaväe väljaõpe ja punktilaskmine. Nr. 27/28 ja 31/32.

Sõdurite määramisest erialadele ning allüksustesse jalaväeosades. Nr. 41–44.

A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 1/2.

SISSEJUHATUS

Inimene oli, on ja jääb püsivaks suuruseks sõjalise jõu lihtsas valemis – inimene + relv.

Inimene on selles valemis konstantne suurus. Olles uurinud sõjakunsti, näeme, et selle evolutsioon on olnud õieti relva arengu probleem ja sellest tingitud organisatsiooni ja formatsioonide kompositsioon, kuid inimene kui psühholoogiline tervik on jäänud oma võitlusinstinktiga muutumatuks.

Inimene on olnud aegade jooksul lahinguvälja valitsejaks. Ta on ka praeguse tehnika ja materjaliga küllastatud ajajärgul sõjalise jõu alus, sest tema oma mõistuse, hinge, instinktide ja tahte abil on see, kes lahingumasinad käima paneb.

Mida rohkem meie konstantseid suurusi tunneme, seda kergem on tundmatuid leida. See on matemaatiline tõsiasi. Kui inimene on sõjalise jõu valemis konstantne suurus, järeldeb sellest loogiliselt, et peame teda tundma, vastasel korral oleks valemi kasutamine küsitav.

Igas organismis baseerub elu rakukestel, väikestel allüksustel. Sõjalise organismi algrakuks on inimene, see suur elav sfinks. Inimene toob sõjaväkke kaasa oma sünnipäraseid omadused ja selle vaimse jõu, mis ta kasvatus kaudu kogu rahva vaimse jõu reservuaarist on saanud. Siit järeldeb esimene vajadus – tunda inimest, tema hingelist struktuuri.

Praegusajal haarab sõda kogu rahva – rahvas on sõja toitja. “Meie aja sõjavägi on mobiliseeritud ühiskond ja ühiskond on demobiliseeritud sõjavägi” (Spencer). Rahvusriiklikul ajajärgul on sõjavägi rahva tõuliste ja moraalsete omaduste kandja, millest järeldeb teine vajadus – tunda rahva tõulisi omadusi.

Praeguse materialistliku ajajärgu sõjad ei ole üksi tehniliste vahendite ja materjali võimsuse prooviks inimeste käes, vaid rohkem kui kunagi enne just psühholoogilisiks heitlusiks ideoloogiliste tõekspidamiste alusel, kus füüsilisele relvale seltsib moraalne relv. Et olla teadlik oma jõust, on vaja tunda rahva moraalse jõu aluseid, millel baseerub ideeline võitlus. Siit järeldeb kolmas vajadus – uurida ühiskonnakihististe kaudu rahva moraalselt struktuuri.

Ühelt poolt nõuab sõda põhjalikku inimesetundmist, kuna teiselt poolt on ka rahuaegses ettevalmistuses kasvatus- ja väljaõppeküsimumi seda hõlpsam lahendada, mida põhjalikumalt meie õpilasi tunneme. See on vana pedagoogiline tõde.

Kaitseväge sisemine elu ja kogu tema tegevus baseerub alluvusvahekorral. Siin peab rohkem kui kusagil mujal arenema tihe koostöö üksikisikute vahel, mille kaudu sõjaline organisatsioon muutub võimsaks sõjaliseks jõuks. Koostöö on seda edukam, mida põhjalikumalt koostöötajate iseloomu tuntakse.

Alles siis, kui tunneme rahva iseloomu, hingelist struktuuri, tõulisi omadusi, võime teadlikult asuda kasvatus-, väljaõppe- ja juhtimisprobleemide lahendamisele ning leida soodsad alused kaitseväge komplekteerimiseks inimestega.

Siit järeldeb vajadus analüüsida eestlast psühholoogiliselt.

ESIMENE OSA

EESTLANE VÕITLJANA, VAADELDUNA AJALOOSES
PERSPEKTIIVIS.
EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE
KOMPLEKTEERIMISEKS.
EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS

1. jagu

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

I peatükk

ÜHISKONDLIKU-RIIKLIKU ELU KORRALDUS ISESEISVUSAJA LÕPUL

Sõjanduse ja sõjalise kultuuri kujunemist mõjutab ühiskondlik elu ja selle riiklik korraldus. Et mõista õigesti vana eesti sõjameest, ei pääse meie mööda tolle aja riigikorra vaatlusest.

Ajaloolaste ja arheoloogide arvates on meie esivanemad asunud Läänemere äärde juba Kristuse sündimise ajal või hiljemalt 3.–7. aastasajal p.Kr. Sellest ajast kuni iseseisvuse kaotuseni (s.o. 1227. a.) on nad pea praegustes piirides oma elu korraldanud ja teiste pealetükkivate rahvastega võitlusi pidanud.

Iseseisvusaja lõpul polnud riiklikku korraldust, kogu rahva koondamise mõttes rahvuslikuks tervikuks, veel jõudnud tekkida. Selle peamisiks põhjusiks oli võimu detsentraliseeritus: maakonnad olid omaette tervikud ja kihelkonnad omasid sageli laia autonoomiat.

See detsentraliseeritus oli tingitud soome sugu rahva ühiskondliku elu erilisest arengust, mille keskuseks oli perekond¹ niinimetatud ühis perekonna näol. Selline suurperekonna kujunemine oli tingitud eeskätt tolaegsest tulundusolukorrast. Suurperekonnad olid järjest suurenedes sunnitud hajunema ja moodustasid küla, sugukonnaküla. Muistsel iseseisvusajal olid Eesti külad teatavas mõttes tervikud, töökommunid: neil oli ühtne majandus ühise põllunduse, karjanduse, metsastuse, kalastuse j.n.e. näol.²

Järgmiseks suuremaks üksuseks on olnud kihelkond.

Prof. H. Moora arvab, et "kihelkond" olla Rootsi laen ja tulla sealsest vastava piirkonna "gislalagh" nimetusest.³ J. Jungi arvates on "kihelkond" (kihlkond) vana Eesti sõna ja võis tähendada töotuse või käe andmist ühinemiseks. Nii ühendasid külavanemad töotuse andmisel oma külad kihelkondadeks.⁴

¹ H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 56.

² H. Moora. Sealsamas, lhk. 41–43 ja 57–59.

³ H. Moora. Sealsamas, lhk. 61.

Samuti loeb V. Reiman sõna "kihelkond" laenuks (Eesti Kirjandus 1908. a. lhk. 281).

⁴ J. Jung. Läti Hendriku Liivimaa kroonika IV, lhk. 55. Märkus: Edaspidi märgin J. Jungi tõlkes väljaantud kroonikat lühendiga "L. H."

Peab arvama, et “kihelkond” oli sisemiste lepingute piirkond, kohtu- ja kohalik kaitsevääringkond, mis oli loodud väekoondamise hõlbustamiseks ja koondusharjutuste läbiviimiseks. Kihelkondade suurus oli väga mitmesugune ja olenes maastiku looduslikest tingimustest ja sellest, kuidas üksikud külad välise ohu kartusel omavahelisi lepinguid sõlmisid.

Mitmed kihelkonnad olid liitunud maakondadeks. Maakond oli järgmine aste ühinemisel riikliku terviku suunas ja see kujutas endast teatavat poliitilist tervikut. L. H. kroonika järgi tunneme Saaremaa (Kuressaare), Läänemaa (Rotalia + Soontagana), Revele, Harjumaa, Virumaa, Järvamaa, Sakala ja Ugandi maakonda. L. H. kroonikas tulevad veel ette väiksemate maa-alade nimetused, nii näiteks põhja pool Emajõe Vaigele (Vaiga), Jogentagane, Mohha, Hiembe, Nurmekunde.⁵ Neid ei saa nimetada tavalises mõttes maakondadeks ja peab arvama, et need olid suured kihelkonnad, mis veel ei olnud omavahel suuremaks üksuseks ühinenud. Samuti tuleb Revele ja Rotalia vahel iseseisvalt ette Vuomentaguse maa-ala nimetus. See näitab, et maakondadeks ühinemine toimus hilisemal ajal ja iseseisvusaja lõpul ei olnud veel kõik kihelkonnad maakondadeks ühinenud.

Iseseisvusaja lõpul oli vanade eestlaste riikliku elu korraldus jõudnud maakondadeni ja võib arvata, et ühinemine jätkus. Seda kinnitab ka L. H. oma kroonikas, kus ta Harjumaa sõjaretke kirjeldamisel kirjutab: “Ja nemad [sakslased] tungisivad püha Maarja taevamineku päeval Harjumaa sisse, mis on keset Eestimaad, kuhu ka ümberkaudu rahvad iga aasta Raigele kohta pidule kokku tulivad.”⁶ Võib arvata, et see pidu oli ühendatud ka nõupidamisega ja et eestlaste suuremate sõjakäikudele mineku otsused siin tehtigi. Nii näiteks koonduti 1217. a. Pa(a)la lahinguks pärast Raigele nõupidamise päeva (15. aug.) ja lahing ise oli 21. sept., seega natuke üle kuu, mis on küllaldane tolleaegseks väekoondamiseks.

Tolle aja maakondade umbkaudseid piire vaadates näeme, et need on olnud puhtal kujul looduslikud: suured metsad, läbipääsmatud sood, suuremad veekogud, mis takistasid omavahelist läbikäimist. Nii näeme siis, et loodus oli üheks määravaks teguriks riigikorra kujunemisel. Seda võime tähele panna ka mujal. Nii näiteks Vana-Kreeka, mägede ja orgudega kaetud maa, oli väga killustunud: tema väiksel pinnal asusid mitmedkümned linnriigikesed, kes sageli omavahel vaenujalal seisisid.

Samane nähe on Helveetsia mägismaaga, kus alles möödunud aastasajal ühines 25 kantonit lepinguriigiks.

Muistsete eestlaste riigivõimu kujunemisel näeme tugevat demokratiismi. Maad valitsesid küll vanemad, kuid need olid valitavad ja nende võim oli piiratud nn. majadega – rahvakoosolekutega. Prof. H. Moora nimetab rahvakoosolekuid Soome eeskujul ka käräjateks.⁷ Vanemateks, kes olid ühtlasi ka oma küla, kihelkonna ja maakonna sõjaväe juhtideks, valiti neid, kes oma isiklikkude omaduste tõttu (jõud, julgus, osavus, kiirus, vastupidavus j.n.e.) mõ-

⁵ Läänemeremaade kaart XIII aastasajal. Sõjaväe topograafia osakonna väljaanne.

⁶ L. H. XX – 2.

J. Jung, V. Reiman, H. Moora j.t. arvavad, et Raigele on praegune Raiküla Rapla kihelkonnas.

⁷ H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 63.

jule pääsesid, nagu seda arvab prof. Eisen, kirjutades: “Muiste määras ülepea jõud mehele valitsusekepi; jõumehi, vägevaid isikuid valiti rahva juhatajateks.”⁸ Prof. H. Moora järeldab L. H. kroonika kirjelduste põhjal, et vanema amet pidi hilisemal ajal päritav olema ja et vanematest oleks aja jooksul isevalitsejad kujunenud.⁹

L. H. nimetab muistseid vanemaid mitmesuguste nimedega, nagu **seniores** (vanemad), **principes** (ülemad), **primores** (esimesed), **meliores** (paremad), **divites** (rikkad), **duces** (juhatajad) j.n.e.

Vanemate hierarhilist järjestust võib alata perekonnapeast (pereisast) ja viia kindlalt kuni kihelkondade vanemateni. Maakonnavanemate institutsioon oli iseseisvusaja lõpul veel väljakujunemise seisukorras,¹⁰ samuti nagu maakonnad ise olid alles väiksematest osadest koondumas. Kogu maad ühendav keskvoim polnud veel jõudnud tekkida.¹¹ Algeid selleks oli, nagu võime järeldada mitme maakonna ühistest sõjakäikudest¹² ja mitme maakonna ühinemisest maakaitseks (Pala).¹³

Demokraatlik kord nähtavasti sobis hästi rahva vabaduse mõistega, mis valitsemiskorras arenes rahvavalitsuslikuks majasüsteemiks. Rahvavalitsuslik süsteem ja rahvasse süvenenud demokraatlik vaim olid nähtavasti takistuseks, miks Eestis feodaalkord mõjule ei pääsenud, nagu see ümbruse suuremate rahvaste juures aset oli leidnud.

Ülaltoodut kokku võttes näeme, et enne iseseisvusaja lõppu olid üksikud maaosad, kes enne täielikult omaette elu elasid, koondumas ühtseks tervikuks. Samuti oli väljakujunemisel tsentraalvoim, mis aga ristiusu meie maale tuleku ajaks veel ei olnud tekkinud.

Oma riigikorra poolest erinesid eestlased ümbruskonna suurematest rahvastest. Iga eraldi seisev ja erinev poliitiline riigisüsteem, olgugi eduline, osutub kahjulikuks süsteemi kandjale rahvale, nagu seda ajalugu on tõestanud. Iga poliitiline süsteem eeldab riigikaitse korraldust ja annab suuna sõjapidamiseks. Tolle aja sõjakultuuri edukam ja kandvam haru baseerus feodaalkorral. See süsteem oli sõjaliselt tugevam ja agressiivsem rahvavalitsuslikust korrast ning sundis, kuigi pikas heitluses, eestlasi alistuma. Niisiis osutus eestlaste detsentraalne ja erinev majasüsteem nõrgemaks agressiivsest feodaalsüsteemist, mis viis eestlased kaotusele.

⁸ M. J. Eisen. Tõll ja ta sugu, lhk. 24.

⁹ H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 63.

¹⁰ L. H. teab, et Viru maakonnas oli viis vanemat (XXIII – 8), kuna Sakalas tunneb ta tühte – Lembitut.

¹¹ H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 69.

¹² L. H. XII – 6, XV – 1 ja 3, XXIV – 7, XXVI – 4 ja mujal.

¹³ L. H. XXI – 2.

II peatükk

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE ORGANISATSION,
RELVASTIS JA VÄLJAÕPEOrganisatsioon

Tol ajal ei olnud sõda selline sündmus, nagu meie seda praegu mõistame. Siis oli võitlus loomulik nähe ja elu ülalpidamist andev ala. Sõdu peeti varanduse hankimiseks ja selle kaitseks. Sellise olukorra juures oli kodanik iga päev sõjaohus ja pidi alati valmis olema enda ja oma varanduse kaitsmiseks. Kroonikaile toetudes võime kindlasti ütelda, et muistses Eestis, kus riiklik korraldus alles arenemisejärgus oli, oli iga põldu hariv ja karja kasvatav meeskodanik ühtlasi ka sõdur. Erilist sõjameeste klassi, nagu seda läänes näeme, polnud veel mandri-Eestis kujunenud. Arvatavasti aga ettevõtlikumatel saarlastel midagi sarnast siiski oli. L. H. kirjutab oma kroonikas: “Sellesamal ajal tõusivad saarlased ülesse ja tulivad sõjaväega Metsapoolle, kus neid ligi tuhat nende paremaist mehist oli, ja riisusivad kõige selle maa Metsapooles puhtaks.”¹⁴ Paremate all tuleb siin vist mõista alalist sõjaväge.

Üldist sõjaväelist organisatsiooni ei saanud olla, sest, nagu eespool nägime, maa ei olnud koondunud veel riiklikuks tervikuks. Peab arvama, et iga küla, kihelkonna ja maakonna relvakandevõimelised mehed koondusid oma vanemate juhatusel kas vastava maa-ala kaitseks või selleks, et ühiselt ette võtta mõnda kättemaksu- või saagisõda.

Sõtta minevat koondist kutsuti malevaks. L. H. ütleb oma kroonikas mitmes kohas, et eestlased tulid vastu oma malevaga,¹⁵ kusjuures see nimetus on antud teatud maakonna sõjasalgale. Sõna “malvi”/“mälvi” on Viljandimaal veel praegu tarvitusel ja tähendab linnurinda. Sellest sõnast tuletatud “malev” tähendaks rindes seisvat, liikuvat ja lahingut pidavat sõjaväelaste hulka. Siit järeldus – malev pidi olema korraldatud ja väljaõpetatud sõjavägi.

Maleva korraldajaiks olid vanemad, kes ühtlasi sõjas oma mehi juhatasid.

Malev koosnes jala- ja ratsameestest.¹⁶ Tolleaegsed sõjakäigud kandsid rohkem kiirete retkede iseloomu ja seega võib arvata, et vähemalt pealetungisõjast osavõtjad malevlased olid kõik ratsa. (Võitlust peeti harilikult jalastatult.) Seda laseb oletada ka L. H. kiitlemine suurtest hobusesaakidest.¹⁷

Malev oli strateegiline koondis ja koosnes teatud jõudude hulgast, mida rakendati kindla ülesande täitmiseks. Näiteks Pala lahingus oli maleva suurus 6000 meest. Toreida lahingust osavõtnud eestlaste maleva suurust loeb L. H. tuhandetega: “Neil olivad mitu tuhat ratsameest ja mitu tuhat laevadega tulijat (300 x 30 = 9000), kes Liivimaale läksivad...”¹⁸ Malev koosnes väiksematest

¹⁴ L. H. XXI – 7.

¹⁵ L. H. XIX – 9; XX – 2; XXIII – 7 ja mujal.

¹⁶ L. H. XXI – 7; XV – 3 ja mujal.

¹⁷ L. H. XIV – 8; XV – 3 – 2000 hobust; XXI – 3 = 2000 hobust ja mujal.

¹⁸ L. H. XV – 3.

üksustest (allüksused). L. H. teab, et tallinlased ja harjulased tormanud 5 salgas taanlaste peale.¹⁹ Pala lahingus koosnes malev 3 eriüksusest²⁰ j.n.e.

Peale maaväe oli eestlastel tugev laevastik. Toreida lahingust võtsid saarlased osa 300 sõjalaevaga. Razeburgi piiskoppi Viilipit ja Eesti piiskoppi Theoderichit kimbutasid saarlased suure laevastikuga: “Nähti meie ees kõik meri kui must olevat, täis nende riisumise laevu kohamas... Ja neid oli mitu tuhat kõigest Eesti maast küll jala ja hobustega kokku tulnud ja ligi kahesaja laevaga.”²¹

Selleks et suur laevastik saaks merelahingutes otstarbekohaselt teotseda, pidi see olema hästi organiseeritud.

Näib, et selle suure laevastiku taktikaliseks üksuseks (eskaadriks) oli 8–10 sõjalaeva ühes vastava arvu abilaevadega (vähemad). Selliseid üksusi tunneme meie tänu L. H. kroonikale. Näiteks kirjutab L. H. saarlaste esimesest merelahingust ristirüütlitega Visby juures 1203. a. Saarlastel oli 16 sõjalaeva. L. H. kirjeldab sündmusi järgnevalt: “Selle järele tõttasivad ristsõitjad Kristuse nime eest vaprasti võitlema ja oma sõjariistadega [raudriietega] vägevasti ehitatud, säädavad nad laevad, kellega nad vastu minna tahtsivad, rutuga valmis. Kui eestlased teisel pool küljes seda märkasivad, lahutavad nemad kaheksa riisumise [sõja]laeva teistest vähe eemale ja arvasivad selle läbi vastutulejaid ristsõitjaid enda vahele sisse piirata ja enda vastu valmistatud laevu kinni võtta.”²² Siin näeme saarlaste osavat manöövrit oma laevastikueskaadritega (ä 8 laeva).

1204. a. satuvad Teoderich ja Kaupo paavsti juurest tagasitulekul “Eesti maa jõe juurde, kus eestlased nende vara ja elu ära võtta tahtsivad ja kümne riisumiselaeva ja kaheteistkümne teise laevaga nende pääle tulid”²³.

1210. a. on kurelastel Riia lahes 8 sõjalaevast koosnev eskaader, kes rindrivis tungib sakslaste kogede peale.²⁴ Näib nii, et 8–10 sõjalaevast koosnev eskaader oli sõjakäikudel kõige sobivamaks üksuseks. Suurema ettevõtte puhul ühendati mitu eskaadrit. Toreidasse läks isegi vist terve laevastik. Eskaadri moodustas arvatavasti mõni küla (nn. laevkond), kes neid ühiselt ehitas, varustas ja kasutas.

Peale laevastiku organisatsiooni olid saarlastel veel väga hästi korraldatud sõjasadamad ja sideteenistus: vastasel korral jääks meile arusaamatuks nende laevastiku kiire koondumine ristsõjalaste vastu Saaremaa rannas.²⁵

Sõjalaevu oli ka ranniku ääres (Lääne, Tallinn) asuvail mandriestlasil.

Sõjalaevas (röövlaev) oli 30 meest²⁶ ja laevade peal paterellid.²⁷ Prof. H. Moora arvab, et eestlaste sõjalaev sarnanes viikingite laevaga.²⁸ Viikingite laeva

¹⁹ L. H. XXIII – 2.

²⁰ L. H. XXI – 2 ja 3.

²¹ L. H. XIX – 5.

²² L. H. VII – 2.

²³ L. H. VIII – 4.

²⁴ L. H. XIV – 1.

²⁵ L. H. XIX – 5.

²⁶ L. H. VII – 2.

²⁷ L. H. XIX – 5.

²⁸ H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 92.

kohta toob andmeid André Theunissen.²⁹ Seal näeme, et need laevad on olnud väga mitmesuguse suurusega.

Alltoodud tabel sisaldab andmeid Norra rannikult leitud laevade kohta.

Laevade arv	Laeva pikkus m	Aerude arv
5	8,5–10,5	10
12	6,5–8	8

Mõõk oli eestlastel samuti armastatud relvaks ja ühtlasi ka uhkuseasjaks.³⁵ Mõõgad olid enamalt jaolt kaheteralised ja sirged, kuni 80 cm pikad. Mõõga kõrval oli veel tarvitusel nuga, mille tera pikkus oli kuni 50 cm.

Kirves oli tööriistaks ja ka, nagu seda rahvalaulud nimetavad, väga tõhusaks tapriks ristsõjalaste raudrüü vastu.

Nuiad ehk kärbid olid mõjuvateks sõjariistadeks raudrüü vastu. Jämedama osa (nuia) ümber aeti tavaliselt raudviits ja taoti sageli raudokkaid, mis selle relva õige kohutavaks tegid.³⁶ Nui oli relvana kasutusel ka ungarlastel ja nad tarvitasid seda eduga raudriides rüütlite hävitamiseks.³⁷

Löögi- ja raierelvadena on veel tuntud vikatid ja ahingud. Need olid nähtavasti kehvemate relvad ja teiste relvade puudumisel kätte haaratud. Neid võidi tarvitada ka igapäevase töö juures ootamatult pealetunginud vastase vastu.

Viske- ja heiterelvadest on eestlased L. H. kroonika järgi tarvitanud paterelle. Kristlastega kokkupuutumise alguses olid need tarvitusel ainult laevastikus,³⁸ hiljem tulevad need saarlaste algatusel tarvitusele ka maaväes.³⁹ Eestlasi näeme paterelle kasutamas ainult kaitselahingus, see oli tingitud kujunenud sõjapoliitilisest olukorrast. Piiramisrelvana omas paterell sel ajal suurt tähtsust.

Ambusid eestlased enne sakslaste tulekut vist ei tundnud, need olid ka Lääne-Euroopas alles uudiseks ja laenatud ristsõdade ajal Idamaa rahvailt. Eestlased tarvitasid ambe esmakordselt Tartu lahingus 1224. a.⁴⁰

Vibud olid eestlasile juba ammu tuntud. Rahuajal tarvitati neid jahipidamisel. Prof. H. Moora kinnitab Soomest pärit teate põhjal, et eestlaste vibu oli liitvibu – kokku liimitud kahest puust suurema elastilisuse ja jõu saamiseks. Sisemine pool olnud pajust, männist, kuusest ja väline ehk kumer pool kasest. Vibu juures tarvitati arvatavasti puust nooli, mille teravik oli kas luust või rauast.

Peale vibude olid veel tarvitusel lingud.

Kantside piiramisel on tarvitatud piiramistorne ja piiramispuid, mis ammu-noolte vastu katuse moodi üles seati.⁴¹

Kaitsevarustusena olid tarvitusel kilbid,⁴² mida iga sõdur kandis. Missugused need oma kuju poolest olid, pole teada.

H. Moora oletab, et eestlaste kilp võis sarnaneda Skandinaavias tarvitusel olnud kilpidega. Ta kirjutab: “Muistsel Norra laudadest kilbil on keskel ümmargune auk, millest tagapool risti üle käib pide (käes hoidmiseks). Eespool on auk kaetud nn. kilbi kübaraga, mis oli rauast. Ümber kilbi ääre on needitud raudviits, mis selle teeb vastupidavaks servalöökide vastu.”⁴³

Raudriideid ja rõngassärke kandvaid eestlasi pole L. H. näinud. Üksikutel ja jõukamatel võisid need muidugi olla. V. Reiman kirjutab (Liivimaa riimkrooni-

³⁵ H. Moora. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – Sõdur 1926. a., lhk. 432.

³⁶ H. Moora. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – Sõdur 1926. a., lhk. 434.

³⁷ Kolonel R. Tomberg. Sõjakunsti evolutsiooni loengute konspekt Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a., lhk. 49.

³⁸ L. H. XIX – 5.

³⁹ L. H. XXVI – 8 ja XXVIII – 5.

⁴⁰ L. H. XXVIII – 5.

⁴¹ L. H. XIV – 8.

⁴² L. H. XXVI – 5.

⁴³ Sõdur 1926. a., lhk. 436.

kale tuginedes), et sakslased olla näinud, kuidas “läbi tolmu eestlaste raudriided ja raudkübarad läikinud”⁴⁴. See näib siiski vist liialdus olevat, nagu seda ka V. Reiman arvab.

Nii pealetungi- kui kaitserelvana on tarvitatud tuld (tulerattad, tulekärud) ja suitsu. Võnnu, Beeveri, Lehola, Tallinna kantsi piiramisel püütakse tulega kantsi puuosi hävitada ja suitsuga sees olijaid lämmatada.⁴⁵ Viljandi ja Tartu kaitsmisel näeme tuld kantsist kärudega välja pillutatavat, et hävitada vastase piiramistorne.⁴⁶

Mis puutub mereväe relvastisse, siis ei võinud see oluliselt kuivamaa malevlaste relvastisest erineda, sest tol ajal oli merelahingu otsustavaks momendiks samuti käsitsivõitlus. Võib arvata, et mereretklejad saarlased ja rannaelanikud olid vahest paremate relvadega ja täielikumalt varustatud. Seda näivad tõendavat ka rikkalikumad ja paremate relvade leiud just saartelt.⁴⁷ Nii on Saaremaalt leitud väga palju mõõku. L. H. järgi kasutati paterelle merelahingutes juba 1215. a., kuna mandrilahingutega seoses mainitakse neid 1223. a., s.o. 8 aastat hiljem.

Mere erirelvadest olgu siin nimetatud tuleparved. Tuleparv koosnes raamistikust, mille peale oli laotud kuivad, loomarasvaga sisseääritud puud. Puud süüdati põlema ja tuule abil saadeti parv vastase laevastiku peale. Tuleparve järel sõitsid sõjalaevad, nähtavasti eesmärgiga kasutada vastase laevastikus tule tekitatud segadust soodsaks pealetungiks. L. H. järgi olnud selliste tuleparvede tuli väga suur ja loitnud kõrgelt üle sakslaste laevade.⁴⁸

Laevas olid loomulikult veel erilised konksud, millega ennast vastase laeva külge haagiti, vastase laeva hüpati ja seal käsitsivõitlust alustati. L. H. ütleb, et sakslastel olid sellised konksud,⁴⁹ tuleb arvata, et need eestlastelgi ei puudunud.

Passiivse võitlusvahendina kasutati veel erilisi puust kaste⁵⁰ ja vanu paate, mis täideti kividega ja lasti sadamate sissekäikude sulgemiseks põhja.⁵¹ L. H. kirjeldab eestlaste seda tegevust Düüna jõesuus ja Saaremaal uue sadama sulgemisel.

Väljaõpe

Sellist treeningut nagu Vana-Kreeka ja Vana-Rooma sõjamehed läbi pidid tegema ei saa vanade eestlaste juures oletada juba sellepärast, et Eesti sõjamees oli ühtlasi ka põlluharija ja karjakasvataja. Eestlaste orjadest, kes kogu majapidamiseks vajaliku töö oleks ära teinud, nagu meie seda vanadest klassikamaadest teame, kroonikerid ei räägi.

Kroonikerid ei tea rääkida üldistest õppekoondistest, laagritest, ja peab arvama, et nende aset täitis kodune isamaalik kool, kus noor sõjamees omandas relvakäsitsusoskuse ja isamaaliku vaimu oma isalt ja vanematelt vendadelt. L. H. teeb paaril korral mõningaid märkmeid väljaõppe kohta. Nii kirjutab ta XXVI

⁴⁴ Eesti Kirjandus 1908. a., lhk. 93.

⁴⁵ L. H. XIV – 8; XV – 7; XVIII – 7 ja XXV – 7.

⁴⁶ L. H. XV – 1 ja XXVIII – 5.

⁴⁷ Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. Prof. Tallgreni eessõna; H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 94.

⁴⁸ L. H. XIX – 5.

⁴⁹ L. H. VIII – 4.

⁵⁰ L. H. XVIII – 2.

⁵¹ L. H. XIX – 5.

peatüki 8. paragrahvis “Ja nemad tegivad omad kantsid väga tugevaks, ehitasid paterelle ja õpetasivad üksteisele ambukunsti ja jagasivad ambusi suure hulga kaupa eneste vahel välja, mis nemad rüütlivendade käest olivad riisunud”, ja sama peatüki 4. paragrahvis “pääle seda tegivad nemad [tartlased] ka paterelle saarlaste kunsti [s.o. näpunäidete] järele, kui ka muid sõjariistu.”

Eestlased õppisivad uute relvade valmistuse ja käsitlemise väga ruttu ära: “Ja mõned nende [saarlased] seast läksivad Varbolasse ja vaatasivad seda paterelli kunsti, või seda masinat, mille taanlased varbolastele, kes nende alamad olivad, olivad kinkinud; ja kui nemad Saaremaale tagasi olivad läinud, hakkasivad nemad paterelli ja masinaid ehitama, ja õpetasivad seda ka teistele, nõnda et igauks neist enesele masina tegi. Ja nemad tulivad seitsmeteistkümneme masinaga korraga...”⁵²

Nendest väljavõtetest näib, et vanasti etendasid saarlased aktiivset osa uute relvade soetamisel ja esinesid ka instruktoritena teiste õpetamisel.

Kroonikeride mõningate märkmete ja kirjelduste põhjal võib järeldada, et muistsete eestlaste relvakäsitlusoskus oli väga heal tasemel.

Muinasloolises Brävalla lahingus, millest kõik Põhjamaade rahvad osa võtsid, heitnud eestlased nii kange hooga odasid, et ükski kilp neid kinni ei pidanud.⁵³

Samuti kurdab L. H., et eestlaste viskeodad kristlaste sõjaväele alati tuska teinud ja neid vahest tulnud nagu vihmasadu.⁵⁴

Nagu eespoolgi nägime, oli oda eestlaste tähtsaim relv. Viskeodasid kandis muidugi iga sõjamees ja need heideti juba kaugelt vastase rivistuse pihta. Selleks et vaenlase rivistuses viskeodadega suuremaid kaotusi sünnitada, tuli rahuajal palju harjutada. Võib arvata, et Eesti sõjamees treenis end kaugus- ja täpsusviskes palju hoolikamalt kui tänapäeva odasportlane.

Käsivibude tarvitamine seisis sama heal tasemel. L. H. kaebab mitmel korral kristlaste häda üle, mis neile olid tekitanud eestlaste nooled.⁵⁵ Noolte lennutamist harjutati rahuajal kindlasti samasuguse hoolega kui oda heitmist, sest nende mõlema osavast tarvitamise oskusest oli suur kasu mitte üksi sõjas, vaid ka jahil käies. Jahti võib samuti harjutuseks lugeda.

Peab arvama, et muistsed eestlased ka ühiseid harjutusi korraldasid. Seda kinnitab teade sõjajumala Turrise auks peetud pidustusest,⁵⁶ mida peeti sügisel, kui öö ja päev ühepikkused olid. Selle juures kõneldi ja lauldi vanemate ja kangelaste vapratest tegudest. Noored sõjamehed pidid neist eeskujuga võtma. Sellest peost osavõtmine oli sunduslik igale noormehele. Ei ole võimatu, et sellel ja teistelgi pidustustel võistlusmängud ja ka tegelik õppus aset leidsid.

⁵² L. H. XXVI – 3.

⁵³ Eesti Kirjandus 1908. a., lhk. 93; V. Reiman nimetab seda Grevinki „Das Steinalter der Ostseeprovinzen” järgi.

⁵⁴ L. H. XV – 3; XXI – 3 (Pala); XXIII – 9 ja mujal.

⁵⁵ L. H. XIV – 8; XIX – 5 ja mujal.

⁵⁶ F. Kreutzvald. Über den Charakter der Estnischen Mütologie, S. 44; A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu, lhk. 82.

Eestlastel oli hulk sõjatantse (sõjalisi harjutusi), mille alged on jäänud hilisema aja pulmakommetesse mõõgatantsudena.⁵⁷

Relvade käsitlemise kõrval on harjutatud ka ratsasõitu. Nagu juba eespool mainitud, kasutati erinevaid sõdimisviise. Kui võeti ette retk vastase maale, siis püüti kõigepealt vastast üllatada oma kiire ilmumisega. Mida kiiremal külades hajuneti, seda suurem oli saak. Loomulik, et kiirusele põhjenevad retked võeti ette ratsa ja retkest osavõtjad pidid olema head ratsutajad.

Eestlaste ratsutamisosavuse kohta leiame näite L. H. kroonikast (XIV – 8). Kui eestlased 1210. a. kuulsas Ümera lahingus ordurüütleid ja nende liitlasi (liivlasi ja lätlasi) võitsid, siis “eestlased ajasivad niihästi ratsa sakslastele kui ka liivlastele [kes ka ratsa olid] kui ka lätlaste jalaväele, kes paremale ja pahemale poole põgenesivad, järele, ja võtsivad neid ligi sada kinni ... Nende hulgas oli 14 meite sakslast.” Siin näeme eestlaste suurt ratsutamisoskust – isegi rüütlid ei pääsenud nende kinnivõtmisest.

Ühe vanema näite eestlaste ratsasõidutreeningust saame A. Saalilt, kes esitab selle inglise laevakapteni Wulfstani reisikirja põhjal, kus kirjeldatakse eestlaste ratsavõistlusi.⁵⁸

Veel hilisemal (vaesuse ajajärgul) oli eestlastel ratsasõit armastatud ala. Eesti Rahva Muuseumi V aastaraamatus on toodud pilt Kunda pulmadest 1643. a., mille oli joonistanud reisija Olearius samal aastal Eestist läbi sõites. Pilt kujutab pulmarongi. Kõige ees ratsutab torupillipuhuja, selle järel tuleb kaks peiupoissi paljaste mõõkadega, nende järel peigmees pruudiga kahekesi ühe hobuse seljas (vist nn. tõmbamise kombe säilumus). Sõit läheb täie hooga üle aedade, põdsaste ja kivide. See näitab suurt sõiduuskust.

Jaaniööl sõitis peremees ratsa oma piiri ümber kuni päikese tõusuni, et põlde kaitsta kurja eest, keda arvati sel öösel eriti palju liikumas olevat.⁵⁹

Ordurüütlid sõdisid ratsarivis. L. H. ei maini, et nad oleks hobustega siia tulnud (küll aga seda, et nad ratsa sõdisid). Tuleb arvata, et nad said omale kõlbulikud ja väljatreenitud hobused siit. L. H. kriipsutab alati heal meelel alla eestlaste käest sõjasaagina võetud hobuseid. Järvalased viisid hobuseid riiglastele kingiks rahusobitusel. Hobuseid loeti nähtavasti väärrikaks kingiks.

Tuleb arvata, et mandril oli eriline tõug häid hobuseid. Veel praegugi on mandri ja Saaremaa hobuste vahel suur vahe: Saaremaa hobune on väike ja ei kõlba sõjaväe ratsahobuseks (saarlasil polnud häid hobuseid tarvis: nad sõdisid merel). Mandriestlane aga armastab kirglikult häid hobuseid – pulmatakid ja head sõiduhobused on veel praegugi moes. Eks see ole psühholoogiline jälg endisest ratsakultusest.

Mõne sõnaga peab puudutama ka mereväe väljaõpet. Riimkroonika järgi oli “eestlaste suurem jõud nende laevades”. Ja tõepoolest ei ole merelahingutes näha sakslaste tunduvat üleolekut, nagu seda maalahingute kohta võib konstateerida. Selle põhjust ei saa vist mujalt otsida kui laevastiku otstarbekohasest organisatsioonist, heast väljaõppest ja moodsast meretaktikast.

⁵⁷ Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat (V). Pulmamõök.

H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 96.

⁵⁸ A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu, lhk. 35/36.

⁵⁹ J. Jung. Muinasaja teadus eestlaste maalt, lhk. 271.

Laeva meeskond oli vastavalt meeste võimetele jaotatud eritoimkondadesse: kes aerude, purjede, tüüri juurde. Osavamad määrati paterellide peale ja vapramad paigutati laeva vööri, sest seal oli võitlus kõige ägedam. Vastavalt erialadele toimus ka väljaõpe ja ühiste harjutustega kooskõlastati ühise eesmärgi saavutamiseks kogu meeskonna jõupingutused. Tuleb arvata, et üksikute laevade väljaõppega ei piirdutud ja harjutusi võeti ette ka koostöö saavutamiseks eskaadrites: vastasel korral jääks arusaamatuks õppevõttelt puhas ja taktikaliselt osav manööver Visby juures.⁶⁰

Kokkuvõttes võib konstateerida, et muistsete eestlaste sõjaline organisatsioon vastas täielikult väljakujunenud riikliku korra omale ja oli küllalt otstarbekohane selleks, et oma naabritega edukalt sõjida. Relvastis ja väljaõpe polnud sugugi halvemad kui eestlasi ümbritsevail naabritel (lätlased, venelased, soomlased). Võib isegi arvata, et see kõrgemal järjel oli – kannatasid ju lätlased alati eestlaste kiusamisi⁶¹ ja venelaste rüüsteretked leidsid alati eestlaste väärilise vastuse. Sakslased, kellel Öhtu-Euroopa sõjakultuuri moodsamad relvad (raudriie, amb) kasutada olid ja kelle seljataga seisis kõikvõimas katoliku kirik, said eestlastest jagu alles 20 a. kestnud võitluse järel ja pealegi veel Taani kuningriigi abiga.

III peatükk

MUISTSETE EESTLASTE STRATEEGIA JA TAKTIKA

Sõjaks tuleb pidada kõiki muistsete eestlaste sõjakäike ja kaitsekorraldusi, mis nad ette võtsid, olgugi et need vahest ainult mõne päeva kestsid. Seda just sellepärast, et iga selline sõjakäik nõudis uue maleva korraldamist, täiesti uut mobilisatsiooni ja uut sõjaks ettevalmistust. Iga õnnestunud või luhtunud sõjakäigu järel saadeti kogu malev laiali – demobilisatsioon oli alati täielik.

Mis puutub muistsete eestlaste

strateegiasse,

siis see täiel määral sõltus riigikorrast. Riigikorra vaatlusel nägime, et Eestis ei olnud veel kujunenud tsentraalvõimu, mis kogu rahva huvide valvel oleks seisnud ja strateegiale ülesandeid määranud. Valitsev demokraatlik vool ja detsentralistlik kord panid aluse ka sõjapidamisele, strateegiale.

Baltikumi rahvad ei pidanud enne sakslaste tulekut omavahel sõdu poliitiliste eesmärkide saavutamiseks – need vähemalt ei taotlenud agressiivseid sihte, vaid kandsid rohkem kättemaksuretkede ja saagiahnitsemise iseloomu. Selliseid sõdu pidas iga maakond oma huvides ja oma jõududega. Hiljem, kui Baltikumi ilmus uus tegur sakslaste näol, muutuvad ka võitlusviisid. Sakslastest kujunes ajajooksul uus poliitiline võim, kes asus pärismaalastega võitlusse selleks, et oma võimu nende üle maksuma panna.

Kui eesti rahva vabadust ja isasjade usku hakkas see uus võim hävitama, kadusid omavahelised lahkkelid ja algas suurem, kogu maad haarav koostöö

⁶⁰ L. H. VII – 2.

⁶¹ L. H. XI – 7; XII – 6.

selleks, et säilitada oma usku ja kaitsta oma riigikorda. Näeme lähemat poliitilist koostööd üksikute maakondade vahel, mis esinevad konföderatsioonina kindlate ülesannete täitmisel.

Võitlus uue vastasega arenes täielikult poliitilisel areenil. Eestlaste vankumatuks eesmärgiks oli Riia, s.o. Baltikumi siirdunud ristsisõjalaste **place darmes** i hävitamine.

Eestlaste otsus on täiesti mõistetav, kui arvesse võtta sakslaste senist tegevust. Passiivne piiride kaitse oleks sakslased ikkagi Eestimaale toonud. Agressiivsete sakslastega rahulepingute abil vahekordade reguleerimine oleks küsitav olnud pärast seda, kui nad juba kindlalt lõunapiirides oleks seisnud. Nii näeme, et sõja poliitiline eesmärk oli täiesti õige ja eeldas tulemuslikku võitlust – Riia saatusest olenes täiel määral ristsisõja edaspidine käik.

Eesmärk eeldas aktiivset tegevust ja suuri jõude. On küsimus, kas eestlaste tolleaegsed jõud olid küllaldased selle eesmärgi saavutamiseks. Peab arvama, et oma jõududest üksi ei jätkunud ja Riia vallutamine eeldas kindlat koostööd lätlaste ja liivlastega või vähemalt nende solidaarset neutraliteeti.

Lätlased olid aga kindlad sakslaste pooldajad. Osa liivlasi Kaupoga eesotsas pooldas samuti sakslasi, osa oli aga võitluseks valmis.

1210. a. korraldatakse esimene suur pealetung Riia vastu. Selles osalevad erinevad rahvad (eestlased, liivlased, kurelased, leedulased j.t.). Sellel pealetungil pole lätlastega veel kokkulepet saavutatud ja see raskendab eriti eestlaste tegevust.⁶² Eestlased lähevad suure malevaga Riia peale. Oma seljatagusega vaba ühenduse hoidmiseks on neile tähtis Võnnu kantsi vallutamine, mida kaitseb Ugaunia röövkäigult tagasi tulnud Berthold ühes lätlastega. Eestlased loobuvad kantsi piiramisest pärast neljandat päeva, kartes, et Kaupo liivlased tulevad piiratuile appi.⁶³ Võnnu vallutamisest loobumisega ollakse sunnitud ka Riia teekonnalt tagasi pöörama.

Selles sõjakäigus võiks alla kriipsutada seda, et eestlased piirasid Võnnu kantsi neli päeva. Nii pikaajalist kantsipiiramist polnud eestlased oma sõjakäikudel enne ette võtnud, siis aga dikteeris sõjakäigu poliitiline siht selle kui paratamatu vajaduse.

Sakslastele oli see sõja-aasta üks raskemaid. Kuid liitlaste halvasti kooskõlastatud tegevus andis neile võimaluse koondada Riia kaitseks kõik oma jõud. Nad suutsid pareerida üksikute rahvaste meeleheitlikke rünnakuid Riia vastu, mis lahus ja eri aegadel ette võeti. Kui siis veel sobitati diplomaatlik leping Polotski kuningaga,⁶⁴ oligi Riia saatus seekord päästetud.

Järgmisel aastal (1211) korraldavad eestlased suurema karistusekspeditsiooni lätlaste ja liivlaste vastu,⁶⁵ et neid jõuga sundida Riia-vastasest võitlusest osa võtma. Selle pealetungi erinevuseks on, et see võetakse ette laial rindel: “Siis oli suur häda kõigis Liivimaa rajades.”⁶⁶

⁶² L. H. XIV – 5.

⁶³ L. H. XIV – 8.

⁶⁴ L. H. XIV – 7.

⁶⁵ L. H. XV

⁶⁶ L. H. XV – 1.

Sakalased ja ugaunialased tungivad lätlaste peale, kes avalikust võitlusest Ümera ääres loobuvad ja paanikas põgenevad.⁶⁷ Neid jälitatakse Raupa suunas. „Rotalialased ja teised mereäärsed rahvad langesivad kolme sõjaväega liivlaste selga, kes piiskopi jao sees Metsapooles ja Lodigeris elasivad nõnda, et üks vägi teise järele tuli.”⁶⁸ Maismaalt ettevõetud pealetungi mõju suurendamiseks võetakse ette ka pealetung merelt. Seda teevad saarlased, kes Koiva jõge mööda Toreida liivlaste seljataha lähevad.

Sakslased ei võta alul oma liitlaste abistamiseks midagi ette – nad ei julge Riia kindlustustest lahkuda ja ootavad vahepeal Saksamaale läinud piiskopi tagasitulekut uute ristiõjalastega.⁶⁹

Selle suure pealetungi lõpuakord on Toreidas Kaupo kantsi piiramine selle hävitamise eesmärgil: “Eestlased kinnitasivad, et nemad sääl tahta magada, see on: ikka sinna jääda, kuni nad kas kantsi ära on rikkunud, ehk liivlased oma nõusse saanud, et nemad nii kohe sedasama teed nendega Riia linna ära hävitama läheksivad.”⁷⁰

Vahepeal on saabunud uued ristiõjalased.⁷¹ Rüütlid ja mõned liivlased võtavad ette ootamatu retke Toreida piirajate vastu. Eestlaste keskel tekib abiväe tuleku tagajärjel segadus, nad on sunnitud piiramise katkestama ja kaotavad saarlaste passiivsuse tõttu avalikus võitluses lahingu. Saarlased kaotavad selles lahingus kogu oma laevastiku.⁷²

Endiste saagisõdade traditsioonid on niivõrd tugevad, et need on mõjutanud väga oluliselt ka praeguseid sõjakäike. Iseloomustavaks nähteks on see, et eestlased kardavad vastase abivägede appitõttamist. Juba abivägede tuleku kuuldu sunnib Võnnu kantsi piiramist lõpetama. Toreidas viib abivägede ootamatu ilmumine suure väe segadusse ja halvab selle võitlusvõimet. Abivägi – see on kui košmaar, mis halvab igasuguse teovõime.

Teiseks iseloomustavaks nähteks on see, et saarlaste suur vägi, nähes oma naabrite rasket seisukorda, ei tõtta neile appi, vaid jääb passiivseks, seades endid küll võitlusvalmis, kuid sobitades sakslastega vaherahu. Kas oli see juhtimise üldine saamatus või võitlejate psühholoogiast tingitud “oma naha päästmine”, pole selge. On teada, et eestlased avalikust võitlusest hoidusid ja eelistasid igasuguseid kavalaid manöövreid, kuid avalikke võitlusi siiski ei kardetud. Seda tõendavad Ümera ja Pala lahing ning teised kokkupõrked sakslastega.

Toreida katastroofile järgnevad sakslaste ja nende kaaslaste lätlaste-liivlaste ühised retked Ugauniasse, Sakalasse ja Rotaliasse. Nende retkede tulemusena sõlmitakse kolme aasta peale rahu, mis on eestlastele ebasoodus. See suurendab veel enam liidu mõtet ja 1215. a. võetakse ette tõsisem katse tõrjuda sakslased Baltikumist välja.

⁶⁷ L. H. XV – 2.

⁶⁸ L. H. XV – 1.

⁶⁹ L. H. XV – 1.

⁷⁰ L. H. XV – 2 ja 3.

⁷¹ L. H. XV – 3.

⁷² L. H. XV – 2 ja 3.

L. H. järgi on 1215. a. pealetungi eesmärk Riia hävitamine.⁷³ Strateegia näeb ette selle läbiviimist kolme malevaga: rotalialased lähevad liivlaste, sakalased lätlaste peale, et neid lahingutega siduda ja Riiale appiminekul takistada. Saarlased peavad aga suure laevastikuga hävitama Riia. Selle plaani teostamisega oleks hävitatud Riias paiknenud katoliku kiriku võimulaiutamise sõjasalku juhtiv keskvõim.

Kava oli hea ja otstarbekohane, kuid selle täitmisega alati minu arvates tagant otsast peale, mille pärast see ka ebaõnnestus. Esimeses järjekorras alustasid saarlased pealetungi merelt otse Riia vastu, mis oli kaitstud suurte jõududega. Kõigepealt oleks vaja olnud alustada tegevust kuival maal ja siin energilise pealetungiga osa Riia kaitsjaid võitlusse tõmmata. Kui see teoks tehtud, oleks alles mõeldav olnud pealetung Riia vastu merelt.

Kahju, et see suur ja suuri poliitilisi eesmärke taotlenud plaan ebaõnnestus. Plaani ebaõnnestumine ja sakslaste ettevõetud uus laastamine ei heidutanud veel eestlasi, mida ka nad ise L. H. kroonika järgi tunnistavad: “Siis [pärast laastamist] saadeti preestrid, Peeter Kaikevalde Soomemaalt ja Otto, rüütli-vendade preester nende juurde, kes läksid Sakalamaale ja ristisid seal Pala jõest saadik ja ka Ugaunias Emajõest saadik. Selle peale pöörasivad nad Liivimaale tagasi, sest nad ei julenud veel mitte nendega ühes elada teiste eestlaste rahutuma oleku pärast.”⁷⁴

Sakslaste rõõmuhõiskepäevad olid väga lühikesed, sest eestlased valmistusid uueks ulatuslikumaks ettevõtteks järgmisel (1216.) aastal: “Aga kui Issanda ülestõusmise püha möödaks oli, saatsivad eestlased saadiku Polotski kuninga Vladimiri juure, et tema oma väega tuleks ja Riia ümber piiraks. Nemad [eestlased] ise lubasivad liivlasi ja lätlasi senikaua sõjaga kinni pidada ja ühes ka Düüna suu sadama kinni panna.”⁷⁵

1216. a. kavatsetakse korrata eelmise aasta manöövrit, kuid nüüd juba suuremate jõududega. Plaani teostamisse on kaasatud Polotski kuningas.

Kava oli iseenesest väga targalt läbi mõeldud: eestlased seovad liivlasi ja lätlasi ja sulgevad Riia sadama uute abivägede juurdetoomiseks. See manööver pidi Polotski vürstile andma vabad käed teotsemisel Riia vastu.

Polotski kuninga ootamatu surm⁷⁶ sõjakäigu alul ja Alberti aktiivsus tõmbavad ka sellele suurejoonelisele ettevõttele kriipsu peale.

1216/1217. a. on teatavas mõttes murranguaasta muistsete eestlaste strateegias. Kui senini oli kogu strateegia rajatud ofensiivsusele, siis nüüd näib väike tagasitõmbumine aset leidvat. Poliitiline eesmärk – Riia vallutamine – jääb püsima, kuid sellele eesmärgile jõudmiseks ei nõuta strateegialt enam otsest pealetungi Riia vastu, vaid kavatsetakse esmalt hävitada ristisõjalaste vägi ja kui see sündinud, siis ka Riia.

Selle eesmärgi saavutamiseks sobitakse kokkulepe Novgorodi ja Pihkva kuningaga. Sakslaste vägi kavatsetakse hävitada avalikus lahingus. Kindluse-sõda ei olnud eestlastele kasulik, sest siis oleksid nad initsiatiivi sakslastele

⁷³ L. H. XVIII – 1.

⁷⁴ L. H. XIV – 4.

⁷⁵ L. H. XIX – 10.

⁷⁶ L. H. XIX – 10.

andnud ja pealegi ei olnud kantsid pikemaajaliseks sõjaks küllalt ette valmistatud (puudusid kaevud). Venelaste tulekuga loodeti saavutada jõudude ülekaal.

Madisepäevaks (21. sept.) 1217. a. ühinevad mitu maakonda ühiseks võitluseks. Koondatud malev ootab venelaste abi Pala jõe juures. Venelased hilinevad. Sakslased kasutavad tekkinud olukorda selleks, et liitlasi osade kaupa lüüa. Venelaste hilinemine saab eestlastele saatuslikuks: nad on sunnitud üksi sakslaste koondatud jõudude löögi vastu võtma. L. H. järgi olid sakslased Pala lahinguks koondanud eriti suured jõud: "... ja neid [sakslasi] oli ligi kolm tuhat äravalitsetud meest."⁷⁷ Tuleb arvata, et need kolm tuhat äravalitud meest olid kõik rüütliid ja igäüks nendest kujutas teatavat võitlevat üksust nn. oda (4–7 meest), nagu meie seda tolleaegseist rüütelite organisatsioonidest teame. Seda arvab ka J. Luiga, põhjendades oma arvamust Delbrücki uurimusega, kus seisab, et 100 hobust (s.o. rüütliid) on enam väärt kui 1000 meest.

Pala lahingust näeme, et eestlasi hinnati vääriliselt ja nende vastu koondati pea kõik ristisõjalaste jõud ning nende etteotsa pandi "mõjukas diplomaat ja sõjaasjatundja Albert von Sauenberg, ligisugulane Taani kuningakojaga ja selle kaudu ka Novgorodi vürsti hõimkonnaga"⁷⁸.

Nii suurele raudrüüs sõjasalgale, mida toetasid veel teist sama palju liivlasi ja lätlasi, ei suutnud eestlased vastu panna ja kaotasid lahingu. Siin murti Eesti maleva võim, kuid rahva vaim ei paindunud orjastajate ees. Võitlus veel ei raage ja kestab väikeste vaheaegadega kuni aastani 1227, mil vallutatakse Saaremaa.⁷⁹

Saaremaa sõjakäiku valmistavad sakslased ette (1224.–1227. a.) Alles siis julgeb ettenägelik piiskop Albert 1227. a. talvel 20 000-mehelise väega, "kes omas korralikult säetud seltsides oma lippudega edasi rändasivad"⁸⁰, üle jää Saaremaale tungida, et seda vabadusekollet hävitada. Siin tehakse puhas töö, sest "Saaremaa paganatele ei saa armu näidatud, üks jagu saab maha löödud, teine vangi heidetud"⁸¹. Nii ka tehakse.

Ülaltoodud näidetest selgub, kuidas muistsed eestlased kord ülesseatud poliitilisest sihist kinni pidasid. See poliitiline siht dikteeris strateegiale kindlad ülesanded, mida alul kavatseti täita otsese pealetungiga Riia vastu. Selle täitmisel elati üle pettumusi. Ofensiivne strateegia viis malevad suurtele kaotustele. See vool elas üle kriisi, kuid ei kadunud, vaid muutus ning võttis uue vormi: raskuspunktiks sai sestpeale otseselt vastase elavjõud, kes kavatseti avalikus võitluses hävitada.

Pealetungitegevuse kõrval esines ka kaitsesõda. Kaitsesõja pidamise kohta annavad tõendust kõigepealt maalinnad. Nende ülesandeks oli teatud küla või suurema koondise elanikkude ning nende vara kaitsmine sõjaohu korral.⁸² Linnade paiknemine annab selge pildi muistse Eesti strateegilisest kaitsekorraldusest. E. Laidi Eesti muinaslinnade paiknemise kaardist selgub, et suurem osa

⁷⁷ L. H. XXI – 2.

⁷⁸ J. Luiga. Lembitu surm. – Eesti Kirjandus 1921. a., lhk. 109.

⁷⁹ L. H. XXVI – 3, 5, 7, 8, 11; XXVII – 1.

⁸⁰ L. H. XXX – 3.

⁸¹ L. H. XXX – 4.

⁸² Eesti kinnismuistsed: muinasaegsed ja poolajaloolised. 1925. a., lhk. 88.

muinaslinnadest asub meie idapiiril ja mererannikul.⁸³ E. Laid jõuab muinaslinnade paiknemise põhjal otsusele, et Eesti territooriumi ohtlikumaks piiriks oli idapiir ja merekallas, seega kardeti rohkem venelasi ja viikinglasi. Lõunapiiril oli kindlustusi märksa vähem ja needki ei asunud mitte otse piiril, vaid maa sisemuses sõjateedel.⁸⁴ Siit võib järeldada, et muistsed eestlased kaitsesid oma lõunapiiri ofensiivselt. Igale retkele, mille lõunapoolne vastane tegi, vastati alati vasturetkega. L. H. järgi olid lätlased sõjaliselt palju nõrgemad (nende vastu polnud vajagi kindlustusi ehitada), sest nad olid “alati palju ülekohut eestlaste poolt kannatanud”⁸⁵ ja sakslastes eestlaste vastu omale abilisi leidnud.

Maalinn oli oma aja produkt ja selle ehitus pidi vastama tolle aja sõjapidamisviisidele. Muistsed maalinnad olid küllalt tugevad selleks, et vastasele nädalaid vastu pidada. Isegi sakslased piirasid maalinnu mitu nädalat, vaatamata sellele, et neil olid maalinnade vastu tarvitada võimsad relvad, nagu paterellid.⁸⁶

Peab arvama, et ka maa kaitse oli muistses Eestis rajatud ofensiivsele tegevusele, ja maalinn oli nähtavasti selleks, et lähema ümbruskonna rahvas seal varju leiaks ja väljastpoolt omale päästjaid ootaks. Sellist oletust tehes selgineb ka kaevude puudumise põhjus maalinnas. Nende puudumine andis väga tugevalt tunda siis, kui tuli tegemist teha sakslastega. Kantsid olid just kaevude puudumise tõttu sunnitud alla andma.

Sakslaste korraldatud retkede ajal ei saanud väline abi piiratud päästa, sest sakslased saatsid alati endaga kaasas olevad liivlased ja lätlased ümbruskonda rüüstama⁸⁷ ehk teiste sõnadega: liivlaste ja lätlaste toime pandud rüüstamisega ei antud võimalust abivägede koondamiseks. Et just nii talitati, selgub meile L. H. kroonikast, kus mitmes kohas on juttu lätlaste kindlustuste piiramisest eestlaste poolt, mida nad aga abivägede tuleku kartusel kunagi lõpule ei vii: “Sellelsamal päeval, kui eestlased kuulsivad, et Kaupo oma sõpradega ja suure hulga liivlastega ja lätlastega kokku olla tulnud, taganesivad nemad Võnnu kantsi alt ära.”⁸⁸ Et selle aja naabrite sõdimisviisid palju ei erinenud, siis analoogia põhjal võib järeldada, et ka eestlased ümberpiiratud alati abiväega päästsid.

Eestlased laastasid kindlusi piirama asudes enne ümberkaudset maad: “Ja kui nemad Trikatuas Talibaldi ja ka ümberkaudsed maad paljaks olivad riisunud, kogusivad nemad endid Beeveri kantsi kõrva.” Maa vastase vägedest puhastatud, asutakse kantsi piiramisele: “Ja nemad piirasivad kantsi ümber ja sõdisivad ühe terve päeva lätlastega...”⁸⁹ Kui suurem vägi oli kokku kogutud, teotseti

⁸³ E. Laid. Eesti muinaslinnad. Lisas kaart.

⁸⁴ Sõjateid oli kolm, nagu seda võib järeldada sõjakäikudest. Dr. J. Luiga järgi on need: 1) üle Otepää Tartu; kaitseks Otepää maalinn (Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 196/197); 2) Ruhja–Viljandi–Paide; kaitseks Viljandi maalinn (Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 148); 3) mööda merekallast Soontaganasse; vanasti oli see suund veega üle ujutatud ja kõlbulik liikumiseks ainult talvel (Eesti Kirjandus 1926. a., lhk. 544).

Sõjateedel asuvad maalinnad olid ühtlasi toetuspunktideks sõjakäikude organiseerimisel vastase territooriumile.

⁸⁵ L. H. XII – 6.

⁸⁶ L. H. XXVII – 6. Loone kantsi Harjumaal piiratakse kaks nädalat.

⁸⁷ L. H. XV – 1.

⁸⁸ L. H. XIV – 8.

⁸⁹ L. H. XV – 7.

samuti nagu sakslased – piirati kants ümber ja saadeti osa “omast kõige vapramaist mehist ümberkaudse maa sisse maad riisuma”⁹⁰ (Toreidas Kaupo kantsi piiramisel).

Mis puutub muistsete eestlaste meresõjapidamise viisidesse, siis kannavad need ekspeditsioonide iseloomu – tehti retki Taani ja Skandinaavia riikidesse. Nende kõrval tuleb suuremal määral ette laevade kaaperdamist Balti merel ja Soome lahes, kus tollel ajal liikusid suured kaubalaevade karavanid. Need olid saagisõjas ihaldatavateks objektideks. J. Luiga arvab, et sõda Baltikumis ongi saarlaste ja teiste rannarahvaste sellise tegevuse tagajärg.⁹¹

Üldiselt võib muistsete eestlaste strateegia kohta ütelda, et see oli suurel määral rajatud ootamatusele. Sõjakäike võeti ette aegadel, kui liiklemisolud seda võimaldasid. Nii võeti sõjakäike ette suvel 1210, 1215 ja 1219⁹²; varasügisel 1211, 1217⁹³; talvel 1208, 1217⁹⁴ ja kevadel 1210, 1221.⁹⁵

Sõjakäikudele minekul võeti arvesse ka ööde seisukorda: harilikult alustati sõjakäigu organiseerimist noore kuu ajal (1210. a. 19. apr.; 1215. a. 16. juunil, 1221. a. 8. apr. j.n.e.), et öid koondamisrännakuteks kasutada: “Ja kui nad [eestlased] kõige selle öö olid käinud, jõudsid nad hommikuks Raupa, kus nemad kiriku põlema süütasid.”⁹⁶

Varustamise küsimus oli korraldatud lihtsa põhimõtte järgi “baas ees”, sest muistne sõda pidi toitma sõja.

Taktika

Lahingukirjeldusi tuleb L. H. kroonikas mitmes kohas ette. Seal kirjeldatakse küll rohkem ristsõjalaste tegevust, kuid üksikuid märkmeid leidub ka eestlaste teotsemise mooduste kohta. Nende üksikute märkuste põhjal võib ettekujutuse saada muistsete eestlaste taktikast.

Peab alla kriipsutama, et muistsete eestlaste taktikas esineb väga reljeefselt ootamatuse printsiip – vastast püüti tabada ettearvamatult. Selle saavutamiseks kasutati kiiret liikumist (ratsa); malevad sooritavad lähenemisrännakuid öösiti.⁹⁷

Rööbiti ootamatusega on tarvitusel veel kavalus. Nii meelitati Ümera juures jälitajad taandumise manöövriga ettekavatsetud lõksu.

J. Jõgever esitab raamatus “Eesti kultuura II” Saxo Grammatikusele tuginedes Taani kuninga Voldemar I juhtnöörid teotsemiseks eestlaste vastu: “Ka andis ta ärasõitjatele nõu, et nad seda seltsi mereröövlite kallale, kes harilikult enam kavalusega kui vahvusega võitlevad, mitte järsku ei tormaks.” Sealsamas, vähe edasi: “Nõnda ei tohi neid mitte ettevaatamatult taga ajada, kui neid küll põgenemas näikse, sest et nende põgenemist niisama peab kartma, kui peale-

⁹⁰ L. H. XV – 3.

⁹¹ Dr. J. Luiga. Lembitu välispoliitika. – Eesti Kirjandus 1921. a.

⁹² L. H. XIV, XVIII, XXIII.

⁹³ L. H. XV ja XXI.

⁹⁴ L. H. XII ja XXI.

⁹⁵ L. H. XIV ja XXV.

⁹⁶ L. H. XV – 2.

⁹⁷ L. H. XV – 2.

tungimist, ega ei tohi selga pöörajatele rutuga järele minna, vaid parem on korralisel käigul laevadega randa püüda saada, ühes koos ja sõjakorras, kannatlikult ritta ühendatult edasi minna.”⁹⁸

See kirjeldus käib küll meresõja kohta, kuid kavaluse võtted on nähtavasti omased olnud ka mandrisõjale, nagu seda nägime Ümera lahingus. See lahing õpetas ka sakslasi ettevaatusele: 1217. a. Pala lahinguväljale minnes sooritasid nad viimase, kahepäevase lähenemisrännaku täielises lahingukorras.⁹⁹

1227. a. Saaremaa vallutamisele minnes sünnib lähenemine merejäl samuti lahingukorras, “kes [sakslased] omas korralikus säetud seltsides oma lippudega edasi rändasivad”¹⁰⁰.

Vastasega hoitakse kontakti varitsejate abil, kes aktiivselt teotsevad: “Viimaks on saarlased, kui nad varitsejad välja olivad pannud, kaheksa meest neist [sakslasist] vangi võtnud.”¹⁰¹

Varitsejate ülesandeks oli ka sõjateede valve.¹⁰²

Muistsed eestlased eelistasid manöövrit lahingule – lahinguid püüti vältida.

Maleva rivinemise kohta saame andmeid rahvalaulust, kus teatakse, et malevas olla rivinenud

“Odda mehed otsa peale,
Tapperid taga ridadadesse,
Nuiamehed nurga peale,
Ahhingid abiks äerele,
Vardad varjuks vanemale,
Vikkatid ville-puhujale,
Nolingud mäe küüra peale,
Lingo-mehhed libamisse,
Kahel poolel kalda peale”¹⁰³.

Nagu siit selgub, rivines malev vastavalt relvaliikidele ja maastikule. Kõige ees olid odamehed, arvatavasti viskeodadega, kes alustasid kaugvõitlust. Nende taga asusid tapperid ja nuiamehed ja vanema läheduses odadega varustatud võitlejad. Vibumehi paigutati kõrgematesse kohtadesse – mäeküürale, et need sealt lahingu ajal saaks käsitsivõitlejaid oma tulega toetada. Malev rivines võitluseks rindriviisse raskuspunktiga keskel. Näiteks Pala lahingu rivistuse kohta teab L. H., et keskel oli “nende [eestlaste] suurem ja kangem vägi”¹⁰⁴. Toreida katastroofil “koguvad endid kõik hunnikusse”¹⁰⁵, s.o. koonduvad keskele.

Võitlust alustati viskerelvade tarvitamisega: lasti nooli, heideti viskeodasid, missuguseid vahel sadas vastase peale kui vihma.¹⁰⁶ Odad heidetud ja nooled

⁹⁸ V. Reiman. Eesti kultuura II. 1913. a., lhk. 213.

⁹⁹ L. H. XXI – 2.

¹⁰⁰ L. H. XXX – 3.

¹⁰¹ L. H. XIX – 5.

¹⁰² L. H. XX – 2.

¹⁰³ H. Neus. Estnische Volkslieder. I, S. 134.

¹⁰⁴ L. H. XXI – 2.

¹⁰⁵ L. H. XV – 3.

¹⁰⁶ L. H. XV – 3; XXI – 3; XXIII – 9 ja mujal.

lastud, läheneti käsitsivõitluseks tugeva kilpide kolistamise ja sõjakisaga. Käsitsivõitluses leidsid kasutamist mõõgad, odad, tapperid, nuiad, ahingud ja muud selleks otstarbeks kõlbulikud relvad. Vastase taandumisel saatsid teda jalamehed viskeodadega: “Ja ajasivad nendega [viskeodadega] põgenejaid taga.”¹⁰⁷ Pikem jälitamine sündis ratsa: “Eestlased [Ümera juures] aga ajasivad niihästi ratsa sakslastele kui ka liivlastele ja lätlaste jalaväele järele.”¹⁰⁸

Jälitajaosa (ratsasalk) määrati enne lahingu algust ja eraldati jalaväest, vastasel korral oleks ratsa teotsev vaenlane jõudnud taanduda ja kontakti katkestada. L. H. teab, et leedulased eraldasid ühe osa (1/3) oma väest, mis seisis lahingukorras asuva jalaväe taga ratsarivis: “Nemad säädsivad kakksada oma kõige paremat ratsameest isepaika ülesse, et need sakslasi põgenemise pääl taga pidivad ajama; teised kõik tulivad hulgakaupa sakslastele vastu.”¹⁰⁹

Toreida lahingu kirjeldustest võib järeldada, et ka eestlastel midagi sarnast on olnud: “Nad jooksevad, tõmbavad kilbid kätte, teised tõttavad hobuste juurde.”¹¹⁰ Nähtavasti läksid hobuste juurde need, kes väljalahingus varus pidid olema, siis aga kindluse piiramisest osa võtsid.

Taandumislahing oli muistsete eestlaste nõrgem külg. Kõik taandumised lõppesid suurte kaotustega, mis on seletatav sellega, et eestlased võitlesid lahingus jalarivis, kuna vastased ründasid neid ratsarivis ja oma nn. seaninataktikaga alati rivi keskkohta läbi murdsid. Läbimurre tõi segaduse, mille tõttu ei suudetud enam oma hobuste juurde minna, kes nähtavasti lahingukorra lähemas seljataguses asusid. Jala ratsaväest lahtikiskumine on raskendatud ja oleneb suurel määral maastikust.

Taktikast tingituna valisid muistsed eestlased hoolega lahingukohti, kui see neist olenes. Nii rivistus Pala lahingus vägi metsa ja soo juures, et lahingu ebaõnnestumise korral oleks lahtikiskumine hõlbustatud: “Liivlased, lätlased ja sakslased ajasivad neid [eestlasi] taga, ja lõivad neid metsades nii palju maha, et neid küll ligi tuhat võis olla; pääle selle lõpmata palju, keda metsades ega soodes ei võinud lugeda.”¹¹¹

Väljalahingute kõrval peeti ka kindlusesõda. Kui peeti veel saagisõdu, piirasid muistsed eestlased kantse vähe. Saagi- ja kättemaksuretkede ajal püüti kantsi vallutada tormijooksuga: “Piirasivad Beeveri kantsi ümber, kus nemad kõige terve päeva lätlastega, kes kantsis olivad, sõdisivad.”¹¹²

Hiljem, kui sõjapidamise vajadus dikteerib kantside vallutamise, näeme püsivamat piiramist, kus on tarvitusel erilised piiramisvahendid. 1211. a. Võnnu kantsi püütakse võtta tulega: “Eestlased vedasivad nimelt suure hulga puid kokku, panivad tule otsa, et kantsi ära põletada ja vedasivad suured puud kõige juurtega välja, keda nad endile katuse viisi varjuks kokku seadsivad ja teiste

¹⁰⁷ L. H. XXI – 3.

¹⁰⁸ L. H. XIV – 8.

¹⁰⁹ L. H. XXV – 4.

¹¹⁰ L. H. XV – 3.

¹¹¹ L. H. XXI – 3.

¹¹² L. H. XII – 6.

puudega kindlaks ja kõvaks tegivad; sealt alt sõdides ja ülevalt tule ja suitsuga kõrvetades, tegivad nad neile, kes kantsis, väga vaeva.¹¹³

Tuli ja suits olid tarvitusel iga kantsi piiramise juures. Tuld kasutati kantsi puuosa hävitamiseks ja võitlejate kantsi servalt kantsi sisesse tõrjumiseks. Suits kujunes loomulikult moondamisvahendiks.

Taanlaste kantsi hävitamise juures olid tarvitusel moodsad piiramisrelvad: “Ja nemad tulivad seitsmeteistkümne masinaga korruga, viskasivad palju suuri kiva viis päeva aega ilma vahetpidamata kantsi sisse.”¹¹⁴ Taanlased ei suutnud kivisajule vastu pidada ja andsid alla.

Mis puutub kantside ehk maalinnade kaitsesse, siis see olenes maalinna ehitusest.

Maalinn kui niisugune pakkus kaitset kõigepealt oma järskude vallidega. Järskuse suurendamiseks kaevati valli välisservale kraav.¹¹⁵ Et sõjakäigud suuremalt osalt talvel ette võeti, valasid eestlased, et vallile tõusmist takistada, välisvalli veega üle, mis jäämäeks muutus. L. H. teab sellisest juhtumist Muhu linnuse võtmisel: “Ülesseminek oli aga väga hädasohtlik ja raske, sest et mägi kõrge ja külmanud oli, ja kivimüür mäe pääl nõnda jäätanud, et nemad [saks-lased] kusagil oma jalga kinnitada ei võinud.”¹¹⁶

Linna kaitsjad võitlesid linnavallil. Varjuks noolte eest ja kaitse hõlbustamiseks oli vallil pihtaed.¹¹⁷

Viljandi muinaslinnal oli välise pihtaia taga veel sisemine, mis oli välisest tugevam ja mida sakslased ei jõudnud maha kiskuda.¹¹⁸

Linnavallil võideldi väljasõjas tarvitavate relvadega. Vallile lähenejaid tõrjuti noolte laskmise ja viskeodade heitmisega. Valli mööda ülesronijaid paisati tagasi palkide ja kivide allaheitmisega. Maalinna piiramisehitiste vastu, nagu tornid, sead, siilid, lasti valli mööda kärudega tuld alla.¹¹⁹ Mõnikord tehti vallile isegi auk, “kust nemad [eestlased] tulega täidetud kärud maha lasevad ja torni peale juhivad, kuhu peale nemad veel suured hunnikud puud viskavad”¹²⁰.

Kui vastasel õnnestub kaitsevall maha kiskuda või see õnnestuste tõttu ise kokku variseb, siis koondutakse hulgaliselt selle koha kaitseks.¹²¹ Kui vastane on tagasi heidetud, parandatakse lõhutud koht ära, on aga tuli pihtaeda hävitamas, kistakse see osaliselt maha, et tule levimist tõkestada.

Üldse peab ütlema, et maalinnade kaitsel näitavad eestlased üles erilist visadust. Maalinnu piiratakse mõnikord mitu nädalat.¹²² Lahinguga võidetakse maalinnu harva, enamik maalinnest annab alla vee puudusel.

Väljasõja vastupidavus oli tavaliselt nõrgem ja sageli üldse loobuti lahingust. Millega seda seletada?

¹¹³ L. H. XIV – 8.

¹¹⁴ L. H. XXVI – 3.

¹¹⁵ E. Laid. Eesti muinaslinnad, lhk. 25.

¹¹⁶ L. H. XXX – 4.

¹¹⁷ L. H. XV – 1; XXX – 4 ja mujal.

¹¹⁸ L. H. XV – 1.

¹¹⁹ L. H. XV – 1.

¹²⁰ L. H. XXVIII – 5.

¹²¹ L. H. XXVIII – 6; XV – 1.

¹²² L. H. XXVII – 6.

Siin tõuseb selgelt esile muistse eestlaste lahingupsühholoogia. Tolle aja sõjatradiitsioon nõudis kõigi meeste hävitamist, kuna naised, tüdrukud ja lapsed viidi kaasa.¹²³ Maalinna allaandmisel oleks mehed niikuinii elu andma pidanud. On ju täiesti arusaadav, et kui kord surema pidi, siis soovis iga võitleja oma surma lunastada kallima hinnaga. Teiseks, sõjatradiitsiooni kohaselt anti alati ümberpiiratuile abi, nagu eespool nägime. Ka see teadmine, et abivägi on tulemas, virgutas vastupanule, olgugi et sakslaste taktika kunagi abiväe koondamiseks võimalust ei andnud. Võitlust aga elustasid vanad traditsioonid.

Mis puutub meresõja taktikasse, siis peab arvama, et see seisis väga kõrgel järjel.

Muistsete saarlaste meretaktika oli väga paindlik ja varieerus vastavalt olukorrale. Visby juures manövreeriti üksikute eskaadritega ja püüti vastane ümber piirata.¹²⁴

Mõnikord tarvitati (manöövri asemel) rindrivi, kusjuures laevad seoti paari kaupa kokku, et siis vastase laevu oma laevade vahele sõita lasta, kus nende hävitamine hõlpsam oli. Sellise rivi puhul paigutati ahtrisse raskusi, et võõr kõrgemale tõuseks. See võtte osutus täiesti otstarbekohaseks kurelastel, kes tarvitasid seda 1210. a. Irbeni väinas sakslaste paatide vastu.¹²⁵ Meretaktika

IV peatükk

MUISTSETE EESTLASTE KUI VÕITLEJATE ISELOOMUSTUS

Muistset eestlast kui võitlejat on raske psühholoogilisest küljest käsitleda. Neid momente, mis eestlast psühholoogiliselt valgustavad, on kroonikais vähe.¹²⁹ L. H., kes sageli tolle aja eestlastega kokku puutus, annab ainult üksikuid katkeid eestlaste kui võitlejate kohta. Eesti rahva hing jääb L. H. poolt meile avamata.

Üksikuist märkmeist, mis kroonikais leidub, ja rahvalauludest neile täiendusi ammutades võib siiski eestlaste kui võitlejate kohta ettekujutuse saada.

Muistsetele eestlastele on jäänud sõjamehe kuulsus, mis kajastub vanus kroonikais. Taani ajaloolane Saxo Grammaticus nimetab oma “Historia Danicæ” sageli eestlaste nime. Eestlaste peale vaadati kui rahva peale, keda pidi arvestama ja kelle sõprus või vaenlus Taani riigile mitte ükskõik ei olnud.¹³⁰ L. H. annab oma kroonikas hulga ruumi sõjakäikude kirjeldustele, mis eestlaste vastu ette võeti. Tema kroonika vaimu järgi paistavad eestlased rahvusvahelise tegurina, kes organiseerivad sõjakäike Riia vastu, mille pärast on neid tarvis enne hävitada kui Riiale ohtlikumas asendis asuvaid sõjakaid leedulasi.

Muistsed eestlased on olnud võitlustahelised, mis selgub juba sellest, et nad ligi 20 aastat vahetpidamatult sakslastega võitlesid, selle peale vaatamata, et neil sageli suuri kaotusi tuli kanda. Olles võõra võimu alla heidetud, ei kaota nad lootust sellest vabaneda ja võitluse jätkuna puhkeb sõda lõkkele aastatel 1241, 1250, 1260 ja 1343.

Eestlase võitlustahet kinnitab ka vana rahvalaul.

“Ei mie’ jäta järele,
 Ei mie’ anna peräle,
 Seeni kui meil võit ja võimus.
 Kui ka lõpva’ mie’ mehe’,
 Magama lät mie maleva,
 Sis tule Soomest mie sõbra’
 Tuleva’ Virost mie vele’,
 Ajava’ merde mie mõrdzigo’.”¹³¹

L. H. peab sedasama tunnistama leedulaste suu läbi, kes Sakalamaa röövkäigult tagasi tulnuna teatavad (Sakala oli kohustunud ristimist vastu võtma), et “eestlased siiski kange kaelaga ümber käia, ilma sakslaste ehk muu teiste rahvaste sõna kuulmata”¹³².

¹²⁹ Üks vähestest näidetest: L. H. XII – 6. Siin mängib kroonik Beeverni kantsi vallil kannelt, millega eestlaste südamed nii pehmeks teeb, et need kantsi piiramisest loobuvad.

¹³⁰ V. Reimani toimetatud “Eesti kultuura II”; J. Jõeveri artikkel “Eesti rahva sündimine ja tema noorpõlv”, lhk. 203. Samale seisukohale asub ka Dr. J. Luiga artikkel “Lembitu välispoliitika” (Eesti Kirjandus 1921. a.).

¹³¹ Dr. Jakob Hurt. Vana kannel. I, lhk. 152, read 47–55.

¹³² L. H. XVI – 8.

1222/23. a. uuesti puhkenud võitluse ajal käivad Sakala saadikud Riias uut rahu sobitamas tingimusega, et nemad ristiisku vastu ei võta. Kui seda neile siiski peale sunnitakse, lubavad saadikud võidelda oma usu eest, “niikaua kui maa sees veel üks aastane ehk küünarpikkune poisikene olemas on”¹³³.

Eestlaste võitlustahe on nii tugev, et sakslased ei julge enne Eesti põhjalikku laastamist siia elama asuda.

Võitlustahe leidis teostamist lõpmatu sōjakäikudes, kus sageli näidati üles vaprust ja julgust. L. H., kes küll erapooletu kohtumõistja meie esivanemate üle ei olnud, peab ka seda mitmes kohas tunnistama. Pala lahingu kirjelduses ei julge L. H. varjata eestlaste vaprust, kui need liivlased põgenema kihutavad, lätlaste ja sakslaste ühisele survele “vapra võitlusega kaua vastu seisid”¹³⁴. Ümera jõe silla juures tulevad eestlased sakslaste haaravale grupile “vāga vapraasti vastu”¹³⁵ j.n.e.

Toreida lahingus, kui viskeodad otsa olid saanud, “siis tõmbavad nemad mõõgad kätte, tungivad ligemale, lähevad sõdima, haavatud langevad, mehiselt sõdivad paganad”¹³⁶, tormates raudriietes rüütlite peale. “Kui rüütliid nende vaprust näevad, kihutavad nad äkitselt vaenlaste keskele,”¹³⁷ et eestlasi rinde läbimurdmisega segadusse viia.

1223. a., kui lätlaste palve peale sakslased ühes nendega Sakalasse sõjakäigule lähevad, ei püsi eestlased kindluses ja tormavad sealt välja vastase kallale, neid tagasi lüües: “Ja kui hommik oli saanud, näitasivad nemad [sakslased] endid Sakala kantsi Viljandi juures. Ja eestlased tulivad välja ja sõdisivad nendega kuni kolmanda tunnini. Ja nemad [sakslased] pöörasivad endid neist ära.”¹³⁸

Eestlaste vaprus oli kahtlemata teguriks, mis nõudis sakslastelt sõjakäikudeks eestlaste vastu alati suurt sõjaväge. Nii kaitsevad eestlased 1211. a. endid metsas sõõru abil. “Kui nüüd kristlaste vägi sinna jõudis, astusivad nemad südilt vastu ja on sellepärast, et raske neile ligi pääseda oli, kaua vastu pannud; ometi ei jõudnud nemad viimaks selle hulgale vastu panna, vaid pöörasivad selja. Neid oli ligi nelituhat sakslast, jalaväge niisama kui ka ratsamehi, ja liivlasi ja lätlasi teist niipalju.”¹³⁹

1220. a. sõjakäigul kirjutab L. H. rüütliväest: “Mõned lähevad laevaga Koiva mööda, teised jala ja teised oma hobustega edasi ja jõuavad kaheksa tuhande mehega palvete ja töotuste koha pääle” (see asus lõuna pool Ümerat, praegune Ehveles – Vohlfart), et siit edasi minna Viljandi ja Pala kantsi vastu. Võitlus Viljandi kantsi vallutamisel oli väga vihane ja vāltas vastase suurele hulgale vaatamata 15 päeva: “Sest augusti kuul hakkas ümberpiiramine Peetruse ahelate pūhal pääle, aga pūha neitsi taevamineku päeval olivad nemad [eestlased] väsinud ja heitsivad endid alla. Et nimelt palavus väga suur oli ja hulk inimesi ja

¹³³ L. H. XXVI – 9.

¹³⁴ L. H. XXI – 3.

¹³⁵ L. H. XXVII – 1.

¹³⁶ L. H. XV – 3.

¹³⁷ L. H. XV – 3.

¹³⁸ L. H. XXVII – 13.

¹³⁹ L. H. XV – 7.

elajaid kantsis nälja ja janu pärast juba nõrkenud olivad, tõsis kantsis suur katk tapetute hirmsa haisu läbi, mispärast inimesed põdema ja surema hakkasivad; aga et need, kes veel elusse olivad jäänud, mitte enam vastu panna ei jõudnud, siis andsivad nemad endid kõigegea Kristuse kätte.”¹⁴⁰

Soontagana kantsi ei suutnud sakslased tormijooksuga vallutada, selle peale vaatamata, et rünnakuid järgemööda 9 päeva ette võeti. Eestlased tulid alati “sõdides väga julgesti ette, nagu tahaksivad nemad ammuküttidele õieti ette jooksta” ning alles siis, “kui palju surmatud olivad ja et neil ka vesi ja toiduse vara puudus, siis endid allahaitsivad. Sellepärast sai viimaks preester Gottfried kahekümneandal päeval nende juure kantsi läkitatud.”¹⁴¹ Siin pidasid eestlased joogita 20 (Viljandis 15) päeva vastu – seda võib ainult kangelaslik rahvas! Selliseid võitluse kirjeldusi leiame pea iga kantsi võtmisel. Üldse peab ütleva, et eestlaste vaprus ja vastupanu visadus kantside kaitsmisel reljeefselt esile tuleb, nagu seda ka eespool nägime.

Muistsete eestlaste sõjakust kinnitab ka see ajalooline fakt, et sõjakad viikingid jätsid Eesti vallutamata ja purjetasid Eestist mööda Venemaale, kus nad Vene riigile aluse panid. Samuti teab L. H., et lõunanaabrid eestlaste poolt on palju kiusamisi kannatanud.¹⁴²

Kõigi maakondade mehed ei olnud ühesuguse sõjalise väärtusega. Seda märkab ka L. H. Tema arvates on kirde-eestlased alandlikumad: “Aga virulased ja järvalased, kes lapselikumad inimesed on ja alandlikumad, kui teised eestlased, ei tohtinud [julened] mitte nõnda teha, vaid tõivad oma preestrid kokku ja saatsivad neid tervelt tagasi taanlaste kantsi,”¹⁴³ kuna kurjad saarlased ja harjulased oma preestrid ära hukkasid (1222. a.). Dr. J. Luiga arvab oma L. H. kroonika kriitikas, et Viru vanem Tobelin oli ristiusu pooldaja ja varem kuskil Skandinaavias ristitud. Sellest olla ka tingitud leplikkus preestrite vastu.

Harjulasi, rotalialasi ja saarlasi loeb L. H. kurjemateks paganateks. Ta tunneb isegi head meelt selle üle, kui 1000 eestlast lämbusid Harjumaa (Kuimetsa) koobastes: “Selle järele [kui eestlasi suitsuga lämmatati] pöörasivad liivlased sakslastega tagasi Jumalat tänades selle eest, et tema harjulaste uhked südamed ristiusu alla oli alandanud.”¹⁴⁴ L. H. imestab väga selle üle, et rotalialased “riiglastega ialgi rahu teha ei püüdnud”¹⁴⁵, aga virulaste rahusobitusi peab ta täiesti loomulikuks: “Siis tulivad viis vanemat viiest Viru maakonnast oma kingitustega Riiga, need võtsivad püha ristimise vastu ja andsivad endid ja ka kõige Virumaa püha Maarja ja Liivimaa kiriku alla.”¹⁴⁶

Saarlasi loeb L. H. kõige kurja juureks. Nemad algatavad võitlusi, kipuvad mitu korda Riia peale. 1216. a. esimesel sõjaretkel kardavad ristosõjalased saarlasi ja tulevad Saaremaalt ilma suurt kahju tegemata tagasi, kui saavad

¹⁴⁰ L. H. XXVII – 2; ka Eduard Pabsti seletus teosele “Henrichs von Lettland Livländische Chronik”, lhk. 317.

¹⁴¹ L. H. XIX – 8.

¹⁴² L. H. XI – 7; XII – 6.

¹⁴³ L. H. XXVI – 4.

¹⁴⁴ L. H. XXIII – 10.

¹⁴⁵ L. H. XVIII – 5.

¹⁴⁶ L. H. XXIII – 7.

teateid saarlaste maleva kokkukogumisest.¹⁴⁷ Saarlased pidasid üksi 8 a. jooksul (1215–1223) 14 suuremat sõda.¹⁴⁸ Saarlaste sõjakunsti hinnati väga kõrgeks. Taani kuningas kogus kolm aastat omale sõjaväge (palgalisi), enne kui julges (1206. a.) Saaremaale sõjakäigule minna.¹⁴⁹

Ka sakslased korraldavad endid kolm aastat (1224–1227) ja koguvad väge, et minna saarlasi alla heitma. 1227. a. teostavad nad oma sõjakäigu erakorraliselt suure väega – 20 000 mehega. Saarlaste mütoloogia uurimise põhjal jõuab prof. M. J. Eisen otsusele, et “saarlastel on alati vabadus üle kõige olnud”¹⁵⁰.

Üksikutest sõjakäikude kirjeldustest selgub meile ka sakalaste sõjakus, kuna nende naabrid ugaunialased nõrgemana paistavad. Võib olla, et maakonna sõjakuse peale avaldas mõju ka maavanem. Sakalal, nagu teame, oli tol ajal väga sõjakas vanem Lembit.

Sellest väikesest ülevaatest selgub, et sõjakas vaim on tugevamaid juuri ajanud rannamaades (Saaremaa, Rotalia, Harju), kuna teised maakonnad neist maha jäävad. Millega seda seletada?

Dr. J. Luiga väidab Delbrückile tuginedes, et põllukultuur soodustab rohkem kodanlisi kui sõjalisi voorusi.¹⁵¹

Eesti põllukultuur oli väga kõrgel järjel. L. H. satub sellest vaimustusse ja kahetseb hävitusi, mis sakslased ette võtsid: “See Kareda küla oli sellel ajal väga ilus ja suur, ja rohke rahvaga, nagu kõik teised külad Järvas ja kõigel Eestimaal on olnud, mis hiljemalt kõik sagedasti meie rahvast ära on hävitatud ja põletatud.”¹⁵² Sama otsuse annab L. H. ka Virumaa kohta, “mis üks sigitav ja väga ilus maa, kena, tasaste põldudega on”¹⁵³.

Head ja viljarikkad põllud eeldavad püsivat ja vana põllukultuuri. Põllukultuur võib aga areneda kõlbliselt tugevas ühiskonnas ja vapustamata riigis.

Ülaltoodud väljavõtted L. H. kroonikast tõestavad meile Delbrücki väidet. Need maakonnad, kus põlluharimine oli kõrgel järjel, olid vähem sõjakad; neis maakonnis aga, kus valitses sõjakus (Saare, Rotalia, Harju), oli põlluharimine algelisem. Siit järeldus – põllukultuur ja sõjakus seisavad teineteisega vastuolus.

Lähemalt muistseid sõdu uurides näeme, et kõik sõjakäigud, mis eestlaste maale ette võeti, leidsid alati väärilise vastamise – igale retkele vastati vasturetkega. Võime arvata, et tolle aja eestlane oli suur vihapidaja ja kättemaksja.

Kättemaksutahe on sõjapsühholoogilisest seisukohast vaadatuna suur voorus, ühiskondlikus elus loetakse seda aga paheks.

Ausus ja sõnapidamine olid muistse eestlase voorusteks. Rahulepingud, mida muistsed eestlased oma naabritega kindla tähtaja peale sõlmisid, leidsid nende poolt alati täitmist. L. H. ei tea nende rikkumisi.

¹⁴⁷ L. H. XIX – 9.

¹⁴⁸ A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu. I, lhk. 49.

¹⁴⁹ L. H. X – 13.

¹⁵⁰ M. J. Eisen. Tõll ja ta sugu, lhk. 64.

¹⁵¹ Dr. J. Luiga. Läti Hendriku kroonika kriitika. – Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 300–303.

¹⁵² L. H. XV – 7.

¹⁵³ L. H. XXIII – 7.

Kaine mõistus võidab momendimeeleolu tormitsused: “Ja Alebrand tegi oma suu lahti ja õpetas neile Kristuse usku [rahuläbirääkimise asemel]. Aga kui eestlased seda kuulsivad, jooksvad nemad odadega ja mõõkadega tema kallale teda surmama. Aga mõned vanemad – kaitsesivad teda ja ütlesivad: “Kui meie selle piiskopi saadiku ära tapame, kes siis veel meid usub ja saadikut meie juure läkitab.””¹⁵⁴

L. H. ütleb oma kroonikas mitmes kohas, et eestlased ristasõjalaste väe lähenemist kuuldes või neid lähenemas nähes on “selga pööranud”. Kas seda seljapööramist tuleb arguseks lugeda? Minu arvates mitte. Tolle aja saagisõja põhimõtte ei nõudnud nii palju avalikke võitlusi kui ootamatuid retki, et suuremat saaki saada. Kui kihelkonnad omavahel saagisõjaks kokku leppisid, siis esmajärjekorras peeti silmas saagisaamise võimalusi, mitte aga võitlusi vastase malevaga. Kui võitlus ees seisis, siis katsuti manövreerida nii, et soodsamais tingimuses võitlust vastu võtta. Nagu eespool nägime, oli eestlaste juures üheks harrastatavamaks võtteks taandumismanööver, mis vastasele põgenemise mulje pidi jätma. Selle manöövriga provotseeriti vastane end jälitama, et siis soodsal maastikul uuesti korraldatuna vastast ootamatult rünnata momendil, mil viimane kõige vähem põgenevalt vastupanu ootab. Kas selline manööver otstarbekohane oli, on küsitav, kuid see oli tarvilik.

Saagisõjad kestsid mõne päeva (eestlastel kaks kuni neli päeva, lätlastel üks päev). Vaevalt et vastane ühe või paari päeva jooksul oma maleva suutis koondada, mis sõjaliselt oleks suutnud saagisõjalasi ähvardada. Peab arvama, et seljapööramine tähendas sõjakäigu lõppu ja saagiga vaenlase territooriumilt lahkumist.

Mis oli tõukejõuks, mis sundis eestlasi meeleheitlikule võitlusele sakslastega?

L. H. järgi iseseisvuse lõpuajajärku uurides võime nentida võitluspinge järkjärgulist kasvu. Esimestel sakslaste sõjaretkedel teotsesid üksikud maakonnad: näeme võitlemas ugaunialasi, sakalasi ja läänlasi üksikult, nagu see seni oli sündinud, kui saagisõjakäikudega tulid lätlased, venelased, võib-olla ka liivlased.

Endiste naabrite kui vaenlaste sõjakäikudega oldi harjutud ja neile suutis ka üksik maakond vastu panna – maalinn oli kaitseks küllalt tugev. Kuid selleks ajaks oli olukord muutunud. Ilmneb selgelt, et saagi- ja kättemaksusõja asemele hakkas tulema agressiivset eesmärki taotlev võitlus, nagu seda lõunanaabrite saatust selgelt näitas. Mida rohkem sakslased Eestisse sõjakäike tegid, seda selgemaks sai eestlasile nende eesmärk ja seda visamaks muutus eestlaste vastupanu. Seda ajajärku lähemalt vaadeldes näeme, kuidas kogu maa näeb ühte vaenlast – kristlikku sakslast, kellega nüüd ka ühiselt võitlusse astutakse.

Ikka enam ja enam saadakse aru, et üksiku maakonna n-ö. kahevõitlus hästi korraldatud raudrüütlitega on mõttetu. Eestis algab kõigi eestlaste koondumine ühiseks võitluseks ühise vaenlase vastu.

Alates esimestest kokkupõrgetest sakslastega käib üle maa koostöö organiseerimine, konfödereerumine. Pärast esimest võitu sakslaste üle Ümera jõe ääres nähakse selgelt, et ainult kogu maa koostöö võib eestlasi oma lõunanaabrite saatusest päästa: “Siis on eestlased pärast omale maale tagasipööramist kristlasi

¹⁵⁴ L. H. XII – 5.

teotades, kõigi Eesti maakondadesse sõna saatnud, vandega endid ühendades, et tahavad üks süda ja üks hing olla kristlaste nime vastu.¹⁵⁵

Nagu riigikorra vaatlusel nägime, valitses Eestis detsentraalne demokratism, mis aja jooksul muutis eestlased alalhoidlikkudeks. Muistsete eestlaste riikliku elu korraldus oli teatud astmele jõudnud ja sinna ka seisma jäänud. Alles suure hädaohu ähvardusel märgati rahvuslikku killunemist ja tehti katseid koonduda. Riiklikku keskviimu ei suudetud vastase löökide all enam luua – selleks ei andnud vastane aega. Kuid maakonnad said siiski aru, et nende vabadust on ähvardamas ühine vaenlane: tsentralistliku katoliku kiriku võimuharu – Saksa ordu. Haaratakse lähemast võimalusest kinni, et vastast tagasi tõrjuda, ja luuakse lähem koostöö üksikute maakondade vahel. Arusaamine ühisest vaenlasest ja oma vabaduste kaotuse ohust – see virgutab võitlusele ja omaette elavaid maakondi koonduma.¹⁵⁶ Ärkab rahvustunne.

Kui Liivimaa piiskop Albert koondab Kristuse nimel ristisõjalasi (Saksast, Taanist ja mujalt) ja Baltikumis ristitud pärismaalasi ühiseks võitluseks eestlaste vastu, neid võitlusele virgutades pattude andeksandmise töötusega; kui Baltikumist sissevoolavat rikkust ja kuulsust ahnitseva laviini taga seisid kõikvõimas katoliku kirik ja selle taga omakorda Rooma paavst, kes võis oma suure võimuaparaadi eestlaste vastu liikuma panna, siis eestlasil ei olnud sellele kõigele muud vastu seada kui oma malevlaste pühades Taara hiites tugevdatud rahvuslus, mida see laviin oli ähvardamas.

Vabadusearmastus, s.o. oma riigikorra paremuste eelistamine ja rahvustunne olid nendeks tõukejõududeks, mis tõid muistseid eestlasi 20 aasta vältel veristele võitlusväljadele.

Võitluseks ammutasid muistsed eestlased mehisust oma usust. Pühad hiied, avarad ja ilusad, olid nendeks töötuse- ja vandekohtadeks, kus tekkis eestlasis iseteadvus ja võitlusvisadus.

Kas ei olnud sel “primitiivsel” inimesel – meie esivanemal – õigus, kui ta kohmetu imetlusega kõike ümbritsevat ja looduse seadusi austas? Kui ta hiie ilus, looduse võimu avaldustes ja ühtlasi oma hinges märkas, et ta kuulub kokku kogu kosmosega, selle mineviku ja tulevikuga; kui ta oma esivanemate ja looduse austamise abil oma tulevikku arvas mõjutada võivat? Kadunute hingede ja looduse austamine oli muistsete eestlaste rahvusliku usu alus.¹⁵⁷

Ristiusk kiskus muistse eestlase eemale oma esivanemaist ja loodusest, sundis kummardama temale tundmatuid jõude, pani temale kümnise näol (mis alatasa suurenes) kohustusi peale, millest ta enne oli vaba olnud. Sellest on ka arusaadav, miks muistne eestlane ei sallinud ristiisku ja püüdis parema meelega ennast nagatite andmisega vabaks osta,¹⁵⁸ et oma hinge salajasemas sapis hoida lugupidamist oma kangelaslike esivanemate vastu.

¹⁵⁵ Liite maakondade vahel on sõlmitud 1210., 1211., 1215., 1216., 1217. ja 1223/24. aastal. L. H. XIV, XV, XIX, XX, XXVI ja XXVIII.

¹⁵⁶ Sealsamas.

¹⁵⁷ M. J. Eisen. Eesti vana usk.

¹⁵⁸ L. H. XVIII – 7.

Vastikus võõra usu vastu, mis iket ja orjastust tähendas, virgutas võitlusele. Oma usu pühaduse mõiste ja rahvuslus olid ideoloogiliseks aluseks, mis mehi võitlusse viis. Usk näitas kompassina teed.

Ja ei olnudki kuskilt mujalt ammutada rammu ega julgustust järskudel ajalookeerduel, katastroofilisel rahvastemõllul, kus kõik oleviku aated kõiguvad, kui kaugest perspektiivist – usust. Usk kannab eneses elulisi tõdesid; usutunne on eluinstinkti avaldus, ta on suveräänne võim, käskiv ja aktiivne tegur.

Võib isegi arvata, et usk eestlasi rohkem võitlema sundis kui muud tegurid. Peab mainima, et tol ajal olid sõjad usulistel põhjustel normaalseiks nähtusiks – usu eest läksid siis tuhanded ja tuhanded võitlusesse. Oli ju ka usk see, mis tõi raudrüütlid Baltikumi!

Kõike ülaltoodut kokku võttes võib konstateerida, et muistne eesti rahvas näitas üles erilist visadust, pidades üksi 20 a. jooksul meeleheitlikku võitlust hästi organiseeritud raudrüütliga. Nendega seltsis lõpuks veel Taani kuningriik, asudes Eesti põhjaosa vallutama. 1227. a. oli eestlane alla heidetud, kuid ta ei olnud veel võidetud.

Vaprus lahingutes, eriti kaitselahinguis, otsekoheus rahutegemisel ja ausus selle pidamisel, paindumatus allaheitmisel, vabadusearmastus ja ohvrimeelsus selle eest võitlemisel, kättemaks ja vaenu pidamine nende vastu, kes õiglaselt ei talitanud – need on muistse eestlase positiivsed väärtused.

Detsentraalne ja rahvavalitsuslik riigikord ei soodustanud tugeva ja püsiva kaitseorganisatsiooni kujunemist, mis oleks võimaldanud kõigi jõudude otsustavalt võitlusse rakendamist. See oli üheks suuremaks puuduseks muistse iseseisvusvõitluses.

2. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE
VÕIMU AJAJÄRGUL
1227.–1918. a.

Sissejuhatuseks

Muistseil eestlasil tuli iseseisvuse ajajärgu lõpul pidada võitlusi mitme suure ja võimsa poliitilise üksusega.¹⁵⁹ 1227. a., pärast Saaremaa vallutamist, läheb Eesti esmakordselt tervikuna võõra ülevõimu alla ja sellest ajast saadik on Eesti saatuse määramine olnud võõra rahva omavoli võimuses.

Imperialistlik võim on kuulsuse- ja saagiahne. Juba varsti pärast Eesti okupeerimist algavad uute võimude omavahelised tülid. Ajaloosündmuste tulemusena tekivad Baltikumi ümbruses uued suured poliitilised koondised – riigid, kes imperialistlikust võimutahtest mõjutatuna näevad Baltikumis ihaldatavat objekti oma mõjuvõimu laiendamiseks ja ühtlasi soodsat baasi selleks, et edaspidi seda veelgi laiendada.

Olles geograafiliselt soodsas kohas ja poliitiliselt ebasoodsais tingimuses, jäi Eesti edaspidiste ajaloosündmuste tallermaaks. Heites pilgu ajaloosündmustele, mille tsentrumiks on Eesti olnud, näeme, et maa saatus on võõrastele võimudele alistumise mõttes olnud väga vahelduv. Meie ajaloolased, võttes arvesse kas võimuvahetuse momente (Prants, Adamson) või ajaloosündmusi laiemas ulatuses (Reiman), grupeerivad sündmusi vastavalt oma vaadetele kindlatesse ajajärgudesse.

Eestlase kui võitleja uurimise seisukohalt on tähtsad murrangulisemad ja meie ajaloole uut ilmet andvad ajajärgud. Sellest seisukohast võib Eesti ajaloo-sündmusi eritella kolmeks suuremaks ajajärguks, ja nimelt:

- 1) ordu aeg 1227.–1560. a.;
- 2) Rootsi aeg 1561.–1721. a. (tegelikult algas Vene võim 1710. a.);
- 3) Vene aeg 1721.–1918. a.

¹⁵⁹ L. H. XXIII – 2; XXIV – 2, 3 ja XXX.

I peatükk

ORDU AEG

Pärast seda kui Eestimaa oli vallutatud, algas uus peremees oma võimu kindlustama. Suurejoonelise kava järgi alustati kantside ehitamist, millega maa varsti tihedalt kattus. Eesti alale ehitati kantse mitu korda rohkem kui näiteks meie lõunanaabri territooriumile. Lätis, nagu teame, oli tugevamalt kindlustatud Riia linn ja põhja poole ehitatud Võnnu kants; viimane kui toetuspunkt oli mõeldud sõjakäikude korraldamiseks Eesti vastu. Eestis aga kerkisid üksteise järel Viljandi, Paide, Tartu, Otepää, Vastselinna kants ja teised kantsid.¹⁶⁰ Kantsidest oli vähe: need üksi ei oleks sõja korral eestlastega piiskopi- ja ordumeestele küllaldast kaitset pakkunud. Kantside võrgu täienduseks asuti kirikuid ja kloostreid ehitama. Hiirne teab, et Eesti alale ehitati kirikuid ja kloostreid palju rohkem kui näiteks Läti territooriumile. Tema kui baltlase arvates olla see tingitud eeskätt sügavamast usutundest, mis Eestimaa rüütlite hulgas oli maad võtnud. Missuguse “usutundega” siin tegemist oli, näitab ilmekalt stiil, mis pühakodade püstitamisel moodi oli läinud. Nii näiteks kästi võimude poolt Padise kloostri müürid neli künart paksud ja sama kõrged ehitada.¹⁶¹ Pöide kirik Saaremaal kannab täielikult keskaja kindluse ilmet.¹⁶²

Suur kantside hulk ja kloostrikirikute paksud müürid lasevad järeldada, et sakslased hindasid oma vastaste, eestlaste võitlusvõimet ja -tahet vääriliselt.

Alul, kui sakslased endid veel küllalt tugevana ei tundnud, olid eestlaste ja sakslaste suhted korraldatud lepingutega.¹⁶³ Lepingute alusel võtsid eestlased oma peale kohustuse ka sõjaliselt sakslasi aidata. Eestlaste poolt välja pandud jõud võtsid lahingutest (1227., 1236. ja 1260. a.) erisalgana osa.¹⁶⁴ Lepinguline vahekord kestis aastani 1260. Siis tuli pööre.

Pärast sakslaste katastroofi Durbeni lahingus (1260. a.), mis oli tingitud peamiselt eestlaste väesalga lahingust osavõtmise loobumisest, algas uus suur ristsõjalaste juurdevool Baltikumile, sest kardeti eestlaste üldist väljaastumist.¹⁶⁵

Seda ei olnudki kaua oodata. Veel samal aastal arvasid saarlased soodsa juhuse tulnud olevat, et lõplikult ristirüütlitest vabaneda. Nad tõusid uueks võitluseks, kuid painutati juba järgmisel aastal (1261) verises heitluses uuesti ristirüütlite raudse võimu alla.

Saarlased võitlesid meeleheitlikult ja vihaselt. Kiirelt korraldatud Kaarma maalinnas löödi mitmed rüütlite rünnakud maalinnast väljatungimisel tagasi. „Saarlastest lamas üks osa surnutena maalinna ees, ent need, kes olid maalinnas,

¹⁶⁰ Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 139.

¹⁶¹ Dr. J. Luiga. Läti Hendriku kroonika kriitika. – Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 305–306.

¹⁶² Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 36.

¹⁶³ Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 8, 14/15;

Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 23. Siin toob ta ära saarlaste ja ordumeistri vahel 1255. a. sõlmitud lepingu teksti.

¹⁶⁴ Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 75.

¹⁶⁵ Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 8 ja 15/16.

tungisid kaitseks uuesti peale, nad sõdisid vahvasti ja mehiselt hädas.¹⁶⁶ Saarlastest saadi lõpuks jagu ammumeeste abil ja alles siis, kui nad viimaseni olid võitluses langenud.

Pärast seda kui Saaremaa vastuhakk oli veriselt maha surutud ja uusi ristisõjalasi küllaldaselt juurde oli tulnud, pandi maksma sunnikord. Uute ristisõjalaste suur juurdevool andis sakslastele nüüd julguse sundimiseks. Eestlasi ei kasutatud sestpeale enam lepingu alusel kaasvõitlejana, vaid nad pandi karmi sunduse abil sõjakäikudel teise- ja kolmandajärgulisi ülesandeid täitma.¹⁶⁷

Eestlaste olukord muutus üha raskemaks: nende õigusi järjest kitsendati, maa anti läänisüsteemi alusel sakslastele-vasallidele. Ühes maaga said vasallid ka õiguse talupoegade “kaela ja keha” üle. Talupojad muudeti aja jooksul orjadeks.

Raske orjus kantside ja kirikute ehitamisel, uute peremeeste järjest nõudlikumad sundused põllutöodes tegid eestlaste eluolu väljakannatamatuks. 1343. a. puhkeb ürgjõulikult võitlus, et poliitiliselt vabaks saada ja oma sotsiaalset olukorda parandada,¹⁶⁸ “sest nad [eestlased] tahavad ennem [lahingus] surra, kui niiviisi hävitatud saada”¹⁶⁹.

Vabadus ja (oma) maa on eestlastele nii kallid, et nad enne paljaste kätega võitlusse asuvad, kui orjamist jätkavad. Sakslased tunnevad eestlaste viha ja kättemaksutahet – nad näevad, et eestlaste sõjaliste jõudude purustamine ei kindlusta neile veel rahulikku elu Eestis. Sakslased otsustavad hävitada eestlaste vaimu, nende moraalse jõu. (Seda kriipsutavad alla ka praegusaja lahingueeskirjad kui kindlat tagatist võidu saavutamisel.)

Sakslased ei hakanud meie esivanemate kangelaslikku vaimu nõrgendama propaganda ega kristliku usu sisendamise abil, mis nõuab oma isandate kartmist ja austamist, vaid nad valisid radikaalsema tee – “ühel päeval ära hukata eestlasi, harjulasi, saarlasid – kõiki [risti]usu vaenlasi”¹⁷⁰. “Usu vaenlaste” all tuleb kahtlemata mõista kõiki iseseisvuse aadet kandnud eestlasi. Nende hukkamise läbi taheti hävitada see potentsiaalne jõuallikas, mis sageli transformeerus dünaamiliseks, ürgjõulikuks, orjastajate heaolu ähvardavaks vabadusliikumiseks.

1343. a. vabadusvõitlus algab Harju maakonnas kaheksa päeva varem, kui kavades ette oli nähtud. Sakslastel õnnestub alatute võtetega eestlasi osade kaupa lüüa, pärast seda kui nad (olles selleks varem ette valmistanud) eestlaste juhid läbirääkimiste ettekäändel Paidesse on meelitanud ja hukanud.¹⁷¹

Pärast Eesti lahingujõu hävitamist Tallinna all ja saarlaste mahasurumist nende kangelaslikus võitluses Maapersaares algab rahva üldine hävitamine Preisi abiväe poolt. Dr. J. Luiga jõuab otsusele, et sellel tapatalgul hävitati 30 000 arukamat eestlast.¹⁷²

See traagiline ja kohutav ajalooline sündmus näitab meeletut hävitamist, mis võõras võim oma julgeoleku kindlustamiseks ette pidi võtma. 30 000 arukama

¹⁶⁶ Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 28. (Tsitaat pärineb riimkroonikast.)

¹⁶⁷ Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 29.

¹⁶⁸ Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 17.

¹⁶⁹ Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 79.

¹⁷⁰ Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 109. (Tsiteeritud Vigandi kroonika järgi.)

¹⁷¹ Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 75–82.

¹⁷² Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 137–147. (J. Luiga esitab andmed Gosvin von Hercke järgi.)

kodaniku hukkk oleks praegusel ajal meile kohutavaks löögiks – sel ajal oli selle mõju veel hirksam.

1343.–1345. a. võitluse tulemusena saavad piiskop ja ordu 1347. a. Eesti täielikkudeks peremeesteks ja eestlased orjastatakse lõplikult.

Näeme, et eestlaste orjastamiseks ja nende võitlustahte mahasurumiseks kulus ligi poolteist aastasada. See aeg nõudis korduvaid ristisõdu, nõudis alalõpmata uusi jõude Mõõgavendade ja Saksa ordult, vasallidelt ja lõpuks Preisi abiväge. Meie saame siit ka ühtlasi ettekujutuse eestlaste vastupidavusest, meelegendusest ja kangekaelsest paindumatuses; näeme ühtlasi seda võitlusindu, mis palju paremaid poegi viis varakult mullapõue võitlusis aadete ja sotsiaalsete hüvede eest.

1345. a. traagiliste sündmuste tagajärjel kaob eestlane kui aktiivne tegur hulgaks ajaks ajaloo musta varju taha.

Pärast 1345. a. sündmusi kaotasid eestlased täielikult igasugused õigused, neile jäid ainult rängad kohustused. Sakslane-mõisnik sai täielikult eestlaste-talupoegade peremeheks, tal oli täielik voli talupoja “kaela ja keha” üle kohut mõista.¹⁷³ Talupoegi müüdi ja vahetati sageli koerte vastu, tema surma puhul läks kogu varandus mõisale. Talupojad olid muudetud pärisorjadeks.

Ligi paar aastasada, mis oli ka võrdlemisi rahulik aeg, ei kasutanud uued peremehed eestlasi sõduritena.

XVI sajandi teise poole alul, kui algasid Moskva riigi sagedased sõjakäigud Baltikumi, olid baltlased oma sõjajõudude korraldamisel sunnitud arvestama ka eestlastega. Pikem rahu aeg, mis tõi enesega kaasa lossides mõnulemise,¹⁷⁴ oli sakslastes endise sõjakuse hävitanud. Mõisnikud lihtsalt ei läinud ordumeistrite kutse peale sõtta ja minejate lahinguväärtus ei olnud kuigi kõrge. Ordumeistril, kes tahtis riigikaitset korraldada, ei jäänud muud üle kui sõjaväe komplekteerimise aluseid muuta. Nii näemegi, et venelaste ühel suuremal sõjakäigul Tallinna alla (1560. a.), võitlevad orduväes ühes sakslastega ka juba eestlased.

Sõjaväes teenimise sunduse alla ei kuulunud mitte kõik eestlased, vaid eeskätt need, kes mõisaga lähemas ühenduses olid, mõisasulased ja nn. kuueveerandimehed.¹⁷⁵ Talupojad olid enamikus aga sõjaväeteenistuse sundusest vabad, mida võib järeltada ka 1560. a. puhkenud vastuhakkamisest: “Nimetatud talupojad [Harju ja Lääne] olid aadli vastu üles tõusnud, sellepärast, et nad aadlile peavad suuri makse maksma ja rasket mõisa tegu tegema ja ei saa selle vastu ometi nendelt mingit kaitset hädas. Nad on moskvalaste tallata ilma ühegi vastuseisuta.”¹⁷⁶ Kui talupoegi oleks üldiselt maa kaitseks kasutatud, siis nad ei oleks sellist süüdistust mõisnike vastu võinud tõsta ja oleks saanud vastu hakata.

Kogu talupojamassile ei juletud relvi kätte anda, sest nad oleks need esmalt oma orjastajate vastu pööranud.

¹⁷³ Balthasar Russov. Liivimaa kroonika. I, lhk. 46.

¹⁷⁴ Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 64–77.

¹⁷⁵ Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 105.

¹⁷⁶ Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 106.

Orduväe parimateks osadeks loeb B. Russov linnade käsitöösellidest moodustatud üksusi.¹⁷⁷ Võib arvata, et need koosnesid enamikus eestlasist, kes raske sunduse eest linnadesse olid põgenenud.

Orduajast kokkuvõtet tehes näeme, et alul on eestlane veel aktiivne tegur ja tema jõud on niivõrd tugev, et sakslased on sunnitud oma vahekordi eestlastega korraldama lepingute alusel ja oma olemasolu kaitseks Saksamaalt järjest uusi jõude juurde tooma. Kui lõpuks, pärast eestlaste jõu ja vaimu hävitamist, uued peremehed oma jalgealust kindlana tunnevad, algab üldine sunni ja pärisorjuse ajajärk.

II peatükk

ROOTSI AEG

Pinevad vahekorrad eestlaste ja sakslaste vahel, ordumeeste lodev elu, nende omavahelised tülid, sõjajõudude ja kindluste korraldamatus – see kõik muutis orduriigi jõuetuks ja tema prestiiž väljaspool järjest langes. Naaberriigid, kes järjest tugevnesid, jälgisid teraselt orduriigis toimuvaid sündmusi, et õigel ajal kas poliitiliste kombinatsioonide või sõjalise jõu tegevusse panekuga oma territooriumi suurendada ja orduriigi arvel mõjuvõimu laiendada.

Eriti tähelepanelik oli Moskva vürstiriik, kes Johan Julma valitsuse ajal 1558. a. alustas sõjategevust orduriigi vastu, kui viimane vabakauplemises Vene ja lääneriikide vahel tõsiseid takistusi tegi. 1560. a. käib naaberriikide vahel suurem kauplemine Baltikumi pärast. Poliitiliste kombinatsioonide ja venelaste poolt antud löökide tulemusena laguneb orduriik 1561. a. lõplikult ja jaotatakse ära suurnaabrite vahel. Vene kindlustab oma ülemvõimu Tartu piiskopkonnas ja Narva ümbruses, Rootsi saab omale Põhja-Eestis Harju, Järva ja Viru maakonna, Taani hertsog Magnus omandab Saare ning Lääne maakonna ja Tallinna piiskopi maad. Poola valitsuse alla lähevad Lõuna-Eesti ja Lätimaa kuni Väinani, kuna Lõuna-Läti ja Kuramaa ordumeister Ketleriga eesotsas sõlmib Poola riigiga vasallilepingu.¹⁷⁸

Vahepeal lepivad Poola ja Rootsi omavahelises rahupidamises kokku ja tõrjuvad Vene Baltikumist välja. (15. jaan. 1582. a. sõlmitakse Zapoljes Vene-Poola rahuleping ja 10. aug. 1583. a. Pljussas Vene-Rootsi rahuleping.) Nüüd omandab Rootsi Harju, Järva, Viru ja Lääne maakonna. Hiljem, 1629. a. läheb kogu Eesti Poola-Rootsi sõja tulemusena Altmargi rahu järel Rootsi alla.¹⁷⁹

Nagu eespool nägime, läks Eesti järk-järgult Rootsi alla. Põhja-Eesti allutamiseega Rootsile 1561. a. hakkas Rootsi võim omale kuuluva territooriumi kaitset korraldama. Rootsist siia saadetud väeosadele lisaks vormiti ka kohapeal uusi väeosi, neid komplekteeriti peamiselt eestlasist.

Ordu ajal olid kõik mõisnikud ordu vasallid ja neil oli kohustus sõja puhul ordu huvides välja astuda. Ordu langemisega läks maa vormiliselt aadli pärisomanduseks ja Rootsile alistumise tasuks kinnitas Rootsi kuningas Eerik

¹⁷⁷ Balthasar Russov. Liivimaa kroonika. I, lhk. 105.

¹⁷⁸ J. Adamson. Eesti ajalugu algkoolidele. 4., täiendatud trükk, lhk. 88–97.

¹⁷⁹ V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 69–77.

XIV nende privileegid¹⁸⁰ ning ühtlasi andis välja määruse, mille järgi iga Rootsi võimule alistunud vasall pidi vastavalt oma jõukusele riigi kaitsest ühes oma sulastega osa võtma. Kaarel IX pani 1600. a. maksma korra, et iga 15. talu pidi andma ühe täisvarustusega ratsamehe.¹⁸¹ Need mehed koondati aadlilipkondadeks. See kord jäi Eestimaal maksma kuni Rootsi valitsuse lõpuni, ainult Põhjasõja ajal nõuti nende täienduseks veel uusi mehi. M. Kivialune arvab, et sõjapäteenistuse kohustus oli Rootsi ajal talupoegadele väga koormav.¹⁸²

Aadlilipkondade kõrval olid veel kapitulatsiooni alusel värvatud jalaväerügemendid, mida kasutati peamiselt kindluste kaitsmiseks. Nordensvani järgi oli selliseid rügemente Eestis Põhjasõja ajal kaks: Skytte-nimeline (Tartus, Pärnus) ja Horni-nimeline rügement (Narvas). Neis rügementides oli kokku 8 kompaniid, igas 200 meest.¹⁸³ See oli tavaline palgasõjavägi.

Sõja korral pidi neid veel juurde värvatama: H. Sepa arvestuse järgi ratsa- ja jalamehi kokku 6600 meest.¹⁸⁴

Aadlilipkonnad kujutasid endast regulaarväge, siia hulka võib arvata ka värvatud rügemendid. Kuid peale regulaarväe korraldati veel miilitsa- ehk maakaitseväge. Nii näiteks moodustasid Tartus teatud rajooni meeskodanikud miilitsarühmad, mis olid koondatud kogu Tartu garnisonis saksa soost kodanike juhtimisel kaheks kompaniiks.¹⁸⁵

Maa kaitseks Vene rüüsteretkede vastu ja piirivalveks organiseeriti talupoegadest eriline maakaitsevägi, kes endi keskel juhitud valis.¹⁸⁶

Nagu näeme, kasutas Rootsi kuningas oma sõjaväe täienduseks väga ohtralt kohapealset elementi. H. Sepa kokkuvõtte järgi on Rootsi väkke võetud Eesti- ja Liivimaalt kokku 20 000 meest.¹⁸⁷

Kuidas esinesid eestlased võitlejatena?

B. Russov annab oma kroonikas tolleaegsetele eestlastele hea atesteeringu. Rootsi valitsuse algusaja, 1576. a. Vene-Rootsi sõjakäigu kirjelduses ütleb ta: “Selsamal ajal [rootslased läksid Padise peale venelasi kimbutama] läksid 50 mittesaksasugu vabadikku öösel salaja linnast välja, kuna keegi linnas sest ei teadnud, ja läksid teist teed ja ei olnud nende hulgas mitte enam kui 16, kel pikad torud [püssid] olid. Vabadikud ei julenud päeval tatarlaste peale minna, sest et nemad liiga nõrgad olid, vaid hoidsid end võsas ja rägastikus varjul ja panid teraselt tähele, kuhu tatarlased ööseks leeri jäävad. Ja kui nad [tatarlased] Orrendali külas sügava jõe kalda peal, kus neil üks külg sakslaste ja rootslaste eest kaitstud oli, leeri asusid ning magama heitsid ja hobused rohu peale sööma lasksid, siis tungisivad need ennenimetatud mittesaksad öö ajal oma torudega

¹⁸⁰ V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 80.

¹⁸¹ H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927. a., lhk. 578.

¹⁸² M. Kivialune. Eestimaa 300 a. eest, lhk. 19.

¹⁸³ C. O. Nordensvan. Svenska armén åren 1700–1709. – Karolinska Föhrbundets Årsbok 1916, s. 168/169 ja 174.

¹⁸⁴ H. Sepp. Narva piiramine ja lahing a. 1700, lhk. 105/106.

¹⁸⁵ H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927. a., lhk. 580.

¹⁸⁶ H. Sepp. Sealsamas, lhk. 581.

¹⁸⁷ H. Sepp. Sealsamas, lhk. 584.

nende kallale ja tegid suurt kisa saksa keeli, niipalju kui keegi mõistis... Siis nad said sealt üle 80 hobuse ja kihutasid nendega kohe Tallinna poole ja leppisid sellega, sest suurem hulk neist ei olnud eluajal hobuse omanik olnud.”¹⁸⁸

Siin näeme tõepoolest julgustükki ja ühtlasi kavalust, kuidas see retk teostatakse.

1577. a. Tallinna piiramist ja kaitse korraldamist kirjeldades teab Russov: “Aulik raat ka ühe lipu Harju talupoegi vähese palga eest teenistusse pannud, üle neljasaja, uhked tüdimata mehed, suuremalt osalt harkpüssimehed. Nende talupoegade pealik oli Ivo Schenkenberg, ühe Tallinna müntmeistri poeg, vapper, südikas noormees, kes oma talupojast sõjarahva igasugu käskude ja ametite kaudu Saksa korra ja viisi järele välja oli õpetanud. Ja need talupojad, ühes Saksa ja Rootsi maasulastega ei tunnud midagi armsamat, kui igal päeval ja ööl vaenlasega taplusi pidada, kus nad sagedasti ka võitjaks jäid, mispärast Ivo Schenkenbergi need, kes kadedad olid, Hannibaliks nimetasid ja tema talupoegi hannibalirahvaks. Selle Hannibali ja tema rahva vastu olid venelased iseäranis vaenulikud ja vihased.”¹⁸⁹

Edasi kirjeldab ta hannibalirahva virkust tulekerade kustutamisel ja kriiputab alla, et nende hoolsus oli võrratu, kui iga tulekera kustutuse eest tasu maksti.¹⁹⁰

Eestlased võtsid alati kindlusest väljatungimistest osa.¹⁹¹

1579. a. läheb Tallinnast suurem väekoondis (2 lippu Saksa ja Rootsi mõisamehi + 2 lippu jalamehi + Ivo Schenkenbergi Hannibalid) tatarlaste vastu.¹⁹⁵ Kui tatarlased sellest kuulevad, peatuvad nad Rakvere linnas, kus asuvad kaitsele. Rakvere alla jõudnud, teeb väekoondis katsed selle vallutamiseks. Rootslaste väejuhatus peab linna vallutamist võimatuks ja pöörab oma väega Tallinna tagasi. Ivo Schenkenberg otsustab oma Hannibalidega üksi Rakvere vallutada. Ta kavatseb tatarlasi provotseerida avalikule võitlusele. Kuid tema vend “Kristoffer ei tahtnud sellega mitte päri olla, sõimas oma venda Ivot ja teisi kõiki argadeks meesteks ja oli oma tõlbi vaprusena ühes mõne talupojaga esimene, kes kallale julges minna. Teised, kes seda nägid, läksid temale järele ja käisid tatarlastele üsna vaprasti peale ja ajasid nad kaks korda kuni Rakvere väravateni ja löid üle viiekümne mehe maha ja venelased ja tatarlased imestasid väga selle väikese hulga suure julguse üle ja ei arvanud muud vähemat kui et neil salavägi põõsastes on.”¹⁹⁶ Rakveret ei suudeta võtta ja Hannibalid hävivad meeletus võitluses, kuna 60 meest ühes Ivoga vangi võetakse.

Nendest näidetest selgub meile eestlaste kangelaslik vaim.

Mis sundis Schenkenbergi Hannibale ja teisi partisanisalku sellisele võitlusele? Kas ideelised motiivid viisid eestlasi kangelastegudele või tuleb põhjusi otsida mujalt?

Nagu teame, oli Rootsi juba tol ajal parlamentaarne riik, kus talupojad etendasid väga suurt osa riigivalitsemisel ja elasid võrdlemisi heades tingimustes. See oli eestlastele teada. Rootsi alla sattumisega lootsid eestlased, et Rootsi siis, kui ta Eestimaal juba kanda kinnitanud on, siin samasuguse korra maksuma paneb. Sellega on ka seletatav eestlaste kaasaelamine Rootsile: nad lähevad heal meelel värbamiste läbi Rootsi sõjaväkke teenima, teised arendavad väljaspool sõjaväge Rootsi kasuks partisanitegevust. B. Russovi järgi on eestlasist partisaanid üksinda Rootsile tagasi võitnud Ida-Eesti osa kuni Peipsini.¹⁹⁷ See ühelt poolt. Minu arvates oli teiseks tõukejõuks, mis eestlasi kangelastegudele viis, esivanemalt päritud impulsiivne sangarlikkus, mis sõjasegaduses karmi korra lödvenemise tõttu vabaduse sai. Peab ka arvama, et partisanisalkade vabatahtliku tegevuse väljakutsujaks oli sõjaseisukorra tõttu kujunenud olud. Maad laastati alalõpmata, põldu harida venelaste ja eriti tatarlaste hirmutegude tõttu keegi ei saanud. Meie muistendid aina kubisevad koerakoonlaste ja peninukkide hirmutegudest. Eestlane, keda linna kaitsvate müüride taha ei võetud ja sõjaväkke ei värvatud, oli surmale pühendatud, kui ta ise enese eest hoolitsema ei hakanud. Niisiis oli nälg see, mis sundis venelaste moonavoore sildade juures ja võsastikes varitsemata.

Peab ka arvama, et esimeste õnnestunud saagisaamistega kasvas isu üha suuremaks ja virgutas järgnevaid retki sooritama. Materiaalne kasu ja hõlbus varanduse kogumise võimalus saatis nii mõnegi mehe retklema. B. Russovgi juhib sellele tähelepanu ja teab, et Ivo Schenkenbergi Hannibalid, siis kui neile tasuti tulekerade (süütekuulide) kahjutuks tegemise eest, üksteise võidu ja suure

¹⁹⁵ B. Russov. Liivimaa kroonika. II, lhk. 134.

¹⁹⁶ B. Russov. Sealsamas, lhk. 135.

¹⁹⁷ B. Russov. Sealsamas, lhk. 146.

innuga oma ülesandeid täitsid.¹⁹⁸ Ta loeb selle inimlikuks, sest **uia spe commodi movemur omne**. 1576. a. tatarlaste 80 hobuse äratoomine oli eeskätt saak. Ka Eesti sulaste üleminek tatarlaste poolele 1579. a. oli tingitud eeskätt saagiahnusest, sest tatarlased korraldasid röövimisi.¹⁹⁹ 1581. a. toonud Eesti salgad, kes omapead, kuid rootslaste teadmisel sooritasid röövkäike kuni Peipsini ja Marienburgini, vähese raha eest Tallinna hulga loomi.²⁰⁰

Ka Vabadussõjas puutume kokku nn. soomusevõtmise romantikaga.

Kui Rootsi võim Baltikumi laienes, olid eestlased uue võimu pooldajad ja võtsid rootslaste kasuks lahingutest ennastsalgavalt osa. Rootsi aja lõpujärgul näeme vastupidist – eestlaste võitlusind ja aktiivsus on vaibunud. Millega seda seletada?

Võitlusvõime olenes kõigepealt eestlaste moraalsest seisukorrast. Sotsiaalolud ei olnud palju paranenud. Rootsi valitsuse ettevõetud revisjonid ja mõisate osaline reduktsioon palju asja ei parandanud – talupoeg jäi ikkagi mõisast sõltuma. Mõisnikul kästi piirata ihunuhtluse andmist.²⁰¹ Seati sisse vakuraamatud, mis fikseerisid ainult tegeliku seisukorra ja takistasid mõisnikel edaspidi töönorme suurendada. Rootsis pärisorjust ei olnud. Talupoegade priiksaskmist Baltikumis ei olnud kerge läbi viia – ajavaim ei olnud selleks veel küps ja vähemadki katsed leidsid alati mõisnike vastuseismist. Nendega arvestati siiski rohkem kui talupoegadega (eestlastega). Talupoja õiguslik seisukord oli ja jäi raskeks.

Eestlaste ja mõisnike-sakslaste pinevat vahekorda ei läinud ka Rootsi valitsusel korda parandada. Mõisnikud kartsid talupoegade kättetasumisi, mis on näha sellest, et 1595. a. otsustas Tallinna maapäev talupoegade käest kõik relvad ära võtta: kardeti nimelt, et relvadega varustatud talupojad võivad mõisnikele kardetavaks minna.

H. Sepp kirjutab ühes oma uurimuses: “Meeleolu kogu maal ja ka siinses Rootsi sõjaväes enne Põhjasõda oli halb. Järelduseks olid maamiilitsameeste hulgalised lahkumised oma väeosadest ja väejooks.”²⁰²

Meie territooriumil vormitud väeosades olid ohvitseride kohtadel samad mõisnikud, kes kohtlesid oma alluvaid kõrgilt, nagu nad olid harjunud oma mõisates talitama. Sõdurid langesid väiksemate süütegude eest peksu alla, millele lõpuks kuninga kategoorilisel nõudmisel piir pandi.²⁰³

Mis puutub maamiilitsameeste deserteerimisse, siis minu arvates on see psühholoogiliselt täiesti mõistetav. Talupoeg oli varandusetu ja vaene. Temal ei olnud mingisugust huvi selle võimu püsimise eest võidelda, kes tema õiguslikku seisukorda ei tunnustanud. Maa kaitses nägi ta kõigepealt oma orjastajate ja nende varanduse kaitset, mis ühtlasi tähendas tema orjuse edasikestmist. Kuid see ei olnud siiski üldine nähe. Näiteks Tartu linna piiramisel näitasid miilitsa-

¹⁹⁸ B. Russov. Liivimaa kroonika. II, 100.

¹⁹⁹ B. Russov. Sealsamas, lhk. 138.

²⁰⁰ B. Russov. Sealsamas, lhk. 145/146.

²⁰¹ M. Kivialune. Eestimaa 300 a. eest, lhk. 15/16.

²⁰² H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927, lhk. 584.

²⁰³ H. Sepp. Sealsamas, lhk. 492/493.

mehed regulaarväega võrreldes erilist vahvust ja vastupidavust üles, mida kinnitab Tartu komandant ooberst Carl Gustav Skytte omas kirjas Eestimaa kindralkubernerile Axel Julius de la Gardie'le ja teeb viimasele ettepaneku, et maa kaitseks kasutataks rohkem maamiilitsamehi.²⁰⁴

Rootsi ajajärgust kokkuvõtet tehes selgub, et Rootsi võimu Baltikumi laiendamise alul suhtuvad eestlased uude võimu heatahtlikult, lootes sellelt oma seisukorra parandamist, ja astuvad hulgaliselt Rootsi sõjaväkke ning arendavad vabatahtlikult rootslaste kasuks partisanitegevust.

Sellel ajajärgul on eestlaste võitlusind ja võitlustahe väga suured. Hiljem, nähes, et Rootsi võim ei suuda või ei taha orjastatud talupoegade seisukorda parandada, muudab see neid uue võimu vastu ükskõikseks, aktiivsus kaob. Rootsi ajajärgu lõpul ei näe eestlaste juures enam endist võitlustahet, impulsiivsust, vaid pigemini kalduvust võitlusest kõrvale hoida, deserteerida.

Nagu siit selgub, avaldas eestlane võitluses aktiivsust ainult siis, kui ta sellest kasu nägi või eeldas, et seda võitluse tulemusena saab.

III peatükk

VENE AEG

Üksikud uuendused, mis Rootsi ajal ette võetakse ja eeskätt mõisate reduktsioon, ei meeldi mõisnikele ja nad otsivad abinõusid, kuidas Rootsi võimu alt vabaneda. Nende salasobituste tõukel sõlmitakse Rootsi vastu kolmikliit (Poola, Vene, Taani), mis alustab Rootsiga sõda. Läänemere provintsi oli eeskätt huvitatud Venemaa valitseja Peeter I, kes hakkas siin 1700. a. raiuma akent Euroopasse.

Esimesel sõjaperioodil on Rootsil edu, ent kuna sõda venis pikale ja sõjateater kaugenes baasidest, muutus võiduka väe olukord järjest raskemaks. Peateater nõudis kõik täiendused, mis Rootsist tulid, omale, mille tõttu Läänemere provintsi kaitse järjest nõrgenes. Venelased alustasid tekkinud seisukorda ära kasutades siin uut pealetungi, et ära lõigata Rootsi peaväe kommunikatsioone. 1704. a. langevad Narva ja Tartu; 1710. a. on juba kogu Liivimaa venelaste võimuses. Sõda kestab ja alles 1721. a. sõlmitakse Vene ja Rootsi vaheline rahupeping Uusikaupungis, mille järgi omandab Vene riik Eestimaa.²⁰⁵

Sellest lühikesest sündmuste ülevaatest näeme, et Eesti allutatakse **de facto** Vene võimule 1710. a., mis 1721. a. Uusikaupungi rahulepinguga sanktsioneeritakse.

Venemaal komplekteeriti kuni Peeter I troonile astumiseni ja tema valitsusaja esimesil aastail sõjaväge palgaliste, vabatahtlikkude kogumise, sunnikorra, maamiilitsa, kodanike omakaitse, seisuste (aadlikkude) sõjaväe ja teiste süsteemide alusel. Sama kirju oli ka sõjaväe organisatsioon. Meie näeme seal:

- 1) Moskva laskuripolke;
- 2) välisriikide korra järgi korraldatud sõduripolke;
- 3) odakandjaid, reitereid, traguneid;

²⁰⁴ Endise Tallinna Rootsi kindralkubeneri arhiivist leitud kiri.

²⁰⁵ V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 97–106.

- 4) asundite ratsaväge, mis koosnes aadlikest;
- 5) linnade laskureid, maamiilitsat, kasakaid ja muid.²⁰⁶

Sellise kirju koosseisuga sõjaväe abil oli Peeter I-l raske oma ajaloolist ülesannet täita. Narva katastroof annab esimese õpise. Peeter asub sõjaväge ümber korraldama ja 1705. a. paneb maksma üldise rekruteerimise korra, mis toob tema sõjaväe ridadesse iga 20 talu pealt ühe noormehe. Hiljem kõigub see arv 20–113 vahel vastavalt sellele, kui palju on vaja uusi mehi juurde võtta.²⁰⁷ Teenistus on eluaegne. Sellise rekruteerimise korra juures tuleb ette kuritarvitusi ja nende ärahoidmiseks hakatakse 1724. a. nekruteid võtma määratud arvu hingede pealt. Hingede arv, mille pealt mehi võetakse, kõigub 98–500 vahel.²⁰⁸ 1776. a. alates määratakse kindel hingede arv (see on teatavas mõttes rajoniseerimine), mille pealt mehi võetakse. 1776.–1831. a. on see arv 500, mille pealt võetakse 1–10 meest aastas vastavalt riigi vajadusele. 1812. a. tõuseb võetud meeste arv isegi 20 meheni.²⁰⁹ Teenistus vältab 20–25 a.

1831.–1874. a. tõstetakse hingede arv 1000-le, mille pealt võetakse 4–12 meest.²¹⁰ Teenistus vältab kuni 15 a.

1874. a. pääseb maksvusele üleüldine sõjaväeteenistuse sundus ja rekruteerimise asemel hakatakse võtma nn. noori (liisupoisid, novobranetsid). Ühtlasi lüheneb tegevteenistus 6–7 aastani (tagavaras on 3–9 meest vastavalt väeliigile).²¹¹ 1881. a. lühendatakse tegevteenistuse aega 4–6 aastani (tagavaras 9–11 meest),²¹² mis hiljem veelgi lüheneb.

Rekruteeritud meeste vanus kõigub 15–37 a. vahel, vanusenormi on sageli muudetud. Noorte võtmisel määratakse kutsealuste meeste vanuseks 20 a. (vabatahtlikel 17 a.).

Peale rekruteerimise ja noorte võtmise süsteemi oli Venes nendega rööbiti ka teisi mooduseid sõjaväe komplekteerimiseks, nagu nn. kantonistide korpuse, Araktsejevi asundite sõjaväe süsteem jm. Need süsteemid eestlasi ei puudutanud.

Eestlaste teenistuse kohta Vene sõjaväes saame andmeid Vene peastaabi koostatud koguteosest “Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902”. Seal esitatud andmed on küll katkendlikud, kuid teatava pildi need siiski annavad (tabelid nr. 1 ja 2).

Üksikasjalikke andmeid leidub 1783. a. alates. Eelneva aja kohta otseseid arvusi ei leidu, kuid peab arvama, et ka enne 1783. a. teenis eestlasi Vene väes ja Eesti andis samasuguses normis mehi nagu emamaa ise.²¹³ Prof. V. Kljut-

²⁰⁶ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 1–24.

²⁰⁷ Sealsamas, lhk. 24–79.

²⁰⁸ Sealsamas, lhk. 81–120.

²⁰⁹ Sealsamas, tabel lhk. 150–151; II osa. I raamat. II jagu, tabel lhk. 175.

²¹⁰ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast II. Kniga I. Otdel II, s. 33–43, 175 (tabel); III osa. I raamat. II jagu, tabel lhk. 131.

²¹¹ Sealsamas. III osa. I raamat. II jagu, lhk. 95–101.

²¹² Sealsamas. I osa. I raamat. I jagu, lhk. 231.

²¹³ Stoletje Vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I. Sellele teosele on lisatud määrus, kust selgub, et 1761. a. vabastati Tallinna töölisid ja nende pojad rekruteerimisest (lhk. 99). Järelikult teisi võeti.

ševski teab, et juba Peeter I aegu võetud eestlasi (ka teisi Baltikumi rahvaid) Vene kaardiväe Izmailovski polku teenima ja loeb seda “alatuks väljakutseks Vene natsionaalsusele”²¹⁴. Nähtavasti olid Baltikumi rahvad sõjaliselt tublimad ja ustavamad ja nende abil püüdis Peeter I maksmapandud korda kindlustada. Tabel nr. 2 näitab selleaegset koormatist.

Üldise sundteenistuse kohustuse maksmapanemisega hakati eestlasi võtma sõjaväeteenistusse 1200–2200 meest aastas, mis andis ligikaudu 1% Vene sõjaväkke võetud meeste üldarvust ja koormas eestlasi 0,2% ulatuses (tabel nr. 3).

Mis puutub eestlase kui võitlejasse Vene sõjaväes, siis selle kohta otseseid andmeid ei leidu ja ajajärgu iseloomustamiseks peab kasutama kaudseid andmeid. Kõigepealt olenevad sõduri võitlusvõime ja -tahe:

- 1) võitleja moraalsest seisukohast,
- 2) teda ümbritsevast õiguslikust korrast,
- 3) sotsiaaloludest ja
- 4) nendest ideelistest alustest, mille eest võideldakse.

Et mõista eestlast sõdurina Vene sõjaväes, peame lühidalt vaatama neid aluseid, mis on eelduseks sõduri võitlustahte kujunemisel.

Eestlase õiguslik seisukord ja sotsiaalolud hakkasid Vene alla sattudes halvenema.

Mõisnikud saavad täieliku voli talupoegi-eestlasi rõhuda²¹⁵ ja kauplevad veel välja erilisi õigusi oma huvide rahuldamiseks. Talupoeg on äärmiselt vaesuses surutud; temal ei olnud absoluutselt mingit õiguslikku kaitset rõhuja mõisniku vastu.²¹⁶ Talupoegi vahetati koerte vastu, müüdi. On isegi teada, et meie talupoegi karja kaupa Katariina II ajal Venemaale soldatiks müüdi.²¹⁷

Talurahva vabastamise seadused (Eestimaa 1816 ja Liivimaa 1819), mis Aleksander I poolt antakse, ei paranda tegelikku olukorda, vaid see halveneb veelgi. Talupoeg saab küll priiks, kuid ta omandab linnupriiuse, nagu ajaloolased tabavalt tolle aja olusid iseloomustavad. Maa, see, mille eest eestlane nii palju võidelnud on ja mida ta väga armastab, jääb mõisniku omanduseks.

Maanälja ja kuulduste tõttu, et riigivõim soovib eestlaste olukorda kergendada, tõusevad eestlaste keskel mitmed rahutused. Eriti võtavad need rahutused hoogu XIX sajandi esimesel poolel ja on meie ajaloos tuntud Pühajärve ja Mahtra sõja nime all. Paljud meie ajaloolased tahavad baltlaste uurimuste mõjutusel nende, eriti Pühajärve sõja põhjusi otsida usulis-küsimusis, kuid H. Kruus näitab oma doktori väitekirjas veenvalt, et see seisukoht on vale, sest “olulisem tegur käärimise kandepinnas oli talurahva raske ainealine ja õiguslik seisukord”²¹⁸ ja nälg oma maalapikese järele: “Se rahvas on ni majas maa peale, et se nende meelt kui tuimaks teeb.”²¹⁹

²¹⁴ Prof. V. Kljutševski. Kurss russkoi histori. Tšast IV, s. 381.

²¹⁵ H. Kruus. Eesti ajalooline lugemik II. Mõisnike kapitulatsioonitingimused, lhk. 150–153.

²¹⁶ N. Köstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 5–8.

²¹⁷ Der Ehste und sein Herr. Berlin, 1861, S. 13–15.

²¹⁸ H. Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, lhk. 87.

²¹⁹ H. Kruus. Sealsamas, lhk. 240.

Käärimised likvideeriti karmilt Vene täakide abil.²²⁰ Eestlane hakkas Vene sõduris mõisniku tuge nägema. Metsik peks, mida sõjavägi oli kohtuotsusega kohustatud täitma, tegi Vene sõduri eestlase silmis vastikuks. Selle ridadesse teenima minek tähendas eestlasele kõigepealt loobumist oma õigustest, võitlemist oma ja teiste eestlaste huvide vastu, mõisniku, oma ajaloolise vastase kaitsmist j.n.e.

Vene sõjaväkke rekruteeritud eestlane ei leidnud õieti ühtegi soodustust, ühtegi ülendavat momenti, mis tema

moraali

ja hingelist seisukorda oleks kergendanud.

Vene riigi seaduste põhjal määrati sõjaväeteenistusse igasugused kurjategijad,²²¹ et sellega hoida neid edaspidistest eksimistest ja teiste peale mõju avaldada. Pühajärve sõjas määrati suurematele süüdlastele karistuseks “et neid ütskõrd läbbi Lippu lastas 500 mehhe möda, säääl kohhal, kus nemma vastapannemisega kurja tennu, ja neid siis Nekrutist ära anda omma valla eest, ehk kui nemma väeteenistusse ei peaks kõlbama, neid Sibberi ehk tühjale male ärra sata”²²².

Rekruteerimise ajajärgul anti igal aastal teada, kui palju mehi mingi maakond peab andma. Maakondadest nõutud meeste (hingede) arvu jagasid mõisnikud valdade, külade ja mõisate peale ära. Mõisnikud määrasid oma meestest need, kellest lahti taheti saada.²²³

Maakondade komissaride juures olid vastuvõtjateks ohvitserid.²²⁴ Vastuvõetutel aeti pead paljaks nagu vangidel ja tehti vasaku käe labale pöidla kõrgusele tulise nõela pistetega rist, mille järel hõõruti tekkinud augukestesse püssirohuteri.²²⁵ Selliste abinõudega püüti väejooksule – mis Vene väes suur oli – tõkestusi teha.²²⁶

Pea paljaksajamise komme on püsinud viimase ajani ja on jätnud eestlase hingeelusse eriti sügavaid jälgi (vangid). Meie sõdur kardab ja häbeneb püगतud pead veel praegugi.

Pea paljaksajamise ja risti tegemisega asetati nekrutid kurjategijatega ühele astmele (igauks võis neid kinni võtta). Kurjategijate teenistusse võtmise sundus ja ka see, et nii vallad kui ka mõisad tahtsid soovimata elemendist lahti saada, lasi tekkida arvamuse, et kõik, keda sõjaväeteenistusse võeti, olid kurjategijad.

Selline üldine suhtumine rahva seas laastas nekruti moraali täielikult.

²²⁰ J. Reinthal. Mahtra sõda, lhk. 69–85; Hans Kruus. Pühajärve sõda 1841. a., lhk. 34–41.

²²¹ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Prohozdeenie službõ po vojennomu veedomstvu. Kniga I. Otdel II, s. 25–30.

²²² H. Kruus. Pühajärve sõda 1841. a., lhk. 34.

²²³ Siin tuleb ette ka mõisnike kuritarvitusi kehtivate seaduste vastu. Seda näitab selgelt salanõunik Sieversi raport Riia kubernerile, kus kaevatakse, et mõisnikud olid 1812. a. määranud sõjaväeteenistusse 50–60-aastasi väiksekasvulisi ja kiduraid “taate” ja andnud kõlbmatuid 15–20 a. vanuseid hobuseid (Sbornik Imperatorskovo russkovo historitšeskovo obštšestvo. Tom 133, s. 264–267).

²²⁴ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 89.

²²⁵ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Tšast II. Kniga I. Otdel II, s. 37–38.

²²⁶ Sealsamas, lhk. 37–38.

Ideelisi

aluseid, mille eest innukalt võitlusse astutakse, meie ei leia. Näib, nagu läinuks osa eestlasi alul maailmasõtta vaimustusega: leidis hulk vabatahtlikke. Kui neid põhjuseid lähemalt vaadelda, siis näeme, et propageerivate üleskutsetega, kus kutsuti võitlusele sakslaste vastu, loodi teatav momendimeeleolu. Eestlaste esialgne vaimustus on psühholoogiliselt mõistetav – riigisakslase löömisega loodeti lüüa ka baltisakslast, oma ajaloolist vaenlast.

Eestlaste minek teenistusse võõra rahva sekka (tabel nr. 1) ja kodumaalt kaugele oli alati traagiline. Nekrutite ja noorte meeleolu peegeldus väga selgelt dr. Jakob Hurda kogutud lauludes.²²⁷

Kodumaalt ei taheta lahkuda – ennem joostakse metsa.

“Ligi jõuab liisu aega
Ligi liisu võttemine
Siis on metsas meie mehed
Padrikus poisid paremad.”

Võõra rahva seas teenimist kujutati ääretult raskena.

“Ära pean mina minema,
Siita maalta sinna maale,
Kus ka kivid ei kõnele,
Paed ei hellad pakatagi,
Kivid ei mõista meie kieltä
Paed meie palve'ida” (nr. 433).

Sageli kahetsetakse isegi oma sündimist.

“Emakene, memmekene!
Miks sa minda kasvatasid,
Eks võind pista põõsasse,
Lasta linalaukasse.
Ennem kui saatsid soldatisse” (nr. 436).

Kindlam abinõu oli kodumaalt võõrsile põgenemine. H. Sepp toob andmeid saarlaste põgenemisest Rootsi.²²⁸ Põgeneti tavalistel kaluripaatel (6 mehe paadid) ja hulgaliselt. Põgenemise peamine põhjus – kõrvalehoidmine sõjaväeteenistusest.

Teenistusolud olid Vene väes rasked. Teenistus, nagu eespool nägime, oli äärmiselt pikk.

Igapäevane monotoonne, tüütuseni korduv õppus muutis sõdurid tuimaks, tegi neist puised automaadid; sõda oli neile vahelduseks. Svetšin teab, et sõdurid otseselt ootasid sõda, et pääseda rahuaegsest sunnitööst („Evolutsija vojennovo iskusstvo”). Teenistusse mineku tahtmist ei olnud ka venelasil endil. Seda

²²⁷ Dr. J. Hurt. Vana kannel. II, lhk. 300–317.

²²⁸ H. Sepp. Andmed põgenemise kohta Rootsi. – Ajalooline ajakiri 1926. a., lhk. 101–110.

näitavad väga selgelt rekruteeritud põgenikkude arvud, millistest otse kubiseb peastaabi väljaantud teos “Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902”. Põgenike arv mõnes komandos ületas 80%.²²⁹

Kuigi üleüldise sõjaväe sundteenistuse maksmapanekuga teenistusolud paranevad (teenistuse aeg lüheneb, eestlasi määratakse ka Euroopa-Venemaale – peamiselt Poolamaale – teenistusse j.n.e.), püsib siiski aja jooksul juurduvad eitav suhtumine. Aktiivne kõrvalehoidmine põgenemise näol võtab nüüd passiivse vastupanu ilme – simuleeritakse haigusi. Sageli tehakse seda nii osavasti, et sellel on tulemusi ja mees saab vabaks. Haiguste liigid grupeeruvad valdade ja kihelkondade järgi: kui mõnel õnnestus teatud haigusega vabaneda, siis püüdsid seda tüüpi haigust kui kõige mõjuvamat kasutada ka teised ümbruskonna mehed.²³⁰

Selliseid võtteid ei kasutatud küll üleüldiselt, kuid siiski niivõrd sageli, et arstid selles suhtes eestlast juba tundsid. Palju kannatasid tõsiselt haiged eestlased: arstid lihtsalt ei uskunud nende viga ja tunnistasid nad terveteks.

Simulante oli kahesuguseid: ühed proovisid ja kui nägid, et simuleerimine ei aita, siis hakkasid korralikult teenima ja olid väga lugupeetud, kuid teine osa ei jätnud juba põhimõtte pärast oma jonni – “ennem suren, kuid teenima ei hakka!” Isiklikult mäletan, et minu naabruses lõpetasid kahe suure talu perepojad eluga arved rahuajal Vene sõjaväeteenistuses. Põhjuseks oli simuleerimine.

Paljud võeti haiguste simuleerimise eest kohtulikule vastutusele. Major O. Kurvitsa andmetel süüdistati Brest-Litovski kindluse ajutises sõjaväekohtus (**vremennõi vojennõi sud**), kus ta tõlgiks oli, 10 eestlast endale kuritahtlikus haiguse tekitamises. Neist 9 mõisteti õigeks, kuna nende süüd ei saadud tõestada. Arst, kes oli peatunnistaja, ainult oletas simuleerimist. Sellist tunnistust

²²⁹ Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 65.

²³⁰ Simuleeritavatest haigustest kõige sagedamad olid:

a) pahaloomulised haavad – neid oli iseenesest väga kerge tekitada.

Major Oskar Kurvits teab, et üks arst tahtnud eestlast tabada endale pahaloomulise haava tekitamisel. Arst lasknud valmistada traatvõre, millesse jalg seatud, võre pitseeritud ja jalg tõmmatud teatava kõrguse peale üles. Meest peetud kõva kontrolli all. Kahe nädala pärast mindud suure komisjoniga võidurõõmsalt jala seisukorda vaatama – see olnud aga veel halvem. Mees hoidnud nimelt vaskraha suus ja see polevat lasknud haaval kinni kasvada;

b) südamekloppimine – joodi tubakavett, musta kohvi, suitsetati siidi;

d) langetõbi – simuleeriti siis, kui arsti läheduses ei olnud;

e) hullumeelsus ja nõdradõistuslikkus – eriti harrastatav oli viimane;

g) vigastuse simuleerimine – lonkamine, selja kõveraks kiskumine j.n.e.;

h) verevaesus – kunstlikult tekitatud;

i) paistetused – Viru ja Paide meeste lemmikhaigus: pritsiti naha alla masinaõli, mida siis laiali hõõrutiti;

k) silmade haigus (rähm ja mädajooks).

Nüüd simuleerida petserlased, kuid oskamatult.

Sageli avaldatakse humoristlikkude mõttevilksatuste abil tõepärlaid. Siinkohal võib ära tuua ühe anekdooti, kus psühholoogilise vaatlemisvõimega ja olusid tundev naljahammas rahvaste erinevused kokku võtab.

Noored saabuvad väeossa. Väikevenelane (“hoholl”) pärib laia häälega: “Kus on õppekompanii?” Juut ja sakslane kui kavalamad teevad ääri-veeri juttu muusikast ja hangivad teateid muusikakomando kohta. Eestlane, näiliselt nukras tujus, soovib esimeseks teada saada, kus peaks asuma ambulants.

ei lugenud kohus piisavalt kaalukaks. Üks mees mõisteti süüdi – tema käest leiti haigust tekitav vahend.

Kuigi eestlastel “haigete meeste” kuulsus oli, peeti neist siiski lugu. Brest-Litovski kindluse väes lasi manöövrile ajal lätlane Osolins ühe ohvitseri maha, mille järel kõik lätlased kui mitteustav element kindlusest minema saadeti. Ühtlasi tehti ka järelepärimisi kindluses olevate eestlaste riigiustavuse kohta (umbes 500 meest). Vene ülemuste ühemeelne otsus oli, et eestlased olla täiesti riigiustavad ja head sõdurid.²³¹

Väeosades olid ametimeeste kohad sageli täidetud eestlaste kui tublimate töölistega. Eestlased ei olnud ametisse määramisel spetsialistid, kuid kohale määratud, õppisid nad ameti mitu korda kiiremalt ära kui venelased, mis oli tingitud peamiselt sellest, et eestlase iseloomule vastas rohkem omaette töötamine kui riviõppused. Arvatavasti oli üheks põhjuseks, miks eestlasi rivitute kohtade peale määrati, nende puudulik keeleoskus, mis rivi- ja välja-teenistuses suuri takistusi tegi. Meil täidetakse rivitute ametikohad töökompaniides praegugi pigem Petseri venelastega, kes sellistel kohtadel väga hoolsad ja korralikud on.

Majanduslikkudele kohtadele määramine oli eestlastele vägagi vastuvõetav. Hiljem hoolitsevad nad juba ise selle eest, et riviteenistusest pääseks. Eriti tuleb see ilmsiks maailmasõja ajal. Mõningais väeosis on terved töökompaniid täidetud eestlastega. Näiteks teatab J. Lüüde Tartu Eesti Maleva Büroole kirjutatud kirjas, kus avaldab soovi Eesti polku üle tulla, et Krasnoselski polgus on 100 eestlast, “aga need on kõik enamasti tööroodu mehed ja kirjutajad”²³².

Majanduslikkudel kohtadel teenimine arendas eestlasis kõrvalehoidmist sõjamehe otsesest kohustusest – lahingust. Eestlase ideaal ei olnud end ohverdada suure Venemaa huvide eest võitlemisel ja sellest seisukohast on eestlaste kõrvalehoid rivikohtadest mõistetav, kuid sõduri vaimuomaduste, eriti lahinguvõime kasvatamise peale mõjusid need asjaolud negatiivselt.

R. Roht väljendab oma sõjamälestusis²³³ eesti haritlase seisukohta sõjapäiteenistuse suhtes Vene väes ja leiab, et eestlasel ei olnud ideelist alust sõjaväljale minekuks ja kõrvalehoid oli oma rahva säilimise huvides õigustatud. Seda seisukohta jagas ka suurem osa eesti seltskonnast, kes ei pidanud soovitavaks tööjõulisemate meeste koondamist rahvuslikkudesse väeosadesse, arvestades Läti küttide kurba saatust. Alles 1917. a., kui lagunevad Vene väeosad Eestimaale kardetavaks said, lõi Eesti polkude asutamise mõte läbi ja algas eestlaste koondamine kodumaale.

Teenistusse võetud eestlasi, nagu teisigi vähemusrahvaid, paisati rahvusliku vaimu tärkamise ärahoidmiseks ja venestamise soodustamiseks kindlates proportsioonides venelaste hulka laiali ja saadeti Eesti piiridest välja.²³⁴ Eestlaste kui rahvuse rõhumine läks sõja ajal aina suuremaks. Eestlastel keelati ära eestikeelsete kirjade kirjutamine (arvatavasti oli tsenseerimine tihe). Odessas

²³¹ Andmed on saadud major Oskar Kurvitsalt, kes jälgis tol ajal vanema kirjutajana isiklikult kogu kirjavahetust.

²³² Tartu Eesti Maleva Büroo kirjakogu. Toimik VI, lhk. 11.

²³³ R. Roht. Sõjasõit. Mälestusi maailmasõjast, lhk. 113, 114, 141, 144, 356, 357 ja mujal.

²³⁴ Major O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918. 1. Eesti polk. I, lhk. 9–10.

käskis üks rügemendiülem neli eestlast enne liinile minekut maha lasta ettekäändel, et nad sakslaste poole üle tahtnud minna.²³⁵

Nende asjaolude tõttu ei võinud eestlasi kasvada sümpaatiat Vene vastu. Nimetatud abinõud ei andnud soovitud tulemusi. Mida rohkem eestlasi killustati, mida umbkeelsemate venelaste hulka neid teenima saadeti ja mida rohkem neid rõhuti, seda suuremaks kasvas igatsus kodumaa järele ja oma rahvusest lugupidamine. Seda tõestavad eestlaste omavaheline kokkuvõtte ja solidaarsus võõrsil olles, seda kinnitavad ka Tartu Eesti Maleva Büroole saadetud kirjad, kus esimesteks põhjusteks Eesti polkudesse ületulekuks tuuakse soove kodumaal oma rahva hulgas teenida, et isamaale raskeil päevil kasulik olla.²³⁶

Sõduri kasvatus Vene väes tugines distsipliinile,²³⁷ mis baseerus praktikas omakorda põhimõttel “kellel võim, sellel õigus”. Sellised distsipliinipõhimõtted ei olnud vastuvõetavad eestlase hingelaadile. Isegi sõna “distsipliin” kujunes hirmuäratavaks ja vastikuks; distsipliinist kui inimese hingeomadusi kasvatavast ja arendavast tegurist polnud juttugi.²³⁸

Kuid need eestlased, kes paratamatuse sunnil sõjaliinile läksid, võitlesid esimeses sõjatuhinas vahvalt. Nii näiteks polgud, mida Tallinnas eestlastega täiendati, olid paremaid polke Samsonovi armees. Dvinski polgu pataljon, kes Austria rindele läks, ei tundnud hirmu – “uudishimu tulevaste juhtumiste peale sunnib ennast unustama”²³⁹ ja ikka edasi tormama “nagu vesi, mis paisust pääseb”²⁴⁰. Külma veri ja vahvus igal sammul saatsid seda pataljoni.²⁴¹ On teada juhtumeid, kus sakslaste ja austerlaste pealetungi kartusel venelased kaevikutest ära jooksid, kuna mõned eestlased sinna maha jäid ja rahulikult vastase rünnakukatsed tagasi löid. Kuid on palju ka juhtumeid, kus eestlased rünnaku ajal võsastikku ja granaadiaukudesse maha jäid.

Kui venelased revolutsiooni saabumise ajal igasuguse distsipliinitunde kaotasid, siis eestlased esinesid veel korraliku väeosana. 1917. a. 26. märtsi manifestatsioon jättis oma korra ja distsiplineeritud olekuga sügava mulje, eriti Vene vanemate sõjaväelastele. Eesti rahvuslike väeosade loomisel tekkis Tallinna kindluse valitsusel mõte komplekteerida kindlust eestlastega ja saata korralagedusele andunud venelased sealt välja.²⁴² Nüüd osati eestlast hinnata.

²³⁵ Eesti Sõjamees 1917. a. nr. 14.

²³⁶ Tartu Eesti Maleva Büroo kirjakogu. Toimik VI.

²³⁷ Vene Kindralstaabi Akadeemia ülem kindral Suhhozanet oli arvamisel, et “teadmisteta võib võita, kuid distsipliinita ei kunagi”. Sellel põhimõttel rajanes XIX sajandi teisel poolel kindralstaabi ohvitseride ettevalmistus (Svetšin).

²³⁸ Seda näitab ilmekalt revolutsiooni aeg, kus venelastel läks **furaška** kohe sirmiga kõrva peale, võõrihmad riputati kaela, kraehaagid jäeti lahti j.n.e., sest oli **svoboda** ja ülemus ei võinud distsipliini abil enam korralikkusele sundida.

²³⁹ R. K. Georgi risti kavalier. Rahvaste võitluses. Eesti soldati sõjakirjeldus, lhk. 9.

²⁴⁰ Sealsamas, lhk. 15.

²⁴¹ Sealsamas, lhk. 16–21.

²⁴² Major O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918. I. Eesti polk. I, lhk. 59–64.

Vene revolutsioon ja selle mõju sõjaväes

Vene sõjaväe lagunemisele pani aluse kurikuulus käsk (**prika**) nr. 1. See ei hävitanud mitte ainult distsipliini, vaid muutis sõdurid sõnakuulmatuks karjaks. Venelase eriline arusaamine vabadusest ja enamlaste kavakindel õõnestustöö sõjaväelise korra hävitamiseks viisid lõpuks sõjaväe täielikku banditismi.

Eestlased, olles Vene väes, olid olude tõttu sunnitud kõike kaasa tegema. Ei pääsenud ka uuesti vormitud rahvusväeosad selle laastavast mõjust. Mehed olid tüdinenud pikaajalisest sõjast ja viletsast kasarmuelust ning ootasid igatsusega koju pääsemist.

Selles meeleolus pidi enamlaste propaganda vilja kandma ja ka Eesti rahvusväeosades – ühes rohkem, teises vähem – pääses Venest päritud ja oma enamlaste-agitaatorite süvendatud korralagedus mõjule. Tulevad esile konfliktid sõdurite ja ohvitseride vahel, kes sõdurite seas korda püüavad hoida, mis aga viimastele ei meeldi. Osalt ohvitseride passiivsuse, osalt eriliste olude tõttu Tartu tagavarapataljonis võtab korralagedus eriti terava kuju. Näiteks kui pataljoniülema tahab enamluse pesa, 6. põhiroodu laiali saata, siis tuleb kogu pataljon komissaride ja enamlaste eestvõttel üldiseks koosolekuks kokku, et sellist tegevust revolutsioonivastaseks tunnistada ja selle täideviimist takistada. Nõutakse pataljoniülema tagandamist²⁴³ ja hiljem ülemuste painutamist komisaride võimu alla.²⁴⁴

Tartu tagavarapataljonis oli korralagedus kõige suurem, nagu kindral Soots alla kriipsutab,²⁴⁵ kuid ka teised ei jäänud maha, välja arvatud vahest 1. polk.

Peab ühtlasi alla kriipsutama, et rahvusväeosades ei läinud korralagedus kunagi nii suureks kui venelaste seas. Järjekindel ohvitseride, seltskonnategelaste ja üliõpilaste selgitustöö pani sellele teatud piirid.

Peab ütleva, et rahvuslikud huvid olid need, mis Eesti sõdureid revolutsioonilises tormitsemises pidurdasid. Kuigi suurem osa sõdurkonnast rahvusküsimuses õigel ideoloogilisel alusel ei seisnud, olid siiski oma rahvas, oma võim, oma keel küllalt mõjuvad faktorid, mis põhiosa järele mõtlema panid ja enamluse rüpest ära kiskusid.

Enamluse mõju oli kõige kergem paralüeerida rahvusliku propaganda abil. Ka Tartu tagavarapataljoni, selle kõige korralagedama väeosa ideaaliks ei olnud internatsionaalne kommunism, vaid Eesti omariiklus selle etnograafilistes piirides. Viimast tõestab see, et nimetatud pataljon läks 21. nov. 1917. a. täies koosseisus (välja arvatud kommunistid ja 6. rood) pataljoniülemaga eesotsas protestimeeleavaldusele Tartus võimu enda kätte kiskunud võõra võimu vastu, kusjuures meeleavalduse hüüdlauseks oli “Eesti Maanõukogu kui seadusepärane rahva ja maa esindus Eestis olgu ainsaks võimukandjaks Eestimaal kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni”²⁴⁶.

²⁴³ E. Meos. Eesti tagavara pataljon 1917–1918, lhk. 19/20.

²⁴⁴ E. Meos. Sealsamas, lhk. 22.

²⁴⁵ Kindral J. Sootsi. Iseseisvuse manifesti kuulutamise päevilt. – Kümme esimest aastat 1918–1928, lhk. 19/20.

²⁴⁶ E. Meos. Eesti tagavara pataljon 1917–1918, lhk. 43.

Kokkuvõttes peab konstateerima, et Vene aeg sõjalises kasvatuses ja eestlaste sõjaliste omaduste väljaarendamises midagi ei andnud. See ajajärk mõjus negatiivselt, arendades eestlasis püüdu sõjaväeteenistusest ja sõjamehe otsestest kohustest kõrvale hoida.

Kokkuvõte

Ajajärku lühidalt jälginud, näeme, et muistse eestlase kangelasmeel ja võitlustahe järjest langevad. Kui veel ordu ajal puhkevad mitmed võitlused kaotatud iseseisvuse tagasivõitmiseks, siis järgnevatel ajajärkudel näib, nagu oleks muistne iseseisvus hoopis ununenud. Võideldakse teiste peremeeste käsilastena hästi või halvasti vastavalt sellele, kuidas arvatakse oma sotsiaalseid huvisid parandada võivat (Rootsi aeg). Pikk ajajärk on eestlaste kui võitlejate endiseid positiivseid omadusi (võitlustahe, kangelasmeel j.n.e.) järjest vähendanud ja arendanud negatiivseid (kõrvalehoidmine, kohusetunde puudus). Vene revolutsioon demoraliseerib rahvast ja muserdab võitleja moraali. Selle parandiga läheb eestlane Vabadussõtta.

Kui selle ajajärgu eestlase kui võitleja väärtust kõverjoonega iseloomustada, siis püsiks see joon kuni 1343. a. väikeste võngetega iseseisvuse lõpujärgu tasemel. Sellest ajast hakkab see järjekindlalt langema, jõudes Vabadussõja aluks negatiivsele poolusele.

3. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS
JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

I peatükk

VABADUSSÕJA-EELNE ÜHISKONDLIK MEELEOLU

Eesti rahva enesemääramise ajaloost on 700-aastane ajajärk vägivaldselt välja kistud. See pikk ajajärk on teiste ja mitte ta enese määrata olnud. Selle 700 a. jooksul on eesti rahva vaba tahte üle laotatud must nõialinik, nagu seda näitab sümboolselt ka must vööt meie rahvuslipul.

Aastasadade jooksul majanduslikult, kultuuriliselt ja vaimselt rõhutatud ning alistuma harjutatud, ei ihaldanud eestlane niivõrd poliitilist iseseisvust, kui soovis võimalusi oma majandusliku seisukorra parandamiseks. Kui eesti rahvas aastasadade järel uuesti ärkas, siis tõusis ta nagu nõiaunest. Ta tundis ennast nagu tõusiku olevat – ilma minevikuta, pärimusteta. Kui ta ärkamise vaimustuses iseseisvusest unistas, kainestas teda kriitiline vaim peagi ja eestlane püüdis ulatada kätt oma endisele valitsejale vabaleppeliseks koostööks. Poliitiline vabadusjanu oli ainult jõuetu instinkt, mis muistse iseseisvusaja hämarast teadvusest ärksamate hinges pesitses.

Olnud ajaloo karmi saatuse tõttu võõrale võimule kaua alistuma sunnitud, ei lootnud eestlane ka siis, avaramate võimaluste saabumisel ise oma vabadust tagasi võita. Ettekujutus Vene riigi võimsusest ja suurusest manas meie kaineimate ja tagasihoidlikumate poliitikameeste mõtteilmas esile lootuse, et sealt pidi meie edaspidine kaitsja tulema. See vaade on ajaloolise traditsiooniga.²⁴⁷ Okupatsiooni ajal oli mõisnikkude tihedate sidemete loomine Saksamaaga hoiatuseks, mis äratas paljudes kartuse meie iseseisvuse suhtes ja takistas Vene riigist lõplikult lahti löömast, et mitte sattuda uuesti Saksa okupatsiooni alla.

Juba XIX sajandi rahutuste ajal nähti oma jõuetust sotsiaalses võitluses mõisnike vastu. Talupojad otsisid endale tuge väljastpoolt, nagu seda näitab selgelt H. Kruus oma uurimuses.²⁴⁸ Toe otsimine oli nende instinktiivne vajadus, selleks et tulla toime rõhuvas kaasajas. Selleks toeks sobis olemasolevate poliitiliste tegurite hulgast ainult Vene riigivõim, personifitseeritud keisris endas.

Seda seisukohta esindasid paljud meie ärkamisaja tegelased. On vaja ainult meelde tuletada Maltsveti rahutuste puhul Jannseni ajalehes avaldatud kirjutisi, kus Ado Grenzstein kirjutab poliitilises orjameelsuses: “Ilmuks mul ingel unes ja kannaks paremas käes meie rahva praegust riiklikku seisukorda [Suur Vene], pahemas käes kõiki teisi valitsuse vormisid, ma suudleksin ta paremat kätt ja paluksin Jumalat, et ta seda ingli kätt põlvest põlve meie pää kohal hoiaks.” Ja

²⁴⁷ Jaan Kämer. Ärkamiseaegne eesti ühiskond. Tartu, 1924.

²⁴⁸ H. Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, lhk. 45, 110, 404 ja mujal.

edasi: “Meie rahval on oma põlise raudvara kõrval ka jäädav kuldvara, ja see on tema Keiser. Nii kaua ja nii palju kui Tema meid kaitseb, oleme kaitstud.”²⁴⁹

Seda vaadet on ka meie hilisemad riigitegelased pooldanud ja rahvasse süvendanud ning Vene riigivõimu kohapealsed esindajad propageerinud. Huvitav on siin ära märkida seda, et veel Maapäev vaidles selle üle, kas Eesti peab föderatiivses Venes moodustama ühe või kaks administratiivpiirkonda.²⁵⁰ Tartlased J. Tõnissoniga eesotsas seisid kindlalt Eesti ühinemise vastu.

Nähti, et Vene riik, kelle peale oli lootusi pandud, sipleb sisemais raskusis ja seisab paratamatu lagunemise ees, mis ka eestlasi võib katastroofini viia. Alles siis hakkasid optimistlikumad noorukid propageerima mõtet, et on tulnud aeg ise oma saatust määrama asuda. Ärksamad ja julgemad võtavad selle seisukoha omaks, kuid suur enamik rahvast kahtleb selle võimalikkuses. Ettekujutus Vene riigi suurusest tumestab usu nimetatud idee teostatavusse isegi paljude omavalitsuse tegelaste ja tollaegsete riigimeeste jaoks. Tartu maakonna valitsuse esimees (Jans) avaldab isegi veel siis, kui juba liisk oli heidetud ja selle idee realiseerimisele oli asutud, kahtlust, “kas nad Tallinnas hulluks on läinud – tahavad hakata Venega sõdima!”²⁵¹

See vaade oli seda tugevamalt juurdunud harilikesse kodanikesse, kelle silmaring poliitiliste situatsioonide hindamiseks palju piiratum oli. Rõuge valla peremehe ütluses “Egas mi siss ommeti jõvva sõdida Vinnemaaga” väljendub pea kogu meie rahva arvamus.

Ei tohi unustada, et olime enne Vabadussõda maailmasõja sündmusist hingeliselt ja kehaliselt vapustatud. Maailmasõda oli meid kõiki nüristanud, meie tundeilma värskest vähendanud, meilt mitmesuguste pealesunnituid kohustustega võtnud vaimustuse, hoo, teinud kõhklevaks, kahtlevaks, tagasihoidlikuks ja skeptiliseks ka kõige parema ja õilsama suhtes. Meil puudus tarviline võime uusi sündmuseid vastu võtta, kuigi võib oletada, et meil usk nendes sündmustesse ja nende võimalikkusesse ei puudunud.

Rahvas, olles maailmasõja kaasa teinud, Vene revolutsiooni läbi elanud, Saksa okupatsiooni all kannatanud, muutus tuimaks, ükskõikseks ja oli liiga väsinud, et eelolevaid sündmusi aktiivselt suhtuda²⁵² – kõik püüdsid sündmuste keerisest eemale hoida ja jälgida nende arenemist kaugelt. Seda tõestab selgelt vähene vabatahtlikkude arv (mõnisada), mis Ajutise Valitsuse 16. nov. väljakuulutatud vabatahtlikkude mobilisatsiooniga kokku tuli.

Revolutsioonimõllu ja kommunistliku terrori tõttu süvenes rahvakihististe vahel lõhe. Sellele järgnes okupeeriva võimu surve. Rahva vaimsed juhid paisati laiali ja suruti põranda alla.

Meie vabadusvõitlust oli tumestamas asjaolu ja teadmine, et osa meie kodanikke, meie rahva liikmeid, seisis vaenlasena meie vastu. Neis vastastes ei nähtud eeskätt meile vaenulikke kommuniste, vaid kaasmaalasi – eestlasi, sageli

²⁴⁹ P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 70.

²⁵⁰ K. Ast. Maapäev. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I, lhk. 73–78.

²⁵¹ A. Peet. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 216.

²⁵² J. Soots. Vabadusesõda kui Eesti rahva aate teostaja, lhk. 11.

tuttavaid, sõpru, sugulasi, kes mõnesugustel põhjustel kommunistide poole üle olid läinud.

Väheste eestlastega tuli üle etnograafilise piiri hulk venelasi, kellega meie maailmasõja kestel kõrvuti sõdides ja ühiselt kannatades hingeliselt üksteisele ligemale olime jõudnud kui kunagi varem. Sellepärast polnud kerge oma eilses sõbras näha täna verivaenlast.

Poliitilise selgitustöö ja rahva moraalse ettevalmistuse puuduse tõttu ei olnud eesti rahva tolleaegne põlvkond tervikuna teadlik, millise suure ajaloolise ülesande ees ta seisab.

II peatükk

SÕJAVÄE ORGANISEERIMINE JA KOMPLEKTEERIMINE VABADUSSÕJAS

Sõjaväe organiseerimine

Rahva organiseerumisele tegi takistusi lahkuv okupatsioonivõim ning teiselt poolt ka teadmine, et pärast selle lahkumist valgub üle Narva jõe terroristlik Punakaart. Viimase vastu oli vaja end kaitsta. Selline oli üldine raamistik, milles Eestil tuli oma kaitsejõude korraldama hakata.

Eesti rahvuslikud väeosad likvideeris okupatsioonivõim. Rahvusväeosade ohvitserid ühes kodanike teadlikuma osaga korraldasid põranda all oma ridu Omakaitse näol. See oli 1918. a. sügisel, kui Ajutine Valitsus okupatsioonivõimudelt valitsemise üle võttis, tähtis tegur korra alalhoidmisel.

Omakaitse, mis 12. nov. nimetati ümber Kaitseliiduks, ei võinud olla selleks reaalseks jõuks, millele valitsus kriitilisel momendil võis tugineda. Oli vaja korraldada sõjaväge.

Okupatsioonivõimude lahkumise eel arvati meie poliitilises ringkonnis, et Punavägi üle meie etnograafiliste piiride ei tungi. Seda arvamust põhjendati enamlaste deklaratsiooniga, mis andis rahvastele enesemääramise õiguse kuni Vene riigist lahtilöömiseni. Sellisel arvamusel olles vajati kaitseväge ainult piiride valveks ja sisemise julgeoleku kindlustamiseks. Nii on seletatav ka Ajutise Valitsuse 16. nov. 1918. a. otsus, mis määras kaitsejõudude suuruseks 25 000 meest ja tahtis need kokku saada vabatahtlike mobilisatsiooniga. Valitsuse ringkonnis arvati, et sunnimobilisatsioon on vägivald ja “et kultuur-rahvas saab oma kohustustest riigi vastu ise aru ja asub ise, ilma sundimata, isamaa kaitseks välja”²⁵³.

Vabatahtlike mobilisatsiooni väljakuulutamisega 16. nov. 1918. a. panakse alus ka sõjaväelisele organisatsioonile. Samal päeval moodustab Ajutise Valitsuse peaministri asetäitja J. Poska kõrgematest kaitseväelastest Eesti Rahvaväe Korraldamise Komisjoni, kelle ülesandeks tehti rahvaväe organiseerimine. Võttes arvesse Ajutise Valitsuse otsust kutsuda kokku 25 000 meest, määras komisjon kindlaks rahvaväe esialgse organisatsiooni ja otsustas

²⁵³ A. Tõnisson. Visked Vabadusesõja mälestusist – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lk. 35.

moodustada ühe diviisi. Selle koosseisu kuulusid kuus kahepataljonilist jalaväe-, üks kuuepatareiline suurtükiväe- ja üks neljaeskadroniline ratsaväepolk ning üks inseneriväe pataljon.²⁵⁴

20. nov. antakse täiendav korraldus teiste eriväeosade vormimiseks. Selleks et väeosade komplekteerimist kiirendada, dislokeeritakse need esialgu järgmiselt:

1. polk – Tallinn,
 2. polk – Tartu,
 3. polk – Võru,
 4. polk – Narva,
 5. polk – Rakvere,
 6. polk – Pärnu,
- eriväeosad (suurtüki-, ratsa-, inseneriväeosa) – Tallinn.

Diviis pidi alluma peastaabi kaudu sõjaministrile.²⁵⁵ Seega oli sõjaväe operatiivjuhtimine alul peastaabi käes, kes oli vägede organiseerimise aparaadiks. Vastutust operatsioonide eest kandis sõjaminister, kes oli aga poliitiline isik. Selline seisukord oli sõjaväe juhtimiseks ebakohane. Kui 14. dets. 1918. a. moodustatakse operatiivstaap kindral Laidoneriga eesotsas, väheneb juhtimisprobleem, kuid see ei lahene veel lõplikult – liiga kitsad võimupiirid raskendavad juhtimist. Vanemate kaitseväelaste nõupidamisel leitakse tarvilik olevat ülemjuhataja institutsiooni loomine, millel oleks kõik täielikud õigused ja millele alluksid kõik asutised, mis on vägede korraldamiseks ja juhtimiseks tarvilikud. 23. dets. kinnitab Ajutine Valitsus ülemjuhatajaks kindral Laidoneri.²⁵⁶

Nüüd algab kavakindel organiseerimisetöö. Asutatakse uusi väeosi, täiendatakse võitlusliinil olevaid j.n.e.

Meie kaitseväe loomise ajajärgul on see iseärasus, et organisatsiooni kujunemist ei määranud üksikjuhatus, vaid sellele aitasid omaalgatuslikult kaasa kohapealsed juhid, kelle tegevust tuli tihti lihtsalt aktsepteerida. Soomusrongidele paneb aluse J. Pitka, kes leiab ühel päeval Teliskoplis midagi soomusrongi taolist – nimelt kaks suurtükiplatvormi ja mõned liivakottidega “soomustatud” vagunid.²⁵⁷ Rong seatakse J. Pitka töökojas korda ja komplekteeritakse peamiselt vabatahtlikega. Esimene rong sõidab liinile 28. nov. Et esimene rong rindel edukalt töötab, siis dikteerib edaspidise rongide asutamise Vabadussõja eriline taktika ja rinde vajadused.

Leitnant Kuperjanov kogub enese ümber üksikuid mehi, et nendega enamlaste edasitungimist paralüseerida. Partisanide organiseerimiseks sai ta loa 2. diviisi ülemalt 23. dets. 1918. a. – siis, kui tal juba salk koos oli. Hiljem

²⁵⁴ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 6–7.

²⁵⁵ J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920. a., lhk. 3.

²⁵⁶ J. Soots. Katkendid sõjamälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 64–66.

²⁵⁷ J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 46–48; Sõdur 1928. a., lhk. 1322–1323.

paisub see salk vabatahtlike juurdevoolu ja mobilisatsiooni tõttu ning moodustab Kuperjanovi-nimelise löögiväeosa.²⁵⁸

Vastsemõisa rentnik, Ameerika eestlane kapten H. Reissar sõlmib 17. dets. 1918. a. Ajutise Valitsusega lepingu Skautsroodu asutamiseks. Seda pidi asutaja kulul ülal peetama (sh. palka makstama), kuna varustamine pidi jääma riigi mureks. Sellest eraalgatusega ellukutsutud vabatahtlike roodust paisub hiljem täiendava komplekteerimise tulemusel skautide väeosa.²⁵⁹

Spordiseltsi Kalev üksikute liikmete seas tekib mõte omaette eriväeosa moodustada. Seltsi 21. nov. koosoleku otsuse põhjal hakatakse kokku koguma vabatahtlike. 16. dets. 1918. a. hangitakse sõjaministrilt ametlik luba väeosa vormimiseks.²⁶⁰ Sellest eraalgatusest võrsus hiljem Kalevlaste Malev.

Sellest lühikesest ülevaatest selgub, et meie sõjaväe organisatsiooni kujunemise määrajaks oli esiteks keskjuhatas ja teiseks eraalgatajad. Sellise seisukorra kujunemine oli tingitud peamiselt erakorralistest oludest, mis nõudsid sõjaväe loomist sõjaajal. Igasugune eraalgatus, mis mehi kokku tõi, oli tervitatav, sest ametlike mobilisatsioonidega toimus meeste koondamine väga aeglaselt. Jala- ja eriväeosi moodustatakse pea Vabadussõja lõpuni ja sellistes piirides, nagu meeste kokkukutsumine võimaldab.

Rööbiti maaväega pannakse alus ka mereväele ja merekindlustele. Sakslastelt võetakse üle tuletornid ja tulelaevad. Järgmisena võetakse üle endine Vene suurtükilaev Bobr (Lembit) ja vahilaev Lauterbach (Laine). Inglaased annavad meile üle venelaste käest ära võetud Spartaki (Vambola) ja Avtroili (Lennuk). Ülevõetud ja üleantud laevad koondatakse Läänemere laevastiku divisjoniks.²⁶¹ Punaste väljatõrjumise järel asutatakse ka Peipsi laevastiku divisjon.²⁶² Läänemere ja Peipsi laevastiku divisjon moodustavad mereväe.

Ülemjuhataja moodustab operatiivse juhtimise hõlbustamiseks peale 1. diviisi veel uusi diviisijuhatusi.

24. dets. 1918. a. luuakse 2. diviisi juhatus (diviis saab aluse 1. diviisi I brigaadist).²⁶³

27. märts. 1919. a. luuakse 3. diviisi juhatus (diviis saab aluse 2. diviisi II brigaadist).²⁶⁴

Seni iseseisvate rongidena töötanud soomusrongid koondatakse 19. jaan. 1919. a. kapten Partsi nõudmisel esialgu divisjoniks,²⁶⁵ et suurendada nende koostööd ja et need muutuksid ühtlasi operatsioonide ettevõtmisel iseseisvaks. Seni olid need seotud jalaväega, kes ei olnud küllalt aktiivne.²⁶⁶ 27. märtsil 1919. a. määratakse soomusrongide divisjoni ülema käsutusse Skautspataljon ja

²⁵⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 104–112.

²⁵⁹ Vabadussõja Ajaloo Komitee Arhiiv (VAKA). Sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu. Toimik 52, lhk. 24; Sõdur 1929. a., lhk. 16–18.

²⁶⁰ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 85–92.

²⁶¹ A. Varma. Merevägi Vabadussõjas, lhk. 5–29.

²⁶² A. Varma. Sealsamas, lhk. 99–118.

²⁶³ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas II, lhk. 121–122; Sõdur 1929. a., lhk. 14–16.

²⁶⁴ Sõdur 1929. a., lhk. 328.

²⁶⁵ J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 121–122.

²⁶⁶ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 128.

Kuperjanovi pataljon ning Kalevlaste Malev.²⁶⁷ Sellega luuakse ka soomusrongide diviis.

Liiniväeosadele täienduseks minevate meeste ja nende väljaõpet korraldati tagavarapataljonides, mis kandsid tol ajal kaitsepataljonide nime. Näiteks olid olemas Tallinna, Tartu, Viljandi, Pärnu, Võru pataljon ja teised pataljonid. Mõned neist said hiljem liinipolkude aluseks, näiteks Pärnu kaitsepataljon kujunes 9. polguks,²⁶⁸ Järvamaa kaitsepataljon 7. polguks,²⁶⁹ Tallinna ja Tartu kaitsepataljon liideti ja nii pandi alus 8. polgule.²⁷⁰

Sõjaväe komplekteerimine

Erilistes tingimustes sõjaväe organiseerimine ja selle organisatsiooniline kujunemine tingis ka erilise komplekteerimisviisi.

Ajutine Valitsus kavatses esialgu sõjaväge komplekteerida vabatahtlikkudega. 16. nov. 1918. a. saadeti laiali üleskutsed ja kuulutati ajalehis, et meeskodanikud astuks vabatahtlikult isamaa kaitseks sõjaväe ridadesse. Vabatahtlikke tuli kokku ainult mõnisada meest ja needki ei olnud kõik ideeliste tõekspidamiste eest väljas, vaid neid meelitasid sõjaväe ridadesse ajutised raskused isiklikus elus (tööpuudus, nälg).²⁷¹

Vabatahtliku mobilisatsiooniga kaotati ainult aega, sest on ju selge, et rahvas kunagi sõda ei taha. Rahvast peab selleni viima teiste abinõudega, mitte aga ilusate üleskutsetega. Seda tunnistab ka hiljem K. Päts ise omas aruandes Riigikogule: “Nüüd võib avalikult tunnistada, et esimene samm meie sõjaväe loomisel vale oli. Valesamm oli see, et vabatahtlikkude mobilisatsioon välja kuulutati. Arvati, et kõik õhinaga isamaad päästma tõttavad, aga häbi on tunnistada, et keegi ei ilmunud.”²⁷² J. Tõnisson arvab vabatahtlikkude mobilisatsiooni nurjumise põhjustest järgmist: “Tallinna lehed jäid trükitööliste streigi pärast seisma [neis kavatseti avaldada pikki artikleid riigikaitse tähtsusest, kodanike kohustustest riigi vastu j.n.e.], selgituse ja õhutuse tööd rahvaväe korraldamise asjus ei olnud Tallinna poolt olemaski. Maakonnalinnadesse ei tulnud saatjalgade ja lähemate riikliste seletuste äräjäämise tõttu mingit elu ega hoogu. Valdadesse ei läinud mobilisatsiooni käsud õigel ajal päralt. Hoogsast isiklikust algatusest meeste kokkuvõtmiseks ei olnud juttugi... Kuigi kõik oleks Kerenski taolised kõnemehed olnud, siis ei oleks nad ometi mitte sõjaväge jõudnud kokku kõnelda.”²⁷³

27. nov. 1918. a., pärast seda kui vabatahtlikkude mobilisatsioon nurjus, kui enamlased olid (18. nov.) üles ütelnud Saksamaaga sõlmitud Bresti rahulepingu ja kui nad 22. nov. tegid esimese katse üle etnograafiliste piiride tulla, kuulutati välja kuue aasta meeste sunnimobilisatsioon.²⁷⁴ Sunnimobilisatsioon venis

²⁶⁷ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas II, lhk. 121–122.

²⁶⁸ Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 49–52.

²⁶⁹ Sõdur 1928. a., lhk. 1404–1425.

²⁷⁰ Sealsamas, lhk. 1452–1456.

²⁷¹ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 21; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas, lhk. 80–81.

²⁷² Päevaleht 1919. a. nr. 72.

²⁷³ Päevaleht 1919. a. nr. 75.

²⁷⁴ J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920, lhk. 3.

vastavate asutiste puudusel pikale ja “ei annud ka palju rohkem mehi. Vaadati Ajutise Valitsuse tegevuse, kui õnnemängu peale. Ei olnud usku ega usaldust meie vastu.”²⁷⁵

Seda nähes ei loobu Ajutine Valitsus riigikaitse korraldamisest: “Siis astusin sammu, milleks minul luba ei olnud, aga riigi päästmiseks oli see tarvilik: kutsusin kõik vanemate klasside õpilased püssi alla. Meie kõige kallima lootuse, õppiva noorsoo saatsime sõjaväljale. Peab tunnistama, et noorsugu hiilgavalt oma kohuseid täitis. Nad paenutasid endid sõjaväe korra alla ja ei nurisenud. Meie noorsugu on meie riigimeestest aru saanud.”²⁷⁶

Omakaitse ridades olnud ja mobilisatsiooni teostama saadetud ohvitserid asuvad energiliselt mehi koondama. Nii läheb kapten Steinmannil korda Vaivara Omakaitse 200 mehest viia sundimise abil Narva 4. polgu koosseisu 54 meest.²⁷⁷ Lipnik Riives moodustab Nõo ja Kambja kaitseliitlastest 60-mehelise salga, alates nendega kohe sõjategevust.²⁷⁸ Kuperjanovi salgaga ühinevad Puhja, Kavastu, Nuustaku, Otepää, Rõngu kaitseliitlased ohvitseride juhtimisel.²⁷⁹ Mobilisatsiooni komisjonid võtavad järjest rohkem mehi vastu ja saadavad kohalikkudesse polkudesse. Eraalgatusega kogutakse kokku vabatahtlikke, kellest hiljem kujunevad löögiosad.

Vabadussõja alguspäevil võime tähele panna peamiselt kahte väeosade komplekteerimise moodust: mõned väeosad komplekteeritakse vabatahtlikkudest ja mobiliseeritud meeste paremikust, suurem osa harilikus korras.

J. Pitka moodustatud esimese laiarõpmealise soomusrongi meeskond koosneb peamiselt vabatahtlikest ja kooliõpilasist. Ratsapolgu 50 mehest, kes rongi komplekteerimiseks on määratud, võtab J. Pitka kaasa ainult 23 meest, kes vabatahtlikult soovivad sõita.²⁸⁰

Samuti võetakse teise laiarõpmealise soomusrongi komplekteerimiseks osa mehi rongilt nr. 1 ja sellele lisaks saadakse “nooremaid Tallinna haritlasi ja kooliõpilasi-vabatahtlikke”. Polkovnik Kann käib õpilasi koolides kokku kogumas.²⁸¹

Kolmanda laiarõpmealise soomusrongi komplekteerimisest kirjutab E. Laaman: “Jooksti, töötati, aeti autodega ümber, otsiti mehi kokku. Öhtuks 21. dets. kogus salk vabatahtlikke, koolipoisse ja üliõpilasi, valged poolkasukad seljas, vildid jalas nagu noored karud Balti jaama.”²⁸²

Soomusrongidele võeti ainult vabatahtlikke ja neid saadi peamiselt õppiva noorsoo hulgast. Soomusrongi löögiosa komplekteeriti samuti vabatahtlikega. Näiteks käivad kindral Laidoner ja J. Pitka isiklikult Patarei kasarmutes vabatahtlikke kutsumas, kuid saavad 3000 mehe hulgast ainult mõne. Ent samal päeval mindi ka Vene gümnaasiumi, kus suurem osa õpilasi-kaitseliitlasi end

²⁷⁵ K. Pätsi kõne riigikogus. – Päevaleht 1919. a. nr. 72.

²⁷⁶ Sealsamas.

²⁷⁷ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 35–36.

²⁷⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 106.

²⁷⁹ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 107.

²⁸⁰ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 11–13.

²⁸¹ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 29–30.

²⁸² E. Laaman. Sealsamas, lhk. 40.

põlevi silmi kohe vabatahtlikuna kirja paneb, ehkki anti 24 tundi mõtlemisaega. Seekord said soomusrongid 175 kooliõpilast.²⁸³

Kitsarööpmelised soomusrongid komplekteeriti samuti vabatahtlikega. Nii võtab rong nr. 1 26 vabatahtlikku 6. polgust.²⁸⁴ Teise kitsarööpmelise soomusrongi võeti peale ohvitseride 22 meest, suuremalt jaolt vabatahtlikud ja kooliõpilased,²⁸⁵ ja löögiosaks 50 skauti.

Üldse peab ütleva, et soomusjõud koosnesid esialgu vabatahtlikest. Neist enamik oli õppiv noorsugu, kes astus kriitilisel momendil teadlikult isamaa kaitseks välja.

Kalevi Malev. Spordiselts Kalev kogub 21. nov. otsuse põhjal alul oma liikmeid vabatahtlikudena ja kui 16. dets. saadakse sõjaministrilt luba eriväeosa moodustamiseks, kutsutakse kõiki kodanikke üles, et nad muistsete Kalevite eeskujul tuleks isamaad kaitsma. Alul edeneb asi loiult, kuid juba 2. jaanuaril marsivad 127 vabatahtlikku kalevlast pealik Tõnsoni juhatusel väerinnale. Hiljem saadetakse Tallinnast täienduseks veel vabatahtlikke. Vabatahtlikud panevad Kalevi Malevale kindla moraalse aluse.

Kuperjanovi partisanidele panevad aluse 22 treffneristi ja Tartu maakonna kaitseliitlased-vabatahtlikud (9 ohvitseri ja 7 sõdurit). Varsti ühinevad nendega Puurmani mõisas leitnantide Tossi, Raudsepa, Tariku vabatahtlikkude salgad (koosnevad Puhja, Kavastu, Nuustaku, Otepää kaitseliitlastist). Uueks aastaks on koos 120 meest. Nendele võetakse ümberkaudsetest valdadest mehi juurde, muidugi neid, kes partisanideks kõlbavad. Ka siin näeme, et vabatahtlikkudega pannakse pataljoni kindel alus.²⁸⁶

Skautspolk oli samuti üks vabatahtlikest väljakujunenud löögiosi.²⁸⁷ E. Laaman teab, et “ohvitserid, kelle kätte formeerimine usaldatud, hakkasid õhinal tööle ja peagi koondus nende ümber sõjakas salk kooliõpilasi, haritlasi ja muid vabatahtlikke linnast ja maalt, kellele mobiliseeritud juure asusid”²⁸⁸. Niisiis panid skautidele aluse vabatahtlikud. Mobiliseeritustest ei võetud mitte kõiki vastu, vaid tehti valik. J. Animägi teab: “Hiljem hoolitsesid sõdurid [vabatahtlikud] ise selle eest, et nende hulka kahtlast elementi ei satuks. Tunti ju oma valla või linna poisse hästi.”²⁸⁹

Esimesse ratsapolku võeti vabatahtlikke ja neid mehi, keda oli soovitatud. Kolmandasse eskadroni astub korraga 20 Vironia korporanti, keda kutsus sinna nähtavasti vironlasest eskadroniülem. Sellise komplekteerimise teel on 15. dets. polgus juba 448 meest. Nii panevad ka 1. ratsapolgule kindla aluse vabatahtlikud ja haritlased, hiljem saadakse täiendusi vastuvõtukomisjonidest.²⁹⁰

Ülaltoodust näeme, et need väeosad, milliseid meil kutsuti löögiosadeks, said oma aluse vabatahtlikest ja haritlastest.

²⁸³ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 44–47.

²⁸⁴ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 148.

²⁸⁵ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 150.

²⁸⁶ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 104–112.

²⁸⁷ Sõdur 1929. a., lhk. 16.

²⁸⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 141.

²⁸⁹ J. Animägi. Scout-rügement Vabadussõjas. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 162.

²⁹⁰ E. Kramm. Eesti ratsavägi 11. XI 1917–11. XI 1927. – Sõdur 1927. a., lhk. 1104–1105.

Ka suurtükivägi valis omale paremaid mehi, nii et need, kes lõpuks kõigest üle jäid, saadeti “harilikus korras” komplekteeritavatesse väeosadesse.

Haritlased kui vabatahtlike teadlik osa ja tõsised isamaalased panid aluse väeosa meeleolule. Ühes haritlastega suundusid vabatahtlikeks neisse väeosadesse ka lahingulisi elamusi ihkavad, põhjamaise sangarivaimuga mehed. Need kaks elementi – ühelt poolt kohusetundele õhutav haritlaskond, teiselt poolt kangelastegudele virgutavad ja kaasakiskuvad hulljulged sangarid – olid selleks vahelüliks, mis mobilisatsiooni teel võetud mehed ühiseks kangelaste perekts liitis.

Sellisel moel komplekteeritud väeosad võtsid oma ridadesse suure osa kohusetruumatest ja võitlustahtelisematest meestest, ning seda harilikus korras komplekteeritavate väeosade arvel. Sellise komplekteerimise tulemus oli, et väeosade lahinguväärtus kujunes mitmesuguseks. Koosseisu valimine mõjutas kahtlemata väeosade tublidust. Näiteks Pärnu 6. jalaväepolgu esimestel mobilisatsioonipäevadel “võeti mehi näo ja ülespidamise järgi, kes lärmasid [sõjavastast meeleolu avaldasid], neid ei võetud; nendest moodustati 1. rood, mis on tublimaks rooduks polgus”²⁹¹. Kaheksandal roodul, mis komplekteeriti Viljandis, oli võimalus mobiliseeritud depoost omale sobiv koosseis valida. Ka see rood oli püsiva meeleoluga ja lahinguvõimeliselt 6. polgu II pataljonis paremaid.

Sõja alul, kui iga mees eesliinil tähtis oli, saadeti jalaväepolkudesse eriväeliikide mehi, mis puuduliku jalaväe lahinguettevalmistuse tõttu väeosale suureks kasuks ei olnud. Näiteks saadetakse 4. jalaväepolgu koosseisu suurtükiväelasi, kellest moodustatakse 5. erirood. Rooduülem lipnik Laretei kannab polguülemale ette, et roodu mehed püssidega “paremat teha ei mõista, kui kuuli välja lasta ja kes jalaväe teenistusest midagi ei tea, nagu mina isegi [oli ka suurtükiväelane]. Pean kohuseks tähelepanemist selle pääle juhtida, et sarnane salkkond roodu kohuseid täita ei suuda, ega ka üleüldse vastupanekuks mingisugune jõud ei ole.”²⁹²

Mobilisatsiooni abil kokkukogutud meeste meeleolu oli sageli sõjavastane ja väeosad, kellel ei õnnestunud vabatahtlike näol kaadrit koguda, olid meeste korraldamisega suurtes raskustes. Nii tõstsid Tartu 2. polgu kaks roodu avalikult mässi, mille tagajärjel langes Tartu ilma võitluseta punaste kätte.²⁹³

Neljandal polgul oli Narvas 422 meest,²⁹⁴ kuid taandumisel lahkus neist suurem osa omavoliliselt, nii et järele jäid vaid vabatahtlikud ja õppurid.

Selline komplekteerimisviis oli tingitud peamiselt erilistest oludest, mis valitsesid Vabadussõja alul. Haritlaste, valitud meeste ja vabatahtlike koondamisega kindlatesse üksustesse taheti luua seda alustuge, kaadrit, mille loomine üldise vabatahtlike mobilisatsiooniga nurjus ja mille abil kavatseti sunnimobilisatsiooni läbi viia. Valitsus tundis teravat vajadust selliste üksuste järele, sest mobilisatsiooni abil kokkukutsutud mehi võis vähe usaldada, nagu seda Tartu juhtum selgelt näitas.

²⁹¹ VAKA. 6. jalaväe polgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 1.

²⁹² A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 30.

²⁹³ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 79–86.

²⁹⁴ J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920, lhk. 6.

Sellele, et kirjeldatud komplekteerimisviis meie sõjaväe üldist võitlusvõimet halvas, ei saanud alul eriliste olude tõttu tähelepanu pöörata.

Mis puutub väeosade juhtide komplekteerimisse (ohvitserid ja allohvitserid), siis siin tuli leppida sellega, mis Eesti Vene sõjaväest päranduseks sai. J. Sootsi arvestuse järgi oli kuni revolutsioonini Vene väes ette valmistatud järgmisel hulgal ohvitseri: kõrgema (akadeemia) haridusega ohvitseri 5, rahuaegse ettevalmistusega 140, tagavaraväe lipnikke umbes 160 ja lühiajalise sõjaaegse ettevalmistusega 1800 lipnikku.²⁹⁵

Selline seisukord oli revolutsiooni alul. Paljud neist ohvitseridest langesid maailmasõjas. Allohvitseride kontingendi seisukord oli ettevalmistuse mõttes veel halvem – suurem osa olid ametimehed ja sellistena omale aukraadi saanud.

Nagu ülaltoodust selgub, oli meil suur puudus juhtivatest ohvitseridest – staabiteenistusse tuli määrata ilma vastava ettevalmistuseta mehi. Eestlasele omane kohanemisevõime ja leidlikkus aitasid raskusest üle. Ülemjuhataja staabiülem J. Soots annab meie ohvitseride kohta võrdlemisi hea atestatsiooni, kirjutades aukohtute asutamise ettepanekus: “Meie sõjaväe juhid on enamjagu kõik lühendatud kursustel ettevalmistatud sõjalisele teenistusele. Sellepeale vaatamata on aga meie noored juhid Isamaa vabastamise sõjas üles näidanud oskust ja teadmisi sõjaväe juhtimisel. Mitmed on kangelasteks saanud ja Isamaa võlgneb neile tänu ...”²⁹⁶

III peatükk

EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJA ALUL
SÕJAVÄE ORGANISEERIMISE AJAJÄRGUL

Vabadussõja-aigne sõdur tuli otse rahva hulgast ja selle tõttu olid temale omased kõik need vaated ja tõekspidamised, mis rahva laiemate hulkade juures mõjule olid pääsenud. Sõjavastane meeleolu võttis siin seda enam maad, sest kokkukutsutud kodanikud olid kõigepealt need, kes esimestena tulle pidid minema.

Revolutsioon Saksa sõjaväes ja okupatsioonivägede lahkumine tõi kaasa ka poliitseiliku korra lõdvenemise Eestis. Enamlus tõstis pead ja läks okupatsioonivägede lahkumise järel seda aktiivsemaks, mida lähemale jõudsid Tallinnale Venemaa "seltsimehed". Avalikult ähvardati vabatahtlikke "kõiega"²⁹⁷, mis araverelisemaid kodanikke punaste hirmutegudest tõsiselt mõtlema pani. Sellepärast püüti võimalikult erapooletu olla, et mitte end valgekaardiga läbikäimise teel kompromiteerida.²⁹⁸

Osa töölisi suhtus enamlaste ässitusel täiesti ükskõikselt, võib ütelda isegi eitavalt Eesti iseseisvuse mõttesse. Näiteks Tallinna Sadama Tehaste, Peetri (Noblessneri) laevatehase ja Krulli vabriku töölised võtsid oma miitingutel 3. ja 7. dets. vahel täiesti eitava seisukoha sundusliku mobilisatsiooni suhtes ja andsid Ajutisele Valitsusele üle kirjaliku protesti.²⁹⁹ Oli aga ka neid töölisi, kes rahvuslikult mõtlesid ja vabatahtlikkudena sõjaväe ridadesse astusid.³⁰⁰

Enamluse meelsusega kodanikkude hulk püüdis organiseerimistöös takistusi teha, nagu seda võib näha järgmistest juhtudest.

1. Ajalehtedele trükitöölised korraldavad streigi, mis puhkeb siis, kui tahetakse vabatahtlikkude mobilisatsiooniks üleskutseid trükkida.³⁰¹
2. Töökodades, kuhu on parandusele saadetud sakslaste poolt ärarikutud relvi, loobuvad töölised nende relvade parandamisest ja rikuvad neid veel rohkem.³⁰²

Osa astub isegi aktiivselt Ajutise Valitsuse ja sõjaväe vastu välja, nagu 17. dets. (1918. a.) demonstratsioon Peetri platsil, mis lõppes sissetungimise katsega Keskasiinosse, kus Ajutine Valitsus oma koosolekuid pidas.³⁰³ Narvas Kreenholmi rajoonis avavad kohalikud enamlased lahingusse minevate sõjaväelaste peale selja tagant tule.³⁰⁴ Saaremaa mobiliseeritud pööravad relvad valitsuse vastu³⁰⁵ j.n.e.

Ka kohalikud omavalitsusasutised ei täitnud kehvikute varustamise kohustust korralikult, nagu seda Ajutise Valitsuse määrus nõudis. Sellest pakub kurva pildi

²⁹⁷ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 13.

²⁹⁸ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 108.

²⁹⁹ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 37.

³⁰⁰ J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest kuni Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 44;

J. Poopuu ja Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 176.

³⁰¹ Päevaleht 1919. a. nr. 75.

³⁰² E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 33–35.

³⁰³ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 33–35.

³⁰⁴ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 21.

³⁰⁵ E. Kübarsepp. Saaremaa mäss. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 276–281.

näiteks Rapla vald, kust Ajutise Valitsuse nimele saabus kehvikute telegramm: “Et Rapla vald meile tarvisminevaid sooje riideid, peale pastelde ja toidumoona ei taha anda, meie sõttaminejad maatamehed Raplast palume Ajutise Valitsuse sellekohast otsust. Kui nimetatud vallal riideid ja moona ei ole, siis nõuame 500 rubla isiku peale tähendatud materjalide muretsemiseks.”³⁰⁶

Kõik sellised vahejuhtumid ja rahva üldine loidus ei võinud soodustada stabiilse meeoleu tekkimist väeosades. Eesti mobiliseeritud sõdur, kes alles hiljuti Vene väest oli vabanenud, oli harjunud sõjaväes nägema masse, kuid nüüd koguti kokku üksikuid, kellele isegi püsse ei olnud võimalik välja anda. See tekitas paratamatult jõuetuse tunde, seda enam et nüüd arvati neid masse Eestisse marssivat. Eesti sõdur oli veel kindlas psühholoogilises seotises selle ideoloogiaga, mis Vene ajast temasse oli juurdunud, nimelt kõrvalehoidmise püüdega. Nüüd ei olnud enam võimalust end tööroodudes ega kantseleidesse kombineerida – nüüd pidi iga mees mitme eest väljas olema. Kõrvalehoidmise püüe ilmneb näiteks kas või sellest, et rikaste talunike pojad tulevad komisjonidesse paljajalu ja ilma moonata, ehkki Ajutise Valitsuse korralduse põhjal pidid kõigil korralikud jalatsid ja ühe nädala moon kaasas olema. Paljasjalgsetena võidi vähemalt olla koondumispunktis, seni kuni seltskonna kaasabil jalatsid saadi. Seda aega kasutati selleks, et ennast seljatagustesse teenistuskohadesse kombineerida.

Vastuvõtukomisjonidesse tullakse loilt: “Meeste meeoleu tähele pannes näis otsekohe, et suurem osa meestest oli ilmunud komisjoni ainult käsu peale. Eriti hiljem, kui levis rahva seas kuuldus enamlaste lähenemisest Võrule, peegeldus vastuvõetute nägudel kahetsus, et nad üldse komisjoni on ilmunud. Enamjagu komisjoni tulnuist ei väsinud kurtmast omi kehalisi vigu, millega püüti kõigiti tõendada, et oma tervisliku seisukorra tõttu nad ei olevat kõlbulikumid sõjaväkke.”³⁰⁷

Kõrvalehoidmine ei avaldu üksi ülalkirjeldatus, vaid seda tuleb sageli ette ka väeosades ja palju kriminaalsemal kujul – lahkutakse positsioonidelt ilma vastase surveta, ainult teadmisel, et vastane on peale tulemas. Väeosade allüksused mõtlevad ainult sellele, kuidas hoida punastega suuri distantse, sageli hoidutakse kontaktist hoopis. Näiteks loobub Lüganuse Kaitseliit, kes kuulus 4. polgu koosseisu, omavoliliselt Purtse küla kaitsmisest, jättes oma äratulekuga kaitseliini vasaku tiiva lahti.³⁰⁸ Rindele täienduseks saadetud ratsaväelased ei arvesta neile määratud lõigu kinnipidamise vajadust ja lahkuvad liinilt.³⁰⁹ Vaivara kaitseliitlastest, kes kapten Steinmanni poolt Omakaitseks olid organiseeritud, ei taha ükski nüüd, kus tuleb tõesti relvad haarata ja kodukaitsele asuda, võitlusliinile minna. Kahesajast mehest läheb lõpuks kapten Steinmannil korda sundimise abil 54 meest Narva viia.³¹⁰ Pärnu mobiliseeritud mehed viidi

³⁰⁶ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 36–37.

³⁰⁷ H. Tulnola. 3. jalaväe rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920, lhk. 6–7.

³⁰⁸ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 51.

³⁰⁹ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 25–26.

³¹⁰ A. Tõnisson. Sealsamas, lhk. 35–36.

Narva väerinnale, kus nad hobuste ja regede peale istusid ja koju sõitsid.³¹¹ Pärast Narva lahingut, kui asi tõsiseks kujunes, lahkusid enam kui pooled mehed 4. polgu koosseisust.³¹² Sealset olukorda kirjeldab 4. polgu ülema ettekanne rinde staabiülemale 21. dets. 1918. a.

“Päälle eilset ja öösist lahingut on 4. polgu roodudes järele jäänud:

1. roodus – 19 ohvitseri ja 8 sõdurit,
 3. roodus – 17 ohvitseri 18 sõdurit,
 4. roodus – 11 ohvitseri 24 sõdurit (üks osa ei võtnud),
 5. roodus – 8 ohvitseri 8 sõdurit,
- Eskadronis – 4 ohvitseri 5 sõdurit.

2. rood on lahinguväljalt ühes oma ohvitseridega kadunud, saatsin otsima. Frondist tagapool 10–15 versta hulguvad suured salgad rahvaväelastest ja kaitseliitlastest, kelledest minul ei ole mingisugust võimalust jagu saada. Olen kohustatud ette kandma, et 4. polku kui polku enam arvesse võtta ei või...³¹³

Narvas, nagu eespool nägime, oli 4. polgus 422 meest. Polk sai ka vahepeal täiendusi. Need arvud kirjeldavad küllaldase selgusega valitsevat meeleolu.

Kõrvalehoidmisega rööbiti tuli alul ette väga palju käsu täitmata jätmisi ja vastuhakkamisi. Kui 4. polgu ülem Purtse jõe kaitseliinilt (9. dets. 1918. a.) tahtis kaks roodu ette luurele saata, loobuvad need luurele minekust väsimuse ja varustuse puuduse ettekäändel, nagu see selgub vastavate kompaniide ülemate ettekannetest polguülemale.³¹⁴

Esimese polgu 13. rood, mis 30. dets. 4. polgu täienduseks saadeti ja seni polnud veel lahingutes olnud, “hakkab vastu ja nõuab rooduülemalt, et see teda liinilt ära viiks”³¹⁵.

Viienda polgu ülem annab 1. roodule käsu Ontika mõis ja mereäärne tee enda alla võtta. Rood jätab selle käsu õigel ajal täitmata ja mõtleb alles järgmisel hommikul selle täitmisele asuda. Siis on aga hilja ja punased, kasutades tekkinud olukorda, annavad sama polgu 4. roodule tiivalöögi.³¹⁶

Neljanda polgu eskadron ei taha eesliinil olla ja nõuab reservi määramist (30. dets. 1918. a.). Kui seda nõudmist ei peaks täidetama, siis ähvardab eskadron lahkuda ja lahkubki.³¹⁷

Selline tegevus tõstab õigustatud nurinat nende hulgas, kes seni korralikult võidelnud, ja ka need löövad käega: “Ega meile Eesti kallim pole kui teistele!”³¹⁸

Aprilli segaduste ajal ütlevad 6. polgu neli roodu kategooriliselt pealetungist ära, sest “nemad [2., 4., 9. ja 12. rood] nendega [punastega] verd ei vala”³¹⁹.

³¹¹ K. Pätsi kõne riigikogus. – Päevaleht 1919. a. nr. 72.

³¹² A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 15–25.

³¹³ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 77–78.

³¹⁴ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 53.

³¹⁵ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 102.

³¹⁶ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 49.

³¹⁷ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24–26; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 102.

³¹⁸ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 26.

³¹⁹ VAKA. 6. jalaväepolgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 33–34.

Tartus astuvad 2. jalaväepolgu 6. ja 7. rood 20. dets. 1918. a. valitseva korra vastu sõjariistus välja ja sooritavad linnas rüüstamise,³²⁰ mis oli üks suuremaid häbiplekke meie noorele sõjaväele.

Ülalkirjeldatud nähte tuleb ette igas väeosas ja isegi löögiosad ei ole sellest puhtad. Näiteks tõrgub 1. skautide rood 17. aprillil 1919. a. liinile minemisel sellepärast, et palk on saamata ja jalatsid viletsad.³²¹ Karmide abinõudega seatakse siin peagi kord jalule ja nimetatud rood on hiljem üks paremaid.

Mõnes väeosas võtab alul mitteküllaldase selgitustöö tagajärjel maad kommunismile kalduv meeoleu ja tõstetakse nurinat selle üle, miks "oma vendade" vastu sõditakse. J. Pitka kirjutab oma mälestistes 4. polgu ühest osast, kes suures paanikas jooksnud Orava jaama ja sealt kavatsenud rongiga kas või Tallinna sõita. Kui neile meelde tuletati isamaa kaitsmise vajadust, siis vastati: "Mis meil siin õige kaitsta on, siin meie hulgas ei ole mitte ühtegi taluomanikku ega taluomaniku poega. Ega need enamlased meie vaenlased olegi."³²²

Tartu vastuhakkamise juhtum on rohkem poliitiline sündmus kui harilik vastuhakkamine, sest see lõppes vastuhakkajate üleminekuga vastase poole. Sama käib Saaremaa sündmuste kohta kus mobiliseeritud tõstsid enamlaste kihutustöö tagajärjel relvad valitsuse vastu.

Oli ka neid, kes allusid kergelt propaganda mõjutusele. Näiteks lähevad 6. polgu mõne roodu osad Mõisaküla liinil "vennastuse" (s.o. kihutustöö) tulemusena punaste poole üle.³²³ Enamlased kirjutavad selle sündmuse kohta: "Vennastumine lõppes 25. aprilli ootamatu pealetungiga. Seal kus meie vastas seisid "punased valgekaartlased", tulid need otsemat teed meie poole üle... Ainult Härgmäe ja Stakelni teede suunas, kus valged meelt heites vastu panid, oli edu väiksem... Löögi raskuspunkt oli suunitud Pikksaare peale. Seal langes meie saagiks sõdurite pood, mida valged veel avadagi ei jõudnud."³²⁴

On teada, et 4. polgu koosseisus läksid Narva all paljud punaste poole üle. Ülemineku juhtumeid on sõja alul väga palju ja neid tuleb ette kõigis väeosades. Neid üleminekuid tuleb pigem meile kasulikuks lugeda, sest sellel teel vabanesid väeosad demoraliseerivast elemendist.

Mis puutub distsipliinisse, siis peab ütleva, et sõja alul pea mingisugust distsipliini ei olnud. Käsu ja kohustuste täitmine olenes sellest, kui palju juhtiv koosseis selgituste ja isikliku eeskujuga mehi suutis mõjutada ja käsu täitmise vajadust täitja enda huvidega seoses näidata.

Võitlusvõime kohta saame üpris kurva pildi. Lahinguid kui niisuguseid polnud üldse olemas. Vormimisel olevad väeosad ei suutnud vastasele üldse vastu panna ja punaste edasijõudmise kiirus olenes ainult nende rännakuvõimest ja ajast, mis neil üle jäi nõukogude korra süvendamisest vallutatud maa-alal.

Sõja esimese perioodi kirjeldistest ei näe muud kui taandumist ja paanilist jooksu mõne vastase patrulli eest. Meie meeste vaim oli alul nagu mõne salajase

³²⁰ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 106.

³²¹ J. Animägi. Scout-rügement Vabadussõjas. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 177–178.

³²² J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 56.

³²³ VAKA. 6. jalaväepolgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 33–34.

³²⁴ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas, lhk. 85.

jõu võimuses, mis igasuguse kaaluva ja loogilise tegevuse paralüseeris. Selle seisukorra kirjelduseks ei ole vaja üksikuid näiteid esile tuua, sest meeste lõtvus oli üldine ja haaras kõiki. Paanilisema ja nõrgema elemendi mõjul said ka kainelt mõtlejad kaasa kistud, sest paaniline meeleolu on sõjaväljal alati kergem tekkima kui surmapõlgav ohvrimeelsus. Ebaedu eelmises lahinguis, sihilikult lendu lastud kuulujutud vastase arvulisest ülekaalust ja eeskujulikust relvastusest, tihedama side puudus üksikute eraldi teotsevate salkade vahel olid kõik teguriteks, mis meie võitlusvõimet sõja alul halvastasid.

Üldist meeleolu sõja esimesel perioodil iseloomustavad kõige selgemini tolle aja juhtide arvamused, mis usutavuse poolest teevad üleliigseks tõestamise vajaduse. Esitan siin mõned.

Neljanda polgu ülem polkovnik Seimann on oma polgust väga halvast arvamises. 6. dets. kirjutab ta diviisiülemale, kes nõuab pealetungi ettevõtmist: “4. polk on täiesti võimetu; sõdurid on nii väsinud, et ei jõua enam midagi teha ja ei täida käskusid; vahi pääl magavad, või lähevad ära...”³²⁵

Oma 17. dets. ettekandes osutab polkovnik: “Eskadron, kes oli Idavere mõisas, jooksis tagasi, nähes et salk tuleb teed mööda, selle juures jättis veel oma kuulipilduja maha. Eskadroni ülemal oli ainult piitsa abil võimalik sundida mehi kuulipildujat kaasa võtma. Pean veel juurde lisama, et need mõlemad taganemised olid ilma püssi laskmiseta meie poolt... Sõdurite meeleolu rõhub veel see, et neid on vähe ja vahetust ei ole; palganormid soomusrongimeeste ja Tallinna kaitseliidu kohta ärritavad ka [olid suuremad]. Öösel pimedas tuleb nende poolt ka ähvardusi ohvitseride kohta.”³²⁶

21. dets.: “... Olen kohustatud ette kandma, et 4. polku kui polku enam arvesse võtta ei või.”³²⁷

Kolonel Parts lisab selle juurde: “4. polgu mehed, kes siin [Oru jaamas] on, on hirmsasti demoraliseeritud, ei tahtnud enam valveteenistusse minna.”³²⁸

Rinde staabiülem kolonel Rink saadab 19. detsembril Tallinna operatiivstaabi ülemale rinde seisukorrast järgmise ettekande:

“Lisan siia juure 4. polgu ülema ettekande üleilse taganemise kohta. Sellest ettekandest on näha 4. polgu meeste meeleolu. 5. polk, minu arvamise järele, on veel enam “paanikaline” polk. Lootust nende pääle mitte poole kopika eest panna ei või. Täna öösel, kui enamlased hakkasid Kadrina jaama pommitama, pistsid kõik mehed, kes Kadrina jaamas ja kirikumõisas seisid, plehku ja otsekohe Tapale. Taganemist, selle sõna tõsisel mõttes, ma seni meie väerinnal veel ei ole näinud: siin mehed jooksevad ja muud ei midagi. Jooksma sunnib neid juba mitte ainult vaenlase suurtükitali, vaid juba 3–4 enamlast ja täitsa passiivset.

Loota, et meie praegusel frondil päeva, kaks ehk kolm, ehk ka tund, saame kinni pidama, ei või, – kõik meie elu-olu oleneb vaenlasest. Kui praeguselt frondilt mehed plehku pistavad, ei ole peaaegu mingit lootust, et nad Tapa ees veel peatuvad. Tehtud saab, muidugi mõista kõik, aga ära ütelda ette, et meie

³²⁵ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 45.

³²⁶ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 71.

³²⁷ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 77.

³²⁸ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 31.

jääme sinna ja sinna liinile peatama, on võimata: peatuda võime sääl, kus mehed ära väisivad ja ise seisma jäävad.

Oleks meil mehed olnud, nendega võiks siin metsade ja soode seas imet teha, aga selle materjaliga, mis meil on – mitte midagi, veel ümberpöörduvalt – võime mõnes kohas 2–3 saanitäie enamlaste poolt koguni läbi – ehk äraldigatud saada, sest meie meeste vastuhakkamist oodata ei ole. Üksikuid jooksikuid võib olla, kes enne Tallinna ei arva sugugi heaks peatama jääda: magab kuskil külas öö ära ja sörgib edasi.

Loen omaks kohuseks seda kõike nii avaldada, kuidas asjaolu tõsiselt on ja mitte midagi salata. Võib olla, et ma veel ehk midagi ära olen unustanud, aga musta värvi ei ole ma üht pintsli täit juurde pannud.³²⁹

Rindejuhataja kindral A. Tõnisson telegrafeerib sõjaministrile Kaitseliidu kohta: “Vahiteenistust täidavad nad äärmiselt hooletult, tihti lahkuvad omavoliliselt postidelt. Kui vaenlane 10–20 versta pääle liginenud, paneb kogu kaitseliidu organisatsioon plehku. Virumaa kaitseliidul on 2100 liiget, nendest on praegu ainult 30 meest järele jäänud ja needki ainult sellepärast, et eraldi vagunis staabi juures asuvad ning ainult koolipoistest koos seisavad.”³³⁰

Viru rinde meeste kohta annab ta samuti halva atestatsiooni: “Hoolimata kõigist abinõudest, mis tarvitusele võeti, et mehi koos ja käes hoida, ei suudetud nende tagasivalgumist seisma panna. Oli selge, et kaitsejõuetele kuigi kauaks jääda ei saa, kui mehi hoopis laiali valguda ei taheta lasta.”³³¹

Samasugune lugu on ka lõuna väerinnal asuvate väeosadega. Kolmas polk ei avaldanud Võrust Viljandisse taandudes pea kusagil tõsisemat vastupanu. Tuleb ette palju jooksikuid, mida isegi taandumise peal ettevõetud sunnimobilisatsioon ei suuda täiendada.³³² Teine polk on sama jõuetu vastasele tõsisema vastupanu avaldamiseks ja selle polgu kahe roodu äraandliku tegevuse tagajärjel langeb Tartu ilma lahinguta punaste vägivalla võimusesse.

Tõsisemat vastupanu avaldab sõja esimesel perioodil ainult soomusrong, kes võtab sissetunginud vastase osade vastu ette üksteisele järgnevaid lööke, tekitades vaenlase rindesse raudtee piirkonnas kümnete kilomeetrite sügavusse ulatuvaid kitsaid lõhesid.

Kui Viru väerinne asub Künnapäa–Konju küla–Oru jaama joonel, kust kavatsetakse ette võtta pealetung Vaivara positsioonide tagasivõtmiseks, ei pääse jalavägi edasi. Soomusrong jõuab aga Vaivarasse, mis on üle 10 km vastase seljataga. Kui punased rongi seal piirama asuvad, lööb see jõuliselt nende rõngast läbi.³³³

Sama visadust näitab soomusrong vastase kinnipidamisel kogu taandumise perioodi kestel. Võib ütelda, et soomusrong on üksainsamaks reaalseks jõuks, mis punaste edasiliikumist tõkestab: soomusrong ei taandu kunagi vastase

³²⁹ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 72–75.

³³⁰ A. Vaga. Sealsamas, lhk. 93.

³³¹ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.

³³² H. Tulnola. 3. rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920, lhk. 11–17.

³³³ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 13–20; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 25–32.

otsesel survele. Vaid kaasatöötava jalaväe ebakindel tegevus ja järjekindel taandumine sunnivad ka soomusrongi järk-järgult tagasi tõmbuma, sest lahtises seljataguses raudteede õhkimist takistada on ühele rongile ületamatult raske.

Kõigist ülalkirjeldatust näeme, et meie sõduriga kui võitlejaga sõja esimesel perioodil üldse ei saanud arvestada.

Põhjused, mis eestlaste võitlusvõimet halvasid, olid järgmised.

1. Rahva eespool kirjeldatud üldine meeleolu kandus ka sõjaväkke. Sõjaväes suurenes see veel enam, kui nähti, et meil tõepoolest reaalselt jõudu sissetungiva vastase tagasihoidmiseks ei ole.

2. Organisatsiooni puudulikkus. Väeosadel puudus kaader, mille ümber mobiliseeritud mehed oleks võinud koguneda. Väeosade algrakukesed loodi frondil, kus isegi ohvitseride pered üksteist kuni sõja lõpuni ei tundnud, mis sõja alul koostööd raskendas. Vabatahtlike mobilisatsiooni väljakuulutamisega kaotati ainult aega, mida oleks võinud kasutada kaitse korraldamiseks. Sunnimobilisatsiooni läbiviimine usaldati kohalike omavalitsuste hooleks, kes ei asunud küllaldase energiaga seda teostama.³³⁴

3. Varustuse puudulikkus. Eriti terav oli relvade puudus. Noorel riigil oli neid hoopis vähe ja mis olid, need olid laiali pillatud ja okupatsioonivõimude käes. Sakslased ei tahtnud relvi meile üle anda: mis saadi, see viidi siit lahkudes kaasa, mida aga kaasa ei suudetud viia, see hävitati. Näiteks Tallinnas heideti hulk püsse ja suurtükilukud merre. Narvas jäeti relvade ladu punaste kätte. Neljanda polgu koosseisu kuuluvatest meestest oli 25–50% relvadeta.³³⁵ Relvade puudumine tekitas õigustatud pahameelt.

Kindral A. Tõnisson kirjutab relvade puudumise tagajärjel tekkinud meeleolu kohta: “Meil pole suurtükka ega kuulipildujaid, seletasid mehed, sellepärast ei saa meie jalaväelased, venelaste vastu. Seatagu seljataha suurtükid üles, siis jääme ka siia kaitsepositsioonile! Muidu läheme Vaivarasse, sakste patareide ja kuulipildujate kaitse alla! Püüdsime vastuseletusega mehi kinni pidada. Aga asjata. Mehed kadusid pimedusse.”³³⁶

Soomusrong, mis oli paremini varustatud, avaldas tugevamat vastupanu.

Relvavarustuse kõrval teeb tõsiseid raskusi kraamivarustuse puudus. Taliriiete ja eriti korralikkude jalatsite puudusel ei saa mehi pealetulevate külmadega isegi postidele saata. Keskkvalitsusel pole midagi anda – rahvas pole veel jõudnud annetada. Hädast pääsemiseks võetakse tarvitusele rekvisitsioon.

4. Vene revolutsiooni mõjul vähenenud kohusetunne ja distsipliini puudumine muudab väiksed sõjasalgad sõnakuulmatuteks ja omavoli tarvitavaks relvastatud põgenike karjaks. Alul klassisõja ilmet kandev võitlus soodustas kommunismifanaatikute õnnestustööd, mis muutis sõjaväe poliitiliste vaadete ja tõekspidamiste üle vaidlevaks “parlamendiks”. Siin ei võinud juttugi olla sõjaväelisest käsutäitmisest!

³³⁴ A. Peet. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 215–216.

³³⁵ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 28–29, 37 ja mujal.

³³⁶ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.

5. Juhtimises ettetulnud puudused, kus igal tingimusel nõuti pealetungi, võtmata arvesse sõjaväe moraalselt ja tehnilist seisukorda.³³⁷ See vähendas usku juhtidesse ja süvendas sõjavastast meeleolu.

6. Haritlaste ja vabatahtlike grupeerumine eriväeosadesse nõrgendas teisi väeosi.

IV peatükk

MURRANG VABADUSSÕJAS

Nagu teada, sündis Vabadussõja-aegses sõdurkonnas järsk pööre paremuse poole. See on huvitav psühholoogiline nähe ja vajaks täpsemat uurimist.

Sõda on jõu ja vägivalla akt. Jõud seisneb materiaalsete ressursside rohkuses ja moraalses üleolekus.

Pea kõik sõjapsühholoogia uurijad kriipsutavad alla, et teadlikkus oma rikkalikust ja paremast relvastisest tõstab sõjaväe meeleolu ja võitlusvaimu ning samal ajal mõjub halvavalt nõrgema relvastisega poole peale. Samuti on suure moraalse efektiga jõudude arvuline ülekaal. Meil ei olnud ühte ega teist. Kõikjal rõhutatakse, et esimestel lahingutel on määrav mõju sõjaväe edaspidise moraali peale. Seda näeme selgelt ka maailmasõjast, kus venelane juba pärast esimesi ebaõnnestunud lahinguid hakkas uskuma sakslaste võitmatust. Esimesed õnnelt lõppenud lahingud olid siin sõjaväe edaspidise moraali kujunemisel määrava mõjuga – venelane kardab sakslast kogu sõja aja.

Ka meie väiksearvuline sõjavägi kaotab lahingu lahingu järel, kuid siiski tuleb pööre. Millega seda seletada?

Minu arusaamise järgi on sellise pöörde võimalus rahva tõulise omapära saavutis. Muljetele alluv ja muljetest elav venelane ei osanud kriitikalisele oma seisukorda hinnata. Eestlaste juures paneme tähele kriitikalisele seisukorra hindamise võimet ja kaaluvat mõistust, mis saavutas ülekaalu momendimeeleolu afektide üle.

Teiseks põhjuseks, mis pööret võimaldas, võib lugeda neid ideelisi aluseid, mille eest sõditi. Oli vaja aega ja järjekindlat selgitustööd, et sõdurkonna ideelisi tõekspidamisi süvendada.

Murrangu põhjuste lähemaks vaatluseks võib neid eritella teatud gruppides, ja nimelt:

- 1) moraalsed,
- 2) materiaalsed,
- 3) organisatsioonilised ja sõja-taktikalised põhjused.

Moraalseteks

teguriteks, mis sõjaõnne meie kasuks pööramise juures otsustava mõjuga olid, võiks alla kriipsutada järgmisi.

1. Nagu oli teada sõja esimesest päevast peale, käis ideeline võitlus sõjaväes kahe voolu – rahvuslaste ja enamuse pooldajate – vahel intensiivse pinevusega.

³³⁷ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 39–47.

Alul oli rahvuslik vool jõuetu, et otsustavalt välja astuda oma vastasvoolu likvideerimiseks. Kuid mida kaugemale sisemaale taanduti, seda rohkem tugevnes esimene vool ideede kristalliseerumise ja selgimisega ning nõrgenes vastaspool enamlust pooldava hulga vähenemisega ülejooksikute tõttu. Jäi järele kindlal rahvusluse alusel seisev osa, kes aru saades rahvusriikluse tähtsusest, otsustas vankumatult selle kaitsjana esineda.

Selle suure ideelise võitluse võttis enda peale – ja ka võitis – meie noorem ohvitserkond, kellele aitasid kaasa haritlased.

2. Ohvitserkond on sõjaväelise korra luustik. Alul ei osanud meie ohvitserkond luua sõduritega kontakti. Tarvitusele võetud toon sõdurite korrade kutsumiseks oli tugevalt mõjutatud ohvitseri kasvatuses ja nende harjumustest igapäevases elupraktikas Vene tsaariväes. See toon oli aga eestlasele-sõdurile vastuvõetamatu. Pärast üksikuid konflikte ohvitseride ja sõdurite vahel tabas meie ohvitserkond õige tooni, arenes soe ja üksteist usaldav vahekord. Rajati uus, demokraatlusel baseeruv distsipliin, mis küll väliselt mõnele nõrgana näis, kuid oli seesmiselt seda tugevam.

3. Nagu eespool näitasin, tundis meie rahvas end niivõrd muserdatuna, et enda usalduse kaotas. Psühholoogiliselt mõjutatuna ajaloolisest taustast, ootasid nii meie sõdur kui ka valitsus välisabi. Välisabi ei pruukinud realselt suur olla – ainult see teadmine, et meie üksi ei ole, et meid aidatakse, tõstis meeleolu ja võitlustahet. Seda momenti näeme selgelt Vabadussõjas, kus enne, kui välisabi tegelikult toetust suudab anda, meie väesalgad, kes senini korratumalt taandunud on, jäävad seisma, löövad vastase ülekaalus jõudude mitmekordsed pealetungid tagasi ja lähevad ise vasturünnakule.³³⁸

Võib ütelda, et välisabi tähtsus moraalsest seisukohast on sama või rohkemgi hinnatav kui selle reaalne kasu.

4. Kartus vastase arvulise ülekaalu pärast, mis sõja esimestel nädalatel tugevat mõju avaldas, oli kadunud.³³⁹ Lahingute kogemustes jõuti arusaamisele, et vastase arvuline ülekaal kuigi tähtis pole, sest osava manöövriga võis ka väike salk ülekaalus ja paindumata vastasega edukalt võidelda. Mehed olid harjunud lahinguid lööma – neid õpetas 5-nädalane praktika. Võeti omaks põhimõte “Mida paksem rohi, seda parem niita”. Tõusis usk oma võimetesse ja jõusse, vastast võeti nii, nagu ta tegelikult oli – röövlibandena. Sellele arusaamisele tulnuna hakati vastase peale ülevalt alla vaatama.

5. Tihedam side seltskonnaga tõstis omakorda meeleolu. Kindral A. Tõnisson kirjutab: “Saatkonnad seltside poolt ja üksikud inimesed – omal algatusel tulid rindele sõdureid külastama, kotid kingituspakkidega kaasas... Sõdureid ei liiguta sõja ajal ükski asi nii sügavasti, millegagi ei võideta nende hinge kergemini, kui sarnase meelespidamiskülaskäikudega rahva seast. Seltskonna esindajatega lahinguväljal kokkupuutudes saab sõdur paremini aru, missuguse tähtsa töö juures ta asub, mille eest väljas. Näeb selgesti, et ta pole ükski, vaid rahvas teda seljataga toetamas.”³⁴⁰

³³⁸ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 105–124.

³³⁹ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.

³⁴⁰ A. Tõnisson. Sealsamas, lhk. 34.

6. Kõrgemate juhtide lähedus tugevdas vastupanu, mida kindral A. Tõnisson³⁴¹ väga õigesti alla kriipsutab. Kui juba staapide ja vanemate juhtide territoriaalne lähedus üldist vastupanu tugevdas, siis seda suurema mõjuga olid vanemate juhtide sagedane viibimine eesliinil.³⁴²

7. Moraalsete põhjuste hulka võib ka arvata vastase pettumuse: ta toodi oma juhtide poolt Eestisse teadmisel, et siin tõsist vastupanu ei ole, vaid kogu sõjategevus seisneb ainult rännakus Tallinna ja maa puhastamises revolutsiooni-vastastest bandedest. Leidnud jaanuari esimestel päevadel tõsisemat vastupanu, sai vaenlane moraalselt lüüa, tekkis nurin oma juhtide vastu ja tüdimus sõjast. Meie saavutasime moraalse ülekaalu, millega viidi jõudude reaalne seisukord tasakaalu.

Materiaalsete

põhjuste esitamisel peab eeskätt mainima järgmisi.

1. Välisabi, mis on suureks reaalseks toeks. Inglise laevastik surub puna-laevastiku Kroonlinna merekindlustuste taha ja annab meile sellega merel vabaduse välismaaga ühenduse pidamiseks. Inglise laevastiku toetusel ja kaasabil saame omale laevastiku, mis dessantoperatsioonidega punaväe rinde lagunemist tuntavalt kiirendab ja seal paanilist hirmu tekitab.

Vennasriigi Soome abiväed tihendavad meie hõredaid ridu, nende hulljulged pealetungid tõmbavad hoogsaks pealetungiks kaasa ka kõhklejaid, mis viivad vastase vastupanuavalduse katsed nurjumisele.

2. Eesti väeosade koosseis suureneb ja uusi väeosi tuleb rindele juurde. Tehniliste väeosade olukord paraneb: seni ei võimaldanud varustuse puudulikkus neid edukalt kasutada. Näiteks halvas sideosade puudulik varustus lahingulist juhtimist.

Tekivad ja asuvad tegevusse löögiväeosad (kuperjanovlased, kalevlased, tuleb juurde uusi soomusronge).

3. Relvasid, millest alul suur puudus oli, jätkub nüüd juba kõigile.

4. Varustuse puudus kaob. Uueks aastaks on mehed varustatud saabaste ja soojade riietega, mis meeste meeleolu tõstab.

Organisatsiooniliste ja sõjaktikaliste

põhjuste esildamisel peab esmalt alla kriipsutama järgmist.

1. Ülemjuhataja institutsiooni loomine oli olulise tähtsusega. Organid, mis riigikaitse organiseerimisest osa võtsid, olid enne hajutatud ja nende tegevus kokku kõlastamata. Need koondatakse nüüd ühe isiku kätte, kes, olles küllaldase võimuga varustatud, rakendab need kaitsejõudude korraldamiseks ratsionaalselt tööle. Ülemjuhataja institutsiooni loomisega lihtsustub operatsioonide juhtimine.³⁴³

³⁴¹ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.

³⁴² VAKA käsikirjade kogu. Käsikiri 21.

³⁴³ J. Soots. Katkendid sõjamälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 64–66.

2. Rööbiti ülemjuhataja institutsiooni loomisega formeeritakse ka koha-pealseid staape (polgu, brigaadi, diviisi staap), kes asuvad tegelikku lahingu-tegevust juhtima. Ühes staapide organiseerimisega korraldatakse ka sidevõrk, mis sõja alul täiesti puudus.

3. Asutatakse uusi väeosi, mis on sõjapidamise eriliste tingimuste juures otsustava tähtsusega, nagu soomusrongid, löögiosad, laevastik. Nende väeosade loomine võimaldab üle minna passiivsest kaitsest aktiivsele tegevusele. Soomusrongide edukad löögid kõigutavad vastase vastupanuvõimet ja rajavad tee jalaväe edasiminekuks. Dessandid vastase seljataha naelutavad osa vastase jõude ranniku külge ja kiirustavad rindel asuva punaväe taandumist (oht ära lõigatud saada).

Nagu ülaltoodust näeme, olid põhjused, mis rindel pöörde töid, õieti suure organiseerimise töö saavutis. Mõnekümneheliste, tõsistest isamaapoegadest koosnevate salkade liinil asumine aeglustas siiski niivõrd vastase edasitungi, et see võimaldas seljataguses läbi viia vajalikke organiseerimistöid.

V peatükk

VÄEOSADE VÕITLUSVÕIMET MÕJUTAVAD TEGURID

Väeosade võitlusvõime olenes kõigepealt sellest kontingendist, millega väeosa komplekteeriti. Nagu eespool näitasin, olid löögiosad meeskondade valiku mõttes kõige paremas seisukorras.

Relvastis

Löögiosadel oli relvastise poolest kõige parem seisukord, nagu seda tabelitest nr. 5–7 näeme. Löögiosades tuli iga 4–10 mehe kohta üks automaatrelv, kuna teistes osades kõikus vastav meeste arv 30–100 vahel. See oli määratu vahe ja pidi kahtlematult väeosa võitlusvõime peale mõju avaldama. Et see nii oli, seda selgitavad ka järgmised lahingunäited.

Lõunarindel löövad punased 27. veebr. 1919. a. Sabelina külast välja 2. polgu 10. roodu. Soomusrongilt saadetakse väljalöödud roodule appi 40-meheline dessant 5 Levisiga, kes lühikese tulevahetuse järele küla tagasi võtab, saades 23 vangi, ühe kuulipilduja ja hulga püsse. Punastel on hulk surnuid.³⁴⁴ Olnuks ka 2. polgu 10. roodul kasutada selline tulejõud, vaevalt oleks punased teda külast välja löönud.

1. jaan. 1919. a. paneb soomusrong nr. 3 Kõrve külasse valvetõkkesse 26 meest ja 3 ohvitseri ning annab neile kaasa 3 kuulipildujat.³⁴⁵

1. apr. 1919. a. saadab üks skautide rood Petseri rindel Kihora talu juures retkele 10-mehelise salga 3 kuulipildujaga.³⁴⁶

19. okt. 1919. a. sooritavad Krasnaja Gorka all Kandi küla juures 15 skauti 3 automaatpüssiga eduka retke vastase seljataha.³⁴⁷

³⁴⁴ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 106.

³⁴⁵ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 56.

³⁴⁶ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 73.

Kalevlaste 60-meheline 8 kuulipildujaga salk tormab Järvekülasse, lüües välja 300–400-mehelise punaste madruste salga. Hoogsast pealetungist ja tule intensiivsusest hirmunud punased arvanud, et peale tuleb paar polku eestlasi.³⁴⁸

Niisiis kuulipildujate rohkus, mille tule intensiivsust punased välja ei kannatanud, kindlustas löögiosade väikestele salkadele suure edu ja harjutas neid võitma. Automaatpüsse oli löögiosade kasutada niivõrd rohkesti, et punased said ettekujutuse, nagu olnuks iga eestlane põrgumasinaga varustatud.³⁴⁹ Selle vastu tundsid nad endid oma raskete ja paindumatute Maksimidega võimetutena ja talitasid põhimõtte järgi **spassaissja, kto moet** .

Peale selle oli igal löögiosal oma suurtükivägi.³⁵⁰

Jalaväepolgud olid automaatrelvade poolest palju halvemas seisukorras. Automaatpüssidega (Madsen, Levis) varustati eeskätt löögiosad, jalaväeosad said automaatpüsse hiljem ja palju vähemal määral. Harilikkudel jalaväepolkudel tuli lahinguid lüüa paindumatute raskekuulipildujatega. Ka neid oli väeosades alul niivõrd vähe, et mõned roodud pea ilma raskekuulipildujata olid. Automaatrelvi saadi peamiselt vastase käest: mida rohkem väeosa neid jõudis ära võtta, seda rikkamaks nad selles osas said.

Ülalkirjeldatust näeme, et löögiosad olid märksa soodsamates tingimustes. Neilt võidi rohkem nõuda ja nad suutsid neid nõudeid ka oma valitud koosseisuga rahuldada.

Puhkus- ja toitlusküsimused

Eriti soodsas seisukorras olid soomusrongid. Nad andsid vastasele kiire ja otsustava löögi: surusid vastase rindesse kümnetesse kilomeetritesse ulatavaid lõhesid ning laiendasid neid dessandiga. Kui löök oli antud ja edu saavutatud, tulid kõik mehed jälle rongile kokku, et ennast järgmise päeva lahinguks välja puhata. Võitlusliini pidasid nad vähe ja peamiselt oma puhkuse huvides. E. Laaman teab, et koolipoisid olid soomusrongi eluga peagi harjunud: “Päeval käidi valvetõkkes, öösel magati vagunis 3 realt.”³⁵¹ Kui dessandiosad korralikult välja puhata ei saanud, ei olnud nende võitlusvõime sugugi kõrgem tavalise jalaväe omast. Jalaväeosad seisid meie laiade lõikude juures liinil pea ilma varudeta.

Eesliinil asuvates kompaniides puhkamise võimalused olid väga küsitavad ja peale selle koormas neid kompaniisid veel alaline valveteenistus. Loomulik, et pealetungihoog valveteenistusega koormatud jalaväes oli nõrgem kui väljapuhanud soomusronglaste dessandiosadel. Sellest saavad soomusronglased ka ise aru. E. Laaman kirjutab: “Jalaväelaste meeleolu kannatas väga puhkuse ja varustuse puuduse all.”³⁵²

³⁴⁷ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 99.

³⁴⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 99.

³⁴⁹ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 167.

³⁵⁰ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 185; J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 123.

³⁵¹ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 47.

³⁵² E. Laaman. Sealsamas, lhk. 22.

Samuti oli jalaväel raskusi toitlusküsimusega.³⁵³ Kompaniile, mis mitme kilomeetri peale hajutatud oli ja üksikute valvetõketena liini hoidis, oli raske toitu vastavate võimaluste puudumise tõttu järele viia. Kui rinne püsis, valmistati toitu taludes, aga rinde kõikumisel see võimalus puudus ja paljudel meestel tuli vahel päevad läbi söömata olla. Soomusronglastel oli koondatud kõik oma rongi juurde ja meeste rongile jõudmisel said kõik sooja sööki. Kui see lahingutingimuste tõttu nii reeglipäraselt ei sündinud, tekkis soomusronglaste hulgas nurin, kui neid välja taheti saata: “Pole süüa saanud, öö otsa magamata j.n.e.”³⁵⁴

Soomusrongid võtsid lahingutest osa kordamööda – kui üks väsis, astus teine asemele. Vahepealseid puhkusi võimaldas rongide remont, mille puhul sõideti harilikult ühes meeskonnaga mõnda suuremasse sõlmpunkti (Valk, Tapa, Tallinn).

Teistel löögiosadel oli teenistus puhkuse mõttes lähedasem tavalise jalaväe omale, kuid siiski soodustatud. Nagu teada, kasutati Vabadussõjas löögiosi löökide andmiseks kord ühes, kord teises kohas. Löökide vaheajal anti meestele mõned päevad puhkust, nii nagu olukord seda võimaldas. Väeosa sai end puhkuse ajal korraldada ja uue löögi andmise vastu ette valmistada.

Eespool toodust näeme, et Vabadussõja ajal oli meil osa väeosi soodsamates tingimustes (löögiosad) – komplekteeritud valitud meeskonnaga, varustatud rikkalikult relvadega ja teiste tarvetega. Lahingupidamine oli neile hõlbus väljakujunenud taktikaliste traditsioonide tõttu (kiire ja energiline löök suure tulejõuga, millele järgnes puhkus).

Tavaline jalavägi koosnes meestest, mis mobilisatsioon neile andis. Jalaväe relvavarustus oli märksa puudulikum. Rinnete kinnipidamine, mis oli seotud alalise eesliinil olekuga, mõjus meestele kurnavalt, mille tõttu nende väeosade löögivõime paratamatult nõrgenes.

Vaadeldud erinevused löögiosade ja tavalise jalaväe vahel lasevad meil mõista ka nende lahinguväärtuse erinevust.

Juhid ja juhtimine³⁵⁵

“Juht üldiselt ja eriti väike juht on sõjaväe väärtuse määraja, palju rohkem nüüd, kus vägede juhtimises maksab detsentralisatsiooni põhimõte. Ei ole halba ega head sõjaväge, on vaid halvad või head juhid.”³⁵⁶

Meie Vabadussõja-aegsed juhid on erandita tulnud vene koolist seal omandatud teadmiste ja selle praktilise pagasiga, mida andis teenistus Vene sõjaväes. Vene sõjaväes teenimine ei suutnud hävitada meie ohvitseride rahvuslikku põhitooni – see sai suurvene šovinismist isegi karastatud, mida näitab see, et eesti soost ohvitserid alustasid Vene väeosades rahvuslike

³⁵³ Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa. (Ülevaatlik tabel väeosade tervishoiust nr. 2 järjed 1–4).

³⁵⁴ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 56.

³⁵⁵ Juhtimise all käsitlet küsimust ulatuses, mis puudutab sõdurite otsest juhtimist, ja jätan operatiivse juhtimise käsitlemata.

³⁵⁶ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.

vägede loomise ajajärgul energiliselt eestlaste organiseerimist, õhutades rahvusvägedesse minekut.

Kui Vabadussõja alul puudus eestlasel usk võitluse edukusse ja sõdurkonnas oli maad võtmas kohusetunde puudus, kui sõdurkond sõja alul ootavale seisukohale jäi, siis juhid-ohvitserid tulid viibimata kokku ja hakkasid mittemillestki sõjaväge looma. Ohvitseridel oli optimismi, nad ei seisnud noruspäi. Hea meelega võeti enda peale raskeid ülesandeid ja täideti need – teadlikust kohusetundest tõugatuna – suure armastusega.

Kui sõja esimesel perioodil rahvamassid ja ka rahvajuhid kaotasid võidu-loomuse, kui oli maad võtmas umbusaldus oma jõudude vastu, siis sõjaväe juhid ei kaotanud lootust, vaid jätkasid vastase hoopide all rahulikult ja külma-vereliselt sõjaväe organiseerimist. Kui teised laiali jooksid, jäid juhid kohale, sageli üksi vastase jõukudele vastupanu avaldades.

Meie ohvitser-juht esines kõigil astmeil aktiivse ja algatusvõimelisena. Vaatamata puudulikule ettevalmistusele suutis ta edukalt täita kõiki tema peale pandud ülesandeid, näidates suurimat initsiatiivi. Peab alla kriipsutama, et Vabadussõjas polnud iga kord täpset ülesannet määratud, vaid öeldi lihtsalt – minge ja tehke! “Tehke kõik mis võite, ka seda mis võimata,” ütles kindral Reek kapten Kruusile Ronneburgi lahingus.³⁵⁷ Ja tõesti mindi ja tehti ka võimatut. Sageli ei jäänud alluvad juhid ootama käske ülevalt poolt, vaid seavad oma algatusel ise endale ülesande ja asuvad kogu energiaga selle täitmisele (Võru–Jakobstadti operatsioon).

Meie juhtide energia ja ennastsalgav ohvrimeelsus oli olulisemaks teguriks väeosade võitlusvõime tõstmisel. Need väeosad, kus leidis energilisi juhte rohkem, olid lahinguliselt tublimad ja suutsid vastu pidada igasugustele raskustele.

Vabadussõjas hinnati väeosi juhtide järgi.

Juhi isiklikul eeskujul ja autoriteedil on määratu tähtsus meeste võitlusvõime tõstmisel. Vabadussõda annab kujukaid näiteid juhi isikliku mõju kohta, millepärast selle küsimuse juures pikemalt peatun.

Väeosas valitsev vaim on suure tähtsusega väeosa lahinguvõime kujunemisel. Löögiväeosade vaim sai aluse õppuritest ja vabatahtlikest, nagu komplekteerimise vaatlusel seda alla kriipsutasin. Kuid ka juhi isikul on suur mõju väeosa vaimu kasvatamisel ja selle alalhoidmisel.

Löögiosade juhi tähtsuse kohta kirjutab E. Laaman: “Kui kõigi löögiosade loomisel asutajate isikud suurt osa mängisid, siis seda suuremat osa Kuperjanov oma partisanide juures. Selle väikese salga oskas Kuperjanov oma vaimuga tugevaks kasvatada. Ta jagas kõiges oma sõduritega nende elu; õhtuti kogus neid mõisa saali oma ümber ja vaimustas neid kõne ja lauluga. Ise igal pool eeskujuks olles, nõudis oma meestelt valju kohusetäitmist. Partisan pidi end igatepidi eeskujulikult üleval pidama; isegi kaardimäng oli keelatud. Siin polnud jälgegi sellest tol ajal mujal nii laialilagunenud abitust apaatiast; meeoleolu oli täitsa kindel: kas võita või surra. Selle peale tuli siia kaugemaltki vabatahtlikke, kellele ümbruse hakkamatus läägeks läinud. Kuperjanovi isiklik mõju ümbruse

³⁵⁷ N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing 19.–23. VI 1919. a. – Sõdur 1928. a., lhk. 165.

peale oli nii suur, et selle noore leitnandi käsu peale tema mehed millestki tagasi ei kohkunud.³⁵⁸

Juhi energia, isiklik vahvus ja julgus, tema alaline viibimine oma meeste juures eesliinil, nende muredesse süvenemine isikliku vaatluse abil, isalik hoolitsemine meeste eest on tegurid, mis loovad väeosa põhivaimu. Löögiosad kasvasid oma juhi silma all – juht suutis oma isikliku energiaga mehi liita, tema ülevoolav energia oli nagu sütitav leek, mis vaimustas ja kiskus mehi järeletegemisele.³⁵⁹

Harilikus korras komplekteeritud väeosades on vanem juht palju bürookraatlikum – ta teeb järeldusi ja võtab otsuseid vastu alluvate ettekannete põhjal, korraldab oma osa käsukirjade kaudu, millest ei hoova sellist osavõttu ja soojust, nagu seda löögiosades tähele võib panna.

Löögiosa viib võitlusse juht isiklikult, tormates meeste ees ahelikus vastase peale. Seda näeme meie kuperjanovlaste juures: nende juht Kuperjanov võtab isiklikult igast lahingust osa ja langeb lõpuks Paju mõisa all.

Soomusrongide juhid on alati oma meestega lahingus ja neid võib leida seal, kus võitlus kõige ägedam. Samuti talitavad kalevlaste ja skautide juhid.

Hariliku väeosa juht saadab oma osa lahingusse, andes selleks korraldusi telefoni, kirjalikkude käskude ja virgatsite abil. Harva näevad siin sõdurid oma juhti lahingus. Selline juhtimise moodus, mis näib teoreetiliselt õigem olevat, ei viinud Vabadussõjas mehi kangelastegudele. Mehed nurisesid sageli selle üle, et nende juhid asuvad kaugel, et neid on unustatud ning et neile selliseid ülesandeid antakse, millest juht ise ei riski osa võtta.

Näiteks kui skautide ülem kolonel Pinka haavatasaamise tagajärjel pataljoniist lahkub, jääb tema asemele kolonel Ahlberg, kes Krasnaja Gorka operatsiooni ajal “viis oma staabi Vana-Kališi külla [tükk maad seljataha], kust ta kompaniidega ühendust telefoniteel pidas, ilma et ta heaks oleks arvanud end ka positsioonil näidata. Säärane teguviis kutsus esile pataljoni ohvitseride ja sõdurite nurina, mida aga eesrindel olla ei tohiks, kuid mida kolonel Ahlberg likvideerida ei mõistnud.”³⁶⁰

J. Pitka kirjutab oma mälestusis Heinaste võtmise luhtumisest: “Maaväge, nõnda nimetatud Pärnu pataljoni, juhatas üks noor ohvitser, kes ise suurt väejuhatajat järele aimates, Pärnus asus, kuna frondi ülemaks keegi lipnik oli, kes frondist ka mitu versta eemal Kabli külas asus. Sõdurid, kelle päälikud nii endid tule piirist eemale hoidsid, ei tunnud suuremat huvi pealetungimiseks.”³⁶¹

Vanema juhi isiklik viibimine lahingu ajal sõdurite läheduses oli määratu tähtsusega. Need väeosad, kus vanem juht end sagedamini lahingus näitas, ilmutasid palju suuremat jõupingutust.

Näiteks ilmutasid 9. jalaväepolgu allüksused Landeswehri sõjas erilist jõupingutust, saades vaimustatud oma juhust, kes “50-ne verstalisest frondist hoolimata jõudis ikka ise seal olla, kus see silmapilgu vajadusest kõige tarvilikum

³⁵⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 104 ja 108.

³⁵⁹ Julius Kuperjanov. Tema elulugu ja teod. Tartu, 1919.

³⁶⁰ J. Jõepera. Punamäe. Sõjakäik Krasnaja-Gorka kindluse vastu 1919. a., lhk. 36.

³⁶¹ J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 168.

oli”³⁶². Kui Narva rindel polguülem oma hädise tervise tõttu lahingutest enam osa ei võtnud, viis tema abi pea alati isiklikult varuroodud vasturünnakule.³⁶³ Roodud läksid vanema juhi saatel suure vaimustusega vastase peale ja suurearvuline vastane visati alati üksiku roodu vasturünnakuga tagasi.

Lõunarindel käis brigaadiülem mehi tihti valvetõketes vaatamas. Sageli seletas ta valverühmadele isiklikult olukorda ja andis lahinguülesande, mida mehed vaimustusega täitsid, saades julgustust vanema juhi eesliinil viibimisest.³⁶⁴

Ka Vabadussõja ainet käsitlev ilukirjandus puudutab juhtimise küsimust: sõdurite omavahelisest jutlemisest selgub, et nad näeks heal meelel, et vanem juht nende läheduses asuks.³⁶⁵

Kindral A. Tõnisson on õigusega arvamisel, et kõrgema staabi toomine rinde lähedale oli üheks teguriks, mis sõdurite võitlusvõimet tõstis.³⁶⁶

Nendest näidetest peegeldub eestlase-sulase vaim, kes ainult oma peremehe juuresolekul ja selle eestegemisel tublisti kaasa teeb, ent kui peremees lahkub, siis omale lõtvust lubab.

Võib arvata, et sõdurid selle nõudmise allakriipsutamise tahavad kindlustada omale “jõukohaseid” ülesandeid. Psühholoogiliselt on seda raske põhjendada, kuid tegu on siiski niivõrd üldise nähtega meie sõdurkonnas, et sellega juhtimisprobleemi lahendamisel tõsiselt tuleb arvestada.

Kaotused

Vabadussõda nõudis ohvriks 2060 meest, neist langes lahingus 1677 ja suri haavadesse 383. Haavatuid oli kokku 10105.³⁶⁷

Tabelis nr. 8 on näha mõningate väeosade üldised kaotused, kust selgub, et löögiosades on olnud üldiselt suuremad kaotused võrreldes teiste jalaväeosadega. Eriti kõrge on haavatute protsent neis väeosis, kes osalesid intensiivsemates lahingutes. Üldiselt peab ütleva, et kaotuste tagajärjel löögiosades võitlusmoraal kunagi ei langenud, ennem tõusis. Kalevlased kandsid Järvekülas 38% kaotusi, kuid jäid selle juures võitlusvõimelisteks.³⁶⁸ Kui palju teised jalaväeosad kaotusi välja suutsid kannatada, seda ei läinud minul korda selgitada.

Suurtükiväes olid kaotused minimaalsed, ulatudes vaevalt 1%-ni. Üldiselt peab ütleva, et kaotused eestlase peale kunagi masendavat mõju ei avaldanud. “See meid ei kohutanud,” kirjutab soomusronglane-allohviter oma päevikus, kui Krasnaja Gorka juures üks 12-tolline mürsk dessandi aheliku peale sattus, surmates 6 ja haavates 4 meest.³⁶⁹ Kaotused manasid esile kättetasumise iha. Kalevlased, kandes Järvekülas suuri kaotusi ja nähes oma kaaslaste metsikut hukkamist, töotavad verist kättemaksu punastele.³⁷⁰

³⁶² Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 100 ja mujal.

³⁶³ Sealsamas, lhk. 207 ja mujal.

³⁶⁴ VAKA käsikirjad. Käsikiri 21.

³⁶⁵ J. Lapp. Vabaduse eest. Romaan. Tartu, 1930.

³⁶⁶ A. Tõnissoni. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.

³⁶⁷ Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa, lhk. 112.

³⁶⁸ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 99.

³⁶⁹ VAKA käsikirjakogu. Käsikiri 41, lhk. 22.

³⁷⁰ Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa, lhk. 112.

Haigused

Haigused on palju rohkem mehi rivist välja viinud kui kaotused surnute ja haavatutena. Tabelis nr. 9 on näha haigestumiste üldarvu ja ettetulnud haiguste liike. Haigustest seisab esikohal influentsa (10,1%). Kui sellele lisada hingamistorude (6,1%), kopsupõletiku (4%) ja kopsu ning kopsukelme tiisikuse haigused (1,3%), saame 21,5% ehk 9661 haigestumisjuhtu, mille tekkimist on mõjutanud viletsa varustuse tõttu saadud külmetus.³⁷¹

Tabel nr. 10 näitab just ülalloeletud haigestumisjuhtude kasvu sügisel ja kevadel, kus meie kliima ilmastikuolud avaldavad tervisliku seisukorra peale kõige halvemat mõju.

Taudidest on plekiline soetõbi, korduv soetõbi, kõhutõbi j.m. samuti palju mehi rivist välja viinud, kusjuures need haigused on ühtlasi nõudnud ka suure hulga ohvreid. Tabelist nr. 10 on näha, et nende haiguste levimist on suudetud kiirelt tõkestada.

Tabelist nr. 7 on näha, et paljude väeosade tääkide arv on poole väiksem nimelistest koosseisudest ja väeosadel on tulnud täienduste puudusel poolikute koosseisudega lahingus olla. Ehkki Vabadussõjas oli tervisline seisukord võrreldes eelmiste sõdade ja teiste riikidega parem (tabel nr. 11), on meie võimalused väeosadele täiendusi anda olnud piiratud. Seetõttu tuleb sanitaarolude korraldamisele veel suuremat rõhku panna, et ära hoida tuhandete meeste sattumist haigemajadesse.

VI peatükk

KANGELASVAIMU AVALDUSI VABADUSSÕJAS

Jaauari esimestel päevadel pandi punaste pealetung seisma. Jõelähtme–Voose–Madise–Nurrusi–Kursi–Kaume–Väritna–Võlveti–Heinaste joonelt nad enam edasi ei pääsenud ja see joon kujunes meie Marne'iks. Sellelt joonelt algas 6. jaanuaril Eesti vägede üldine pealetung vastase väljatõrjumiseks riigipiiridest. Sellel joonel vabastas eestlane enese hirmu košmaarist. Esivanematelt päritud kangelasvaim sai ülekaalu hingelise lõtvuse üle, mis võõrale võimule alluvuse ajajärgul kunstlikult oli külge poogitud: eestlases ärkas uuesti muistne kangelasvaim, mis võitis oma jõurikkusega igasugused raskused ja viis eestlase võidule.

Nurin kadus, sest jõuti teadmisele, et isamaa on vaene, rüüstatud ja ei suuda sõjamehi hästi varustada. Jõuti arusaamisele, et kannatlik meel, püsivus, teenistusekohustuste hoolas täitmine, armastus ja ohvrimeelsus isamaa vastu aitavad kaasa vabaduse saavutamisele, kuna nurisemine, meelekindlusetus ja pakkujooksmine hukkamisele viivad. Lootus tuleviku, helgemate päevade peale tiivustab mehi võitluses. Kui eesliinile jõuab teade maa jagamisest ja tehakse esimesi ettepanekuid prii maa saamiseks, saab ka viimane mohikaanlane aru, et Eesti sõdib oma rahva parema tuleviku eest. Maa jagamise küsimuse

³⁷¹ Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa (ülevaatlik tabel väeosade tervishoiust nr. 2 järjed 1–4).

ülestõstmisel on määratu mõju meie sõduri võitlusvõime suurendamisele. See selgub ka Landeswehri operatsioonist, kus eestlased erilist visadust üles näitavad. Kardeti, et kui Landeswehr võimule pääseb, nurjuvad maa jagamise plaanid, maa saamise lootus aga on olnud ja on eestlaste sotsiaalsete huvide kese.

Järsk pööre Vabadussõjas laseb vähemalt eeldada, et meie sõduris pidi leiduma siiski midagi rohkemat kui liikuma tõugatud passiivsus. Pidiid leiduma üksikud, kes eesvõitlejana teed rajasid, mida mööda ülejäänud harjumuse kulunud rada mööda järele liikusid.

Kui nüüd vaadelda eestlast võitluses selle materjali põhjal, mis mul kasutada oli, pean kohe alguses konstateerima, et võitlusind ja lahingupidamise intensiivsus oli löögiosades palju suurem tavalise jalaväe võitlusvõimest.

Just see, et nendele väeosadele usaldati vastutusrikkamad ülesanded, mis seisnesid peamiselt kiirete löökide andmises, tõstis nii meeste kui ohvitseride meeleolu: nad hakkasid endid ise paremaiks hindama. Sellest sugereerituna mindi lahingusse teadmise, et meie – kuperjanovlased, skaudid, kalevlased, soomusronglased – oleme võitmatud ja meie löökide all puruneb vastase vastupanu!

Lahinguimpulss ja kangelastegudele andumine on löögiosades võrratu – nad on täie õigusega ära teeninud löögiüksuse nime. Ka harilikus jalaväes on kangelasi, mõne allüksuse võitlusvõime on vägagi kõrge, kuid nende amplituud on siiski väiksem ja nad kaovad suure massi hulgas ära. Väeosa nimi ei tõsta neid kuulsuse pjedestaalile, kus nad üldsusele näha oleks.

Vabadussõjas oli palju heroismi. Toon mõningaid näiteid.

Kuperjanovlased

27. jaan. 1919. a. hiilivad kolm reameest Puka mõisas asuva vastase seljataha ja tormavad sealt mõisasse sisse, vastane jookseb laiali. Nimetatud mehed võtavad neli vangi ja saavad saagiks ühe töökorras kuulipilduja.³⁷²

13. veebr. 1919. a. Salisburi all hiilib vanem allohvitser Jõgi vastase valveposti juurde ja toob selle ära.³⁷³

3. märtsil. 1919. a. läheb leitnant Sepp Salisburi sihil 6 mehega 4 km vastase seljataha, ajab seal ühe varuroodu laiali ja saab saagiks ühe kuulipilduja.³⁷⁴

16. märtsil. 1919. a. märkab kuulipilduja sihtur Orava jaama juures vastase kuulipildujat, mille flankeeriv tuli tõkestab roodu edasimineku. Sihtur hüppab kuulirahe all oma relvaga lagedale künkale, kust on võimalik vastane kuulipildujatule alla võtta. Tabava tule tõttu vaikib vastase kuulipilduja ja roodul avaneb võimalus edasi minna.³⁷⁵

³⁷² Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 176.

³⁷³ Sealsamas, lhk. 211.

³⁷⁴ Sealsamas, lhk. 76.

³⁷⁵ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 174.

1. juulil 1919. a. hiilivad Valge järve juures kaks reameest kuulipildujaga vastase kaitsejoonest läbi ja sunnivad patarei vaikima, mille tõttu pääseb rood edasi.³⁷⁶

25. mail 1919. a. lähevad neli meest paadiga üle Velikaja jõe ja teevad seal ühe vastase kuulipilduja kahjutuks.³⁷⁷

19. juunil 1919. a. tormavad neli meest vastase patareile peale, mille tõttu see oma asukoha on sunnitud maha jätma.³⁷⁸

22. juunil 1919. a. hiilib Vana-Ronneburgi all Kuperjanovi pataljoni ohvitseri asetäitja Sturm mõne mehega ja automaadiga vastase rindest läbi, võtab pataljoni edasiliikumist takistanud vastase patarei tule alla ja toob sõjasaagina kaasa neli vastase kuulipildujat.³⁷⁹

18. juulil 1919. a. hiilib ohvitseri asetäitja Kasper Porhovi sihil kuue mehega punaste valvepostidest läbi ja tormab valvetõkkele peale. Ta saab saagiks ühe korras kuulipilduja ja võtab vangi kaks kommunisti.³⁸⁰

24. juulil 1919. a. taganeb Tomkino külast vastase suurtükitle tõttu üks kuperjanovlaste rood. Kolm meest jäävad kuulipildujaga külla ja löövad vastase jalaväe pealetungi tagasi. Nende meeste ohvrimeelsus võimaldab roodul oma endise positsiooni tagasi võtta.³⁸¹

19. okt. 1919. a. Usti-Ruditsjä küla all visatakse vastane üle jõe, kuid see asub teisele poole kallast kaitsele. Viimane parvetäis ei jõua enam kaldale ronida ja hävitatakse meie tulega. Sõdurid olid märganud ka ühe komissari langemist. Keset ägedat tulevahetust vabastab üks partisan end raskemaist pealisriietest, saabastest ja läheb vette. Peagi on ta teisele poole kaldale parve juurde ujunud. Mees haarab kiirelt komissari portfelli, revolvri ja rahatasku. Punaste tule all, mis õnneks teda ei taba, on partisan peagi jälle oma pool kaldal tagasi, kus tunneb nähtavat headmeelt rikkaliku saagi üle.³⁸²

19. okt. 1919. a. jookseb Usti-Ruditsjä külas üks rood punaste haaramise tõttu laiali ja üle kaitsejoone taga asuva silla. Seepeale läheb ohvitseri asetäitja Bringenfeldt ühes kahe mehe ja Madseni kergekuulipildujaga ühe maja katusele, et sealt haaravat punaste gruppi tule alla võtta. Sellega hoitakse roodu ümberpiiramine ära. Hiljem, kui jõe taha taandutakse, hoiavad need kolm meest ülekäiku tule all ja hoiavad sellega ära punaste üle jõe pääsemise. Rood korraldab end nende kolme mehe kattel peagi uueks vastupanuks.³⁸³

³⁷⁶ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk 172.

³⁷⁷ Sealsamas, lhk. 197.

³⁷⁸ Sealsamas, lhk. 184–185 ja 195.

³⁷⁹ Sealsamas, lhk. 97.

³⁸⁰ Sealsamas, lhk. 136 ja 181–182.

³⁸¹ Sealsamas, lhk. 200.

³⁸² J. Jõepera. Punamäe. Sõjakäik Krasnaja Gorka kindluse vastu 1919. a., lhk. 52.

³⁸³ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 103.

Skaudid

21. jaan. 1919. a. võetakse Pikksaare jaam ja mõis 40 skaudi poolt rünnakuga ära. Skaudid jagunevad kahte gruppi: üks grupp läheb mõisa vallutama ja teine jaama. Umbes kilomeeter enne jaama on lage väli. Skaudid seavad oma kuulipilduja metsa servale üles ja teised tormavad üle lageda jaama peale. Hulljulge retk viib vastase segadusse. Tõuseb paanika ja peagi on jaam vallutatud. Saagiks saadakse 4 kuulipildujat, 13 vagunit, hulk laskemoona j.m. Vastane jätab maha 8 surnut ja 20 haavatut. Kui skaudid juba jaamas on, näevad nad alles, et oldi väga suure punaste väesalga peale sattunud (jaamas laaditi punaste 48. kütipolgust välja 180 jalaväelast ja 200 ratsameest; mõisas asus 64 jalameest ja 80 ratsanikku). Hulljulge retk nõudis skautidelt ohvriks kolm surnut ja neli haavatut.³⁸⁴

25. apr. 1919. a. hiilivad Rossolova küla juures seitse meest Levisega vastase seljataha. Öösel tulevad nad Rossolovo külla, kus asub üks punaste rood. Punaste postid võetakse vaikselt maha. Reamees Kork läheb Levisega üksi tuppa, kus asub 53 punakaartlast, ja sunnib need alistuma. Selle retkega oli likvideeritud punaste kaitsepositsioon Rossolovo juures, mida rood järgmisel päeval pidi ründama.³⁸⁵

26. apr. 1919. a., kui skautide 2. rood ümberpiiramise kartusel Põtalovo külast taandub, jääb külla 11 kuulipildurit. Kui küla peale tormavad vastase mitmekordsed ahelikud, ei kaota kuulipilduja sihtur oma meelkindlust ja tulistab Maksimist viimase lindini. Nähes, et naabruses asuva Levise sihtur on surma saanud, jookseb ta sinna, haarab Levise ja avab lähedale jõudnud vastase ahelikule tule, mis lööb vastase segamini. Esimene ahelik paiskub tagasi, tõmmates ühtlasi kaasa ka järgnevaid ahelikke. Vastase rünnak lüüakse mõne mehe ennastalgava ohvrimeelsusega tagasi. Ka rood on vahepeal suutnud ennast korraldada ja tuleb külla tagasi.³⁸⁶

25. juulil 1919. a. hiilivad Koromõševo küla juures neli skauti vabatahtlikult vastase seljataha, likvideerivad vastase kuulipilduja, võimaldades sellega roodul edasi minna.³⁸⁷

16. veebr. 1919. a. saadetakse 16-meheline salk punaste seljataha Mustajõe silda vallutama, mis on punaste poolt mineeritud ja mida nad tugeva salgaga kaitsevad. Eestlaste ootamatu ilmumise tõttu jookseb silla kaitse salk osaliselt laiali, kuid koguneb varsti uuesti selleks, et silda õhkida. Punaste koondatud tule kaitse all lähenevad sillale minöörid. Seda märgates hüppab rühmaülem kahe mehega punaste kuulipilduja peale, hävitab selle ja vangistab minöörid enne, kui need jõuavad elektrikontakti ühendada. Sild vallutati selle ohvrimeelsuse tõttu tervelt ja järgmisel päeval võisid soomusrongid üle silla sõita.³⁸⁸

³⁸⁴ E. Laaman, Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 153–154; Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 3 ja 170.

³⁸⁵ J. Animägi. Scout-rügement Vabadussõjas. – Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 178 ja Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 170.

³⁸⁶ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 178.

³⁸⁷ Sealsamas, lhk. 177.

³⁸⁸ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 174.

4. jaan. 1919. a. lähevad kolm reameest erariietes punaste juurde Karksi mõisa, hangivad sealt teateid punaste jõudude kohta ja levitavad seal teateid inglaste suurtest jõududest, mis eestlastele olla abiks tulnud. Lendu lastud teadete tagajärjel levib järgnevates lahingutes punastes paanika, mis meie osade edasiliikumist hõlbustab.³⁸⁹

8. aug. 1919. a. jookseb Novoloki külas punaste suurtükitle all üks skautide rood laiali. Seitse meest jäävad külla ja löövad punaste tiheda aheliku pealetungi tagasi. Need mehed võimaldavad roodul mahajäetud positsiooni uuesti sisse võtta.³⁹⁰

Kalevlased

15. jaan. 1919. a. vallutatakse 60 kalevlase poolt Järveküla, kust nad löövad välja 300–400 madrust. Olnud juba pea kogu küla vallutanud, satub kalevlaste salk 40–50 sammu kauguselt vastase tule alla, mis tuleb nende tiivale. Kalevlased ei kohku sellest ja peavad küla enda käes. Kuid suured kaotused (60 mehest 22 rivist väljas) sunnivad lõpuks kalevlasi tagasi tõmbuma. See lahing tõi kalevlaste psühholoogiasse murrangu. Enne olid nad väga humaansed, ent kui nad nägid järgmisel päeval oma seltsimehi (kes külast taandumisel olid maha jäänud) piinatud nägude ja purukspekstud luudega, siis vannuti üksmeelselt kättetasumist ja “siit peale polnud enam armuheitmist”³⁹¹.

Üldjoontes esinevad kalevlastel sama tüüpi kangelasteod, kus mõned mehed oma hulljulgusega saadavad korda otse uskumatuid asju.

Soomusrongid

21. juunil 1919. a. päästavad Loodi jaama juures neli meest õhkimise eest silla, mis soomusrongi taga asus ja oli sakslaste poolt mineeritud. Need mehed tormavad sakslaste kuulirahe all silla juurde ja lõikavad süütenööri läbi.³⁹²

Pihkva all lähevad neli meest paadiga üle Velikaja jõe, võtavad maha ühe vastase posti, tuues sealt viis meest vangidena kaasa.³⁹³

9. märtsil 1919. a. lähevad Stakelni sihis seitse soomusronglast vastase seljataha, lõikavad ära vastase taandumistee ja võtavad 44 meest vangi.³⁹⁴

23. aug. 1919. a. panevad Pihkvas viis soomusronglast seisma punaste haarava pataljoni pealetungi, kuni löögiosa on jõudnud linnast taanduda.³⁹⁵

3. apr. 1919. a. tormavad Goruška külas neli soomusronglast-allohvitseri küla peale ja võtavad 60 punaväelast vangi.³⁹⁶

24. mail 1919. a. läheb Košeljäha jaama juures 50-meheline salk “Kapten Irve” pealt “Seltsimees Trotskit” vallutama. Mehed lähevad rongi juurde ja ajavad punastega umbes 20 minutit juttu, üteldes, et nad on Eesti kommunistlikust polgust. Jutuajamisega tahetakse aega võita, et anda võimalust kaugemale

³⁸⁹ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 158.

³⁹⁰ Sealsamas, lhk. 159.

³⁹¹ E. Laaman, Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 98–103.

³⁹² Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/16, lhk. 417.

³⁹³ Sealsamas, lhk. 418.

³⁹⁴ Sealsamas.

³⁹⁵ Sealsamas, lhk. 285.

³⁹⁶ Sealsamas, lhk. 256.

seljataha läinud salgal raudtee õhku lasta. Punased saavad lõpuks oma eksitusest aru, tõmbavad soomusvagunite luugid kinni ja avavad kuulipildujatule. Mõned mehed kapten Raudsepaga eesotsas ronivad vastase rongi katusele, kuid ei suuda rongi kinni pidada. See julgustükk nõudis viis haavatut, rong aga sõitis ära, sest rongi kraavilaskmiseks rööbastest väljavõetud tükid olid liiga väikesed.³⁹⁷

1. apr. 1919. a. teeb kapten O. Luiga dessandi ees sõites väikese ringi ja suundub üksi Sabelina külla punaste keskele “kuulipilduja juurde, kus punaseid sõimama hakkas. Sellest kokkusid punased seevõrra, et ei osanud midagi teha”³⁹⁸. Varsti jõuab külasse ka osa dessandist. Vangistatakse üle 100 punase, sh kaks ohvitseri, ja saadakse saagiks kolm kuulipildujat.

8. jaan. 1919. a. jooksevad neli meest Tapa alevi puhastamisel punastega segiläbi alevisse, et raudteesilla juurde jõuda ja selle õhkimist ära hoida. Sild on juba enne purustatud. Tagasi tulles satuvad need mehed suurema punaste salga peale ja vangistavad oma aktiivsusega 34 hästi relvastatud punakaartlast (kõigil kaks käsigranaati).³⁹⁹

Soomusronglaste lahingud on täis kangelastegusid. Väga paljudes juhtumites kirjeldatakse, kuidas mehed otse tormavad vastase kuulipildujate peale vastase tuld arvestamata. See on tingitud soomusrongi erilisest taktikast – otselööki tugeva tule kattel. Teistel löögiosadel domineerib rohkem haaramise põhimõte: 3–4 meest seljataha ja tiivale.

Kokku võttes löögiosade üksikute meeste ja väikeste gruppide heroismi, pean alla kriipsutama seda, et need üksikud on oma ohvrimeelsusega väeosadele palju kasu toonud, kergendades väeosa võitlust.

Vabadusristi annetamise ettepanekud ja väeosade ajalugu käsitlevad trükitööd sisaldavad nende meeste ja väikeste gruppide vägitegude kirjeldusi. Neist selgub, et löögiosade allüksustes on võitluste kogemuste tulemusena kujunenud erilised võitlusgrupikesed (2–6 meest), kes osalt omal algatusel ja antud ülesannete põhjal otse imestamisväärseid retki on sooritanud. Nende grupikeste ennastsalgav võitlusind on sageli päästnud oma üksusi raskest seisukorrast ja neid auga lasknud lahingust välja tulla. Löögiosade võimsus olenes neist grupikestest, kes oma hulljulgusega võitlejaid kaasa kiskusid.

Inimene on iseloomult egoistlik ja auahne. Üksikutele osaksaanud kuulsus ja ülemuse kiitus, kuid ka saak, mis retklejat ootas, andis hoogu ka teistele. Üksikud kangelased kogusid enda ümber ikka rohkem ja rohkem mehi, nende kangelaste tõttu muutus rühm, rood ja lõpuks oma ülemuste kaudu kogu väeosa ühtseks tervikuks, kes oli küllalt võimas täitma igasuguseid ülesandeid. Väeosa prestiiži ja auküsimus tõusid kõrgemale kui oma isiklik heaolu.

Tartu vallutamise oli õieti auküsimus – kas kuperjanovlased või soomusronglased? Valga vallutamise operatsioonis oli auküsimus, kas esimesena marsivad Valka eestlased või soomlased. Kuperjanov viib oma väsinud pataljoni

³⁹⁷ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 177–178; Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/16, lhk. 256.

³⁹⁸ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 132.

³⁹⁹ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 77–78.

vanema ülemuse vastuseisemisest hoolimata⁴⁰⁰ Paju lahingusse, kus ta ise oma väeosa prestiiži eest võideldes langeb.

Löögiosades sõduri isiklikud huvid kaovad – ta elab väeosale, tundes ennast selle suure kollektiivi (väeosa) funktsionaalse osa (roodu, rühma) rakukesena.

Väeosas väljakujunenud traditsioonid ja kangelaslik põhivaim viib löögiosi igasugustest raskustest üle.

Nii murravad kalevlaste 100 meest lipnikkude Öunapuu ja Tiefi juhatusel 31. märtsil 1919. a. Pihkva sihis vastase kaitserinde sisse, puhastades järjekorras seitse küla ja võttes üle saja vangi. Punaste pataljon oli selle kompanii vastu jõuetu.⁴⁰¹

Skautide A-kompanii võtab 31. märtsil 1919. a. vastaselt ära Kõvera küla, kus sellel oli kuus roodu ja umbes 550 meest 11 kuulipildujaga.⁴⁰²

27. jaan. 1919. a., kui kuperjanovlased Keeni operatsioonis ilma ettevaatuse abinõudeta (tiiva kaitse, luure) edasi tormavad, piiratakse üks tiival asuv rood vastase 3–4 korda suuremate jõududega sisse. On segadus. Partisanid on kaotanud kolm kuulipildujat, osa mehi taandub paanikas. Kuperjanov, kes isiklikult kohal on, arvab, et ehk päästab veel “hábemata julgus”, ja hüüab: “Tormile, poisid, vaenlane taganeb!” Paar meest kogunevad Kuperjanovi ümber, varsti liiguvad temale järele kaks ohvitseri mõnekümne mehega ja seisukord ongi päästetud.⁴⁰³ Tugev sisemine side üksuse liikmete vahel viis siin võidule.

Soomusrongide juhtide meelekindlus ja külm veri laseb neil välja kannatada vastase ägedaid pommitusi. Nii saab Pihkva vallutamisel Moglino ja Polkovoi jaama vahel soomusrong nr. 3 kaks pihtavust, kusjuures haavata saab kogu suurtükiplatvormi meeskond. Selle peale vaatamata jäi rong lahingusse.⁴⁰⁴

14/15. jaan. 1919. a. lahingutes Irboska juures saab soomusrong nr. 1 kuus pihtavust, kuid hoiab positsioone käes ega tõmbu tagasi.⁴⁰⁵

Eesti soomusronglaste isiklik tublidus ja juhtide rahulikkus kaalusid üles punaste tehnilise paremuse meie nn. ersatside vastu kõigis kaksikvõitlustes.

Vaatamata heroismile on ka löögiosadel kriisimomente, kuid need on kergemad ja nendest saadakse üksikute kangelaste ohvrimeelsuse abil peagi üle.

Kui vaadelda harilikku jalaväeosade kangelasvaimu, siis näeme siin teatud erinevusi. Vabadusriistade annetamise ettepanekutes kriipsutatakse kõigi puhul alla vahvust ja isiklikku julgust, mis kaasvõitlejaid on ergutanud. Vähem on selliseid kirjeldusi, kus üksikvõitlejate kangelastegude tulemusena vastane likvideeritakse, nagu seda löögiosades nägime.

Toon siinkohal näiteid järgmistest polkudest.

⁴⁰⁰ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 186.

⁴⁰¹ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 133.

⁴⁰² J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 133.

⁴⁰³ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 169–179.

⁴⁰⁴ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 184.

⁴⁰⁵ J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 97.

1. polk

11. veebr. 1919. a. hiilivad 5. roodu kolm meest Orlõi ja Kuravitsa küla juures 6 km sügavusse vastase seljataha, lõikavad katki vastase telefoniliini ning jäävad ootama parandajate tulekut. Kui parandajad tulevad, vangistatakse need ühes varustusega.⁴⁰⁶

20. nov. 1919. a. hiilivad 11. roodu kaks vabatahtlikku luurajat vastase kolmemehelisele valvepostile ligi ja toovad vastase posti ära.⁴⁰⁷

17. dets. 1919. a. Vjäska küla tagasivõtmisel liigub rood täies lahingukorras küla ees asuva metsa suunas. (Küla oli langenud eelmisel päeval punaste kätte.) Kui jõutakse metsast umbes 100–200 sammu kaugusele, avab vastane ootamatult tule. Roodus puhkeb segadus, kuid roodu päästavad katastroofist kolm meest, kes omal algatusel tormavad metsa peale, mille tõttu punased omakorda segadusse satuvad ja laiali jooksevad.⁴⁰⁸

4. polk

2. nov. 1919. a. läheb Mihhailovskaja küla juures nooremallohvitser Panna eespoolset valveposti ära kutsuma. Metsas satub ta vastase salga peale. Panna ähvardab punaseid kuulipildujaga, mida temal ei olegi. Punased löövad kokkuma ja 28 meest alistuvad ühe mehe julguse ees.⁴⁰⁹

6. polk

27. apr. 1919. a. jookseb Keeni mõisas asuvast 1. roodust väljasaadetud kümne-meheline valvetõke punaste pealetulekul laiali. Kaks meest kergekuulipildujaga peavad punased kinni, seni kui roodust abi tuleb, mis punased tagasi viskab.⁴¹⁰

2. veebr. 1919. a. roomab 3. roodu nooremallohvitser Tamman Virkeni mõisa juures punaste positsioonidest läbi ja toob teateid mõisas asuvatest punastest. Tagasi tulnud, viib ta rühma pealetungile ja vallutab mõisa.⁴¹¹

6. jaan. 1919. a. roomavad 5. roodu kaks reameest Nugise talu juurde, kus asub vastase valvepost, tormates sellele hurraaga peale. Võitluse tulemusena võetakse kaks vangi, vastasel jääb maha neli surnut, kuna kolmel õnnestub ära joosta.⁴¹²

12. veebr. 1919. a. hiilib Leisi talu juures 6. roodu kapral Ottep vastase valvepostist läbi ja toob vangina kaasa vastase valvetõkke ülema.⁴¹³

24. mail 1919. a. hiilib Paipuse mõisa juures 11. roodu reamees Kent vastase valvetõkke juurde, mis defileed kaitseb, ning ajab selle käsigranaadiga laiali. Nii pääseb rood ilma kaotusteta edasi.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/3, lhk. 78.

⁴⁰⁷ Sealsamas, lhk. 86.

⁴⁰⁸ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/3, lhk. 132.

⁴⁰⁹ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/6, lhk. 116.

⁴¹⁰ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/8, lhk. 248.

⁴¹¹ Sealsamas, lhk. 267.

⁴¹² Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/8, lhk. 279.

⁴¹³ Sealsamas, lhk. 282.

⁴¹⁴ Sealsamas, lhk. 294.

7. polk

8. juunil 1919. a. lähevad 7. roodu kuus meest Velikaja jõe ääres asuvatesse küladesse luurele. Vahepeal on aga punaste suurem luursalk neile seljataha saanud. Seda kohalikel elanikel kuulnud, astub nimetatud luursalk kindlalt punaste vastu võitlusesse, mille tulemusena vangistatakse 63 meest ja saadakse saagiks üks töökorras Maxim.⁴¹⁵

3. nov. 1919. a. roomab 9. roodu kaheksameheline luursalk kergekuulipildujaga salaja punaste positsioonide ligi. Punaste valvepost avab neid märgates tule. Salk jõuab kiire hüppega enne kaevikutesse, kui külasse sooja läinud punakaartlased oma positsioonidele jõuavad asuda. Tulemus – 48 vangi.⁴¹⁶

20. nov. 1919. a. saadetakse 7. roodust reamees Reesev sidemehena naabruses asuvasse 5. polku. Punased on vahepeal vangistanud liitekohal Laane talu juures asunud valvetõkke. Reesev paneb seal punastele üksipäini visalt vastu ja kui padrunid on lõppenud, siis jätkab võitlust täägiga. Ta langeb, kuid laskmise peale on roodud alarmeeritud ja punaste ootamatu tiivalöökk nurjub.⁴¹⁷

9. polk

11. dets. 1919. a. jätab 6. rood vastase suurtükitle tõttu kaevikud maha. Neli meest jäävad kohale ja löövad kuulipildujatulega vastase jalaväe pealetungi tagasi, mis annab roodule võimaluse oma positsioonidele tagasi tulla.⁴¹⁸

25. nov. 1919. a. Koškino külas ei kannata 9. rood vastase suurtükituld välja ja jookseb laiali. Vanemallohvitser Šefffer peab mõne mehe kinni ja võtab punaste aheliku tule alla, mis punaste jalaväe pealetungi aeglustab ja võimaldab roodul oma positsioonidele tagasi tulla.⁴¹⁹

28. nov. 1919. a. Salas ei kannata 11. rood vastase suurtükituld välja ja jätab kaevikud maha, kolm meest jäävad aga oma kuulipildujaga kaevikusse ja löövad punaste kahekordse pealetungi tagasi, kuni tuleb appi reservirood.⁴²⁰

12. dets. 1919. a. jookseb Koškino küla juures 3. roodu rühm laiali, kuna pomm plahvatab nende keskel. Vanemallohvitser Küppar haarab mahajäetud kuulipilduja ja paneb üksi punaste pealetungivatele ahelikkudele vastu. Varsti toibuvad laialijooksjad ja tulevad oma positsioonidele tagasi.⁴²¹

Need on iseloomustavamad momendid 9. polgu kaitselahingutest, kus üksikud päästavad seisukorra. Kuid 9. polgu allüksused on erilist visadust üles näidanud just Narva kaitsmisel. Ohvitseride ja allohvitseride julgustused on mehi niikaugemale viinud, et nad suudavad ka vastase hoogsamad pealetungid tagasi lüüa.

Nii lüüakse 9. dets. punaste kaheksa ahelikuga korduvad pealetungid rahulikult II pataljoni 5., 7. ja 8. roodu poolt tagasi.⁴²²

⁴¹⁵ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 166.

⁴¹⁶ Sealsamas, lhk. 167.

⁴¹⁷ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 165.

⁴¹⁸ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. 184.

⁴¹⁹ Sealsamas, lhk. 90.

⁴²⁰ Sealsamas, lhk. 166; Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 219–220.

⁴²¹ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. 171.

⁴²² Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 193.

30. dets., kui Sala lahingus on saabunud viimane, otsustav hetk ja kõik ohvitserid on rivist välja löödud, jääb 11. rood kindlalt oma positsioonidele. Roodu hingeks on veltveebel Ilves.⁴²³

Teiste polkude üksikute meeste kangelasteod on pea samasugused. Nagu näidetest selgub, on jalaväepolkude heroism tagasihoidlikum: siin ei esine selliseid julgustükke, nagu neid löögiosades näha võib.

Vabadusristide annetamise ettepanekuid uurides jäi minule mulje, et jalaväeosades on püütud kangelastegusid kunstlikult ilustada. Näiteks kirjeldatakse, kuidas üksikud mehed võtavad üldise pealetungi ajal ahelikust ette tormates vastase kuulipildujaid j.n.e. Minu arusaamise järgi olid need "ettetormajad" lihtsalt natuke julgemad mehed, kes mõned sammud teiste ees liikusid ja esimestena käe vastase mahajäetud kuulipilduja külge panid.

Neis väeosis on siiski palju tõsiseid kangelasi, kes autasuta on jäänud, ja nimelt need, keda esitati autasu saamiseks vahvate, julgete, oma eeskujuga teisi kaasakiskuvate ja võitlusele õhutavate meestena. Konkreetset juhtumit, mis neile kindla paragrahvi põhjal autasu andmist oleks õigustanud, ei olnud aga märgitud.

Meie sõjaväe kandvateks jõududeks jalaväeosades olidki õieti üksikud mehed, kelle rahulik meel närvitsejaid tasakaalus hoidis. Lahinguis on palju otsustavaid silmapilke, kus üks ja sama sõdur on valmis kas vaenlasele kallale tormama või paaniliselt põgenema. Üks äraandev element sadade ja tuhandete hulgas võib neil minutitel massid paanilisele põgenemisele tõmmata,⁴²⁴ samuti nagu mõne üksiku esilesööst võib masse vihasemale tormijooksule viia. Olgugi meie tõu juures alla kriipsutatud tugevat individualistlikku joont, on see siiski niivõrd jõuetu närve vapustavas lahingus, et sõdur ei suuda iseseisvalt otsustada ja talitab oma juhi või naabri eeskujul.

Lahingu rahulikkuse alalhoidmisel on üksikutel julgetel meestel määratu tähtsus. Neid peaks ka vastavalt hinnatama.

Kokkuvõttes näeme, et meie kangelaslik sõdur otsis lahingut. Ta tundis teatavat heameelt püsside praginast; kuulipildujate tärin ja kahurite mürtsatused olid temale nauditavamaks lahingumuusikaks. Kui lahingumüras saabusid rahulikumad silmapilgud, siis muutus ta rahutuks, tundes nagu sisimas millestki puudust. Ajaviiteks oli temale väga meelepärane hiilida vastase valvpostide juurde, et neid kimbutada ja maha võtta. Luurele minekuks oli ta alati esimesena valmis – ta otse kippus sinna, sest enese ohtu asetamine, keerukad ja ootamatud situatsioonid vastasega kokku põrgates pakkusid tema (tavaliselt tuimadele) närvidele ärritusi. Ohtude üleelamised pakuvad naudinguid.

Kui selline tüüp haavata sai ja haigemajasse evakueeriti, siis kogu ta mõte oli koondatud ainult sellele, kuidas sellest vaikusepesast kiiremalt välja saada.

⁴²³ Eesti rahväe 9. jalaväe polk, lhk. 241.

⁴²⁴ Isiklikult mäletan juhtu, kui punaste jälitamisel liikusin ahelikuga (Vabadussõja taktika) postimaantee suunas Volmari linna peale. Korraga hüütakse aheliku vasakul tiival: "Vastase ratsavägi!", mille peale vasak tiib jooksis paanikas tagasi metsa, millest just välja olime tulnud. "Ratsaväeks" osutus ühe Läti talupoja friisitõugu kari.

Sageli tuli ta enne ravimise lõppu oma üksusse tagasi.⁴²⁵ Need olid tõsised kangelased. Selliseid tüüpe leidis võrdlemisi rohkelt löögiväeosades.

Väeosade kangelasvaimu iseloomustab osalt ka Vabadusristide hulk, mis väeosadele annetati (tabel nr. 4).

VII peatükk

EESTLASED LAHINGUS

Väeosade ja üksuste lahinguvõime olenes suurel määral sellest kontingendist, millega neid komplekteeriti. Mida rohkem üksikuid kangelasi üksuses leidis, seda tugevamad närvid sellel üksusel kokkuvõttes olid. Kuid ka meeste päritolu ja sotsiaalne kihistis olid üksuse lahinguväärtuse kujunemisel mõõduandvad. Isiklike tähelepanekute ja uuritud materjali põhjal näib mulle, et meie maamees-talupoeg oli lahingumehena nõrgem teistest kihistitest. Need üksused, kus domineerisid talupojad, ei suutnud nii suurt lahingupingutust välja kannata kui üksused, kus leidis rohkem töölisi, käsitöölisi, linnaelanikke j.n.e. Eriliselt ilmnes see pealetungilahingutes. Seda on tähele pannud ka kindral A. Tõnisson, kes oma mälestistes Viru maakonna kaitseliitlastest (s.o. maameestest) kirjutab, et need ainult mõtlevad jalgalaskmise peale.⁴²⁶ Oru jaama taandumisel peatuma jäänud 4. polgu meeste hulgas “ei ole ühtegi taluomanikku või taluomaniku poega”⁴²⁷ – nähtavasti maamehed jätkasid taandumist.

On teada, et mõned 9. polgu roodud koosnesid enamikus kehvikuist (näiteks 11. rood), kuid lahinguväärtuse poolest olid need roodud teistest paremad.

Selleks et kirjeldada eestlast kui sõdurit, on vaja vaadelda teda lahingus, hinnates tema vastupidavust lahinguefektidele.

Tuleefekt

Peab ütlema, et suurem osa meie sõdurikonnast suurtükitulda välja ei kannatanud ja sageli ilma vastase jalaväe surveta positsioonid maha jättis. Sõja alul oli üksikute suurtükimürskude moraalne mõju niivõrd põrutav, et punaste tulistamise alguses kohe positsioonid maha jäeti.⁴²⁸ Eriti suur mõju oli öisel tulel. Harjumusega kasvab vastupidavus. Sõja lõpufaasil suudetakse juba välja kannatada päris korralikku tulda,⁴²⁹ kuid sellejuures ütlevad siiski paljude närvid üles ja mehed jätavad positsiooni maha.⁴³⁰

Eriti tundlik vastase suurtükitulde suhtes oli Narva rindel 8. polk.

⁴²⁵ VAKA käsikirjakogu. Käsikiri 21.

⁴²⁶ A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.

⁴²⁷ J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 56.

⁴²⁸ A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 52, 57, 71, 88, 105 ja mujal.

⁴²⁹ Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 191–293.

⁴³⁰ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. 90, 189, 164, 165.

Löögiosade vastupidavus tule mõjule oli suurem, kuid siiski mitte püsiv. Soomusrong nr. 1 kannatab 14/15. jaan. 1919. a. lahingus Irboska all välja kuus pihtavust.⁴³¹

Soomusrongi nr. 3 dessandiaheliku pihtab Krasnaja Gorka all oktoobrikuu lahingutes üks 12-tolline granaat, mis kuus meest surmab ja nelja haavab. Selle kohta teatab päevikukirjutaja: "See meid kohutas vähe!"⁴³²

Skaudid ja kuperjanovlased hoiavad Petseri kaitselahingus 15.–17. apr. 1919. a. määratud positsioone kindlalt oma käes, vaatamata vastase tugevale suurtükki- ja miinipildujate tulele.⁴³³

Kuid on ka juhtumeid, kus löögiosade üksikud roodud vastase suurtükkitule tõttu positsioonid maha jätavad, nagu eespool nägime. Üldiselt aga olid löögiosadel suurtükkitule suhtes tugevamad närvid.

Mis puutub püssi- ja kuulipildujatulesse, siis Vabadussõja ajal sellel masendavat mõju ei olnud, sest tõkgetuld pea ei olnudki ja iga tuletõke oli läbistatav. Kui meie jalavägi rohkem õhku kõmmutas, kui sihitud laske andis,⁴³⁴ siis punavägi ületas selles mõttes meid kahtlemata mitmekordselt.

Ootamatus efekt

Ootamatus efektile vastupidavuses on löögi- ja jalaväeosades suur vahe. Löögiosad kannatavad täielikus tasakaalus välja sellised efektid nagu vastase ilmumine tiivale, õised ootamatud pealetungid, suurtükkitule ootamatu ja järsk löök j.n.e. Jalaväeosad on nende vastu palju tundlikumad.

Järgnevalt esitan selle kohta näiteid.

30. juulil 1919. a. Irboska juures ei pea 7. polgu roodud vaenlase survele vastu ja jooksevad paanikas Irboska alevisse sisse. Ohvitseridel õnnestub suure vaevaga kokku koguda 200 meest ja viia nad vasturünnakule. Positsioonid võetakse tagasi.⁴³⁵ Siit selgub, et punastel suuri jõude ei olnud ja et nad tungisid 7. polgu positsioonide peale ettevalmistamatult.

12. okt. 1919. a. jooksevad Pihkva grupi paremal tiival, Ojeni küla juures 7. jalaväepolgu roodud vastase nõrgal survele laiali. Kuid uuesti korraldatud, võtavad nad veel samal päeval positsioonid tagasi.⁴³⁶

20. sept. 1919. a. Novaja ja Poddubje küla kaitsejoonel ei kannata roodud vastase ootamatut suurtükkitule lööki välja ja jooksevad laiali. Kuid taas korraldatud, asuvad nad peagi jälle oma positsioonidele.⁴³⁷

15. märtsil 1919. a. jätab 7. polgu rood Margo küla mõne vastase luuraja ootamatul ilmumisel maha.⁴³⁸

⁴³¹ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 97.

⁴³² VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 41, lhk. 22.

⁴³³ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 167–168.

⁴³⁴ Kolmanda polgu allohvitser-kuulipildur kirjutab omas päevikus (VAKA käsikiri nr. 30, lhk. 77): "Roodu mehed on hirmus arad, pea on lumes, midagi ei näe ja ise laseb püssi. Sõimamine ka ei aita."

⁴³⁵ Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 35.

⁴³⁶ Sealsamas, lhk. 92.

⁴³⁷ Sealsamas, lhk. 107.

31. märtsil 1919. a. jooksevad 7. polgu 5. ja 6. rood oma positsioone maha jättes Lahhova, Võmorkova ja Belohvostova külast välja, kuna öösel on ilmunud nende positsioonide ette punaste 20-meheline luursalk. Laiarööpmelise soomusrongi nr. 3 dessant (30 meest) võtab külad tagasi ja asetab roodud uuesti positsioonidele.⁴³⁹

15. märtsil 1919. a. jookseb Orava mõisa operatsioonil juures 2. jalaväepolgu üks rood pärast esimesi pauke laiali. Kohale jääb rooduülem kahe sõduriga.⁴⁴⁰

Pihkva suuna kaitsel jookseb 3. polgu ühe roodu valvetõke oma positsioonilt ära, nähes viit meest endale lähenemas. Hiljem selgub, et need olid Vene talumehed, kes olid tulnud Eestist soola ostma. Punased olid veel 30 km kaugel.⁴⁴¹

24. apr. 1919. a. ilmuvad Piksaare jaama juures vastase tugevad jõud ootamatult 6. jalaväepolgu 7. roodu tiivale ja seljataha. Rood jookseb täielikult laiali. Alles teisel päeval koguneb osa mehi kokku, mõned tulevad veel hiljem.

Selliseid juhtumeid on palju. Jalaväeosad ei suuda järskude lahinguefektide juures rahu säilitada ja jätavad oma positsioonid maha, halvemal juhul satutakse paanikasse ja jookstakse laiali. Eriti masendavat mõju meie jalaväeosade peale avaldavad vastase ootamatud öised pealetungid.

Üldiselt olenesid efektidele vastupidavus ja lahinguvõime suurel määral nendest üksikutest julgetest meestest, kes roodu nn. luustiku moodustasid ja aremaid oma tasakaalukusega rahustasid. Seda tõestavad 9. polgu lahingud Narva rindel, kus sageli roodud positsioonid maha jätavad. Üldise seisukorra päästavad üksikud julged kuulipildurid, kes rahulikult kaevikutesse jäävad ja vastase rünnakud tagasi löövad. Mida rohkem selliseid mehi üksuses oli, seda rahulikumalt suhtus üksus lahinguefektidesse.

Üldine meeleolu

Nagu teada, on üheks teguriks, mis sõdurite võitlusvõimet alal aitab hoida, meeleolu. Sõja esimestel päevadel oli meeleolu halb ja selle tagajärg oli vastupanuta taandumine.

Meeleolu allub mõjutustele: meie võime teatud abinõude tarvitusele võtmisega meeleolu langetada ja seda ka tõsta.

Sõdurite meeleolu langetavad järgmised tegurid.

1. Halb ja korraldamata toitlus. Selle tagajärjel on isegi vastuhakkamise juhtumeid ja teenistusekohustuste täitmata jätmisi. Orava jaama vahejuhtumis tõrguvad 4. polgu mehed valveteenistusse minemast ja kaebavad, et “võimata on niimoodi [söömata] kauem vastu panna”. J. Pitka, kes selle vahejuhtumi likvideerib, pahandab toitluse korraldamatuse üle ja käsib rongilt meestele süüa anda: “Kui soovitakse, et sõdurid sõdiks, siis peavad nad ka süüa saama. Tühja

⁴³⁸ J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadusesõjas. II, lhk. 111.

⁴³⁹ Sealsamas, lhk. 131.

⁴⁴⁰ Sealsamas, lhk. 111.

⁴⁴¹ VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 30/11, lhk. 55.

kõhuga ei sõdiks ka Reiman mitte.” Jalamehed said rongilt leiba ja vorsti, mille peale heas tujus valvekorrale asusid.”⁴⁴²

Vabadussõja ajal peetud sõduripäevikutest on pea igas kirjelduses puudutatud toitlust ja esineb kaebusi tühja kõhu üle, mis tuju rikub.⁴⁴³ Isegi soomusronglaste meeleolu langeb söömata oleku tagajärjel: “Meie ei lähe ennem välja kui süüa saame; täna on neljas päev ja ikka söömata, kui kaua meid narritakse?”⁴⁴⁴

2. Halb varustus, eriti jalatsid. Halbade jalatsite tõttu ei taheta väljas postil seista. Samuti annab jalatsite puudus põhjusi pealetungilahingutest äraütlemiseks. Suvel joostakse selle vastu isegi paljajalu rünnakule, et kiiremlt vastasele läheneda.⁴⁴⁵

3. Teenistuse raskus. Puudulikust puhkusest tingitud väsinud olek on sageli üldise tuimuse ja loiduse tekitajaks. Väsimus ei kutsu Eesti sõdurites esile paanikat: selleks olid väsinud mehed liiga ükskõiksed ja avaldasid sageli seda visamat vastupanu. (Paanilisi momente tuli rohkem ette seal, kus pikemat aega passiivset kaitsesõda peeti).

4. Äpardused lahingutes langetavad küll meeleolu, kuid sellest toibutakse peagi ja minnakse vastasele tasuma. Rood, mis mõnest külast või mõisast välja on löödud, võtab omal jõul peagi jälle endised positsioonid tagasi. Äparduste mõjul langenud meeleolu paraneb küll kiirelt, kuid üksused, mille esimesed lahingud on äpardunud, jäävad lahinguefektidele tundlikumateks.

5. Kuulujutud vastase suurest ülekaalust tavalistes jalaväeosades, kui neile kohe vastavat vastuabinõu ei leita ja neil segamatult lastakse mehi mõjutada, avaldavad halba mõju. Kuulujuttude tagajärjena ei lange niivõrd meeleolu, kui võrd tekib jõuetuse tunne, mis lahinguvõime peale palju halvemini mõjub ja mida kerge ei ole heaks teha. Löögiosades vastase hulga peale palju tähelepanu ei pöörata.

6. Rahujutud, mis eesliinile jõuavad, mõjuvad väga halvavalt sõdurite meeleolu peale. Need jutud nagu tuletasid meestele meelde, et elada võib ka rahuseisukorras, ja selle võimaluse ettekujutusest haaratuna soovitakse rahu igal tingimusel. Kui lahingud siiski kestavad, tekib nurin: “Miks valitsus rahu ei tee ja meid kõiki laseb siin maha tappa.”⁴⁴⁶

7. Väeosade meeleolu langeb järjekindlalt ja seda enam, mida kaugemale Vene territooriumile tungitakse. Kõik jalaväeosad, kes Venemaale sõjakäigu kaasa tegid, on edasitungivastases meeleolust haaratud. Isegi löögiosades kerkib Venemaale sissetungi vastane meeleolu.

maade võitmisega või Põhja-Lääne armee aitamisega kahtlaste sihtide poole püüdmisel.⁴⁴⁷

6. jalaväepolgu roodudes areneb isegi teatud määral sisemine kihutusetöö Venemaal sõdimise vastu. Kommunistlik lendleht käib salaja käest kätte, mis loeb eestlaste tungimise Venemaale agressiivsuse aktiks ja kriipsutab alla Eesti nõrkust suure Venemaa vastu.⁴⁴⁸ Sõdurite omavahelise arutluse tulemuseks on tugev meeleolu langus ja usaldamatuse kasv juhtide vastu. Juhid ei ole valitsevast meeleolust teadlikud.⁴⁴⁹

3. jalaväepolgu on sama nähe – mehed ei taha Venemaal sõdida. Ajalehe Edasi üksikud numbrid, mis 3. polgu sõdurite kätte on sattunud, aitavad pessimistlikku meeleolu süvendada,⁴⁵⁰ kirjutades punaste suurtest võitudest Petrogradi all.

Laiaröõpmelise soomusrongi nr. 3 sõjaka meeleolu peale vaatamata tekib ka neil Venemaal viibimise vastane meeleolu. Seda aitab süvendada Saaremaal väljaantud ajaleht Meie Maa, mille 1919. a. 27. okt. number kirjutab: “Need väeosad, kes üle Naroova on läinud, ei kaitse Eesti huvisid, vaid on läinud Venemaale soomust tegema.” Lehte lugedes tõusis meeste seas õige suur nurin

6) ülemuse ebaõiglane suhtumine alluvatesse: näiteks puhkuse järjekorra muutmine, mõne pikemaks ajaks puhkusele lubamine j.n.e.⁴⁵² Samuti ei ole ülemuse kõrk toon eestlasele vastuvõetav;

7) halb ilmastik. Seda rõhutavad üksmeelselt kõigi väeosade trükis ilmunud ajalood, samuti arhiivis leiduvad käsikirjad;

8) suured kaotused masendavad meeli, kuid neist toibutakse siiski võrdlemisi kiirelt.

Meeleolu langetavad nii kujunenud olud kui inimese hingeelu muserdavad momendid.

Mõjutamisele allub ka meeleolu tõus. Meeleolu tõstvatest teguritest võiks nimetada järgmisi:

1) korralik toitlus;

2) puhkus. Isegi päevased varusviibimised olid küllaldased, et üksusele võitluseks uut hoogu anda. Näiteks 9. jalaväepolgu roodud, mis varus seisis, päästsid oma energiliste vastulöökidega Narva all mitmel korral kriitilise seisukorra;

3) õnnestunud pealetungid. Need tõstsid usku oma jõusse ja töid kaasa vaimustuse. Näiteks Kuperjanovi pataljon saab pealetungihoo nii vaimustatud, et tormab vastasele peale, vältides igasuguseid ettevaatuse abinõusid (luure, julgestus), mis pidi selle pataljoni Keeni operatsioonis isegi katastroofile viima;⁴⁵³

4) laul ja muusika. Halva meeleolu peletamiseks on parimaks abinõuks laul. Kuperjanov hoolitses oma lõõgisalka võitluseks ette valmistades ühtlasi meeste meeleolu tõstmise eest – laul olnud parimaks abinõuks.⁴⁵⁴

9. jalaväepolgu osad asusid Narva-eelsel positsioonil majades, kus hoidsid oma meelekindlust alal lauluga. “Aknaklaaside klirise mine ja purunemine ei seganud sugugi nende rõõmust laulu.”⁴⁵⁵

9. polgu II pataljon, kes Narva puhkusele asub, peab sealt aga vastase kohe alanud uue pealetungi tõttu lahkuma. Narvast saadetakse pataljon välja muusikaga: see tõstab tuju ja sõjakust.⁴⁵⁶

J. Pitka jutustab oma mälestusis, et dessandiga kaasa võetud muusikakoor “tõstis suurel viisil sõjameeste meeleolu ja vaimustas isegi neid mehi, kes alati maaleminemisega viivitada püüdsid”⁴⁵⁷.

L. H. teab, et muistsed eestlased, olles Skandinaavia rannal ümber piiratud, püüdsid lauluga oma meelekindlust alal hoida. Isegi meie rahvuslik ärkamine möödunud sajandil sai tõuke laulust – laulupidudest;

5) anekdootide jutustamisega püüti halba meeleolu parandada (tähelepanu mujale juhtida). See on alati häid tulemusi andnud.⁴⁵⁸

⁴⁵² VAKA käsikirjakogu. Käsikiri nr. 20, lhk. 135.

⁴⁵³ E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 169–179.

⁴⁵⁴ E. Laaman. Sealsamas, lhk. 108.

⁴⁵⁵ Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 192.

⁴⁵⁶ Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 191.

⁴⁵⁷ J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 87.

⁴⁵⁸ VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 21, lhk. 36.

Hea tuju oli nendes üksustes, kus leidis naljahammas, kes ka kõige tusasema ja mornilt istuva mehe meeleolu alati oskas parandada.

Distsipliin

Vabadussõtta läksime täiesti ilma distsipliinita. Distsipliini mõiste ja sellest arusaamine olid revolutsiooni keerises oma endiselt aluselt libisenud. Ohvitseri ja sõduri vahekord ei olnud kõige parem – puudus vastastikune usaldus.

Vene väes valitsenud korra maksmapanekust ei võinud juttugi olla.

Kõrgem ülemus jättis alul uue distsipliini alused kindlaks määramata – see jäi kohapealsete ülemate hooleks, kes seda võisid teha vastavalt kujunenud oludele.

Meie ohvitserkonna üldine demokraatlik vaim ja arusaamine tiheda koostöö vajadusest sõdurkonnaga ei nõua mitte niivõrd distsipliini välise avaldumise vorme, vaid rõhutab seda tugevamalt sisemise side vajadust. Õlg õla kõrval lahinguid lüües tekib peagi usaldus üksteise vastu. Kooselu talutaredes või kaevikutes lähendab üksteisele alul teravas vahekorras seisnud pooli, mille tulemusena kujuneb lõpuks ühine ja ühiste huvidega pere. Kujuneb uus distsipliin, mis oma kandvaks aluseks loeb endise sunnirežiimi asemel vastastikust usaldust, kusjuures selle välise avaldumise vormid jäävad tagaplaanile või ei tunnustatagi neid sageli üldse.

Kui Landeswehr oli aetud Riia alla, pidi järgnema Riiga sissemarssimine. Riiale taheti näidata distsiplineeritud sõjaväge, milleks korraldati lähema väeosa seljataga riviõppusi ja viidi sisse distsipliini välise avaldumise märgina tervitamine. Riviõppustega veel lepiti, kuid tervitamine – see tähendas sõdurile auandmise nõude tagasitulekut ja selle vastu tunti avalikku pahameelt, mis kajastub ka sõdurite päevikutes.

Näiteks 3. polgu allohvitser kirjutab: “See täidab hinge, et sõdurisi nõõgitakse auandmisega. Noh sellega ajavad nad Eesti sõjaväes asja vussi ja võivad kergesti mitmed ohvitserid oma elu kaotada, sest sõdurid vihkavad kõige rohkem auandmist ... Hea vahekord ohvitseride ja sõdurite vahel saab rikutud. See on lollus.” Lõpuks avaldab ta oma isikliku arvamuse: “Ei iialgi, tehku mis tahes!”⁴⁵⁹

Tervituse sisseviimisega oli rahuaja esimestel aastatel suuri raskusi ja ega

Tõsisemad jõukatsumised punastega tulid Narva rindel alles pärast Põhja-Lääne armee luhtunud retke Petrogradi alla. Suure pingutuse peale saadi lõpuks ka viimasega hakkama.

Landeswehri operatsioon oli ühtlasi meie sõjaväe praktiliseks kooliks. Eestlane pani selles operatsioonis vastase tehnilise ülekaalu vastu oma sõjalised omadused – visaduse, jonnini, nahaalsuse, julge pealehakkamise ja usu võidusse. Eestlast oli siin õhutamata oma esivanemalt päritud kättemaksutahe ja viha oma ajaloolise vaenlase vastu. Kõik haarasid püssist kõvemini kinni, arvates, et nüüd on soodus juhust ajaloolise ülekohtu õiendamiseks.

Landeswehri operatsioonist osavõtnud väeosade sõdurite ühisjooned.

1. Tung lahingusse: keegi ei mõtle selle peale, et tema on väsinud ja halvasti varustatud.

2. Julgus ja vaprus on kõigile omased ja nõuavad otsustavat väljaastumist selleks, et võita.

3. Järjest kasvav ohvrimeelsus tugevdab ridu; kergelt haavatud jäävad vabatahtlikult rivisse teadmise, et otsustavas võitluses neid väiksearvulistes väeosades tarvis läheb.

4. Püsivus ja meelegiindlus on nii suur, et varasemast palju tugevam ja täpsemalt suunatud suurtükivägi ei ole võimeline sõdureid positsioonidelt välja lööma.

5. Paljud on valmis vägitegudeks, usk võidusse tiivustab ka nõrgemaid.

Sõda Landeswehri näitas, et meie sõdur on võitlusvõimeline. Võit Landeswehri üle tõstis usku endasse – kui raudset sakslast löime, siis venelast lööme alati.⁴⁶⁰

Kuigi osa väeosi elab Venemaa territooriumil üle psühholoogilise kriisi, toibutakse sellest pea, kui aru saadakse, et vastane agressiivseid sihte taotleb. Riigipiiri kaitsel Narva all avaldavad sõdurid erilist visadust. Kuigi mõni üksik vastase ülekaalu tõttu alla vannub, siis täis ohvrimeelsust astub selle asemele teine ja võitlus jätkub. “Meie sellelt liinilt ei tagane, kas tapetagu meid kõiki siin maha!” on nii juhtide kui sõdurite üksmeelne otsus.⁴⁶¹ Vastase arvurikkad rünnakud varisevad hõredate kaitseridade ees kokku. Eesti sõdur näitas Narva all veel kord oma võimeid.

Kokkuvõttes näeme, et sõja ajal on sõduri võitlusvõime tugevasti mõjutatud rahva üldisest meeleolust – kardetakse alustada sõda suure Venemaaga.

Maailmasõda ja sellele järgnenud revolutsioon hävitas rahva jõu värskuse, tõi hinge suure lageduse – rahvas oli vaimselt vapustatud. Organiseerimata ja puuduliku relvastusega sõduri meeleolu langeb, ta tundis võitluses oma jõuetust ja taandus, ilma et tõsiselt vastasega jõudu oleks katsunud.

Ühelt poolt elustas rahvustunnet ning ärgitas iseseisvuse ja omariikluse mõtet see, et ideed, mille eest oli võideldud, kristalliseerusid. Teisalt toetas seda vastase demoraliseerunud jõukude banditism, mis tähendas eesti rahvale hävingut ja hukku. Reaalset jõudu suurendas kavakindel organiseerimine.

⁴⁶⁰ VAKA 6. jalaväe polgu kirjakogu. Toimik 2, lk. 51.

⁴⁶¹ Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lk. 160.

Sõdurid said tagasi enesevalitsemise, mille tulemusel vastase pealetung tõkestati. Esimene tõsisem vastulööök paiskas vastase read segi ja sundis nad paaniliselt põgenema. See tõstis meeleolu ja usku oma jõusse. Venelaste väljatõrjumisele riigipiirest järgnes võidukäik Riia alla, mis lõppes Landeswehri löömisega. See suurendas ka teise vastase võitmise lootusi. Venemaale sissetungimisele järgnenud sisemisest kriisist saadi kergelt üle ja riigipiiri kaitsel astuti julgelt ja kindlalt võitlusse vastasega, kelle arvurikkad read meie sõduri visaduse ees kokku varisesid.

Vabadussõjas näeme võitlusinnu tõusu ja mõõna vastavalt sellele, kuidas suhtusid sõdurid üldpoliitiliste sündmuste käiku. Vabadussõjas võitles sõdur kõigepealt poliitilist võitlust oma riigi loomise nimel, milles nägi sotsiaalseid hüvesid oma isikliku elu rajamisel. Muud sihid olid temale arusaamatud (Petrogradi operatsioon). Need ei suutnud sõdureid kaasa tõmmata. Vabadussõda näitas ühtlasi, et meie sõdur võib küllaldasi jõupingutusi teha ja on valmis neid tegema, kui näeb oma jõukulu otstarbekohast kasutamist ja kui see on tema arusaamistega kooskõlas. Selline on lühidalt meie sõduri psühholoogiline areng.

Eestlane kui lahingujõud on keskpärane. Murranguliste momentide kandjateks lahingukäigus on üksikud kangelased, kelle ohvrimeelsus ja vastupanujõud on nendeks tugipunktideks, mille ümber mass hingeliselt koondub. Vabadussõja võit on kangelaste võit, millele mass kaasa aitas. See on juhtide teene, kellel jätkus meelekindlust ja tahtejõudu laialijooksnud meeskondade kogumiseks, et neid uuesti võitlusesse viia.

VIII peatükk

EESTLANE SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

Vabadussõja lõppedes ei jäänud võiduloorberitele puhkama, vaid alustati intensiivset õppetööd. Pärast sõda kestis sõdureid ettevalmistav õpe alul kaks aastat. See on lühenenud järjest kuni ühe aastani (käesoleval ajal). Väljaõppe kestus on sõltunud sellest, kuidas on paremate õppevõimaluste loomiseks suudetud korraldada rahuaegset organisatsiooni, juhendeid ja eeskirju välja anda, õppemeetodeid ratsionaliseerida ning kaadri teadmiste taset üld- ja mitmesuguste erialakursustega tõsta. Teiselt poolt on nõudnud sõdurite õppeaja lühendamist riigi majanduslike ressursside nappus.⁴⁶²

Sõjaaegne ohvitserkond, peale mõne üksiku, on kõik läbi käinud ohvitseride täienduskursustelt. 1928. a. alates on käimas juba teine ring kompaniülemate kursuste näol. Nende, rohkem üldiste kursustega rööbiti on korraldatud ka erikursusi, nagu relvurite, kehalise kasvatuse, kultuuriselgitustöö, ratsasõiduuskuse j.t. kursusi. 1921. a. alates on palju ohvitseri oma sõjalisi teadmisi

⁴⁶² J. Tõrvand. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur 1928. a., lhk. 189–209.

süvendanud Kindralstaabi Kursustel, mis hiljem kujundati ümber Kõrgemaks Sõjakooliks, ning on saanud seal kõrgema sõjalise hariduse.⁴⁶³

Allohviteride ettevalmistamine on käinud õppekompaniides ja Allohviteride Koolis. Rööbiti nendega tegutses Allohviteride Kooli juures üleajateenijate täienduskursus. Alates 1928. a., mil kaitsevägi reorganiseeriti (moodustati kaadri- ja katteosad), valmistavad sõjaaegseid allohvitsere ette ainult õppekompaniid. Allohviteride Kool on saanud üleajateenijate instruktorite ja juhtimiseoskuste andmise keskuseks.

Kaadri küllaldane ettevalmistus kindlustab eduka õppetöö.

Väljaõppes on meil maksev tsentraalne töökord.⁴⁶⁴ Keskasutise väljatöötatud üldiste õppekavade piires on kujunenud töö kaitseväes enam-vähem ühtseks. Meie oludes on ühtsus tarvilik, sest ühtse süsteemi juures on keskasutisel võimalik õppetööd oma eriorganite kaudu otstarbekohasemalt juhtida ja ka kontrollida. Töö ühtsuse mõttes on meil siiski veel suuri puudusi. Tsentraalsele töökorraldusele vaatamata on igas väeosas välja kujunenud kindlad töötraditsioonid ja -võtted. Isegi määrustikke tõlgitsetakse paljudes väeosades oma „traditsioonidele” vastavalt. Seda ühtsuse puudust on kõige kergem jälgida olnud õppeasutistes, kuhu mehi igast väeosast kokku tuleb. Õppeasutiste töö edukusele on meeste erinev ettevalmistus mõningaid raskusi tekitanud ja ühtlustamiseks lisaaega nõudnud. Katteosade etteheited kaadriosadele meeste väljaõppe suhtes ei ole midagi muud kui tööühtsuse puuduse allakriipsutamine. Väljaõppe ühtsuse peale tuleb eriti suurt rõhku panna nüüd, kus meie sõdurkonna enamik on liikumas ühest väeosast teise.

Ühest väeosast teise läinud sõdurite ümberõpetamine algteadmisis on asjata ajakulu, kuna teenistusaeg on lühike. See võib sõdurite lõpliku ettevalmistuse peale halvavalt mõjuda. Samuti mõjub sagedane ühe ja sama ümberõppimine sõdurite peale psühholoogiliselt halvasti ja teeb nad edaspidiste õppuste vastu tuimaks.⁴⁶⁵

Teine suurem puudus, mis üldise väljaõppe ja kasvatuspeale halvasti mõjub, on sesoonide süsteem, mille on välja kutsunud ebaterve võistluste vaim üksikutes väeosades ja see, et väeosi katsete tulemuste järgi ametlikult paremuse järjekorda seatakse. Sesoonide all kannatab peamiselt lahinguline väljaõpe.

Mis puutub meie sõduri õppuse edukusse, oskuste ja teadmiste omandamise kiirusesse, pean siin alla kriipsutama seda, et alad, kus nõutakse väledust (laskeasjanduses relva käsitlemise tehnilised võtted) või kiiret taipu (lahinguline ettevalmistus), omandatakse palju visamalt kui need, kus rohkem mäluaga tegemist. 1924.–1929. a. Allohviteride Kooli ja õppeasutiste töökompanii noorte katsekomisjonide akte uurides selgub, et kõik komisjonid on leidnud suuremaid puudusi just praktiliselt alalt. Näiteks 1927. a. katsekomisjon

⁴⁶³ J. Tõrvand. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur 1928. a., lhk. 189–209.

⁴⁶⁴ A. Traksman. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. – Sõdur 1930. a., lhk. 1418.

⁴⁶⁵ Kui kontrollisin oma taktikagrupi aspirantide praktilisi teadmisi jao tegevuse kohta, selgus, et nad on kolm korda jao tehnilise täitmise mooduseid ümber õppinud (kaadri- ja katteüksustes ning õppeasutistes) ja nüüd ei tea, missugune moodus õige on. Siin selgus ühtlasi, et ümberõpetajad suhtuvad väga mõnitavalt eelmiste õpetajate töösse.

(esimees kolonel Pulk) kirjutab Allohvitseride Kooli õpilaste relvade käsitsusoskuse kohta: “Laskeeeskirja II vihu § 237 nõutud tegevuseharjutusi täitsid [noorsõdurite normid] ainult 25% katsel olijatest õpilastest.”⁴⁶⁶ Need normid ei ole iseenesest rasked täita.

1928. a. (veebruari) katsekomisjon (esimees kolonel Kruus) leiab: “Taktikaline ettevalmistus üldiselt rahuldav, kuna allakriipsutada võiks mõningaid silmapaistvaid puudusi lahinguolukorra hindamise, maastiku kasutamise ja moondamise alal.”⁴⁶⁷

Sama aasta sügisene katsekomisjon (esimees kolonel Vende) akteerib: “Maastiku hindamisel sõjalisest seisukohast, kui ka märkide hindamisel ja kättejuhatamisel võiksid teadmised paremad olla.”⁴⁶⁸

Juba 1924. a. saadik on leidnud pea kõik komisjonid puudusi just neilt aladelt, kus kiirust ja taipu nõutakse. Ei saa ütelda, et Allohvitseride Koolis nendes puudustes teadlik ei oldud, kuid just meeste omadused (mõtte ja tegevuse aeglus) ei võimaldanud siin parandusi teha (enamik neist olid maamehed). Kindlatele järeldustele jõudmiseks oleks olnud huvitav jälgida neid alasid teistes väeosades, kuid see polnud minul võimalik.

Mõningaid andmeid teiste väeosade kohta saab ajakirja Sõdur manöövrikirjeldustest. Otepää manöövritel näeb A. T. olukorra hindamise, maastikuga kohanemise ja selle kasutamise puudusi: “Otse nende pihta on sihitud raskekuulipilduja tuli, kuid – ei midagi, mehed koos, kes püsti, kes põlvili, kinnitatakse, korraldatakse sidet – vabalt nagu sünniks see kusagil kaetud tagumisel mäenõlvakul.”⁴⁶⁹ Selliseid pilte oli küll ja küll näha ka Voldi manöövritel. Manöövritel kipub üldse sageli kaduma sõjaolukorra realiteeditunne, kuid palju võib ka taipavuse puuduse arvele kirjutada.

Iga rivijuht teab, kui palju energiat on kulutatud ja vaeva nähtud, drillides väledust nõudvaid oskusi.⁴⁷⁰

Õppuse edukust iseloomustab teatavas mõttes tabel nr. 12, kust selgub, et kohutavalt suur protsent Allohvitseride Kooli õpilasi ei suuda kursuse jooksul vastavaid teadmisi omada. Koolitööd on osalt raskendanud Allohvitseride Kooli saadetud meeste madal hariduslik tase (tabel nr. 13) ja see kontingent, millega kooli komplekteeriti.

Allohvitseride Kooli komplekteeriti peamiselt maameestega. 1926. a. kursuse päritolu ja varanduslikku seisukorda iseloomustab tabel nr. 14 (A ja B). Huvitav on märkida, et maamehed allohvitserile vajalikke teadmisi ja ka kuraasi väga

⁴⁶⁶ Katsekomisjoni akt. Sõjaväe Ühendatud Õppeasutiste rea jaoskond. 1927. a. II liik. Kaust nr. 6, lhk. 147–148.

⁴⁶⁷ Sealsamas, 1928. a. II liik. Kaust nr. 6, lhk. 210.

⁴⁶⁸ Sealsamas, lhk. 294.

⁴⁶⁹ A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi “suurtelt Otepää manöövritel”. – Sõdur 1925. a., lhk. 864–865.

⁴⁷⁰ Selleks et laskmises tõusta n-õ. kuulsuse pjedestaalile, alustas Allohvitseride Kool suvel laagris olles päevakava järgi ettenähtud õppusi kell 04.15. Need lõppesid kell 13.00, mille järel pärast väikest puhkust drilliti järeleaitamise nime all 3 tunni jooksul laskevõtteid. Üledrillitud mehed kapituleerusid 1928. a. üldriiklikel võistlustel värskemate ees ja alles 1929. a. pääses B-klass esikohale.

visalt omandavad. Seda näitab lõpetamise järjekord, kus linnamehed on tõusnud enamikus esikohale.⁴⁷¹

Allohvitseride Kool on töötanud enam-vähem valitud koosseisuga, s.o. parematega, keda jalaväeüksused on suutnud anda. Siit järeldub, et jalaväe koosseis peab meeste kontingendi poolst üldiselt nõrk olema. Paremad mehed on kuhugi mujale läinud, mis on komplekteerimise süsteemi puuduseks, kui arvesse võtta seda, et meie jalaväge oma peaväeliigiks loeme. Kui see nii on, siis peame kõigepealt omama vaimselt ja füüsiliselt tugevat jalaväge. Jalaväe kandvaks jõuks on kõigepealt inimene, järelikult peaks paremad mehed minema jalaväkke.

Mis puutub teistesse väeliikidesse kuuluvate meeste õppimisvõimesse, siis seda on mul olnud võimalik töö ajal jälgida. Jäi mulje, et meil on küllaldaselt väga häid mehi suurtükiväe, tehnilisvägede ja teiste eriuksuste komplekteerimiseks. Sõdurid neis väeliikides on õppustel suure innuga, mida rõhutab ka see, et rahuajal vabatahtlikult teenistusse astujad tulevad peamiselt eriväeliikidesse, kuna jalaväkke tuleb mõni üksik.⁴⁷²

Meie sõduri vastupidavust on näidanud manöövrid. Voldi manöövritele minnes sooritas 1. jalaväerügement üle 100 km pika rännaku kolmes etapis: esimesel päeval 27, teisel 41 ja kolmandal 34 km, kusjuures päevane keskmine kiirus oli 5 ja öine 4,5 km tunnis.⁴⁷³ Vastava rännaku viis läbi ka 7. rügement. See ei olnud sõduritele kurnav.

Selle aasta kevadel kordamisõppusele kutsutud 8. rügement sooritas 50 km rännaku Petseri lõunalaagrist Võrru 24 tunni jooksul, kusjuures peeti 6-tunnine paus.⁴⁷⁴ Üldiselt on meie jalavägi võimeline rändama.⁴⁷⁵ Manöövritel ei pöörata isegi tähelepanu hõõrutud jalgele ja rühitakse edasi, mis suurt sitkust näitab.⁴⁷⁶

Lahingutegevusel on pilt teine – järkjookse tehes väsitakse peagi ära. A. T. teab, et Aakre orus kõrgustiku 56,5 rajoonis rünnates väsis jalavägi nii ära, et

⁴⁷¹ Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste arhiiv. Rea jaosk. kaustad. II liik nr. 6. 1925. a., lhk. 265–282. (Nimekirjas märkused, kuhu puhkusele sõidavad.)

⁴⁷² Huvitav on siin märkida seda, et need õppeained, mis sõduritele meeldivad, omandatakse

hiljem ei jõutud enam tankidele järele minna.⁴⁷⁷ Sama nähe esines Voldi manöövril, kus jalavägi järkjooksude asemel hakkas vastasele peagi lähemale “rändama”. Sama nähe tuleb esile igapäevaste õppuste juures: mehed väsivad ruttu ära, kui intensiivselt järkjookse tuleb teha. See on halb nähe: väsinud ja hingeldav sõdur ei suuda tabavat tuld anda, mille tõttu saab ta lühematel distantsidel vastasele heaks sihtmärgiks (kuna väsib järjest rohkem), ilma et ise vastast karistada suudaks. See nõrkus tuleneb puudulikust treeningust, kuid ka väga palju tervislikust seisukorrast: kehvadest kopsudest ja nõrgast südametegevusest (meil on muuseas väga palju hingamisorganite ja südamehaigusi; tabel nr. 35). Pealetungilahing on meie sõdurile raske.

Õppeaja lühenemise peale vaatamata on rahuaja õppetöös saavutatud tähelepanndav edu igal alal.⁴⁷⁸ Laskeasjanduses on üksikute sõdurite saavutused tõusnud rahvusvahelisele tasemele, millele ülejäänud hooga järgnevad.⁴⁷⁹ Igal aastal peetavail spordivõistlustel on sõdurite tase järjest tõusnud,⁴⁸⁰ mis näitab seda, et eesti rahvas kehakultuuri alal suuri edusamme teeb, andes kaitsevägele moraalselt ja füüsiliselt järjest värskemaid mehi.

Moraalselt seisab kaitseväge kindlal alusel, mida kinnitas kommunistide 1.

Suur haigestunute hulk ja surevus langeb talikuude peale (tabel nr. 18 – 1928. a. andmed). Alates märtsist haigestuvus järjest langeb kuni oktoobrini, kus see järsku tõuseb. Haigestuvuse suurenemine oktoobris on seletatav noorte sügise sissekutsega: noored, olles kaitseväe teenistuseoludega harjumata, haigestuvad halva ilmastiku tõttu kergemini.

Peale ravilate on abi antud ka ambulatoorselt (tabel nr. 19). Siingi näeme abivajajate hulga järjekindlat suurenemist 1925. a. alates. Võrdlemisi sagedased on hingamisorganite haigused (kokku 11229 juhtu). Võrdlemisi suur hõõrutud jalgade hulk (6125) näitab kas jalatsite mitesobivust või nende ebapiisavat hooldamist.

Võrreldes meie kaitseväe tervislikku seisukorda välisriikide sõjavägede haigestuvusega (tabel nr. 20), näeme, et üldine seisukord polegi nii halb, kuid surevus on võrdlemisi suur (4,8), mis on pea sama suur kui Hollandi India koloniaalväes (5,9). Enesetappeid tuleb meie kaitseväes rohkem ette kui mujal.

Üldiselt võib ütelda, et meie kaitseväe tervislik seisukord on teiste riikidega võrreldes rahuldav, kuid surevus kaldub olema suurem kui mujal.

Kaitseväe moraalsed seisukorda iseloomustavad eksimused ja süüteod. Tabelis nr. 21 on kokkuvõtvalt esitatud kuue väeosa ühe allüksuse kiidukaristuse raamat.⁴⁸¹ Sellest tabelist näeme, et protsentuaalselt väga palju esineb käsu täitmata jätmist jala- ja suurtükiväes, kuna ratsaväes on see arv märksa väiksem. Need andmed ei iseloomusta meie sõdurit heast küljest. Samuti on suur omavoliliste lahkunute ja hilinejate hulk, mis näitab kasvatus puudust. Enamus neist (5/6) on maamehed.⁴⁸² Lohakat relvahooldust tuleb rohkem ette jala- ja ratsaväes (individuaalrelv), kuna suurtükiväes esineb seda vähem. See karistuseliik näitab pillamist ja teatavas mõttes hooletust riigivaraga ümberkäimises, mis iseloomustab samuti kasvatus puudust. Ebaviisakus sõnades esineb pea ühtlaselt kõigis väeliikides, mis näitab eestlase iseloomu toorust. Üldiselt näeme, et eksimusi on väga mitmekesiseid (paljud neist tabelis ei sisaldu, kuna on loetud lahtrisse „Muud süüteod“).

Süütegude arvu ja keskmisi koosseise võrreldes (tabel nr. 21) näeme, et süütegude arv igas üksuses ja igal aastal ületab keskmise koosseisu, andes mõnes üksuses kuni kolm süütegu iga mehe peale. Tabel nr. 22 iseloomustab üksikute meeste süütegudele kalduvat iseloomu. Kõige rohkem karistatuid on esimese eksimuse eest, millele väga lähedal seisab kahekordse karistusega meeste arv. Pea igas üksuses leidub neid, kelle eksimuste arv ulatub kümneni. Suurtükiväe 3. grupi 2. patarei annab rekordilise arvu: üks mees on 1925. a. karistatud 18 korda. Korduvate süütegude esinemise põhjal võib järeldada, et meil leidub palju kurikalduvusega meeskodanikke, mis näitab nende kasvatamata iseloomu ja ka seda, et karistamisega neid mehi vähe parandada suudetakse. Tabel nr. 23 näitab neid ülemaid, kes üksustes korra alalhoidmises kõige aktiivsemad on olud. Pearaskus näib lasuvat kompaniülema ja veltveebli peal.

⁴⁸¹ Need andmed on Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengul esitanud kolonel A. Jaakson.

⁴⁸² A. L. Kuritegevus kaitseväes. – Sõdur 1926. a., lhk. 75.

Peale eksimuste lahendamise distsiplinaarkorras on hulk süüdlasi antud sõjaringkonnakohtu alla.⁴⁸³ Tabel nr. 24 näitab võrdlemisi suurt süütegude arvu, mis selle poolest on eriti tähelepanväärt, et väga palju eksitakse alluvusvahekorra vastu. Siin on eksimuste järjekindel tõus tingitud sellest, et sõduritele hakati pärast rahuaja oludele üleminekut esitama järjest suuremaid nõudmisi distsipliini välise külje suhtes. See halvendas alluvate ja ülemate vahekorda. Siit selgub ühtlasi, et meie sõdur heal meelel automaatselt alluda ei taha ja eriarvamuse juurde jäädes sageli ülemusega konflikti esile kutsub.

Teine suurem pahe, mis meil kaitseväes hulga mehi distsiplinaarkompaniidesse saadab (ja millest ka ükski teine sõjavägi pole lahti saanud), on väejooks ja korduv omavoliline lahkumine. Väejooksu moraalseiks põhjusiks võib lugeda kodanikkude kohusetunde puudust, mis ilmselt näitab kodanikkude kasvatuse puudust.

Rööbiti nendega esineb veel sõjaväeteenistusest kõrvalehoidmist usulistel motiividel (mõningad ususektid) ja enesevigastuste tõttu, mis rahuaja esimestel aastatel väga suur oli. Üldise iseloomuga kuritegusid (vargus, tapmine j.t.) tuleb kaitseväes samuti ette, kuid siiski vähemal määral kui tsiviilelus.

Kokkuvõttena võib meie sõduri rahuaja teenistuse kohta ütelda, et ta püüab oma kohustusi täita vastavalt nendele oludele, kus ta oma sundaega teenib. Õppustel on ta võrdlemisi edukas, sageli püüdlik ja seda leidlikum, mida lahendamates oludes tunneb enda olevat. Karmusele meie sõdur alistub, kuid sageli kaotab tasakaalust väljaviiduna enesevalitsemise, nõudes passiivse jonnakuse ja sageli ka järsu väljaastumisega oma isiku väärtuse austamist.⁴⁸⁴ Omale tehtud ülekohut ta kergelt ei unusta ega anna oma südames iialgi andeks, ehkki ta seda oma kinnise iseloomu tõttu ei lase alati välja paista. Selle iseloomujoonega tuleb juhtidel tõsiselt arvestada, sest "ülemate ebaõiged või haavavad väljaastumised võivad kõige paremad mehed sootumaks ära rikkuda ja kus ülemus oma lugupidamise ja autoriteedi võib jäädavalt kaotada"⁴⁸⁵.

⁴⁸³ Sõjaringkonnakohtu tegevuse ja meie sõduri juures ettetulnud süütegude iseloomu kohta kasutan A. Lehti ülevaadet "Kuritegevus meie kaitseväes", mis ilmus perioodiliselt Sõduris (1924. a. nr. 5; 1925. a. lhk. 75–76 ja 1926. a. lhk. 81–82). Kogu rahuage se ajajärgu kohta ei läinud mul korda andmeid hankida.

⁴⁸⁴ Mäletan juhtu, kus kord ühte alluvat halva esinemise eest (linnaaloa väljaandmisel) välja ei lubanud. See ei mahtunud mehe hinge: kogu oma teenistuse jooksul ei tulnud ta enam linnaluba saama ja istus kogu aeg kompaniis.

⁴⁸⁵ A. Kasekamp. Eestlane kui sõdur ja tema psühholoogilised omadused. – Sõdur 1925. a., lhk. 771.

4. jagu

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

I peatükk

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS

Ajalooline ülevaade kihististe tekkimisest

1804. a. välja antud talurahvaseadus, millega lõppesid mitmesugused XVIII sajandi lõpu reformikatsed, jagab eesti rahva nelja kihistisse ja nimelt:⁴⁸⁶

1) peremehed – talupojaseisuse aristokraatia, kellel oli päritav talundivaldamisõigus. Mõisnikul oli õigus talumaid ära võtta;

2) sulaste kihistis – see ei vasta mitte meie aja proletaarlastele, vaid pigem praegusaja popsnikele. Sulasele kuulus tükk maad, tal oli oma hobune ja väike majapidamine, kuid ta oli kohustatud oma maalapikese eest peremeest teenima;

3) mõisateenijad – nende hulka luges seadus ka kõrtsimehi, möldreid, metsavahte, vallakoolmeistreid j.n.e.;

4) vabadikud – need, kes ei kuulunud peremeeste hulka ega kandnud mõisaorjust. Vabadikud kujunesid aja jooksul sulastest, kelle perekonnad niivõrd suureks kasvasid, et talupidajad ei jõudnud neid enam ülal pidada.

Siit näeme, et eesti rahvas oli enne talurahva vabastamise seaduste jõusseastumist jagunenud ühiskonnaklassidesse. Selline rahva klassidesse jagunemine hävitati 1816. a. ja 1819. a. talurahva vabastamise seadusega, mis tundsid “ühte talurahva seisust”. Seaduse järgi jagunes talurahvas töökohustuste suhtes mõisa vastu rentnikeks ja sulasteks,⁴⁸⁷ kes reguleerisid oma vahekorda üksteise ja mõisnikuga vaba lepingu alusel. Rentniku seisukord oli sageli sulaste omast palju halvem: mõisnikul oli täielik voli rentnikelt viimast välja pressida. Talurahva vabastamise seadusega hävitati tegelikult eesti rahva endine kihistis ja kogu rahvas muutus ühtlaseks proletaarlaste massiks.

Vabastamise seaduse põhjal kujunes omapärane põllutulundussüsteem: naturaalmajapidamine, mis mõisnike järjest kasvavaid väljaminekuid ei suutnud katta. Maailmamajanduses mõjule pääsenud kapitalistlik kord nõudis ka mõisnikelt oma majapidamise ratsionaliseerimist. Selleks oli vaja kapitali. Kapitaliallikate otsimisel tuldi mõttele maa realiseerida. Mõisnikud hakkasid talupoegadele maad müüma.

Esialgul edenes talude omandamine visalt, sest talupoegadel puudus raha maa ostmiseks. Alul ostsid maid jõukamad (möldrid, kõrtsimehed), kuid pärast seda kui krediidikassad olid hakanud eestlastele raha laenama, suurenes maaomandajate arv kiirelt. See on eriti märgatav 1860. a. alates.⁴⁸⁸

Niisiis algas 1860. aastast rahva uus diferentseerumine. Ostutalundite omanikest hakkas kujunema pärisperemeeste seisus.

⁴⁸⁶ N. Kõstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 8–14.

⁴⁸⁷ N. Kõstner. Sealsamas, lhk. 30.

⁴⁸⁸ N. Kõstner. Sealsamas, lhk. 59–60.

Kellel maa omandamiseks küllalt hakkamist ja julgust ei olnud, nende proletariseerumine süvenes. Osa sellistest inimestest sai päevatöölisiks ja kujunes selle proletariseeritud tööjõu allikaks, mis kapitalistliku korra alusel organiseeritud ettevõtteid palgatöölisega varustas.⁴⁸⁹

Rööbiti pärisperemeeste seisusega tekkis ka tööliste klass, mis oli juba puhtalt proletaarne.

Kapitalistlik kord nõudis toodetava realiseerimist. Arenes kaubandus, millest osa maalt vabanenud eestlasi osa võttis. Suurtööstuse ja kaubanduse kõrval arenes ka kodukäsitöö, mis paljudele eestlastele ülalpidamist võimaldas. Neist, kaubanduse ja kodukäsitööga tegelevatest isikutest, arenes aja jooksul meie väikekodanlus.⁴⁹⁰

Kõigi nende kõrval valmistas ülikoolilinn ette esimesi eesti haritlasi – jõukamale järjele jõudnud talupojad ja ka väikekodanlus koolitasid oma poegi, et viimastest saaks “kooliõpetajad ja pastorid”⁴⁹¹.

Nagu siit nähtub, ei ulatu eestlaste kihistumise alged kuigi kaugele. Eri kihistite ehk kodanike klasside tekkimisega ei alga veel diferentseerumine: selleks on vaja, et igal klassil oleks kindel ja väljakujunenud ideoloogia.

Rahvusliku ärkamise ajal juhtivat osa etendanud pärisperemees, kes on ühtlasi meie rahva kõige vanemaks klassiks, ei võidelnud üksi oma klassi, vaid kõigepealt eesti rahva huvide eest. See vool on domineeriv ja selle “võimsasse koori upub linna hääl” kuni läinud sajandi 80. aastateni.⁴⁹²

Intelligentsi teke põhjustas ühiskonna kihistumist, samal ajal suurenes linna väikekodanlaste hulk. Sellega seoses läks umbes 1880.–1890. aastate vahel juhtiv osa linnakodanluse ja intelligentsi kätte, kuid nende ideoloogia oli pärisperemeeste omale niivõrd lähedane, et ka siin eesti rahvuse diferentseerumisest klassideks ei võinud veel juttu olla. Alles 1905. a. peale, sotsialistliku voolu tekkimisega, võis märgata erinevate ideoloogiliste tõekspidamiste alusel eri ühiskonnaklasside teket. Niisiis võime 1905. a. alates leida ideoloogiliste tõekspidamistega klasse. Üldse peab ütlema, et meie alles ideoloogiate arenemise järgus oleme – klassivahed pole veel kindlalt välja kujunenud.⁴⁹³ Siit järeldub, et meie rahvas on ideoloogiliselt veel võrdlemisi ühtne, ilma ajaloolis-traditsiooniliste klassivahedeta.

Rahva ideoloogia (kujunemine) peegeldub rahvaesinduse valimistes. Tabelist nr. 25 ja diagrammist nr. 2 näeme, et Asutava Kogu ajal on võrdlemisi tugev sotsialistlik tiib ja keskerakonnad. Riigikogu valimiste ajal hakkab parem tiib järjest tugevnema, jõudes kulminatsiooni II Riigikogu ajal. Sellest alates on see – ehkki väikese langusega – seisnud stabiilsena. Samal ajal on pahem tiib pidanud kogu aeg taanduma kuni aastani 1926, mil see II Riigikogu valimistest alates näib omale 30% valijaskonnast kindlustanud olevat. Keskerakondade poolehoid on järjest langenud kuni II Riigikogu valimisteni, mil see korraga

⁴⁸⁹ N. Köstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 77.

⁴⁹⁰ J. Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk. 33–34.

⁴⁹¹ J. Kärner. Sealsamas, lhk. 18.

⁴⁹² J. Kärner. Sealsamas, lhk. 57.

⁴⁹³ P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 4–7.

järsult kasvab (III Riigikogu), et siis jälle uuesti langeda. Siin näeme vähem järjepidevust ja stabiilsust.

Kui kõrvuti seada rahva demograafilist koostist (tabel nr. 26) ja poliitilist meelsust näitav tabel, siis näeme, et esimeses vastab töölistkonna protsent (31,2%) teise tabeli sotsialistliku ilmavaatega kodanike protsendile, mis viimasel ajal on stabiliseerunud 30% ümber kogu rahva arvust.

Kokkuvõttes võib ütelda, et meie rahvas rühmitub (kihistub) sotsiaalselt:

- a) põllupidajaks-maaomanikeks (talupojad);
- b) töölisiks;
- d) linna väikekodanlasiks (väikeste töökodade omanikud, vürtspoodnikud, väikekaupmehed, majaomanikud, ametnikud j.n.e.);
- e) suurettevõtjaks-pankureiks;
- g) haritlasiks.

See osalt kunstlik jaotus pole veel täiel määral välja kujunenud. Need klassid pole ennast veel kindlate ideoloogiliste tõekspidamistega üksteisest isoleerinud, kuid areng suundub sinna poole.

Meie ühiskondlikku kihistist iseloomustavad tabel nr. 26 ja diagramm nr. 1, mis on koostatud 1922. a. rahvalugemise andmeil. Tabeli põhjal selgub, et meil on põllupidajaid-maaomanikke 523 555 hinge ehk 47,3% rahva üldarvust. Töölisi on kõigil kutsealadel kokku 345 103 hinge ehk 31,2%.

Väikekodanluse klassi kuuluvaid ametnikke on 64127 ehk 5,8% rahva üldarvust. Teiste sellesse klassi kuuluvate rühmade väljatoomine on tabeli eripära tõttu võimatu, sest A-liigi peremeeste hulgas on suurettevõtjate arv toodud ühes teistega. Samuti pole haritlasi võimalik üksikasjalikult eritella. Need liigid moodustavad kõigis töörühmades kokku 174 274 hinge ehk 15,7%.

Üldiselt näeme, et meie rahva kandvama osa moodustavad varanduslikult enam-vähem kindlustatud kihistised: kokku 62,8% ehk 2/3 rahva üldarvust. Töölisi on kõigis tööharudes kokku 31,2%, nendest puhtakujulisi ja „klassiteadlikke” proletaarlasi (tööstusetöölisi) 86 944 hinge ehk 7,7% rahva üldarvust.

Missugust materjali annaks need kihistised kaitsevääle?

Inimese vaimulaad ja iseloom sõltuvad tema ümbruskonnast. Noorena saab inimene oma iseloomu põhijooned vanemate ja kooli kasvatusesest. Iseseisvana ellu astudes mõjutavad inimese iseloomu kujunemist sotsiaalolud ja see ühiskondlik struktuur, mis tema arengut määrab. Eestlaste iseloomu kujunemist on mõjutanud võõras element ja see ühiskondlik-poliitiline olukord, milles eestlane on aastasadu elanud. Võõras mõju on eestlase iseloomu lisanud negatiivseid jooni, mis tema loomutüsedust on nõrgendamas.

Talupojad⁴⁹⁴

Meie vanima ühiskondliku kihistise – talupoegade, millest meie teised kihistised eraldumise teel on võrsunud – hingeline arenemine on tugevas seoses aastasadade jooksul Baltikumis valitsenud ühiskondliku korraga. Talupoja isiku

⁴⁹⁴ Talupoegade all mõistan kõiki neid kodanikke, kellel on oma maa ja kes sellest omale ülalpidamist hangivad.

üle valitses kuni viimase ajani mõisniku ja kiriku ülemvõim, mille mõju oli väga suur (eriti kiriku) ja sügavalt tagurlik.⁴⁹⁵ Olles “autoriteedi” alla painutatud, arenes talupojas tuim ja liikumatu vaimne iselaad. Kogu tema vaimne tegevus arenes õieti kiriku ümber, isegi meie rahvuslik ärkamine oli painutatud kiriku mõju alla, mis rahu ja säilinud korda armastas. Et kirik õieti välise elu seisu propageerib ja et kiriku mõju meie talupoja peale suur on olnud, siis on ka arusaadav, miks meie talupoja vaimulaadis on ülekaalus konservatiivsus.

Talupojad on igal maal alati olnud tardunud ja tagurlike hingeliste kalduvustega, mille tõttu on temale igasugune **status uo**, mis rahu ja korda pakub, vastuvõetav.⁴⁹⁶

Talupoja elu arenes territoriaalselt kitsas piirkonnas – kogukond oli talupoja terve ilm kuni viimase ajani. Seal elas tema monotoonset elu ilma ühegi elavama rütmiga, ilma muu eluga lähemalt kokku puutumata. Siit tuleneb tema vaimse elu tühjus ja ühekülgus.

Külakogukonna kitsus pidurdas üldist arenemist ühelt poolt ja teiselt poolt juurutas talupoja hinge teatud püsivuse ja endaga rahulolemise tunde, mis kasvatas talupojast vähenõudliku ja kitsaste oludega leppiva kodaniku.

Nüüd, kus tehnika võitis ruumi ja liiklemisolud maal paranesid, avanes talupojal võimalus elu laiemalt vaadelda. Linna väikekodanlaste elurütm ja nautingud olid niivõrd ahvatlevad, et talupoeg hakkas nende eeskujul oma argipäeva elu ümber korraldama. Ta ei arvestanud selle juures oma majanduslikku kandejõudu, mis endisel alusel baseeruva tootmismoodusega ei suutnud uue elutempo juures suurenevaid väljaminekuid katta. See tõi kaasa majandusliku kokkuvarisemise ja pettumuse. Talupoeg ei suutnud kiirele elutempole vastu pidada ja näib, et ta siirdus endise elu juurde.

Üksikutes taludes ja omal käel elamine arendasid talupojas tugeva individualistliku joone, mis sageli egoistlikku ilmet omab (kadedus naabri edasijõudmise suhtes, heameel naabri uuenduskatsete äpardumise üle j.n.e.) ning mis on sellega üheks suureks takistuseks tervikliku ja eluterve ühiskonna kujunemisel.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 8–9.

⁴⁹⁶ P. Ruubel. Sealsamas, lhk. 73–74 ja 48.

⁴⁹⁷ Palju on avaldatud arvamust, et modernsõjas omandavad individualistid suure tähtsuse – nad on tulevikusõja kandvateks jõududeks. Mina isiklikult olen vastupidisel arvamusel ja seda järgmistel põhjustel.

1. Sõda on kõigepealt kollektiivne nähe. Viimase aja sõjad nõuavad kogu rahva üksmeelset rakendamist võitluseks kogu rahva huvide eest. Niisiis nõuab praegusaja sõda tugevat ühistunnet ja altruismi.

2. Individualist on kõigepealt enesesse süüvinud kodanik väljakujunenud tõekspidamistega. Temal on esikohal isiklikud huvid, oma heaolu. Meie talupoja individualism on väga lähedane egoismile. Ta seisab kaugel ohvri toomisest ühiskonna ja ligimese kasuks.

3. Lahingus mõtleb individualist esmajärjekorras enda peale. Raskemad ülesanded ja ohvrit nõudvad toimingud jätab ta heal meelel teiste hooleks – ta püüab neid vältida nii palju, kui see võimalikuks osutub. Lahing on aga edukas siis, kui üksteist abistatakse, kui ollakse valmis surma minema selleks, et naabrit päästa. Individualist-egoist ei aseta ennast teise päästmiseks kunagi ohtu.

4. Vabadussõda näitas, et need üksused, kus oli ülekaalus talupoja, s.o. tugevama individualistliku vaimulaadiga element, olid lahinguliselt nõrgemad. Täiel määral kehtib see

Tugevalt individualistlik talupoeg on ühtlasi ka tagasihoidlik, rohkem vaatlev kui kaasa tegev. Liialdatud tagasihoidlikkus võib sageli kujuneda hoolimatuseks, millele on kerge seltsima apaatia, passiivsus, ükskõiksus, hooletus ja sageli ka tahtejõu puudus.⁴⁹⁸

Talupoeg on enesesse süüvinud ja ebaseltskondlik. Kõrge enesehinnangu kõrvalnähtena tuleb kergelt esile jonn, mis sageli kiusuks ja satiiriliseks õeluseks muutub (Pearu Tammsaare “Tões ja õiguses”). Kius ja õelus on talupojakultuuri eriline taim, mis V. Ridala arvates ajaloolise õiglusetuse mürgine pärandus olla.⁴⁹⁹

Talupoeg on kindla korra pooldaja, mille tõttu ta allub kergemini distsipliinile kui teised kihistised.⁵⁰⁰

Talupoeg on otsekohene ega salli “näitlemist”, kuid loeb kavalad võtted ülemuse petmiseks omale lubatuks.

Sõjalistel õppustel on ta innuga seal, kus kasulik arvab olevat. Drill kui niisugune näib temale ühe ja sama tegevuse mõttetu kordamisena. Tema puhul ei anna see suuri tulemusi, kui seda huvitavaks ei osata teha.

Talupojas on hästi välja arenenud kodutunne ja eraomandi austamine. Nende omaduste tõttu jääb ta igasuguste utopistlike teooriate vastu ükskõikseks, olles veendunud kodanlane.

Meeleliigutused on pigem varjatud ega pääse eriti esile. Emotsioonid on rohkem tüsedad kui teravalt erksad.⁵⁰¹

Aeglase mõttekäiguga kaasneb füüsiline raskepärasmus, mis mõne eriti flegmaatilise tüübi juures kohmakusena näib.

Üldiselt on talupoeg pikaldane, flegmaatilise temperamendiga, milles on rohkem koleerilist kui melanchoolset. Sageli on ta sensitiivne, kuid mitte eriti teravmeelne; rohkem külm kui liikuv-tundeline. Tema liigutused on aeglased, raskepärased, täis tüsedust ja jõudu. Hingeliselt on talupoeg tuim. Talle on omane realism.⁵⁰² Nukruse silmapilkudel tuleb esile pessimism, mis avaldub rohkem tulususes kui kurbuses. Tavaliselt rahulik ja kannatlik, kuid haavudes tärkab temas tugev eneseteadvus, mis sageli kiusuks ja õeluseks arenedes

pealetungilahingu kohta. Kaitselahingus soodustab individualism vastupanu organiseerimist juhul, kui need individualistid on võitlustahtelised isikud.

Individualismi nõrkust tõendab ka ajalugu ja eriti sõdade ajalugu, kust näeme, et need rahvad, kes omaette majapidamisi luues püsivalt asuma jäid ja laiale territooriumile elama asusid, olid sõjaliselt palju nõrgemad kultuuriliselt palju madalamal seisvaist, kuid ühiste huvidega kokkuliidetud rahvastest.

Muistsel ajal üksiktaludes elanud (seega individualistlikum) lätlane oli sõjaliselt palju nõrgem külakommuuni korras elavast eestlasest.

On ju selge, et individualistlike kalduvustega kodanikke on raskem liita ühiseks pereks kui neid, kellel selleks on vaimulaadis teatud eeldused olemas. See on maksev ka sõjaväes.

⁴⁹⁸ V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 113.

⁴⁹⁹ V. Ridala. Sealsamas, lhk. 132–133.

⁵⁰⁰ Huvitav on siin märkida seda, et talupoeg parema meelega käsku täidab, kui seda ise anda tahab. Seda võis eriti tähele panna Allohvitseride Koolis, kui seal ajateenijaid allohvitserikuteks ette valmistati. Psühholoogiliselt on see seletatav sellega, et maamees on üldiselt tagasihoidlikum, saamatum ja vähem arenenud kui linlane ja tööline, millest on tingitud esimese püüd esikohalt kõrvale hoida.

⁵⁰¹ V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 132.

⁵⁰² V. Ridala. Sealsamas.

muudab tema sallimatuks kogu ümbruse vastu. Ta on konservatiivne ja raskesti uuendusile võidetav (eriti vanem põlv); aeglase mõttekäiguga, kaaluv; rohkem uuriv ja järelemõtlev kui kiire otsustaja – mis ta aeglusega kaotab, selle järjekindlusega võidab. Rohkem on talupoeg mõistuse- kui tundeinimene.

Mida annab talupojaklass sõjaliselt?

Ühiskonnakihististest on nimetatud klass kõige suurem, nagu eespool nägime. Talupoja töökust, visadust ja püsivust arvesse võttes saab kaitseväge hulga kohusetruid, vastupidavaid, kannatlikke sõdureid. Kuid puhtsõjaliste omaduste, nagu julguse, vahvuse, kiire otsustavuse, ohvrimeelsuse j.n.e. poolest ei moodusta nimetatud klass kaitseväge kõige paremat osa.

Küla- ja kodurahuga harjunud, tagasihoidlik ja alistuma harjunud talupoeg jääb lahinguväljal passiivseks, tõugatavaks. Talupojas ei ole intensiivset elutungi, võimutahet, mis aktiivsusele virgutaks. Monotoonne ja rahulik elu maal, kus kõik areneb järjekindlusega, ühetaoliselt, vastandub kirevale sõjaväelisele elule, kus iga silmapilk toob uusi elamusi, nõuab uusi ja kiireid reageerimisi, millega talupoeg pole harjunud. Ta tunneb kiires sõjatempos oma saamatust. Kiirelt arenevad sündmused juhivad teda, mitte tema sündmusi – ta on passiivne võitleja. Passiivsus suurendab vastuvõtlikkust välismõjude suhtes, see soodustab ettekujutuste tekkimist, mis hirmu mõjul suurendatud kuju omandades kõigutavad tasakaalu ja meelekindlust ning nõrgendavad sellega võitlusvõimet. Rahulik ja varanduslikult enam-vähem kindlustatud elu kodus süvendab kindlat tahet sinna tagasi minna, mis sõjaliselt tähendab enesealalhoiduinstinkti kasvu ja kogu tähelepanu pööramist enese peale.

Üldse peab ütleva, et põllukultuur on soodustamas rohkem kodanlisi kui sõjalisi voorusi. Sellel arvamusel on ka Saksa suurim sõjaajaloo uurija Delbrück, kes väidab, et agressiivsus ja üldse sõjakus ei sobi rahunõudva põlluharimisega. See on ka loomulik, sest põllukultuuri areng on võimalik ainult rahuaja oludes.

Kokkuvõttes võib ütelda, et talupoegade klass annab meie kaitsevägele küll kindla poliitilise meelsusega elemendi, kes maksva korra alalhoidmise eest on valmis võitlema, kuid ka sõjaliselt tagasihoidliku ja enamikus passiivse massi. Erandiks on maanoored, kes – nagu noored ikka – on aktiivsemad.

Linna väikekodanlased

Linnade väikekodanlus kui klass on sünni poolest talupojakihist noorem. Ta on võrsunud peamiselt aktiivsema ja enam arenenud elemendi maalt väljarändamise teel.⁵⁰³ Tema sünni algust võib arvata ajast, kui esimesed raudteed Eestimaal tegevust alustasid, mille tagajärjel algas elavam kaubavahetus. Sellest ajast on märgata ka linnakodanike kiiret juurdekasvu.⁵⁰⁴

Väikekodanlus kui klass on õieti väike vahelüli kodanikkude kihistises, mille tekkimise on põhjustanud sotsiaalolude areng põllumajandusest kapitalistlikule korrale üleminevas ühiskonnas.⁵⁰⁵

Oma põhiloomult kujutab meie väikekodanlane-linlane endast nii-öelda maa tolmu maharaputanud talupoega, kes läks otsima arenevas linnas lahedamaid

⁵⁰³ H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 9.

⁵⁰⁴ J. Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk. 28–34.

⁵⁰⁵ P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 28.

elamisvõimalusi. Asumine uude olukorda sunnib isikut sellega kohanema. Linnaelu kiirem tempo ja mitmekülgsus avaldavad paratamatult oma mõju iseloomu kujunemisele. “Linnas elu nagu keeb ja pöörleb, luues uusi mõtteid ja aateid, andes hoogu inimlikule arenemisele, tekitades unistusi parema tuleviku järele ja aidates seda saavutada ühiste jõupingutustega.”⁵⁰⁶

Linnaelanik on talupojast psüühiliselt nõtkemaks ja väledamaks muutunud. Linnas peab ta jätma maalt tahtmatult kaasatoodud liikumatuse, loiduse, mõtteaegluse ja konservatiivsuse, kui ta ei soovi, et linnaelu võimas kiiretempoline vool temast üle käiks või teda lihtsalt kõrvale pühiks. Siit ka moraalne ja hingeline murdumine.

Linlane on alati vabameelsem, edumeelsem, demokraatlikum. Teisest küljest arendab linn ka demokraatiala vaenulikke jõude, luues eesõigustatud ühiskonnakihistisi.⁵⁰⁷ Linlasel on teadvus tegevam, tema mõtlemine muutub suurema inimeste hulgaga kokkupuutumise tõttu mitmekülgsemaks. Sagedamini muutuva ja keerukama majandusliku ümbruskonna mõjul on paratamatu alaline ümberorienteerumine, mis linlases aktiivsust kasvatab.

Hingeliselt ja vaimselt on linlane rohkem arenenud, ta on kohanemisel elastsem. Linlane on rohkem seltskondlik olevus, seega on temas individualistlik joon vähem arenenud. Ta tunneb suurt vajadust teiste isikute järele ja on seltskondlikult rohkem organiseeritud.

Linlane on töökas ja ettevõtlik, kuid pahatihti seltsib ettevõtlikkusega tarbetu pillamine, mille tagajärjel tuleb sageli kriis, nagu seda praegu igal sammul on näha. Kriisi tõttu kaotatakse kergesti võime asju õigesti hinnata, väärtustunne, millele tavaliselt järgneb minnalaskmine, hooletus. Selline suureks paisunud ühiskondlik pahe halvab iga heategeva mõju, vastastikuse abistamise ja usalduse, mille tõttu kannatab kooperatiivne ettevõtlikkus ja suurettevõtete tekkimise asemel elustub “vürtspoodlikkus” (Raudsepa “Mikumärdi” sulane tahab minna linna ainult vürtspoodnikuks).

Suurema ühistunde juures ei ole linlane vaba kadedusest. See on eestlase vaimu viletsuse projektsioon, mis meie arenevas ühiskonnas edasijõudmist pidurdab.⁵⁰⁸

Linlasel on tugevamini arenenud eneseväärtustunne ja enesehindamine, mille tõttu on ta iseteadlikum ja tundeliselt hellem; ta haavub kergemini kui talupoeg.

Sõjaliselt on linlase loomus aktiivsem. Temale on omane võimu ja valitsemise tahe, missuguste omaduste tõttu ta end sõdurkonnas maksma paneb. Paremate elutingimustega harjunud, on linlane palju nõudlikum ja ärahellitatud oleku tõttu sõjaraskusile vähem vastupidav kui talupoeg. Kergelt kaldub ta arvustama ja hindama, mis pahatihti irisemise iseloomu võtab ja vea otsimiseks kujuneb. Ta on pigem silmakirjalik kui otsekohene. Aktiivsema loomu juures tõuseb sageli esile auahnus – ta armastab ennast välja paista lasta ja on väga meelitatud tähelepanust, mis temale osaks saab. Auahnusest ja kuulsusjanust ajendatuna on ta võimelisem kangelastegudeks ja aktiivsemaks tegevuseks lahingus kui talupoeg.

⁵⁰⁶ H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 14.

⁵⁰⁷ H. Kruus. Sealsamas, lhk. 104.

⁵⁰⁸ V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 112.

Suurettevõtjad

kui klass on alles kujunemise algstaadiumis. Vabrikute omanikud on kuni viimase ajani olnud muust rahvustest. Samuti kaubanduse alal teotsevad suurettevõtjad on olnud enamikus muulased. Eestlane on teinud selleks esimesi arglikke katseid alles läinud sajandi 70.–80. aastatest alates, mil kaubanduslikku ja tööstuslikku karjääri alustati “vürtspoodniku” astmest ja käsitöölise kutsest.⁵⁰⁹

Ridala arvab, et suurettevõtlikkus ei ole eestlastele tõuliselt omane, ja leiab oma analüüsis, et kaubandusliku aktiivsuse puudus oli üheks teguriks, miks eesti-soome tõug ajaloos teiste rahvaste poolt alla heideti.⁵¹⁰

Ajaloolise arengu tõttu ei olnud eestlastel võimalik varem oma ettevõtlikkust näidata, kuid 30–40 a. jooksul “vürtspoodnikust” suurkaupmeheks ja käsitöölisest vabrikuomanikuks tõusmine näitab siiski eestlaste ettevõtlikkust ja organiseerimisvõimet. Eestlaste-suurettevõtjate hulk on võrdlemisi väike, kuid see tõuseb järjekindlalt. Nende seljataga on juba rohkesti rahavõimu, valmistusabinõusid, ärikapitali j.n.e., millega nad ettevõtjatena on tõusnud teistest

vahel lahku. Grupid peavad vastastikku alalist võitlust, klassivõitlust, mis seda teravamakuju omandab, mida suuremad on gruppide erinõudmised. Nende kahe klassi üksteisele vastukäivate huvide teravuste lahendamine on riigi sotsiaalpoliitika põnevamaid päevaküsimusi ja mida otstarbekohasemalt seda lahendada suudetakse, seda tugevama aluspõhja riigi sisepoliitika omandab ja seda tugevama jõuna võib riik rahvusvahelises poliitikas esineda.

Kui eespool kirjeldatud ühiskonnakihististe juures võisime tähele panna alalhoidlikkust, talupoegade juures isegi konservatiivsust, siis tööline on sellevastu väga tähelepanelik igasuguste uute teooriate suhtes, milles ta näeb oma huvide kaitset. Ta on palju vastuvõtlikum ja alistuvam propagandale. Tema poolehoidu on kerge võita igasuguste lubadustega ja eriti veel siis, kui need lubadused käsitlevad tema vastasklassi huvide piiramist. Sotsialistlik-kommunistlik suhtumine sotsiaalpoliitiliste probleemide lahendamisse on aegade jooksul ja järjest suureneva propaganda mõjul kujunenud töölikonna ilmavaateks, mille eest asutakse sageli võitlusse relvadega.

Töölised on aktiivne element – nad janunevad võimu järele ja esinevad rahutustes ja revolutsioonides pea alati peategelastena. Et neil sotsiaalses klassivõitluses midagi kaotada pole, siis talitavad nad sageli mõtlematult, tagajärgi arvestamata, alludes momendimeeleolule.

Poliitiliselt on nad vähem kindlad ja võivad oma isiklike kasusid silmas pidades kergelt positsiooni muuta. Tööline on karastatud igapäevase eluvõitlusega: ta ei karda kaotusi. Ka sõjaliselt on tööline palju aktiivsem ja energilisem võitleja kui näiteks talupoeg. Seda tõestas Vabadussõda, kus selgus, et need üksused, kus olid ülekaalus töölised, olid võitluses palju aktiivsemad (näiteks 9. polk, kus oli palju Pärnu töölisi, kalureid j.n.e., oli mõnestki teisest üksusest võitlusvõimelisem). Ka maailmasõjas oli rahva võitlusvõime suurem neis riikides, kus rahva enamiku moodustasid linnakodanikud ja töölised. Saksamaal oli 1910. a. üle 60% linnakodanikke ja töölisi, Inglismaal 87% ja Prantsusmaal ligi 50%.⁵¹³ Need rahvad suutsid tugeva võitlusvõimega armeesid moodustada, kuna Venemaa oma suure maarahva-talupoja massiga oli maailmasõjas kõige nõrgema vaimse jõu ja kõige hapramate närvidega ega suutnud rahvastevahelist heitlust lõpuni võidelda.

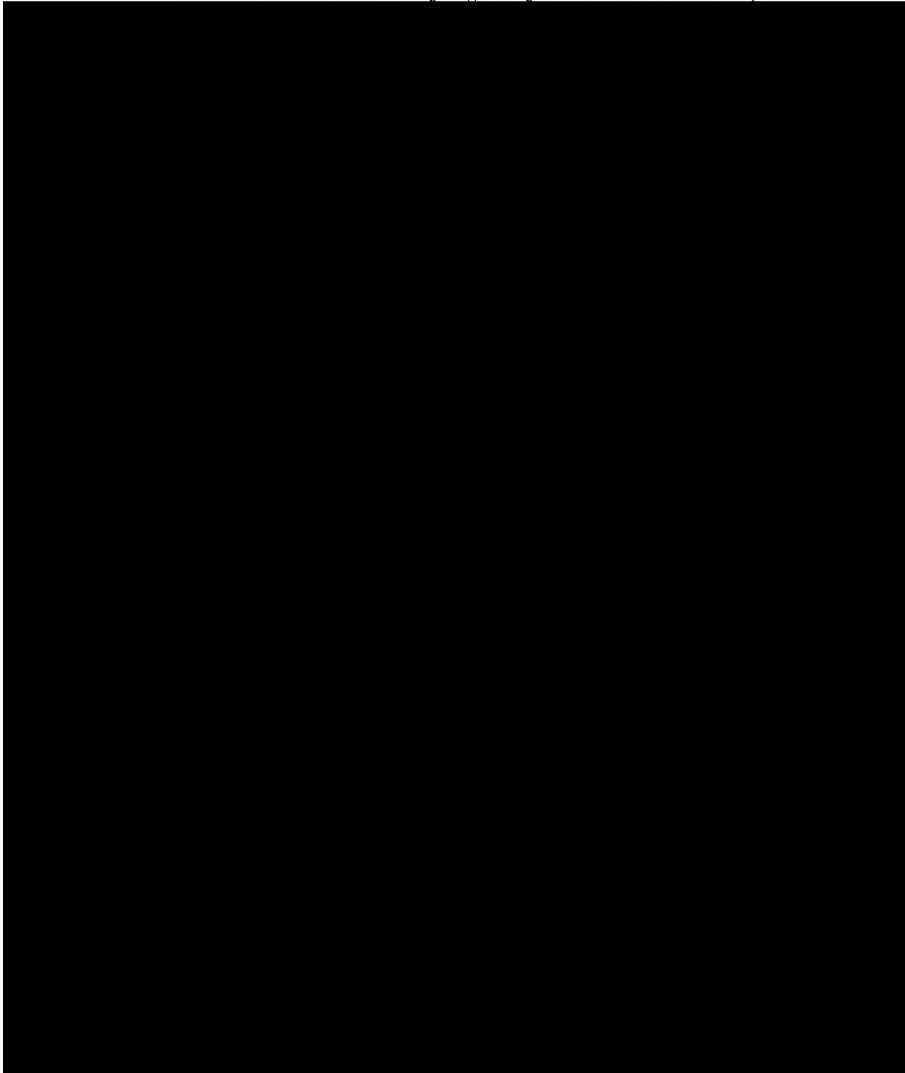
Kokkuvõttes võib ütelda, et tööline, olgugi füüsiliselt maamehest-talupojast nõrgem, moodustab ka meie kaitseväes aktiivsema ja ettevõtlikuma osa. Vaja on seda elementi osata poliitiliselt “käes hoida” ja sellised loosungid sõjas üles seada, mille eest ta valmis on võitlusse astuma, või selliseid majanduslikke tingimusi luua (palk), mis tema nõudeid rahuldavad. Raskus seisab selles, et meie arvatav vastane põhimõttelike klassisõja loosungitega välja astub, mis tööliste kui sõjalise jõu probleemi lahendamise keerukaks teeb.

Tööline on rahuaja õppetöös esinenud tubli sõdurina, mille tõenduseks aitab ehk selle mainimisest, et enamik meie üleajateenijaskonnast kuulub sotsiaalselt töölikihistisse ja on seni suutnud riiklikult ustavalt ja heade instruktoritena esineda. Üksikuid taluperemeeste poegi leidub üleajateenijaskonnas vähe ja minu tähelepanekute järgi on nad vähem hinnatavad kui esimesed.

⁵¹³ H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 95–97.

- 130 -

kindlalt tõuseb. Nende seljatsaga on juba rohkesti rahavõimu, val-

Krassi üksikisese vastukirvate huvide teadvuste lahendamise on i'ki-
ei osalejalpolitika nõuemeid nõueldisimeid ja mida otstarbekohas

1000 Main ✓
 Boston
 has fol: Organized in Harris. Organized plat'o.
 at address of water list. Adverse ent
 in 1000 Main - see
 has photos - see

TJ

Haritlased⁵¹⁴

kui klass on pigem kunstlikult esile tõstetud. Sotsiaalselt võivad nad mitmesugustesse ühiskonnakihitistesse kuuluda. Haritlased on kujunenud meie rahva juhtivateks jõududeks, kes oma intellektuaalsest arengust, eruditsioonist rahvale vaimutoitu on jaganud. Ärkamisaegsetel haritlastel oli määratu tähtsus rahva eneseteadvuse kasvatamisel. Nende mõtted, nende vaated olid teeks, mida mööda rahvas liikus; nende poliitiline ilmavaade oli raamistikuks, mille piires rahva poliitiline enesemääramine teostus. Mass mõtleb üksikute erksamate peade abil. Kui sõjaväes on juht oma väeosa väärtuste määrajaks,⁵¹⁵ siis seda suurem tähtsus on rahvajuhtidel rahva moraalsel ettevalmistusel sõjaks.

Kirjanduse kaudu sisendab haritlane-kirjanik oma vaateid rahvamassidesse. Tema mõte transformeerub rahvas selleks dünaamiliseks jõuks, millena on kontsentreerunud vaimse juhi energia. Kui meie uuemat kirjandust jälgida, siis näeme, et sellel rahva moraalse ettevalmistuse alal on vähe teeneid (rohkem hävitavaid kui sütitavaid). Meie kirjanduses ei esine õieti ühtegi heroilist kuju, ühtki jõurikast meest, kes vaimse suunanäitajana rahvast kõrgemale kannaks. Kui seda elust võtta pole, siis vähemalt fantaasia võiks selle luua! Meie kirjanduses domineerib patsifistlik, võitlust eitav motiiv. Mõned kirjanikud maalivad otse drastilise süngusega sõjakoledusi ja -julmuse (näiteks Kivikase "Verimust"). Tagasihoidlik rahvustunde ergutamine tembeldatakse meil kirjanikkude enamiku poolt šovinismiks ja fašismiks.

Haritlaste ridades on viimasel ajal tõusnud järsku tugev vastuvool riiki eitava kirjanduse vastu. Riiklikult mõtleb haritlaskond koondab oma ridu organisatsioonide ERK ja TERK abil võitluseks rahva tervikut lõhkujate mõttelevitajate vastu.⁵¹⁶ Riiklikult seisukohalt on see tervitav nähe ja sõjalisest seisukohast seda enam hinnatav, et uus rahvuslik vool kergendab kaitseväelaste tööd kodanikkude riigipoliitilises ettevalmistuses.

Rahvas hangib vaimset elujõudu koolist. Meie noor kool on muutumas poliitiliseks võitlusareeniks, kus rahvust ja riiklikku iseseisvust eitavad mõtted istutatakse juba varakult noortesse kodanikesse, mürgitades nende hinge.⁵¹⁷ Läänemaa seminaris "ametlik" internatsionaali laulmine hommikupalve asemel, Türi koolistreik ja kommunistlike rakukeste pesitsemine paljudes teistes koolides võetakse juhtivate koolitegelaste poolt ainult "teadmiseks", ilma et karme abinõusid korra loomiseks tarvitusele võetaks. See on kurb tõsiasi. Kui Vabadussõjas koolinoorus ennastalgavalt isamaa eest võitles, siis on küsimus, kas praegune koolinoorus, olles mürgitatud internatsionalismist, haarab relvad selleks, et minna isamaad kaitsma.

Haritlaste kätte koondub rahva juhtimine, nii vaimne kui poliitiline. Demokraatia tähendab õieti intelligentsi diktatuuri, rahva mõistuse valitsust. Siit

⁵¹⁴ Haritlaste all mõistan kõiki vaimupõllul teotsevad isikuid, nagu ülikooli õppejõude, kirjanikke, koolitegelasi jm.

⁵¹⁵ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.

⁵¹⁶ Päevaleht 1931. a. nr. 313 ja mujal.

⁵¹⁷ Päevaleht 1931. a. nr. 137, 149, 293, 299 ja mujal.

järeldub, kui tähtis on intelligentsile üldrahvuslik põhivaade – rahvuslik ideoloogia kui sihitervik, mis edasi viib.

Meil on sel alal kujunemas parteipoliitiliste soodustuste tõttu eriline klass – valitsejad-jagajad (mitte vaimu, vaid maiste varade alal).

Kodanliste vaadetega haritlaskond on tasakaalukas, järjekindel, huvitatud peamiselt oma töö edust ja saavutustest. Poliitilises eluvõitluses avaldavad nad rohkem loidust, lasevad sündmusi areneda ise ja loomulikult. Nad seisavad kindlal rahvuslikul alusel.

Sotsialistlike vaadetega haritlane on ekstsentriline, tujukas, võrdlemisi agar ja esiletükkiv, radikaalne kuni fanatismiini. Ideoloogilises küsimuses võivad sageli radikaalsemad, aateküllasemad ja aktiivsemad. 1905. a. peale tõuseb radikalism haritlaste ideestikust ja aatestikust üha enam esile.⁵¹⁸

Meie haritlaskond – noorukid – olid aktiivsemaid ja teadlikumaid vabadusvõitlejaid. Võib arvata, et meie võrsuvad noorukid oma eelkäijaist maha ei jää, on ainult vaja neid sotside poolt allatõugatud kosmopolitismi porist rahvuslikule alusele tõsta ja kätte näidata õilsad teed, mis viivad ühe suure monumendi – Eesti riikliku terviku juurde. See on meie rahva vaimsete juhtide esmatähtis ülesanne.

Kokkuvõttena võib ütelda, et meie kaitseväes moodustavad sõjaliselt aktiivsema osa linna väikekodanlus, töölised ja maanoorus. Töölised ei anna oma poliitilise meelsuse tõttu kaitsevæele stabiilset elementi. Talupojad on meie kaitsevæe stabiilsuse alus, mis tööliste ekstsentrilisust tagasi hoiab. Ühiskondlikud kihistised erinevate hingeliste omadustega on üksteisele täienduseks, mis kokkuliidetult moodustavad tugeva kaitsevæe, kus maamehe passiivsus saab elustust linlase ja tööliste aktiivsusest ning maamees oma massis tasakaalustab omakorda esimeste poliitilist kirevust.

Ühiskonnakihististe liitmine ühise eesmärgi – Eesti riigi – eest võitlemiseks on meie rahva- ja kaitsevæe juhtide esmatähtsaid ülesandeid.

II peatükk

RAHVA JUURDEKASV, VANUSLIK KOOSTIS, TERVISHOIDLIK SEISUKORD, HARIDUSLIK TASE JA KÕLBLUS

Rahva juurdekasv

Aluse rahva arvu juurdekasvuks annab abiellujate arv (tabel nr. 27 A), kust näeme, et abiellujate arv on järjest vähenenud 1921. a. kuni 1925. a., millest algab jälle mõningane suurenemine. Võrreldes eelmiste rahvalugemiste andmetega (tabel nr. 27 B) näeme järjekindlat abielluvuse vähenemist ja vallaliste arvu

⁵¹⁸ Meie radikaalsem intelligents kujutab endast endise Vene aja revolutsionääri teisikut, kes ei arvesta praegust olukorda. Ühtlasi on ta vaimselt kõige intensiivsem teotseja.

Radikaalsusel on ka omad hüved: see juhib tähelepanu ühiskondlikele puudustele ja äratav tahet olukorda parandada; see ei lase vajuda ainult naudiskellu ja mõnulustesse, vaid sunnib mõtlema ühiskondlike probleemide üle.

suurenemist. Võrreldes teiste riikidega (tabel nr. 27 C ülemine lahter), näeme, et Eestis on abielluvus Inglise ja Saksamaaga ühel tasemel, kuna lähematest naabritest Soome jääb maha ja Läti asub eespool. Üldiselt ei ole abielluvus meil teistega võrreldes väike (tuhande elaniku kohta on keskmine 8).

Sündivust näitab tabel nr. 28 ja diagramm nr. 5, kust selgub, et sündivus on meil üldiselt vähenenud. Kui 1888.–1889. a. tuli iga 1000 elaniku kohta keskmiselt 29,9 sündi, mis võrdub umbes Hispaania sündivusega (tabel nr. 29), siis 1928. a. on sündivus langenud 18,0-ni. Sellega on Eesti langenud isegi Prantsusmaast allapoole, kus, nagu teame, teeb rahvastiku väike juurdekasv riigimeestele tõsist muret. Tabelist nr. 30 näeme, et rahvastiku juurdekasv on suure surevuse ja väljarändajate arvu tõttu väga madal ja paljudel aastatel on see isegi negatiivne.

Vanuslik koosseis

Vaadeldes rahva varanduslikku koosseisu (tabel nr. 31 ja diagramm nr. 3), näeme:

1) et meie rahva nn. püramiid seisab nõrgal alusel, mis näitab rahvaarvu paratamatut vähenemist. Kuni 9 aasta vanuste kodanike hulk on järgmise astme omast (10–19 a.) väiksem ja võib veelgi kahaneda, mitte mingil tingimusel aga tõusta. Kui järgmine alumine aste omakorda veelgi ahtam tuleb, siis püramiid saab n-ö. suure pea (raugad) ja nõrga aluse ning teda ähvardab ümberkukkumine – rahvas võib välja surra. Diagramm nr. 4 näitab üksikasjalikumalt rahva vanuslikku koosseisu;

2) et praegune vanuslik koosseis (tabel nr. 32) on meil sõjalisest seisukohast vaadeldes võrdlemisi soodus: täisealiste ja tööjõuliste protsent on võrdlemisi suur, mis võimaldab rohkem mehi mobiliseerida. Edaspidi võib olukord halveneda, sest raukade protsent on järjekindlalt tõusmas, samal ajal kui noorsoo osatähtsus järjest langeb. Raukade kui ebaproduktiivsete kodanike arvu kasv on seletatav paranenud sotsiaaloludest tingitud eluea üldise pikenemisega. Võib arvata, et täisealiste vanus samuti suureneb, seega suureneb raukade üldine arv veelgi, seevastu produktiivsete kodanike osa – ühes noorsoo vähese juurdekasvuga – väheneb.

See mõjub negatiivselt sõjaväe komplekteerimise peale ka siis, kui meie rahva üldine arv ei vähene.

Tervislik seisukord

Üheks rahva tervisliku seisukorra väljendajaks on surevus, mida näeme tabelist nr. 32 ja diagrammist nr. 5. Surevus, välja arvatud sõja-aastad, näitab vähene-mise märke ja tuleb tervishoiu ja sotsiaalolude paranemise arvele panna.

Võrreldes teiste maadega (tabel nr. 29) kuulub Eesti siiski kõrge surevusega riikide hulka.

Et sündivus on kohutavalt langenud, siis surevuse langus ei suuda olukorda kuigi palju parandada: rahva looduslik juurdekasv on minimaalne (tabel nr. 30).

Üldiselt võib surevust Eestis kõrgeks lugeda ja seda mitte üksi sündivuse suhtes, vaid veel enam sellepärast, et teistes Eestiga sarnase madala sündivusega maades on surevus siiski palju väiksem. Meie seisame mõlemas lahtris Prantsus-maa naabruses, mis head ei ütle.

Vaadeldes surevust vanusrühmiti (tabel nr. 33), näeme suurt surevust väikeste laste (imikud) ja raukade puhul. Vanusrühmade osatähtsuse seisukohalt on raukade (üle 60 a.) surevus kasvanud ja väikeste laste oma vähenenud. Selline surevuse muutumine on kasulik – püramiidi alus laieneb ja tipp kitseneb.

Meil on poisslaste surevus üldiselt suurem,⁵¹⁹ mis kaitseväge ja ka üldriiklikult seisukohalt kasulik pole, sest niikuinii on meil juba naiste ülekaal.⁵²⁰

Võrreldes teiste maade väikelaste surevusega (tabel nr. 34), näeme, et meil ületab 1–4-aastaste laste surevus kolmekordselt vastava surevuse Norras, mis näitab sanitaarolude puudulikkust.

Selgema pildi rahva elujõust ja tervislikust seisukorrast annab surevuse põhjuste vaatlus (tabel nr. 35 ja diagramm nr. 6). Tabelist näeme, et loomulik surm vanaduse tõttu jääb alla epideemilistele haigustele, kusjuures tuberkuloosi surevus üksi on peaaegu sama suur kui surevus vanaduse tõttu. Tuberkuloosihaigete arv järjest kasvab (tabel nr. 36). Tuberkuloos on üks rahva jõu kurnavamaid haigusi ja eriti veel sellepärast, et see haigus vähendab just meie tööjõulisema rühma arvu,⁵²¹ mis kaitseväge huvide seisukohalt ei ole väikse tähtsusega.

Tuberkuloosile annavad arvurikka lisa hingamisorganite haigused. Rahva vaimujõudu kurnavad närvisüsteemi- ja meeleorganite haigused, nõudes aastas keskmiselt 1700 ohvrit, mis annab 16,2 juhtu 10 000 kodaniku kohta. Vaimuhaiged on 1922. a. rahvalugemise andmetel 3456 (tabel nr. 37 A) ehk keskmiselt 312‰. Viimasel ajal on märgata vaimuhaigete hulga suurenemist: näiteks on Tartu maakonna vaimuhaigete arv 5–6 a. jooksul kasvanud 111%.⁵²² Avinurme vallas on dr. J. Luiga leidnud ühe vaimuhaige 50 elaniku kohta.⁵²³ Võrreldes vaimuhaigete arvu teiste selliste maade omaga (tabel nr. 37 B), kus samuti vaimuhaigete hulk suureneb, näeme, et Eesti on siiski suhteliselt keskel.

Rahva moraalse jõu nõrkust iseloomustavad enesetapped (tabel nr. 38 A). Tabelid näitavad enesetapjate hulga järjekindlat suurenemist. Teiste maadega (tabel nr. 38 B) võrreldes näeme, et meil on enesetapjate hulk kohutavalt suur ja võrdub nende maade omaga, kus viimasel ajal majanduslik surutis on olnud võrdlemisi suur. Suurem osa enesetapmisi langeb töövõimelisema rühma (20–50 a.) peale, andes kaugelt üle 50% enesetapjate arvust, kusjuures enesetappe põhjusena figureerib esikohal elutüdimus (tabel nr. 39).

Rahva vaimujõudu kurnab alkohol. Ametlikel andmeil langeb alkoholi tarvitamine järjekindlalt (tabel nr. 40 A). Vähenemine on ainult näilik ja ei ole tingitud elanikkude üldisest loobumisest alkoholist: “ametliku” alkoholi vähenemist on mõjutanud odavama salapiirituse järjest suurenev sissevedu ja koduõlle ning veini valmistamise järjekindel suurenemine. Loomulikult on “ametliku” alkoholi tarvitamisele mõju avaldanud ka rahva järjest halvenev

⁵¹⁹ Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 35.

⁵²⁰ Sealsamas, lhk. 2. Esimesel jaanuaril 1929. a. oli meil 1000 mehe kohta 1131 naist, 1881. a. oli naiste arv ainult 1072. Osalt võib naiste arvu kasvu sõja-aastate mõjuks lugeda, kuid ka viimaste aastate statistika näitab naiste kiiremat juurdekasvu.

⁵²¹ Sealsamas, lhk. 99.

⁵²² Sealsamas, lhk. 135.

⁵²³ Sealsamas, lhk. 134.

majanduslik olukord. Alkoholi tarvitamine on suurendanud enesetapjate hulka, õnnetuid juhtumisi⁵²⁴ ja kuritegevust (tabel nr. 40 B).

Meie kodanikkude teenistuskõlbulikkuse kohta kaitseväes annab teatava ülevaate vastuvõetud meeste hulk kutsealuste üldarvust. Tabelist nr. 41. näeme, et 8 a. jooksul on teenistusse võetud keskmiselt 78,4%. Kui siia veel juurde arvata mittetervislikel põhjusil ajapikendust saanud 11,4%, saame teenistuskõlbulikke 89,8% (78,4 + 11,4) ehk 9 meest 10st. Teenistusse täiesti kõlbmatuid on 6,6%. Riviteenistusse kõlbulikke on 75,1%.

Üksikutest maakondadest (tabel nr. 42 ja diagramm nr. 7) on kõige rohkem teenistuskõlbulikke mehi andnud Petseri maakond (87,8%), kuna (suhteliselt) kõige vähem on kaitseväge saanud mehi Harju maakonnast (63,9%), millele järgnevad Tartu (70,9%), Valga (72,2%), Viljandi (73,0%). Tundub, et siin avaldavad mõju linnad, kus leidub rohkem halva tervisega mehi, kes maakondade protsendi alla viivad.

Üldiselt peab alla kriipsutama, et eesti rahva füüsilist jõudu ja vaimlist värskust on kurnamas eriti kaks pahaendelist haigust: tiisikus ja vaimuhaigus. Tiisikusse surevus on meil palju kõrgem kui mujal (tabel nr. 38 C). Samuti vähendab suur südame- ja hingamisorganite haiguste hulk kaitsevärke võetavate arvu. Hulga elujõulist rahvast hävitavad mitmesugused epideemilised ja endeemilised haigused, millele piiripane ei ole rahva tervishoiu eest seisvatele asutistele veel jõukohane. Rahva moraalsel jõudu õhnestavad järjest suurenev enesetapjate hulk ja alkoholiga liialdamine.

Hariduslik tase

Mõnelt poolt on avaldatud arvamist, et haritud kodanikust ei saa head sõdurit. Sõda ise on selle arvamise ümber lükanud ja näidanud, et rahvas on võimeline seda suuremaks jõupingutuseks, mida teadlikumad tema kodanikud on. Venemaa oma harimata massidega nõrkas õieti juba sõja teisel aastal ja 1917. a. oli hoopis võitlusvõimetu.

Vabadussõda näitas, et meie haritlased on väga tublid sõdurid: just nemad moodustasid Vabadussõjas meie sõjaväele aluse, millele tuginedes sõjavägi loodi. Vabatahtlikud õppiva noorsoo hulgast astusid teadlikult võitlusse raskel silmapilgul, ajal, kus enamik kodanikkudest mõtles oma isikliku heaolu kindlustamise peale. Õppiv noorsugu võttis sõja esimesel perioodil julgelt vastase löögid vastu; samal ajal taandus meie harilik kodanik vastupanuta. Meie haritlaste tähtsust sõjaväe ridades hindab väga kõrgelt kindral Laidoner, kirjutades haridusministri märgukirjale, mis nõudis õpilaste vabastamist sõjaväe ridadest pärast seda, kui vaenlane oli üle piiri aetud: "Kooliõpilased on suure töö isamaa kaitseks ära teinud ja mina olen esimene, kes seda igal pool tunnistab." Samas avaldab kindral arvamist, et veel on vara sõjaväe kohusetruumat ja teadlikumat osa koolipingile saata.⁵²⁵

Mis puutub Eesti kodanike hariduslikku tasemesse, siis sellest annavad osalise ülevaate tabelid nr. 43 A, B, D. Tabelid selgitavad kolme õppeasutise põhitüübi (alg-, kesk- ja ülikool) tööd meie rahva haridusliku taseme tõstmisel.

⁵²⁴ Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 224–228.

⁵²⁵ VAKA. Sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu. Toimik 52, lhk. 50.

Neist näeme, et:

- a) ühe algkooli õpilase kohta tuleb 9–12 kodanikku;
- b) ühe keskkooli õpilase kohta tuleb 60–70 kodanikku ja
- d) 1926. a. tuli iga 238 kodaniku peale ja 1930. a. iga 320 kodaniku peale üks üliõpilane.

Võrdlus teiste riikidega⁵²⁶

Mitme elaniku kohta tuleb üks õpilane	Saksamaa	Norra	Rootsi	Soome	Eesti	Läti
algkoolis	6,3	6,9	7,4	8,1	9,1	10,4
keskkoolis	74,7	78,4	138,0	92,5	64,2	–
ülikoolis	1064	–	867	–	238	–

Ülaltoodud tabel näitab, et Eestis on algharidus nõrgemal alusel kui mujal (kooliskäimise suundaeg on lühem), kuid kesk- ja ülikooliastmes on Eestil esikoht. Algkooli lühike õppeaeg laseb eeldada kodanikkude vähest kasvatatust, mis aga on paranemas, kuna sellest aastast hakkab kehtima 6-klassiline koolisundus.

Õppetöö edukuse kohta näitavad tabelid, et koolide lõpetajate hulk järjest kasvab. Kui 1922/23. õppeaastal lõpetasid algkooli täieliku kursuse 4800 õpilast, siis 1929/30. õppeaastal on vastav arv 8310. Lõpetajate arv on tõusnud 73%.

Sama nähe esineb keskkoolides: 1919/20. õppeaastal lõpetas täieliku kursuse 625 õpilast, 1929/30. õppeaastal 2804 täieliku keskkooliharidusega kodanikku ehk tõus 349%.

Ülikool annab igal aastal ligi 300 lõpetajat.

Peale nimetatud üldkoolide on veel hulk spetsiaalkoole, nagu põllutöö-, kaubandus-, käsitöö- ja tööstuskoolid, seminarid, tehnikum j.n.e., kus kodanikud enda teadmisi ja praktilisi oskusi täiendavad.

Rahva üldise kirjaoskuse seisukorda valgustavad tabelid nr. 44 ja 45, kust näeme, et meil oli 1922. a. üldrahvalugemise andmetel kirjaoskajaid mehi 92,3% ja naisi 84,9%, seega oskab keskmiselt 88,3% kodanikest kirjutada ja lugeda. Meie üldist kirjaoskamatute arvu suurendab Petseri maakond, kus 54,2% kodanikest on kirjaoskamatud (tabel nr. 45).

Võib arvata, et viimasel ajal on kirjaoskamine paranenud intensiivse haridustöö tõttu.

Kuigi andmed teiste riikide kohta nende esituslaadi ja vananemise tõttu (pärinevad aastast 1910) meie omadega hästi võrreldavad pole, annavad need siiski mingi pildi (tabel nr. 44 B). Tabelist näeme, et Eesti on kirjaoskamise mõttes võrdlemisi heal järjel.

Rahva hariduslikku seisukorda võib üldiselt heaks lugeda. Meie kool suudab hulga haritud kodanikke ellu saata, mis kaitseväge taset võib tõsta. Seda aga

⁵²⁶ M. Kattai. Eesti sõjamaateadus, lhk. 172–175.

ainult siis, kui koolis baseerub kasvatus rahvuslikul alusel ja utopistlikud ideed noori hingi mürgitamas ei ole.

Kõlblus

Eestlaste kõlblusest, kuritegevusest ja õiguslikust korrast arusaamisest saame ettekujutuse kohtutegevuse statistikast (tabel nr. 46). Tabel näitab kodanike kurikalduvusi ühelt poolt (kriminaalasjad) ja õiguse otsimisi teiselt poolt (tsiviil-asjad). Tabelist selgub, et nii üks kui teine meil järjest suureneb. 1929. a. on olnud kokku 157 500 kuritegevusjuhtu, mis annab sellel aastal iga 6 kodaniku kohta ühe isiku, kellel on tulnud kohtuga tegemist teha (1 114 747 : 157 500). Kriminaalasjades süüdistatavaid on süüdlaseks tunnistatud keskmiselt 70%.⁵²⁷ See on kohutav hulk.

Kohtute tegevuse andmed ei valgusta kurikalduvuste üksikasju. Palju paremaid andmeid annab politseiline statistika (tabel nr. 47), kus on kokku võetud politsei avastatud süüteod ja need liigitatud teatavatesse gruppidesse. Üldiselt annavad politsei avastatud kriminaalsüüteod aastas kohtute süüdistusmaterjalist keskmiselt 85%.⁵²⁸

Süütegevusest esikohal seisavad eksimised ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ning avaliku heakorra vastu (keskmiselt 32 886 juhtu ehk 295%o aastas). Neist eksimustest 1/3 on kõlblus-vastased (avalikus kohas rahurikkumine, avalikku korda ähvardav joobnud olek j.n.e.), sellele järgnevad süüteod ehitustööde, teede ja liikumisvahendite kohta käivate määruste vastu. Siin on märgata süütegude arvu järjekindlat suurenemist, mis on tingitud peamiselt järelevalve tugevnemisest ja uutest määrustest, mis ei ole jõudnud veel harilikkude kodanikkude arusaamisse süveneda.

Teiselt poolt iseloostustab see ka eestlase paindumatust reguleeriva korra alla. Üldiselt näitab kõnealune süüteoorühm, et eestlane maksmapandud üldise heakorra reegleid ei austa, kaaskodaniku huvidega ei arvesta ja talitab nii, nagu see süütegeijale meeldib või tema isiklikkudele huvidele vastuvõetavam on.

Teise suurema grupi süütegeusid moodustavad eksimused varanduseõiguse vastu (keskmiselt 19 871 juhtu ehk 178%o). Enamiku nendest süütegeudest moodustavad vargus, väljapressimine, röövimine ja riisumine (keskmiselt 125%o). Võõra vara omandamine, kelmus, leitud asjade omaks pidamine j.n.e. annavad neile väärrika lisa. See grupp süütegeusid näitab eestlase kurikalduvuse iseloostu ja ei valgusta eestlast mitte just heast küljest. Võrreldes teiste riikidega näeme, et meil tuleb vargusi 10 korda rohkem ette kui Rootsis.⁵²⁹

Järgmine grupp, süüteod isiku vastu (keskmiselt 54,5%o), moodustub peamiselt vägivallategudest, nagu kehavigastamine, keha puutumatus rikkumine ehk teiste sõnadega kaklused (19%o), mis järjekindlat sagenevad. Teise suurema arvu süütegeusid moodustavad selles grupis teotamine ja laimamine (16%o). Surmamine on hakanud viimastel aastatel vähenema. Selle grupi süüteod näitavad hingelist toorust, mida tsiviliseeritud ühiskonnas paheks loetakse. Ühtlasi võib siit järeldada, et eestlane võrdlemisi kergelt haavub: rahulikumat

⁵²⁷ Eesti statistika kuukiri nr. 103, lhk. 322.

⁵²⁸ Sealsamas, lhk. 313.

⁵²⁹ Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 28.

kannatajad tõstavad kohtutes kaebusi laimamise ja teotamise üle, kuna kergelt süttivad oma õigusi jõuga jalule püüavad seada (kaklused). Viimastes avaldub võitlusjulgsus ja kättemaksutahe, mis sõjaajal väga hinnatavad on.

Võrdlemisi suur on meil süütegude arv riigi vastu (47,7%). Need süüteod seisavad võrdlemisi püsival tasemel ja seisnevad peamiselt mitmesuguste riigi poolt pealepandud kohustuste mittetäitmisel, maksvatest seadustest üleastumistes j.n.e. See süütegude grupp iseloomustab eestlast individualistina, kes ühiskondlikke kohustusi heal meelel ei taha täita ja sundimist ootab.

Teenistusalaste süütegude hulk väheneb järjekindlalt. Siin moodustab peamise eksimuse altkäemaksu võtmine, sealhulgas usaldatud võimu kasutamine oma majanduslike huvide rahuldamiseks.

Kuritegevust esineb linnades keskmiselt 2–3 korda sagedamini kui maal (tabel nr. 48). Tabelist näeme, et maal suureneb kuritegevus järjekindlalt, kuna linnades on märgata vähenemist.

Ühiskondliku kihistise järgi on süütegude arv 10 000 elaniku kohta järgmine (%):

- 1) töölised ja teenijad – 30,8;
- 2) ettevõttepidajad – 14,7;
- 3) kindla tööalata kodanikud – 10,8;
- 4) ametnikud – 3,4;
- 5) majateenijad – 1,4 ja
- 6) muud – 9,4.⁵³⁰

Rahvuste järgi (%):

- 1) eestlased – 88,6;
- 2) venelased – 8,8;
- 3) sakslased – 0,5;
- 4) muud – 2,1;
- 5) rahvus teadmata – 2,0.⁵³¹

Süüdimõistetute vanuse järgi (%):

- 1) kuni 17 a. – 10,6;
- 2) 17–19 a. – 11,1;
- 3) 20–24 a. – 18,9;
- 4) 25–49 a. – 48,5;
- 5) 50 ja vanemad – 10,9 ja
- 6) vanus teadmata – 1,9.⁵³²

Süüdimõistetute soo järgi (%):

- 1) mehi – 79,5 ja
- 2) naisi – 20,5.⁵³³

⁵³⁰ Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 27.

⁵³¹ Sealsamas, lhk. 25.

⁵³² Sealsamas, lhk. 22 ja 23.

⁵³³ Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 27.

Vangide hulk on järjest suurenenud. 1922. a. detsembris oli 2520 vangi, 1926. a. 3119, neist mehi 2634⁵³⁴ ehk sõjalise arvestuse järgi üks rügement.

Ülaltoodut kokku võttes võib ütelda, et kuritegevus on Eestis võrdlemisi suur (keskmiselt 578%; see arv näib stabiliseerunud olevat). Kuritegevuse iseloomu järgi on enamik süütegudest ühiskondliku heakorra ja varanduseõiguste vastu (kurikalduvusega element). Nende kõrval esineb hulk süütegusid, kus isikud ei arvesta maksmapandud korraldusi ja ühiskondlikke huvisid, mis näitab paljude kodanike puudulikku kasvatust ja omavoli. Ühiskondliku korra ignoreerimist tuleb ette eriti palju just maal. Nii saab arusaadavaks ka see, miks omavoliliselt kasarmust lahkujatest 5/6 on maalt pärit sõdurid.

Käesoleva peatüki kokkuvõttena võib märkida järgmist.

1. Eesti rahva loomulik juurdekasv on minimaalne. Võrreldes teiste Euroopa riikidega seisame eelviimasel kohal (tabel nr. 49), mis rahva sõjalist potentsiaali oluliselt vähendab.

2. Rahva vanuslik koosseis on praegu soodus kaitseväge komplekteerimiseks, kuid edaspidi hakkab olukord halvenema.

3. Rahva tervislikku seisukorda võib rahuldavaks lugeda, kuid peab ühtlasi alla kriipsutama, et tuberkuloos, vaimuhaigused, enesetapped, hingamis- ja vereringvooluorganite haigused vähendavad järjekindlalt kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude kodanikkude hulka.

4. Rahva hariduslik tase on hea, mis loob soodsa aluse kaitseväge komplekteerimiseks juhtkonnaga, võimaldades suurt valikut.

5. Rahva kõlblus seisab nõrgal alusel. Eriti palju tuleb ette eksimusi ja kuritegevust ühiskondliku ja avaliku heakorra vastu. See näitab kodanike kalduvust omavolitseda ja reguleerivat korda ignoreerida, mis sõjaväes tähendaks distsipliini eitamist.

III peatükk

EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS. ÜLDKOKKUVÕTE

Üldiseloomustus

Paljud teadlased loevad eestlasi keeleliste tunnuste järgi kuuluvaks soome-ugri rahvaste perekonda, kelle ürgkodumaaks peetakse Uurali ümbrust. Võttes aluseks füüsilised tunnused (mõõdud), kaldub H. Reiman oma uurimuses „Eestlaste rassiline koostis” arvamusele, et eestlased Balti mere idakaldal esinevad erilise tüübina, “mis on moodustunud ida-balti rassi alusel peamiselt põhja-, daalia- ja alpiinrassi sugemete ristumise teel”⁵³⁵. Eestlasi teiste soome-ugri rahvastega antropoloogiliselt võrreldes leiab ta veel, et eestlased erinevad neist palju enam kui näiteks suurvenelasist ja sugulus ungarlastega olla “enam kui küsitav”⁵³⁶.

⁵³⁴ Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 29.

⁵³⁵ H. Reiman. Eestlaste rassiline koostis, lhk. 149.

⁵³⁶ H. Reiman. Sealsamas, lhk. 146–156.

Antropoloogilised uurimused füüsiliste tunnuste alusel püüavad ümber lükata seni keeleliste tunnuste põhjal tõeks peetud soome-ugri rahvaste rassilist ühtsust. Arvamused on siin väga lahkuminevad. Praegu on meil valitsemas vool, mis eestlaste rassi määramisel loeb aluseks keelelised tunnused. Füüsiliste tunnuste peale baseerub rassilist koostist uuriv teadus, mis ei ole veel suutnud üldises arvamuses läbi lüüa ja seda vist sellepärast, et see ähvardab seniseid tõekspidamisi pea täielikult ümber lükata.

Üks on vist kindel: ainult keeleliste tunnuste põhjal rassi ühtsust määrata oleks liiga ühekülgne.

Samuti on kindel, et eestlased ei kujuta puhast rassi ja on teiste rassidega ristlumise teel oma geopoliitilise erilise seisukorra tõttu rohkem erinevaid rassikomponente vastu võtnud kui teised soome-ugri rahvaste perre kuuluvaks loetud rahvad. Seda näitab juba eestlaste ebahütlane pikkus. N. Köstner leiab uurimuses “Eesti sõdurite pikkus”, et meil koosneb pikkuse jaotuskurv kolmest komponendist: Läänemaal ja saartel levib pikk tüüp keskmise tõenäolise pikkusega üle 176 cm; Lõuna-Eestis Petseri-, Võru- ja Valgamaal lühike tüüp, keskmine pikkus alla 165 cm, ja mujal Eestis domineerib 170–171 cm keskmise pikkusega kesktüüp, mis eriti puhtal kujul esineb Järva-, Viljandi- ja Tartumaal.⁵³⁷

Eestlaste pikkus osutab üldist tõusu kagu-loode suunas ja ilmselt tõendab kahe rassikomponendi olemasolu. H. Reimani uurimuse järgi on kagueestlane oma lühikese kasvu pärinud ristlusest venelastega ja loode-eestlane on allunud Skandinaavia mõjule.⁵³⁸ Peale nende on veel tugev germaani mõju.

Üldiselt ei ole veel suudetud kindlaks teha, missugused inimese vaimuomadused ja mil määral on otseselt tingitud ümbruse mõjudest, kuid mõjudele allumine on konstateeritud kindlate faktidega. Meil näiteks ei erine maamehe ja linlase fenotüübid teineteisest üksi vaimulaadilt, vaid väga suuresti ka väliselt. Samuti on teada, et rasside ristluse läbi muutuvad rassi põhiomadused vastavalt sellele, mil määral ristlus toimub. Graf Keyserling arvab, et eestlastele omane sitkus on mõeldav sugulussidemetest türklaste ja ungarlastega.⁵³⁹ Pealiskaudsus ja elav temperament on päritud venelastelt, kuna kaaluvat mõistust on üle võetud põhjarahvilt (Skandinaavia). Kus on nimetatud rassikomponentide mõju suurem, seal domineerib ka viimastelt pärandatud vaimulaad. Nii on teada, et lõuna-eestlane on pealiskaudsem, liikuvam, seltsivam ja üldse temperamendikam, kuna põhjaeestlane sellevastu on rohkem endasse süüvinud, tagasihoidlik, juurdleja ja kergemini müstikasse kalduv.⁵⁴⁰ (Prohvet Maltsvet võis ainult Põhja-Eestis sündida).

⁵³⁷ N. Köstner. Eesti sõdurite pikkus 1924. a. – Eesti statistika kuukiri nr. 69, 1927. a., lhk. 431–445.

⁵³⁸ H. Reiman. Eestlase rassiline koostis, lhk. 158–166.

⁵³⁹ Graf Hermann Keyserling. Das Spektrum Europas, S. 327.

⁵⁴⁰ N. Reek. Mõtteid jalaväe taktika alalt. – Sõduri lisa 1922. a., lhk. 633–640.

Vabadussõja ajal võis tähele panna huvitavat nähet: lahingute saatust püüti mitmesuguste ennete abil ette näha. Tavaliselt olid nendeks metsloomad, nagu jänessed, kitsed jm. Kui pealemineva aheliku ees mõni nendest loomadest juhtus rinnet pidi vasakule jooksmas, siis see head ei tähendanud. Paremale jookks ennustas alati edu ning võitluses näidati siis tavaliselt palju suuremat indu, vaatamata isegi mitu korda suurematele kaotustele.

Meie teame ka, et juba muistsel ajal püüdis eestlane lahingu saatust mitmesuguste usuliste

Vaatamata mõningatele erinevustele lõuna- ja põhjaeestlase karakteris, on neil siiski palju ühiseid jooni, mille tõttu võime eestlastest kui terviklikust rahvast rääkida ja neid ka tervikuna iseloomustada.

Graf Keyserling kriipsutab alla eestlaste iseloomus asjalikkust, positiivsust ja vaimukust, samas on nad iseloomult üldiselt kinnised.⁵⁴¹

Eestlase iseloomule on üldiselt omane materialistlik joon. Milles see avaldub?

1. Kõigepealt avaldub materialistlik joon alalhoidlikkuses.⁵⁴²

See on sarnane inertsiga, mida tunneme mehaanikast. Alalhoidlikkus on üldiselt positiivne iseloomujoon. Enesekaitse mõttes on see joon suure tähtsusega. Inimese elus tähendab see kindlat iseloomu ja vähendab kergemeelsust. See joon eestlase iseloomus on kaasa aidanud sellele, et eestlane on oma rahvusliku omapära suutnud 700 a. jooksul alal hoida. Üheks tugevaks küljeks on siin jonn ja kangekaelsus: see aitab alal hoida oma mina.

Harjumuste alalhoidmine. Kirikuajaloost teame, et veel XVII ja XVIII sajandil olid eestlaste muistsed usulised harjumused, vaatamata mitmesuguse surve peale, säilinud. Ka praegune taaraus uuesti elustamine viitab alalhoidlikkusele. Sõjaliselt on see joon hinnatav.

Vaatamata alalhoidlikkuse joone positiivsusele on sel ka palju negatiivseid varjundeid. Omatakse ju häid ja halbu harjumusi; viimaste alalhoidmine pole kasulik. Harjumuse alalhoidlikkus ei soodusta loovat tööd, pidurdab analüüsi-võimet, tekitab umbusku kõige uue ja edulise vastu. Vaimses tegevuses on alalhoidlikkus negatiivne nähe. Ka ühiskondliku elu raamistikus on alalhoidlikkus evolutsiooni pidurdajaks: ühiskondlikus elus alalhoidlikkus avaldub väikekodanlikes rahuldatuses, mis lubab piskuga harjuda, ja halvab edasirühkimisetahte suurejoonelisuse.

2. Egoism. See avaldub omakasupüüdmises. Eestlane on väga seotud oma huvide külge, mis arendab hoolimatust kaasinimeste vastu. Eestlase egoism avaldub ka jonniajamises. Vaidlustes igäiks soovib, et tema sõna jääks peale: "Ole vait, sest mina ..." j.n.e.. Jonnitakse tühjade asjade pärast. Kohtustatistika järgi protsessib iga 6 inimene. Jonnist tuleneb üksmeele puudus. Egoismile seltsib kadedus,⁵⁴³ mis sageli pesitseb sugulaste ja isegi perekonnaliikmete vahel.

Egoismil on ka positiivseid varjundeid. See on kõigepealt selleks vedruks, mis sunnib inimest edasipüüdmisele. Edasipüüdmise funktsioonideks on töökus ja usinus.⁵⁴⁴ Eestlaste ettevõtlikkus on suur piasiasjades; suurejoonelisuses on edu ainult üksikutel.

3. Visadus ehk sitkus. Seda joont võib selgelt näha võistlustel, igapäevases töös ja paljudes muudes eluavaldustes. Eestlane juhib kogu oma energia ülesseatud eesmärgi saavutamiseks: visadus seob ta ettevõtetud asja külge. Selles

toimingute abil ette teada saada, mis sageli lahingukäigu peale halvavalt mõjusid.

⁵⁴¹ Graf Hermann Keyserling. Das Spektrum Europas, S. 326.

⁵⁴² M. J. Eisen. Eestlaste sugu, lhk. 56.

⁵⁴³ M. J. Eisen. Sealsamas, lhk. 57; V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 129.

⁵⁴⁴ Seda näitab selgelt ajajärk ärkamisest kuni maailmasõjani, kus talupojad ostsid omale kalli raha eest talud ja maksid ära oma võlad.

õieti avaldubki materialistliku iseloomu põhijoon. Visadus arendab võitlustahet ja vastupidavust.

Visaduse eitavaks nähteks võib lugeda ühekülgeid harjumusi, mis ülesseatud eesmärgi taotlemisel paratamatult omandatakse. Ajalooliselt oli eestlase visadus olude sunnil suunatud ainelistele paremuste saavutamiseks. Praeguses vaimuelus on samuti märgata ainelist suunda: õpitakse ainult selleks, et paremale elujärjele tõusta, kuna puhas huvi teaduse vastu, teaduse enese pärast, tagaplaanile jääb. Sellega on ka seletatav nende eestlaste-teadusemeeste vähesus, kes rahvusvahelises mastaabis esiridadesse on tõusnud.

4. Praktilisus. See on materialistliku loomulaadi olulisemaid tunnuseid. Eestlane on praktiline inimene. See avaldub kõigepealt oludega kohanemises, nähtuste ja sündmuste kasutamises oma huvides. Oludega kohanemine on kaasa toonud paindlikkuse, mis sageli on arenenud orjameelsuseks. (Avalikult kardetakse tõtt ütelda, eriti ülemusele (koha kaotuse kartus), seljataga aga kirutakse seda rohkem.)⁵⁴⁵

5. Materialistlik loomulaad avaldub ka omakasupüüdlikkuses, mis on meil eriti tugevalt arenenud pärast Vabadussõda – kõigil, ka juhtivatel tegelastel, seisavad esikohal isiklikud huvid, isiklikud kasud, kõik muu on teisejärgulise tähtsusega. Selline suund on riiklikult seisukohalt vaadates väga kardetav ja viib ühiskonna korrupsioonile, mille alged meil võrdlemisi lopsakalt õitsele on lõõnud. Sellele tuleb vastukaaluks seada vaimsed huvid, kultuurilised sihid, mis tõstaks rahva omakasupüüdlikkusest ja väiklusest lahedamale arenemise tee.

Tugev materialistlik kalle on eestlase hinge toonud peensuse puuduse, millele viimasel ajal on seltsimas ükskõiksus. J. Aavik leiab, eestlase hinge analüüsidest, et nendest kahest põhipahest on võrsunud hulk teisi, nagu hingeline hõredus, mis on arenenud ükskõiksuseks, tahtejõu ja enesedistsipliini nõrkuseks.⁵⁴⁶ Üheks suuremaks hingeomaduse puuduseks tema arvates on “nõrk, hõre, pääliskaudne, vähe süvenenud rahvustunne” ja ta arvab: “Kui oleks meie ühiskonnas intensiivsem ja ühtlasi selgunum ja arusaadavam rahvustunne, siis oleks nii mõnigi asi meil teisiti, kui praegu. Siis oleks meil kõrgem ja selgem ideaal, mis kõiki virgutaks oma parimat tegema selle heaks, mis annaks hoogsama ja ühtlasema suuna meie rahvuslikule arenemisele.”⁵⁴⁷ Minule näib ka, et J. Aavik palju ei liialda. Ja tõepoolest, kui lähemalt vaadelda, siis näeme, et meie rahvustunne on sõnades, sellest räägitakse palju, kuid hinges on sageli tühi koht. Kui meil lubatakse mõnitada rahvushümni, seda rahva suurimat pühadust, ja sotsialistidel avalikult laulda “Mu isamaa armas, oled igav kui lammas”⁵⁴⁸, siis peab midagi katki olema. Kui asi nii edasi areneb, siis ühel ilusal päeval ei ole meie rahvusriiki enam – ta variseb kas sisemiselt kokku või muljutakse välisel survele.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ M. J. Eisen. Eestlaste sugu, lhk. 56.

⁵⁴⁶ J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed.

⁵⁴⁷ J. Aavik. Sealsamas, lhk. 9.

⁵⁴⁸ Noorsoo karskusliit on sotsialistide kants. – Päevaleht 1932. a. nr. 32.

⁵⁴⁹ Meil näib üldse väga palju kalduvust olevat võõra kummardamiseks. Ärkamisajal ja sellele järgnenud perioodil siirdus osa meie kodanikest kadaklastena sakslaste rüppe. Enne maailmasõda oli sellele vastukaaluks tuntud nn pajuvenelase tüüp. Iseseisvuse ajal ei leitud

Meie rahva hinges on kardetavad rikked. J. Aavik võtab need oma brošüüris kokku järgmiselt: “Pääliskaudsus ja peenuse puudus on seepärast meil Eestis annud rea kõiksugu pahesid: igasuguse lodevuse, nõrga kohusetunde, kuritegelikkuse, kergemeelsuse, ükskõiksuse üldhuvide vastu, tõusikliku edvistamise, pillamise, kergatsliku laiutamise ja ühekülgsse, liialemineva lõbukultuuri, on kõik pahed, mis eesti rahvast praegu vaevavad, ta jõudsamat arenemist takistavad, ta elujõudu vähendavad, ja kui uued saatuselöögid – mille eest küll taevas hoidku – peaksid tulema, teevad nende tagajärjed veel rängemaks ja vastupanu neile nõrgemaks.”⁵⁵⁰

J. Aaviku pessimism on veidi ühekülgne, kuid tema väljaütlemistele on aluse andnud igapäevase elu kriitiline jälgimine. Kahtlematult on sõjad ja revolutsioon rahva iseloomu mürgitanud, pärandades peale suurte hingeliste vapustuste ja tunnete lageduse ka vaimsest elust võõrdumise ning suureks paisutanud ihaleva andumise elumõnudele. Sõja- ja revolutsiooni ajal elati ainult tänapäevale, homse peale mõeldi vähe. Sõda ja revolutsioon paiskasid segi normaalselt areneva elu, andes maad spekuleerimisele, arendas kodanikes tõusikluse instinkti – võtta elult, mis võtta on. Sellest pole suudetud veel vabaneda.

Meie rahval puudub tundepinevus, mille tõttu on valitsemas loidus, ükskõiksus nii haritlasis-juhtides kui rahvas. Puuduks nagu hoog iseseisvaks eluks. Passiivsus kodanike laiemas hulgas annab võimaluse aktiivsemale vähemusele, mis oma radikaalsuses avalikult keskendub rahvuse eitamisele, et tasandada teed kosmopolitismile.

Eestlane on kritiseeriija, teravalt arvustaja, mis sageli virisemiseks ja rahulolematuseks areneb. Ükskõiksus ja tundeerksuse puudus jätab eestlase sellejuures rahulikuks, tasakaalukaks – temas ei söösta esile energiline protestipuhang, nagu meie seda teiste rahvuste juures tähele võime panna.

Oma ülemuses hindab eestlane asjalikkust ja õiglust. “Mitte kuskil ei pea juht nii vali enda vastu olema, kui just eestlaste juht... Põhjendatud valjuse eestlane annab andeks. Ta ei taha, et teda hellitataks, kuid ta ei anna andeks, kui tema iseseisvust puudutakse või temaga haavavalt ja alandavalt ümber käidakse.”⁵⁵¹ Selle vastu patustatakse meil väga sageli.

Et eestlaste juht olla, selleks on vaja omandada üldine lugupidamine ja esineda autoriteedina.⁵⁵²

Eestlane on tuntud vihapidajana. Ta ei unusta tehtud ülekohtu ja oma südames mõtleb kättemaksmise peale.

Eestlane on rohkem mõistuse- kui tundeinimene, mille tõttu esineb toimingutes rohkem aeglaselt kaalujana kui kiirelt tormajana. Ta tungib asja sisse, analüüsib ja alles siis, kui jõudnud teatud sünteesile, astub tegevusse. Teda huvitab igas piasjas, miks ja mispärast asi just nii on. Tugev mõistuse

enam kohane olla ei kadakas ega pajuvenelane, nüüd püütakse rahvuslikku omapära kaotada prantsuse ja inglise kultuurilistes ühingutes. Meil peab ikka midagi võõrapärast olema – seda loetakse noobliks.

⁵⁵⁰ J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed, lhk. 14.

⁵⁵¹ N. Reek. Mõtted jalaväe taktika alalt. – Sõduri lisa 1922. a., lhk. 639.

⁵⁵² Huvitav on siin alla kriipsutada seda, et eestlane hea meelega omasugusele ei taha alluda ja valmis on väliseid autoriteete kummardama.

ülekaal vaimulaadis ei lase eestlast automaatselt, reflektorselt talitada. Ehkki harjumused tema tegevust kiirendavad, ei ole see kiirendus arenenud niipalju reflektorsete liigutuste arvel, vaid eeskätt mõtteprotsessiks vajaliku aja lühene-mise kaudu korduvate nähete analoogia põhjal. Siit järeldeb, et mehaaniline drill, mille eesmärgiks on reflektorsete liigutusi ja toiminguid õpetada, ei ole meie väljaõppes psühholoogiliselt põhjendatud ja ei või häid tulemusi anda, eriti veel lühiajalise teenistuse juures.

Eestlasele on omane iseseisev tegutsemine, mille juures avaldub püsivus. Selle omaduse tõttu näib ta rohkem sobivat kaitselahingu pidamiseks.

Tugevalt arenenud individualism loob tõsiseid takistusi rahva koostööle, mis sõjaliselt ei ole väikse tähtsusega.

ÜLDKOKKUVÕTE

Olles vaadelnud eestlast kui võitlejat muistsest iseseisvuse ajast kuni käesoleva ajani, võisime tema psühholoogilises arengus tähele panna üksikuid murrangu-momente, mis eestlase kui rahva iseloomu ja vaimulaadi kujunemist otseselt või kaudselt on mõjutanud. Eesti rahvuse põhiiseloому түsedus, ristluses ja tihedas kooselus teiste rassidega on oma algupärasusest palju positiivset kaotanud ja võtnud juurde hulga negatiivseid varjundeid, mille all rahva elujõud praegu kannatab. Minule isiklikult näib, et kulub ära mitme põlve jooksul püsivat kasvatustööd enne, kui meie rahvas terveneb endiseks tüsedaks eesti rahvuseks.

Võõrale rahvale allumise ajajärgul on eestlane palju oma sõjalisi voorusi kaotanud. Võisime tähele panna, kuidas eestlaste võitlustahe karmide ajalooliste olude tõttu on järjest vähenenud, kuidas võõras võim selle vähenemist drastiliste abinõudega on püüdnud mõjutada ja hävitada (1343. a. hukkamised). 700-aastane surve ajajärk, kus esineb rida katseid kaotatud vabadust tagasi võita, mis ikka ja ikka ebaõnnestusid, pidi jätma rahva hinge tunde oma jõuetusest iseseisvaks vabadusvõitluseks. Olles lähemalt süvenenud rahva hingeellu, saab meile ka arusaadavaks rahva võitlusest tagasitõmbumine Vabadussõja alul. Oli vaja äratada usku oma jõusse, kindlad ja reaalsed sihid üles seada, neid rahva teadvusse süvendada, alles siis võis loota rahva üksmeelsele tõusule võitluseks. Vabadussõjas esineb see hingeline murrangumoment selgelt ja näitab, et

pärased – kastilised, nagu seda teiste rahvaste juures tähele võime panna. See vähendab kihististe omavahelisi teravusi ja hõlbustab rahva liitmist ühtseks tervikuks kindlate sotsiaalsete eelduste juures, mis soodustavad kogu rahva jõu koondamist sõjalise organisatsiooni kaudu eesti rahvuse teenistuseks.

TEINE OSA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

I peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS

“Tänapäeva sõda on saanud rahva enda asjaks. Sõda brutaalselt seab tervele rahvale küsimuse – olla või mitte olla.”

“Meil jääb üle vaid üks lahendus – alaline kaitseväge üldise sundteenistuse alusel.”⁵⁵³

Kindral J. Tõrvand.

Maailmasõja lõpp tõi esile natsionaalse printsipi rahvaste enesemääramises ja pani kindla aluse rahvusriikidele. Poliitikud arvasid selle printsipi esiletõstmisega võimaliku olevat edaspidiseid imperialistlikke sõdu ära hoida ja samas leida põhjus maadevõtmise poliitika peatamiseks. See näib pealiskaudsel vaatlusel küll toimivat, kuid ei tohi unustada, et natsionalism ja rahvus kui tervik on väga õrnatundeline ja kergesti võitluseks süttiv, kui tunneb teise rahvuse poolt oma huvide riivamist (prantsuse ja saksa natsionalism). Rahvused võivad mitmesuguste missioonide tõukel (nt. Vene kommunism) teiste rahvuste üle oma võimu laiutada, mis rahvusliku egoismi ja tundlikkuse tõttu paratamatuid võitlusi kaasa toob. Rahvusriikide loomine ei suuda sõdu ära hoida. Võitlused on olnud ja jäävad inimsoo esindajate ja rahvuste vahele, vaatamata kultuuri arengule ja tsivilisatsiooni tõusule.

Et tänapäeval olla, see tähendab majanduslikku ja poliitilist võitlust, et jääda – selleks on vaja kõik ressursid võitluseks ette valmistada.

Komplekteerimise süsteem

Kuni maailmasõjani oli maksvusel kaks süsteemi: 1) üldine sundteenistus ja 2) vabatahtlik-palgaline teenistus.

Viimasel ajal on mitmed riigid (Vene, Itaalia) hakanud oma sõjalisi jõude komplekteerima eeskätt neist rahvakihististest, kelle riigiustavuses ollakse kindel. Selle süsteemi tarvituselevõtmise on välja kutsunud riigi sisepoliitiline seisukord. See süsteem aitab kindlustada küll riigi sisemist stabiilsust, kuid on küsitav, kas see süsteem suudab sõjaks küllaldasi jõude anda.

Meile ei ole see süsteem vastuvõetav ega ole ka sisepoliitiliselt selle järele erilist tarvidust. Kui suurel riigil on võimalik oma kodanikke poliitilise ustavuse järele valida, siis meie peame sellest loobuma inimressursside vähesuse tõttu.

⁵⁵³ J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1195–1196.

Meie peame kõik oma jõu julegema sõjaliselt ära kasutada: peame asuma relvastatud rahva põhimõtte alusel oma kaitsejõude korraldama. Mida väiksem rahvas ja riik, seda suuremate jõupingutuste tegemiseks ta peab valmis olema, kui tahab riikliku tervikuna iseseisvalt eksisteerida. Rahvas võib suuremaid jõupingutusi teha ainult üldise sundteenistuse juures, mis võimaldab kõigi relvakandevõimeliste kodanikkude ettevalmistamist sõjaks ja loob sõja korral soodsad eeldused kaitseväge komplekteerimiseks väljaõpetatud kontingendiga.

Üldsundusliku komplekteerimise süsteemi juures peame valima sellised põhimõtted, mis võimaldavad kõige otstarbekohasemalt rahva jõudu sõjaliselt ära kasutada ja mis kindlustavad sisepoliitilise stabiilsuse.

Sõduritega komplekteerimine

Meil on rahva etniline koosseis võrdlemisi ühtlane⁵⁵⁴ ja soodus kaitseväge komplekteerimiseks. See annab tugeva rahvusliku aluse väeosade koosseisudele. Seda ühtlust suurendab omalt poolt veel usuline ühtekuuluvus,⁵⁵⁵ millel küll viimasel ajal enam suurt tähtsust ei ole usulise aktiivsuse kahanemise tõttu.

Rahva etniline ühtlus näib soodustavat territoriaalse printsiibi kasutamist kaitseväge komplekteerimisel. Kuid arvestada tuleb ka järgmist.

1. Seda, et meie vähemusrahvuse venelaste enamik asub riigi idapiiril, kes Nõukogude Venemaa kodanikkudega ühte rahvusse kuuluvad. See teeks piiriproovintside territoriaalse komplekteerimise küsitavaks, eriti sõja korral.

2. Rahvuslik ühtsus kannatab viimasel ajal tugevalt internatsionalismi pealetungi all, mis on erilist poolehoidu leidnud tööliste seas. Töölised moodustavad meie ühiskondlikus kihistises 1/3 rahva üldarvust ja on grupeerunud territooriumi kindlatele osadele (linnad – tööstuse tsentrumid). Et meil sõja korral idanaabriga klassisõja tingimustega tuleb arvestada, on vaja erilist tähelepanu pöörata väeosade koosseisude valikule ja stabiliseerida nende komplekteerimiseks määratud kontingendi meelsust rahvuslikul platvormil seisva kodanike hulgaga, mida territoriaalne printsiip täiel määral ei rahulda.

3. Ühiskonnakihististe iseloomustamisel nägime, et need ei anna sõjaliselt üheväärtuslikku elementi. Eri kihististest komplekteeritud väeosad kujuneks ka võitlusvõimelt erisugusteks, mis sõjas väeosade juhtimise keerukaks teeks, sest peab arvama, et Vabadussõja põhimõtted tulevikusõjas ei kordu. Tulevikusõda nõuab ühtlase võimega väeosi.

Peab arvama, et puhtakujuline territoriaalne printsiip kaitseväge komplekteerimisel ei võimalda:

- 1) luua ühtlase võitlusvõimega väeosi,
- 2) kindlustada kaitseväge sisemist stabiilsust.

⁵⁵⁴ 1922. a. rahvalugemise andmetel oli eestlasi 87,7%, venelasi 8,2%, sakslasi 1,7%, rootslasi 0,7%, lätlasi 0,5%, juute 0,4% ja muid rahvusi 0,8%. Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 1.

⁵⁵⁵ Usuliselt jagunes rahvas järgnevalt (%): evangeelseid luteriusulisi 78,6; apostliku-õigeusulisi 19,0 ja muudesse ususektidesse kuulus 2,4 (Eesti statistika kuukiri nr. 109, lhk. 722).

Praegune sõjaline organisatsioon (kaadri- ja kätteosad) ei võimalda selle printsiibi elluviimist, eri väeliikide ja väeosade dislokatsioon ei loo selle teostamiseks soodsaid aluseid.

Eksterritoriaalse printsiibi rakendamine, mis küll rahuajal täiesti võimalik on, ei soodusta sõja korral ka meie väikse territooriumi juures mobilisatsiooni kiiret läbiviimist ning nõuab suuremaid vedusid, mis koondamisvedusid takistaks.

Kõike ülaltoodut arvesse võttes ja teades, et maaelanikud – talupojad – moodustavad meie kaitseväge enamiku, andes sellele sisemise stabiilsuse, võiks kaitseväge komplekteerida järgmiste põhimõtete alusel.

1. Territoriaalse põhimõtte alusel komplekteerida kaitseväge talupojakihistise ja maal asuva talundite töölikihistisega praeguste kaitsevääringkondade (komplekteerimispiirkondade) piires, välja arvatud Petseri kaitsevääringkond.

Maa talundite töölikond on ühtlaselt üle territooriumi jaotatud ja selletõttu sulab enam-vähem ühtlases proportsioonis automaatselt kokku vastavate kaitsevääringkondade talupojakihistisega.

2. Eksterritoriaalse põhimõtte alusel jagada proportsionaalselt kõigis kaitsevääringkondades komplekteeritavate väeosade vahel:

4. Vähemusrahvustega komplekteerida neid väeliike ja väeosi, kus nende puudulik riigikeele oskus nende teenistuslikku kasutamist võimaldab.

5. Selleks et hõlbustada meeste rahuaegset ettevalmistust ja neid sõjaajal otstarbekohasemalt kasutada, määrata väeosade komplekteerimisel vastavate eriteadmistega mehed nende kutsealaga lähemas seoses olevatesse väeliikidesse ja eriväeosadesse.

Jalaväes tuleb tugeva iseloomuga element määrata automaatrelvade meeskondadesse, sest automaatrelvade grupid kujunevad nendeks võitluse tugikuteks, mis kannavad kogu lahinguraskust.

Kaitseväe komplekteerimine juhtkonnaga

Vabadussõda näitas juhtide suurt tähtsust: juhtide võimetest olenes väeosa väärtus. „Juht üldiselt ja eriti väike juht on sõjaväe väärtuse määraja.”⁵⁵⁷ Sõja korral omandavad otsustava tähtsuse reservist tulnud juhid kui juhtide enamik. Nende juhtide omadused on kaitseväe võitlusvõime määravad, sest eeskätt madalamal astmel seisev juhtkond on ikkagi see, kes sõdurkonna võitlusse viib, kuna vanem juhtkond saadab mehi lahingusse ja valmistab lahinguid ette. Ja ülem sageli peab olema see kangelane, kes esimesena vaenlasega rind rinnaga kokku läheb.⁵⁵⁸ Arvestades sõjakogemusi võib sellele lisada, et rühmaülem kujuneb selleks juhiks, kes oma eeskujuga mehi lahingusse viib. Fochi arvamus järgi võitis maailmasõja jao- ja rühmaülem.⁵⁵⁹

Nagu ülaltoodust selgub, omandab erilise tähtsuse väikejuhi iseloomu kvaliteet. Kohusetundest on üksi vähe, et kuulirahe all edasi tormata. Sellele peavad kahtlematult seltsima veel teised omadused, nagu külm veri, vahvus, ohvrimeelsus j.n.e. Kindral J. Tõrvand võtab “Riigikaitse muredes” need omadused lakooniliselt kokku ühte mõistesse – surmapõlgus. Surmapõlgus on see, mis viib inimese “läbi vinguva tina ja terase, läbi lämmatava gaasipilve”⁵⁶⁰.

Meie rahva hulgas leidub väga palju ürgvõitlusinstinktiga ja tahtejuulisi mehi. Seda näitas selgelt Vabadussõda.

Rahuaeg nõuab ettevalmistust sõjaks. Siit järeldub, et meie peame oma juhtkonnalt nõudma eeskätt neid omadusi, mis on sõjas vajalikud.

Praegusaja teaduse areng suudab inimese hingelisi omadusi enam-vähem täpselt fikseerida, mis omakord võimaldab inimese väärtuse kindlaksmääramise. Meie peame psühhotehnilise uurimuse abiks võtma ja selle abil katsuma kindlaks määrata selle kontingendi, keda juhtideks ette valmistame. See on eriti vajalik juhtide reservi ettevalmistamisel. Kui Põhja-Ameerika Ühendriigid maailmasõtta astusid, siis nad ei valinud mitte üksi juhtideks määratavaid mehi, vaid ka reavõitlejaid väeliikidesse psühhotehniliste uurimuste tulemuste põhjal. Ameeriklastel andsid psühhotehnilised uurimused häid tulemusi.

⁵⁵⁷ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.

⁵⁵⁸ J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1930. a., lhk. 750.

⁵⁵⁹ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.

⁵⁶⁰ J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1251.

Ohvitseridega komplekteerimine

Rahuaaja- ehk kaadriohvitseridega komplekteerimisel tuleb jääda praeguse süsteemi juurde, kuid Sõjakooli astuda soovijatele tuleks teiste katsete kõrval korraldada ka psühhotehniline uurimine, mille abil kindlaks teha nende hingelised võimed. Ilma nende katsete korraldamiseta pääseb Sõjakooli väga palju neid, kes lahinguliselt nõrgaks võivad osutuda. Esimene detsember 1924. a. on selle kohta kujukaks näiteks, mille järel paljud kadetid ise aru said, et nad omale õiget elukutset ei ole valinud, ja lahkusid vabatahtlikult Sõjakoolist, eelistades sõjameheelule rahulikku “kantseleikarjääri” erateenistuses.

Juhtivate ohvitseridega komplekteerimisel on eriti hinnatavad nende tahted, tahted, kombineerimis- ja otsustusvõime. Nende omadustega varustatud juhid suudavad avaldada tänapäeva lahingu keerdkäikudes suuremat loomingujõudu.

Sõjaaegsete ohvitseride või ohvitseride reservi komplekteerimisel tuleb tähelepanu pöörata eeskätt meeste sõjalistele võimetele, sest just nende hulgast tuleb meie nooremjuhtkond, kes sõdureid lahingusse viib. Kehtivate juhiste põhjal rajaneb reservohvitseridega komplekteerimine meeste enda soovil.⁵⁶¹ Soovijatele korraldatakse katsed üldteadmistes, rivi alal ja kehalistes võimetes.⁵⁶² Soovija kõlbulikkuse kohta esitab vastav kompaniülem oma arvamuse,⁵⁶³ mis on otsustav mehe Sõjakooli võtmisel. Kompaniülem otsustab soovijate kõlbulikkust oma subjektiivse arusaamise järgi ja rahuaja nõuete kohaselt, s.o. kas mees on korralik, hea ülalpidamisega, tubli õppija j.n.e. Need omadused, mis just sõjas vajalikud on (vahvus, ohvrimeelsus j.n.e.), jäävad tavaliselt tähele panemata. (Neid on ka kompaniülemal raske kindlaks määrata.) Peab ühte meeles pidama: et tublidus on rahu- ja sõjaajal kaks ise asja. Rahuajal hinnatakse seda, mis keegi teab ja oskab, sõjaajal aga, mis keegi tahab ja suudab teha. Rahuaja korralikkus võib kujuneda sõjaajal saamatuseks⁵⁶⁴ ja arguseks. Kindral J. Tõrvand nõuab “et mobiliseeritud kaitseväge koosneks tõelistest sõduritest, aga mitte arglikkudest kõhklejatest”⁵⁶⁵. Seda määrangut tuleks maksvaks lugeda eeskätt just juhtide ja eriti nooremjuhtide kohta, sest “ei ole halba ega head sõjaväge, on vaid halvad või head juhid”⁵⁶⁶. Sõjaajal on hea juht see, kellel on lahinguimpulssi, võitlusvõimet, kes suudab mehi edasi viia. Meie sõdur vajab lahingus edasivijjat. Mehi viib edasi see, kes suudab ise edasi minna. Viimane nõuab tugevaid närve ja kindlaid hingelisi omadusi. Neid omadusi on võimalik kindlaks määrata psühhotehniliste uurimuste põhjal.

Rahva võrdlemisi hea hariduslik tase soodustab juhtkonna valikut. Sõjakooli tulevad praegu ainult täieliku keskkooliharidusega noormehed. Tarvilisel korral võiks isegi nõutavat üldhariduslikku taset vähendada ja valikut toimetada ka nende hulgast, kes on välja astunud keskkooli eelviimasest klassist. Sõjaaegse juhi juures ei ole lõpudiplom absoluutse tähtsusega, tähtsam on mehe lahinguline väärtus.

⁵⁶¹ Ohvitseride ettevalmistuse seadlus, §12.

⁵⁶² Juhendid ohvitseride ettevalmistamise seadluse elluviimiseks, § 6–10.

⁵⁶³ Sealsamas, § 14.

⁵⁶⁴ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931, lhk. 1303. Prantsuse sõjaväes tagandati kuni Marne'i lahingu lõpuni 103 rügemendiülemat, 22 diviisiülemat ja ülemjuhataja Joffre.

⁵⁶⁵ J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1251.

⁵⁶⁶ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931, lhk. 1300.

Missugustest ühiskonnakihististest meie oma juhtkonna peame valima, see on suur probleem. Üheks kaaluvaks teguriks on riigiustavuse küsimus. Meie juht peab olema kõigepealt tõsine eestlane, veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaa-armastusega kodanik. Peab arvama, et nende nõuete kohaselt on seni toimitud aspirantide valiku juures. Kolme viimase kursuse koosseisu ühiskondliku kihistise järele vaadeldes (tabel nr. 50 ja diagramm nr. 9) näeme, et juhi kandidaate on andnud iga ühiskonnakihistis peaaegu vastavalt oma osatähtsusele, mis laseb järeldada, et meil igas ühiskonnakihistises tublisid isamaalasi leidub. Kihististesse kuuluvus ei peaks mõõduandev olema, küll aga tuleks arvestada kandidaadi edaspidist seltskondlikku asukohta. Minu arusaamise järgi oleks eelistatavamad kandidaadid need, kes rahvaga rahuajal tihedamas läbikäimises on, rahvajuhidena esinevad, nagu tegelikud põllumehed-haritlased, kooliõpetajad ja teised kindlate elukutsete (nii tehnikagümnaasiumide lõpetajad kui tegelikud töökodade juhid j.n.e.). Puhtproletaarlik element kui liikuvam (võib välja rännata) ja tasakaalutum – sotsiaalolude muutumisega muudab ka veendumusi – ei anna kindlate tõekspidamistega juhte.

Tegelikkude põllumeeste ettevalmistamisel sõjaväejuhtideks tuleks Sõjakooli komplekteerida ka põllutöökeskkooli lõpetajatega. Kui kooliõpetajad saaksid vastava ettevalmistuse, lihtsustuks edaspidi sõjalise õppe sisseviimine algkooli viimastesse klassidesse.

Allohvitseridega

komplekteerimisel tuleks silmas pidada eeskätt meeste sõjalisi võimeid. Allohvitser mõjutab mehi kõigepealt oma isikliku tublidusega; tema seltskondlik asukoht ei ole mõõduandva tähtsusega.

Kõike ülaltoodut kokku võttes võiks juhtkonnaga komplekteerimisel seada üles järgmised alused (nõuded).

1. Juhiks ettevalmistatav peab olema veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaa-armastusega kodanik.
2. Juhikandidaatide väljavaliku juures võtta tarvitusele psühhotehniline uurimine, mille abil määrata kindlaks valitava sõjaline väärtus. "Parem lammaste kari lõvi kui lõvid lamba juhtimisel."
3. Vastavalt kahele esimesele nõudmisele toimetada juhtkonna valikut kõigist ühiskonnakihististest, kusjuures võrdse sõjalise väärtuse juures anda eesõigus nn. seltskondliku kaaluga kandidaatidele.

- 156 -

komplekteerimine saab aluse meeste enda soovist.¹⁾ Soovijatele korraldatakse eriline katse üldteadmistes, rivi alal ja kehalistes võimetes.²⁾ Soovija kõlblikkuse kohta esitab vastav kompaniitülem oma arvamuse,³⁾ mis on kaaluv mehe Sõjakooli komandeerimisel. Kompaniitülem soovijate kõlblikkust otsustab oma subjektiivse arusaamise järelle ja rahuaja nõuete kohaselt, s.o. kas mees on korralik, hea ülalpidamisega, tubli õppiija jne., kuna need omadused, mis just sõjas vajalikud on (vahva ohvrimeelsus jne.) jäävad tavaliselt tähele panemata. (Neid on ka kompaniitülemal raske kindlaks määrata.) Peab ühte meeles pidama, et rahu- ja sõjaaja "tublidus" on kaks ise asja. Rahuajal hinnatakse seda, mis keegi teab ja oskab, sõjaajal aga, mis keegi tahab ja suudab teha. Rahuaja korralikkus võib kujuneda sõjaajal suamatuseks ja argtusõks. Kindral J. Tõrvand nõuab: "et mobiliseeritud kaitsevõlli koosneks tõelistest sõduritest, aga mitte arglikkudest kõhklejatest."⁴⁾ Seda määrangut tuleks eeskätt just juhtide ja eriti nooremjuhtide kohta maksvaks lugeda sest: "ei ole halb ega head sõjaväe on vaid halvad ja head juhid."⁵⁾ Sõjaajal hea juht on see, kellel on lahingupulssi, võitlusepotentsi, kes suudab mehi edasi viia. Meie sõdur vajab lahingus edasiviijat. Mehi viib edasi see, kes suudab ise

1) Ohvitseride ettevalmistuse seadlus § 12.
 2) Juhendid ohv. ettevalm. seadluse elluviimiseks §§ 6-10.
 3) Sealsamas, § 14.
 4) A. J. Aaksoni sõnad. "Sõdur" 1931, lhk. 1505. Prantsuse sõjaväes kuni Marne lahingu lõpuni tagandati 103 rügemendiülemat, 22 diviisiülemat ja ülemjuhataja Joffre.
 5) Kindr. J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. "Sõdur" 1929.a., lhk. 1251.
 6) A. J. Aakson. Juht. "Sõdur" 1931, lhk. 1300.

II peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄELISEKS KASVATUSEKS JA VÄLJAÕPPEKSKasvatuse ja väljaõppe tähtsusest

Väljaõpe on inimese, indiviidi arendamine tehniliste võtete ja oskuste täitmise üksikasjus, samuti üksikindiviidide n-ö. tehniline kooskõlastamine tööks ühise eesmärgi saavutamise nimel. Peale mehaaniliste harjumuste nõuab see, et indiviidide vahel valitseks koostöötahe, et üksikindiviidid oleks teadlikud oma erikohustuste täitmise tähtsusest suure organismi tervikus, et nad kohusetruult oma ülesandeid täidaks ja lakkamatult jõupingutusi teeks ülesseatud eesmärgile jõudmiseks. See seab üles teise suure probleemi: inimese, indiviidi kasvatamise tema moraalsete jõude arendamise näol. Igas inimeses pesitseb sisemine sundus – moraalne jõud, mis loob aluse indiviidide tahteliseks koostööks. Moraalse jõude arendamine omandab erilise tähtsuse sõjalises väljaõppes ja kasvatuses, sest lahingukoostöös peab kõigepealt avalduma tahe võita vastane, mis ei nõua inimeselt ei vähem ega rohkem kui valmisolekut – surra võidu nimel.

Praegusajal on sõjalise väljaõppe küsimus tihedalt seotud üldise kodanike kasvatuseprobleemiga. Need kaks küsimust kodanikkude sõjalises ettevalmistuses moodustavad terviku. Ei ole mõeldav väljaõpe kasvatuse ja kasvatuse väljaõppeta; ainult need koos võimaldavad inimese moraalset, intellektuaalset ja kehalist jõudu täiuslikku hing harmoonilist arengut.

Arvamused, et praegune aeg mehaaniliste võitlusvahendite ja materjali rohkusega, ei nõua nii palju võitlejate kasvatust, vaid rohkem väljaõpet keeruka konstruktsiooniga masinate käsitsemiseks, ei pea paika juba sellepärast, et ikkagi inimene oma moraalsete jõudega on see, kes need masinad tegevusse paneb. Kui sõduril puudub tahe võidelda, siis ei anna ka kõige parem mehaaniline vahend lahingus mingisugust kasu ning muutub asjatuks koormaks.

Praegusaja raskekaliibrilised kahurid, lämmatavad gaasipilved, lennukite poolt kaugemale seljatagusesse transporditavad (kuni tonnised) pommid aina suurendavad lahinguõudu, masendades võitlejate meeli palju rohkem kui endised, veidi heroismi sisendavad käsivõitlusrelvad. See nõuab erilise tähelepanu pööramist sõjaväe moraalsele ettevalmistusele.

Rööbiti sõjalise väljaõppega on kõikjal suurt tähelepanu pööratud sõjalisele kasvatusele. Rooma vabariigi sõjaväes võis teenida ainult Rooma kodanik, s.o. teatud isamaaliku kasvatuse saanud roomlane. Rooma sõjavägi oli seesmiselt väga tugev. Napoleon andis kasvatusele absoluutse tähtsuse, kriipsutades alla, et 3/4 lahinguedust oleneb moraalistest faktoritest. Ka praegusel ajal rõhutavad kõikide riikide lahingueeskirjad võitlejate moraali väärtuslikkust.

Meie sisemäärustik kui kaitseväge põhiseadus, annab kasvatusele esikoha. Paragrahv 3 määratleb: “Kaitseväge rahuaegne teenistus on kool, kus kodanik omandab riigikaitseks tarviliku sõjaväelise kasvatuse, teadmised ja oskused.” Paragrahv 6 rõhutab kasvatuse tähtsust ja näitab ühtlasi kasvatuse suuna: “Lahinguvõime saavutamiseks peab kaitseväes valitsema kindel distsipliin, mis on rajatud kohusetundele, riigiustavusele, isamaa-armastusele, autundele ja kutseuhkusele.” Jalaväge eeskirja II osa hindab samuti moraali tähtsust.

Paragrahv 8 rõhutab: “Võitluses võidab see, kes on otsustanud oma ülesande viia lõpuni ja enne surra kui loobuda oma tahtest.”

Inimene oli ja on ka praegu lahingus otsustajaks, ainult võitlusvahendid ja neist tingitud võitlusviisid on muutunud. Vabadussõjas ei olnud 9. polgu isikulisest koosseisust ligi 80% mingisugust sõjalist ettevalmistust saanud, kuid see polk oli küllalt tugev ja võimeline vastasega jõukatsumiseks. See on tegelik näide, mis veel kord kriipsutab alla moraalse jõu tähtsust.

Praeguse lühikese teenistuse juures kerkib küsimus, kas kaitsevägi suudab sõduritele kasvatus kaudu anda sellise moraalse aluse, mis on vajalik lahinguraskuste võitmiseks. Näib nii olevat, et kaitsevägi seda täiel määral ei suuda. Kaitseväeteenistus kujuneb ainult väikseks vahelülis kodaniku üldises kasvatuses, kuna kasvatus peamised teostajad on perekond, kool ja lõpuks ühiskond ise oma mitmesuguste organisatsioonide kaudu. Mida lühemaks kujuneb kaitseväeteenistuse aeg, seda suuremat rõhku tuleb panna kaitseväge väljaõppele, millega rööbiti käib sõdurite isamaalik kasvatus. Tänapäeva sõduri kasvatus toimub väljaspool kaitseväge.

Seltskondlik kasvatus

Inimene on vastuvõtlik noores eas: ta on nagu vaha, millele on kerge anda soovitatav vorm. Eriti suure tähtsuse omandab perekondlik ja kooli kasvatus.

Perekondlik kasvatus baseerub vanemate tõekspidamistel ja vaadetel ning oleneb sellest, kui võrd teadlikult vanemad oma ülesandesse suhtuvad. Perekondliku kasvatus otsene reguleerimine riikliku keskuse poolt ei ole mõeldav. Jääb vaid kaudne mõjutamine kirjanduse, ajakirjanduse, loengute j.n.e. kaudu.

Perekonna kõrval on oluliseks teguriks kodanikkude kasvatamises kool. Koolil on määratu mõju kodanikkude tõekspidamiste süvendamisel. Koolikasvatust on riigil ja riiklikel omavalitsustel võimalik reguleerida teatud kavade maksmapaneku, õpetajate ettevalmistuse ja valiku abil.

Kõigile on tuttav ütlus “Preisi-Prantsuse sõja võitis saksa kooliõpetaja”. See näitab, kui suur tähtsus on koolil kodanikkude ettevalmistusel riigi seisukohalt. Nõukogude Venemaal on erilist tähelepanu pööranud noorte ideoloogilisele kasvatusle: juba algkooli esimestest aastatest peale süvendatakse noortes kodanikesse marksistlikku teooriat. Keegi vene koolimees väitis, et kommunistid vajada Venemaa ümberkasvatamiseks 25 a. aega. Selle aja jooksul suuta nemad Venemaal luua ideoloogilise ühtsuse ja tõsta Venemaa uuesti suurriigiks, kelle rahvusvaheline “kaal” olla palju suurem endise tsaristliku Venemaa omast. Kommunistid alustasid oma kasvatustööd noorte hulgas täie energiaga.

Itaalias on fašistlik režiim kogu tähelepanu pööranud nooruse kasvatamisele rahvuslik-fašistlikus vaimus.

Missugust kasvatus rada sammub meie kool? Kas on meie kool selleks tunglaks, kus hõõgub rahvuslik vaim, mis koondaks eesti rahvuse ühtseks tervikuks? Kahjuks peab ütleva, et seda on meie kool kõige vähem. Meie kool lõhub rahvuslikku tervikut, süvendades noortes kosmopolitismi ideesid. Viimasel ajal aina tihenevad häirivad teated sellest, et meie kool noorte rahvustunnet hävitab. Nüüd alles nähakse meie koolikasvatuse negatiivseid külgi, kui kosmopolitismi uim hakkas avalikult lämmatama rahvuslikke taimi koolipõllul. Meie koolipoliitika on algusest peale sammu nud vale rada. Kui meie

ohvitserilt nõuame isamaa-armastust ja rahvustunnet, siis seda suuremad nõudmised oleks tulnud püstitada just kooliõpetajaks kinnitatavale kandidaadile, sest kooli osatähtsus rahvuslikus kasvatuses on väga suur. Kui meie seminarid küll ametlikult rahvust eitaval seisukohal ei asu, ei võta nad ka mingisuguseid abinõusid tarvitusele, et nende õpilased väljaspool kooli ei satuks rahvuslust eitavate mõjude alla. Kosmopolitism on erilise aktiivsusega asunud kooliõpetajateks ettevalmistatavaid noori mõjutama mitmesuguste kooliväliste legaalse ja illegaalse organisatsioonide kaudu, kuna viimastes teatakse, et oma ideesid on kõige parem levitada kooli kaudu.

Kui meie tunnustame rahvuslikku kasvatust ja näeme selles oma iseseisvuse panti, siis tuleb esimeses järjekorras kooli radikaalsele puhastamisele asuda. Tuleb üles seada kindlad nõuded kooliõpetajate meelsuse kohta, millele mittevastavad tuleb kasvatusetöölt kõrvaldada. Et seda radikaalselt ellu viia, on vaja, et koolitööd juhtivas keskusel valitseks kindel rahvuslik vaim. Meie ei või oma kooli juhtimist usaldada sotsialistlike vaadetega isikute kätte, kes seisavad ideoloogiliselt internatsionalistlikul alusel.

Meie seminarid olgu tulevikus neiks rahvusliku vaimu lätteiks, kes tõsiseid ja isamaale kasulikke rahvavalgustajaid üle maa laiali saavad. Koolist oleneb meie rahva saatus – olgu ta siis ka selleks aluseks, millele rahvas võib iseseisva elu korraldamisel tugineda.

Esimeses osas nägime, et meie rahvas on palju hingelisi defekte, mida tuleks järjekindla kasvatustööga kõrvaldada. Kasvatuse abil süvendame kodanikesse kõrgemaid tundeid, mis on määrava tähtsusega riigi elus, nagu rahvustunne, isamaa-armastus, kohuse- ja autunne j.n.e.

Rahvustunde kasvatustöö kasvatustöö ajajärgul on erilise tähtsusega. Internatsionalistid väidavad, et rahvustunde kasvatustöö olla inimkonna arengu pidurdamine ja sellepärast eitav nähe. Nagu teame, on isikul ühiskondlikus elus suur tähtsus. Üksiku isiku loovtöö annab ühiskonnale väärtusi, mida ühiskond kasutab. Rahvas loob kultuuri, mis inimsugu arendab. Rahvus on inimsoole vajalik kui edenemise ja arenemise vahend. Rahvused, natsioonid on ideoloogilisteks pesadeks, kus sünnivad ideed, ja kolleteks, kus need edasi arenevad.

Rahvus moodustab kindla psüühilise terviku. Psüühilised epideemiad ei pääse kergelt üle rahvuslike piiride. Näiteks kommunism levis 2 aasta jooksul Petrogradist Vladivostokini, aga Narva jõest ta üle ei pääsenud. Kristlus levis oma sünnipiirkonnas kiirelt ja haaras võimu, kuid teiste rahvuste piiridesse nõrgus pikkamisi ja suutis end maksma panna lõpmata hävitamiste ja verevalamiste abil. Enesehävitamise epideemiad, kus kuni 1000 inimest korraga endid hukkasid, võisid ainult Venemaal venelaste keskel levida. Selliseid juhte ei olnud seal XVI, XVII, XVIII ja XIX sajandil vähe. Nagu siit näeme, on rahvus nagu karantiiniks, kus hävitatakse võõrad ideed. Rahvuslik ühtekuuluvus on riiklikus elus suure tähtsusega. Rahvas tunneb end ühtse perekonnana siis, kui on välja arenenud sügav rahvustunne.

Rahvustunde kasvatustöö abil loome rahvast terviku, kes on võimeline võõraid mõjusid tagasi tõrjuma. See on eriti tähtis meil, kes me asume ekspanstiivse kommunismi, selle uue internatsionaalse usu sünnikoha otseses läheduses. Selle

vulkaanilise võitlusprahvatuse lained ujutaksid esimeses järjekorras üle Eesti. Ideede vastu saab võidelda ainult ideedega, kommunismi vastu rahvuslusega.

Rahvustunde süvendamine loob soodsa pinnase patriotismile, mis rahvustunde erkuse abil võib tõusta lõõmavaks leegiks.

Arenenud rahvustunne ja patriotism loovad aluse kõige sügavamale kohusetundele, mis sunnib võitlejat järjest uusi jõupingutusi tegema.

“Patriotism ei ole muud midagi, kui teisend, variant kogu rahva kohusetundest oma riigi, rahva vastu. Patriotism ja kohusetunne on endavahel lahutamalt seotud. Patriotism on vaid kohusetunde aktiivsem väljendus.”⁵⁶⁷

Kohusetunne, oma kohustustest arusaamine – “iga eestlane täitku oma kohust” – peab meil kujunema moraalse kasvatusel aluseks isamaalikus koolis ja kaitseväe osades.

Patriotismi- ja kohusetundele peab seltsima võitlustahte kasvatus, sest tahe on rahva elus aktiivne tegur. Võitlustahte kasvatamisel tuleb ühtlasi näidata, et võitlus on paratamatu, kui rahvas tahab iseseisvalt elada. Praegusaja võitlustahte kasvatusel tuleb ikka ja alati rõhutada ja näidata, kuidas meie esivanemad iseseisvuse eest võitlesid, kuidas nad, olles võõra võimu alla heidetud, püüdsid sellest võitluse abil vabaneda. Neid ei kohutanud kaotused. Tuleb ka näidata, et võõra rahva võimu ajajärgul eesti rahva tahtega üldse ei arvestatud. Viimase vabadusvõitluse raskes heitluses saavutas meie praegune põlv uuesti iseseisvuse, seega on tulevikupõlvade kohus seda alal hoida, et kurb minevik enam iialgi ei korduks.

Võitlustahte ja -julguse kasvatusel paremaks abinõuks on kangelaskultuse elustamine. Meie esivõitlejate vägitegude kirjeldused, nende võitlustahte allakriipsutamine, nende ohvrimeelsus on paljudele noortele eeskujuks. Vabadussõja Ajaloo Komitee arhiivis leidub palju väärtuslikku materjali: mitu tuhat vahvuse ja vägiteo kirjeldust juba üksi annavad täiusliku pildi meie kangelaste vaimust. Neist kirjeldustest võime eeskujulikumaid välja noppida ja veidi ümbertöötatult eriraamatuna välja anda. Sellise raamatu väljaandmisega elustame meie oma kangelaskultust, viime oma kangelased rahva sekka, anname neile elu; nende kustumatud teod omakorda elustavad rahvast. See olgu üks lähematest ülesannetest rahvusliku kasvatusel teel.

Kõrgemate tunnete hulka kuulub veel autunne kui sotsiaalne nähe, mille loob seltskond avaliku arvamuse kaudu. Meie seltskond on praeguses poliitilises kihistise huvide võitluse kires aumõiste hoopis unustanud. Kõik oma oskused võetakse kokku selleks, et vastast mustata, teda põrmu tallata. Selline aumehetu võitlus jätab rahva hinge sügavad jäljed ja teeb tema umbusklikuks nii üksteise kui oma juhtide vastu. Autu võitlus hävitab rahvajuhtide autoriteedi ja kisub seltskonna madalale instinktide tasemele, mis kultuurilist ühiselu teravalt riivab. Meie seltskonnal puuduvad aumõiste traditsioonid. Neid tuleb luua organisatsioonides, mille kaudu need kodanikkude laiematesse ringkondadesse leviks.

Ajalooliselt on usk olnud paljude rahvaste juures võitlusele õhutamaks teguriks, võitluse tõukejõuks. Praegusel ajal on religioon kui müsteerium oma tähtsuse kaotanud. Usust on jäänud vaid väline koor, kombeline osa. “Usk on nagu kuiv sirge varras, mille najal hinge-väänkasv valgusekiirte tõeallikale üles

⁵⁶⁷ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1304.

kipub, aga iial valgusallikale ei saa, sest allikal ei ole enam valgust” (J. Luiga). Internatsionaalse iseloomuga ristiusk, mis käsib oma vihamehi austada ja alandusele manitseb, soovitades ka teise pale löögiks ette keerata, kui ühe pihta on löödud, ei saa olla võitlusele ergutavaks teguriks. Võitleja lahingupsühholoogiliselt seisukohalt on usk niipalju hinnatav, kui see suudab lahendada surma ja elu vastuolu ja kaotada surmahirmu. Eesti rahvuslikust seisukohast tuleb tähtsamaks hinnata uuesti üles kerkivat Taara usku, sest ka usutunne nõuab värskendust ja müsteeriumirikkust.

Kokkuvõttes võib öelda, et meie noorte kodanikkude riiklik kasvatus toimub peamiselt koolis ja seltskonnas, millele kaitsevägi kaasa aitab.

Praegune koolikasvatuse suund, mis praktikas tahab arendada nn. üldinimest, on riiklikust seisukohast kardetav ja seda tuleb radikaalselt muuta, suunates kogu tähelepanu rahvuslikule kasvatusesele.

Seltskonnas valitsevat rahvuslikku loidust ja ükskõiksust tuleb ergutavalt mõjutada kirjanduse, ajakirjanduse, rahvuslikku küsimust selgitavate brošüüride, kunsti, teatri, kino j.n.e. kaudu.

Kultuurkapital tuleb ümber nimetada rahvuslikuks fondiks, kust antakse toetust ainult neile kirjanikele ja kunstnikele, kellel on teeneid rahvusliku omapära süvendamisel ja rahvustunde kasvatamisel.

Tuleb ellu kutsuda rahvuskultuurilisi ühinguid, kes tegeleks rahvuslike küsimuste uurimuse ja populariseerimisega.

“Saagem kõigepealt eestlasiks!”

Kaitseväeline kasvatus

Sõduri ettevalmistust reguleerivad õppekavad, mis jaotavad ettevalmistuse kaheks suureks osaks: sõduri kasvatuses ja väljaõppeks. Õppekavade seletuses ja meetoodilistes näpunäidetes juhitakse tähelepanu kasvatusese tähtsusele: kavade vaimus kasvatuslik moment peab domineerima igal õppusel.

Vaadates sõduri ettevalmistuseks reserveeritud aja jaotust (tabel nr. 51), näeme, et keskmiselt kulutatakse:

- 1) üldise ja sõjalise kasvatusese peale 13%;
- 2) kehalise kasvatusese peale eritundidel 13% ja
- 3) sõjatehniliseks ettevalmistuseks 74–75%.

Niisiis kulub kasvatusala peale 13% üldisest ajast. Kasvatusala hulka on loetud ka vahiteenistus ja üldteadmiste omandamine, kus palju otsese kasvatustööga ei tegelda. Kui nende peale kulutatav aeg maha arvata, jääks puht kasvatusese peale 8–8,5% üldisest õppeajast, mis annab noortekursustel 4,2 ja reameestekursustel 1,2 (keskmiselt 2,3) õppetundi nädalas.

Meie õppekavades ei põhine ajaarvestus teoreetilise koefitsiendi süsteemile, vaid on võetud sõduri tegelikust väljaõppepraktikast (seletus kavade juures) ning peaks vastama õppetöö tegelikele vajadustele. Minu arvates pole kasvatus-tundide sesoonlikkus otstarbekohane puht kasvatusmetoodiliselt, kui arvesse võtta kasvatusese üldist põhinõuet – järjekindlust. Pean ühtlasi alla kriipsutama seda, et suurem osa eksimusi tuleb sõduri teenistuses ette just reamehena

teenides, mis pedagoogiliselt nõuab kasvatustundide määramist rohkemal arvul ka reamehekursuse ajajärgu peale.

On soovitatav, et kasvatuslikud tunnid oleks ühtlaselt jaotatud kogu teenistusaja peale ja sellisel määral, et iga õppenädala kohta tuleks vähemalt 3 kasvatustundi. Selline tundide jaotus ja arv võimaldab järjekindlamat kasvatus-tööd, mille järele on meie kaitseväes suur vajadus. Kasvatusalal tuleks eeskätt suurendada üldhariduslikke tunde ja lisada rahvuslikku ideoloogiat sisendavaid teemasid, mida praegu kavas polegi.

Üleajateenijate-allohvitseride ettevalmistuse kava (kinnitatud 30. 10. 31) määrab:

- 1) üldise ja sõjalise kasvatuspeale – 8,7%;
- 2) kehalise kasvatuspeale – 9,4% ja
- 3) sõjatehnilise väljaõppe teostamiseks 81,9% üldõppeajast.

Uus kava näeb distsipliini tundide arvel ette ka sõduri kui psühholoogilise võitleja tundmaõppimist, kuna üldharidusalal leiab käsitlust peamiselt Vabadussõda.

Allohvitseride kasvatuslikku ettevalmistusse oleks vaja lisada lühike pedagoogika-kursus, milles tuleks puudutada neid omadusi, mida nõuab eestlase psühholoogiline struktuur õpetajalt ja kasvatajalt. Praegu ei oska meie allohvitser sõdurit kasvatada, sest ta ei tunne eestlase hingelist struktuuri, mille tõttu satub ta sageli kasvatatavaga teravasse konflikti.

Ohvitseride ettevalmistuse kavasse tuleks lisada ka nii kadettide kui aspirantide kursustel eestlase iseloomu psühholoogiline analüüs, mis on vajalik selleks, et osataks rahuajal sõdureid tõhusalt välja õpetada ja kasvatada ning et lahingus osataks olla eestlaste teadlikuks juhiks.

Sihtjooni kaitseväliseks kasvatuseks

Sõdurite kasvatus kaitseväes kui kodaniku üldise kasvatuspeale peaks erilist tähelepanu pöörama võitleja sõjaliste omaduste arendamisele. Kuid arvestades meie erilist seisukorda kodaniku üldises kasvatuses, peab kaitseväge kujunema selleks isamaalikuks kooliks, kus luuakse ühised sihid ja vaated, kus eri kihistitesse kuuluvad kodanikud liituvad üheks rahvuslikuks pereks.

Meie praeguste olude juures tuleb sõduri sõjalises kasvatuses peatähelepanu pöörata rahvusaate süvendamisele, sest rahvustunne jääb meie riikliku iseisvuse mõtte kandjaks tulevikus.

Ühes rahvustunde süvendamisega, millega loomulikult arendatakse ka patriotismi, tuleb erilist tähelepanu pöörata kohuse- ja distsipliinitunde kasvata-misele. Sisemäärustiku paragrahv 8 ütleb: “Kaitseväes peab valitsema teadlik distsipliin. Teadlik distsipliin väljendub kaitsevälise selges arusaamisest oma kohustest ja viimaste kohusetruus täitmises.” Sisemäärustik rõhutab küll teadliku distsipliini kasvatamise vajadust, kuid distsipliini mõiste defineerimisel on jäänud teadlik osa (teadlikkuse all ma mõistan sisemisi, hingelisi veeneid) distsipliini mõistest üldse välja. Meie distsipliini mõiste on mehaaniline, nagu seda paragrahvis 7 näeme: “Kaitseväge distsipliin avaldub maksvate seaduste, määruste ja ülema (vanema) käskude vastuvaidlematus, kiires ja täpses täitmises, kaitsevälise heades väliskommetes ja nende korralikus välimuses.” Paragrahv 11 määrab ülemate kohustused distsipliini kasvatamisel. Siin on

samuti esikohale tõstetud väline osa: “Sõjaväe distsipliin kohustab ülemat käsualuseid karistama seadustest ja käskudest üleastumise, nende hooletu ja lohaka täitmise ja halva ülalpidamise eest ning seaduses ettenähtud juhtumistel neid kohtu alla andma.” Selle paragrahvi lõpul esineb nõue sõdurite eest hoolitseda ja neid nõuandega toetada.

Ülaltoodust selgub, et meie distsipliini tuumaks on väline osa, kuna sisemine, mis tegelikult moodustab distsipliini aluse, on kõrvale jäänud. Siin puudub õieti see sisemine side ülemate ja alluvate vahel, mis neid võitlusraskusis ühendaks. Küsitav on, kas meie ametlik distsipliin suudab toimida sellisena, nagu seda on kirjeldatud paragrahvis 10: “Distsipliin on kaitseväe peamine ja ühendav jõud.”

Meie distsipliini mõiste ja aluste defineerimisel ei ole arvestatud meie sõduri psühholoogiaga, mis vajab just sisemist, mitte välist osa distsipliinis. Ametlikult maksev distsipliin lubab ülematel, kes ise asja sisusse ei suuda tungida, mehaaniliselt talitada (näiteks karistuse määramisel), mis meie kaitseväes oma otstarvet ei täidaks. 1927. a. kinnitatud üldine õppekava nõuab isegi oma metoodilises osas, kus tahab anda praktilisi näpunäiteid distsipliinitunde kasvatamisel, et “ülema isik peab alluvatest igas olukorras jääma teatud kaugusele” (lhk. 19). Selle nõude täitmine loob ülemate ja alluvate vahele kuristiku. Siit on ka tingitud distsipliini vastu eksimuste rohkus meie kaitseväes. Praegu maksvates kavades see nõue enam ei esine.

Distsipliini mõiste nõuab kohandamist meie oludele: välise efektiga ei suuda meie distsipliini luua, mis oleks kaitseväes peamiseks ja ühendavaks jõuks. Distsipliini mõiste loomisel tuleb arvestada rahvuse omapära ja hingelaadi. Kui sakslased mehaanilise distsipliiniga on palju saavutanud, siis prantslasele on see hoopis vastuvõtmatu. Niisamuti ei anna meie sõduri juures välise rõhuga distsipliin soovitavaid tulemusi.

Sõduri kasvatamisel omandab tähtsa koha väeosas valitsev vaim. Traditsioonide abil liituvad tulevikupõlvad ühtseks perekaks väeosas valitseva põhivaimuga, mis peaks oma aluseid otsima Vabadussõjast. Väeosade ajaloo tundmine aitaks kaasa traditsioonide elustamisele. Väeosade ajaloo peaks leiduma rohkem nimesid, iga kangelastegu peaks olema esile tõstetud: see aitaks luua sügava-maid sidemeid (veresidemeid) Vabadussõja-aegsete kangelaste ja sundaega teenivate noorte vahel. Noormees, kuuldes oma isa, vanema venna, lähedalt sugulaste j.n.e. heroilistest võitlustest, annab oma hinges töötuse neist mitte halvem olla.

Noorte vastuvõtmine väeosadesse tuleb ühendada pidulikkusega, et nende vastuvõtmine ühisesse perre saaks ülendava (pühaliku) ilme. Neid vastuvõtmisi tuleks korraldada aktuse näol, kõigi väeosa endiste liikmete juuresolekul. Sellelt aktuselt ei tohiks puududa ka väeosa ühendussümbol – väeosa lipp.

Sõduri lahingulise kasvatuse sihiks peab olema ohvrimeelsuse õilistamine, mis aitab indiviidi elualalhoiuinstinkti vähendada rahva kui terviku eluinstinkti kasuks ning mis tugineb kohusetundele ja patriotismi süvendamisele.

Juhtide kasvatuse eesmärgiks peab olema nende omaduste arendamine, mida nõuab juhtidelt lahing, muidugi eeldusel, et juht on tugeva rahvustundega, seega ka patriotismi ja kindla kohusetundega isik.

Meie peame oma juhti kasvatades sisendama temasse veende, et ta ei ole ainult juhtija, vaid ka esimene võitleja, sõdurite edasiviija ja nende moraalne tugi lahingus. Meie sõdur vajab juhi eeskujut. Juhi lähedusest otsib ta moraalselt tuge ning kõrvuti oma juhiga võideldes on ta valmis suurte jõupingutuste tegemiseks.

Juhi üheks kõige tähtsamaks omaduseks on tugev iseloom.⁵⁶⁸ Lahingus taandub väljaõpe sageli tugeva ja tahtejõulise iseloomu ees. Kaitseväge juhtide kasvatusel tuleb käia põhimõtte järel "Iseloom teeb väejuhiks", kuid seda ei pea arendama pimedaks jonniks, tardunud kangekaelsuseks, mida eestlase iseloomus niigi küllalt leidub. Rööbiti tahtejõuga tuleb juhis arendada vastutusjulgust, algatusvõimet, paindlikku mõttekäiku, hoolimata sellest et sõjaväes on maksev ülema ainutahe ja ülema käsk peab leidma vastuvaidlematu täitmise. Kuid siin ei pea mõistma tähtsust, vaid sisulist täitmist, mille juures iga alluv juht peab suutma avaldada oma loomingulisust. Sellisest tõlgitsusest järeldub, et igal juhil peab olema palju loomisvõimet, kombineerimisoskust. Neid omadusi tuleb järjekindlalt arendada ja alati eelistada tardunud vormidest kangekaelselt kinnipidamisele. Et alluv juht oma loomingulisust saaks kasutada, selleks ei tohi vanem juht alluva initsiatiivi piirata, kui alluv pole ülesande sisust kõrvale kaldunud.

Juhti kasvatades peame temale ühtlasi oskusi andma alluvate kasvatamiseks, mis aitab tõsta juhi autoriteeti. Juhi isiklikul eeskujul on alluvate kasvatamisel suur tähtsus. Sellest järeldub vajadus kasvatada juhis korrektsust, enesevalitsemist, anda näpunäiteid enda tasakaalustamiseks impulsiivse viha lõkkeleelõimisel j.n.e.

Juhtide kasvatamisel tuleb alati rõhutada alluvaise heatahtliku suhtumise tähtsust: see suurendab usaldust juhi vastu. Juht peab teadma, et meie sõdurile ei ole vastuvõetav kõrk ja mõnitav käitumine. Eestlastes on tugevalt arenenud eneseväärtustunne. Seda ei tohi maha suruda isikut alandava kohtlemisega, sest sellelt "kellel on eneseväärtustunne, võib ka tegevuse korral midagi nõuda".⁵⁶⁹

Eestlaste juht peab olema õiglane ja hindama oma alluvaid võrdselt. Hindamise mõõdupuuks võivad olla ainult teenistuslikud huvid. Väiklane ja sihilik vigade otsimine pisasjus ning alatised rahulolematuse avaldused ei virguta alluvaid paremale tegevusele, vaid pigemini süvendavad neis pessimismi ja arendavad ükskõiksust, kui näevad, et ka paremaga, mis nad anda suudavad, rahul ei olda. Juht ei tõsta oma autoriteeti alluva mahategemise, vaid kasvatatud oleku ja intellekti abil.

Sihtjooni kaitseväliseks väljaõppeks

Iga õppuse edukus oleneb süsteemist ja meetodist, mis põhiküsimustes peavad olema kohandatud õpetatavate karakteriomadustele.

Tugev materialistlik kalle eestlase iseloomus ja individualistlik mõistuse domineerivus nõuavad läbikaalutud õppesüsteemi, mis suudaks arvestada iga õpilase erinevustega.

Missugune peaks olema meie õppesüsteem?

⁵⁶⁸ N. Reek. Meie kaitseväge juhtiva koosseisu – ohvitseride – kasvatuse ja väljaõppe alalt. – Sõdur 1926. a., lhk. 580–581.

⁵⁶⁹ A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1304.

Meil viimasel ajal eluõiguse saanud sesoonide ajajärk on automaatselt omaks võtnud mehaanilise drilli kui ainsa ja otstarbekohase õppesüsteemi, ilma et oleks kaalutud, kui võrd see sobib eestlase psühholoogiliste omadustega.

Inimesed, kelle vaimulaadis domineerib mõistus, on kõige vähem kohased mehaaniliseks drilliks. Siit on ka arusaadav, miks meil mehaaniline drill ei anna sellist edu, nagu temalt teiste maade eeskujul loodeti. Mõistuse domineerivus eeldab juurdlemist, igasse küsimusse süvenemist, põhjuste otsimist, mille tõttu mehaaniline ühe ja sama kordamine sõduritele sageli arusaamatuks jääb ja neid drillisse eitavalt suhtuma sunnib.⁵⁷⁰

Mehaanilise drilli eesmärk, nagu ma sellest aru saan, on inimese tegevuse, mõtte, kogu ta olemuse (ka initsiatiivi) automatiseerimine, arendamine refleksideks. Inimene-automaat ei ole mõeldav praegusaja lahingus, kus on nii palju vaja teadlikku tegutsemist. Kogu koostöö põhjeneb ka kõige väiksemas üksuses ometi teadlikul tegevusel. Võtame näiteks kergekuulipilduja jao, kus igal mehel on täita eri toimingud, mille juures tuleb pidada teistega väga tihedat sidet. Kui jaos iga mees kättedrillitud toiminguid omaette mehaaniliselt täidaks, siis oleks jao koostöö küsitav. Näiteks, kui vaatleja hakkaks mitmesuguste märkide kaugusi määrama ilma sihturi tähelepanu nimetatud märkidele juhtimata, siis sellest ei oleks mingisugust kasu, ehkki kauguseid suure täpsusega hinnatakse.

Arvamus, et mehaaniliselt kätteõpetatud "hüpe" suudab sõdurit lahingus edasi viia, põhjeneb Friedrichi-aegsetel vaadetel ega ole enam kohandatav praegusaja oludele. Nüüd on lahinguväli mehaniseeritud tehnikasaavutistega, mis nõuavad teadlikku kasutamist ja teadlikkusele rajatud koostööd. Praegusajal on inimese mehaanilised toimingud üle võtnud mehaniseeritud materjal, inimesele on jäänud selle teadlik kasutamine ja juhtimine.

Meil on paljudes väeosades drillitud drilli enda pärast – drill on olnud eesmärgiks, mitte abinõuks teatud oskuste omandamisel. Meie oleme oma õppeplatsidel küll ja küll näinud mehaanilist drilli, kus grupp sõdureid, tavaliselt jagu, instruktori vilesignaalide järgi ühiseid võtteid harjutab. Eriti palju on selliseid harjutusi läbiviidud laskeasjanduse alal. Jaoulematel (ka ohvitseridel ja mitte madalas auastmes) on kujunenud drillist selline arusaamine, et ühisel harjutusel olivad ka ühiselt ja korrapäraselt teatud võtteid peavad sooritama. Näiteks, kui püssi luku kinnilükkamine kõigil ühel ajal välja ei tule, siis hakatakse seda võtet uuesti "viilima". Ja kui ühtne täitmine lõpuks enam-vähem õnnestub, siis on instruktor oma tööga rahul ja arvab, et õppuse eesmärk on täidetud. Sellisel drillil ei ole mingisugust mõtet ja see ei täida meie sõduri loogilise mõistuse tõttu oma eesmärki. Sõdur otse vihkab sellist drilli.

Drillil kui treeningul on mõte siis, kui igauks omaette ja instruktori kontrolli all harjutab neid võtteid, mille täitmisel tulevad tal ette individuaalvead. Nii saab ta end teatud tegevuste kompleksi täitmiseks ette valmistada.

Õppekavad sellist mehaanilist drilli ette ei näe, kuid see on väeosadesse levinud mitmesuguste täiendus- ja oskuskursuste kaudu, kus väljaõppe juures sellist drilli reglementeeriti.

⁵⁷⁰ Meie sõdurid nimetavad drilli isekeskis nõögiks.

Meil praegu maksev drillipõhimõte – kõik harjutavad ühte ja sama võtet – kui süsteem ja õppemeetod ei ole meie sõdurite kui individuaalselt erinevate indiviidide juures vastuvõetav. Drill kui niisugune ei anna meie sõdurite väljaõpetamisel soovitud tulemusi. Drill tuleb asendada teadliku õppeviisiga. Teadlik õppeviis kui süsteem võtab aluseks õpilase, uurib tema andeid, hingelisi omadusi ja füüsilisi võimeid ning vastavalt nendele määrab kindlaks meetodi, mis kindlustab suurema tööedu. See õppesüsteem nõuab juhtidelt põhjalikumalt süvenemist õppetöösse ja annab maksimumedu siis, kui tuntakse hästi oma õpilasi.

Mis puutub õppemeetoditesse, siis näib, et eestlaste iseloomuomadustele kõige vastuvõetavam on töökooli põhimõte. Töömeetod nõuab rohkesti õppevahendeid, sest ilma nendeta pole see meetod mõeldav. Kaitseväge väljaõppes on töömeetodi kasutamine mõeldav puhtpraktiliste ainete (laskeasjandus) juures, kuna teiste, rohkem teoreetilise iseloomuga ainete (sisekord, vahiteenistus) läbivõtmiseks nõuaks selle meetodi praktiline rakendamine suurt ajakulu.

Väljaõppe edukus oleneb kaitseväge organisatsioonist. Kaitseväge organisatsiooni ei ole võimalik kujundada üksi väljaõppe vajadustest lähtuvalt, vaid ta oleneb riigi poliitilisest olukorrast, strateegilistest nõuetest ja peab vastama eeskätt nendele tingimustele, mis võimaldavad otstarbekohase ja kiire ülemineku sõjakaegsele organisatsioonile. Kui meie praegune kaitseväge organisatsioon ülalkirjeldatud tingimustele vastab, siis väljaõppe läbiviimise seisukohalt ei ole praegune organisatsiooniline lahendus (kaadri- ja kätteosad) kõige sobivam.

Sõdurid saavad noorte ettevalmistuse kaadriosades nelja kuu jooksul ja pärast seda lähevad kätteosadesse. Õppuse edukus selle all kahtlematult kannatab. Eestlase kinnise iseloomu juures kulub mehe põhjalikuks tundmaõppimiseks vähemalt kaks nädalat. Alles seejärel on võimalik õppuste korraldamisel meeste andeid arvesse võtta. Praeguse organisatsiooni juures kulub kahekordne aeg meeste tundmaõppimiseks. Ühes ja samas väeosas noorte- ja reamehekursuse läbivõtmine oleks üldiselt edukam, sest meeste võimed on noortekursuse ajal lõplikult selgunud. Nende teadasaamine looks reamehekursuse läbivõtmiseks kindla aluse. Teiseks, sõdurid harjuvad algusest peale kindla meetodi järgi tööle. Uude väeosas minnes ei suuda nad kiirelt uutele oludele kohaneda (eestlasele on omane harjumuste alalhoidmine) ja neile võidakse kergesti teenimatuid etteheiteid teha. Need mõjuvad eriti halvalt meie sõduri peale siis, kui neid irooniliselt või mõnitavalt avaldatakse.

Eestlase loomuomane jonn nõuab enda tõekspidamise maksvusele pääsemist. Oskamatu ümberkäimine võib sõduri edaspidiste õppuste vastu hoopis passiivseks muuta.

Praegusajal ei ole väljaõppe küllaldane, kui iga väeliik temalt nõutavaid eritegevusi täita oskab. Nüüd peab väljaõppe, rohkem kui kunagi varem, olema rajatud väeliikidevahelistele koostööharjutustele. Meil on see nõue osaliselt täidetud, kuna mitmed väeliigid (auto-tanki, pioneeri- ja sidevägi ning enamik suurtükiväge) veel oma erilaagrites suvisel tööpraktikal käivad. Soovitatav muidugi oleks ühine suvine laager, kus kõik eriväeliigid ühistel õppustel üksteist tundma õpiksid ja koostööks praktilisi kogemusi omandaksid. Eriti vajalik oleks jala- ja suurtükiväge koostöö tankiüksusega, kuna tank on praegusaja moodsa-

maid relvi. Koostöös õpiksid eriväeliigid jalaväe tegevust põhjalikult tundma, mis tagab lahingus edu.

Kogemusi koostööks omandatakse meil peamiselt manöövritel. Manöövritel üksi koostööd harjutada oleks esiteks liiga kulukas ja teiseks ei täidaks see täiel määral väljaõppe tehnilisi nõudmisi (korratakse vaid mõnda ala, mis hästi välja ei tulnud). Tegemist on peamiselt ikkagi vaid kontrollimise abinõuga.

Koostööharjutusi tuleb korraldada ka väiksemate üksuste piirides, väiksemate taktikaliste õppuste näol diviisides. Sellised õppused on leidnud diviisides teostamist, kuid väga vähesel määral. Kogu laagriperioodi või vähemalt selle lõpuosa, tuleks kasutada ühiste õppuste korraldamiseks.

Sõduri väljaõppes on peatähelepanu pööratud kahele alale: taktikalisele väljaõppele ja laskeasjandusele. Laskeasjandusele on kavades pea sama palju aega määratud kui taktikalisele väljaõppele, kuid tegelikus tööpraktikas kulutatakse laskeasjanduse peale palju rohkem aega. Selline ebanormaalne seisukord on tingitud laskesüsteemist, mis nõuab sõduritelt oskust lasta väga hästi kõigist põhiasenditest (lamades, põlvelt, püsti käelt). Kõigist asenditest laskmisoskuse nõudmine on teiselt poolt suuresti vähendanud laskedistantse.

Meie erilistes oludes on paratamatu kasutada suurematel distantssidel püssituld. Seda nõuavad laiad rinded ja automaatrelvade vähesus, mis ei suuda üksi pidevat tuletõket luua. Laskedistantse on võimalik suurendada püsti laskeasendi arvel. Laskeasend püsti on vajalik ootamatute kokkupõrgete juures vastasega. Ootamatust võib aga saavutada kõige lähematel distantssidel (mitte üle 100 m). 200–300 m distantssil kohtumist ei saa ootamatuks lugeda ja sellepärast on sellistel distantssidel püsti asendist laskmine luksus, mida ei ole vaja harjutada. Praegune nn kolmeasendisüsteem on tingitud laskesportlikust vaimust, mitte aga lahingunõuetest. Kõigist asenditest laskmise harrastus võiks jääda laskesportiühingute ja Kaitseliidu programmi. Ülaltoodut arvesse võttes tuleks meie eeskirjas õppelaskesüsteemi (punktilaskmist) vastavalt muuta.

1. Noortekursustel:

a) püstiasend jätta välja;

b) toetatud asendist nõuda tabamisoskust 200 m ja paremini edasijõudjatel 300 m distantssidel.

2. Sundteenistuse lõpuks nõuda kindlat tabamisoskust:

a) püstiasendist 100 m distantssil;

b) toetatud asendist 400 m ja kiiremini edasijõudjatel 500 m distantssidelt.

3. Raskekuulipilduja meeskondades:

a) püstiasend üldse välja;

b) toetatud asenditest nõuda tabamisoskust kuni 300 m.

4. Rööbiti õppemärklauda laskmisega tuleb harjutuslaskmisi sooritada ka lahingumärkide pihta.

5. Lahinglaskmisele pöörata suuremat tähelepanu.

Juhtide ettevalmistusel praegu maksivad nõuded on otstarbekohased. Üleajateenijate-allohvitseride täienduskursustel on peatähelepanu pööratud praktilisele alale. Need kannavad täielikult oskuskursuste ilmet ja annavad üleajateenijatele hulga praktilisi kogemusi igapäevaseks tööks väeosades. Sama

põhimõte on maksev ka Sõjakoolis rahuaegsete ohvitseride ettevalmistusel. Kompaniitöelaste täienduskursuste didaktiline osa on meie rivijuhtidele suureks kasuks olnud õppeala korraldamisel väeosades.

Viimasel ajal on väeosade väljaõppetöös üles kerkinud ohvitseride ja üleajateenijate-allohvitseride vahelise tööjaotuse küsimus. Praktikas aga kindlat vahejoont töödes veel ei ole tõmmatud. Minu arvates peaks ohvitseride ja üleajateenijate vaheline tööjaotus lahendust leidma järgmistel põhimõtetel.

1. Ohvitser organiseerib ja juhib õppusi, kuna allohvitser oleks õppuse tegelik läbiviija.

See põhimõte on täiel määral läbiviidav praktilise ala õpetamisel, nagu riviõpe, lahingudrill, relvade materiaalosa, laske-eelõppused j.t. Nendel õppustel oleks küllalt, kui kompaniis viibiks üks ohvitser kontrollimise ülesandega. Suurema iseseisvuse saamisel osalevad üleajateenijad väga innukalt õppuse läbiviimise juures, mida tõendab praktika. See on ka kooskõlas eestlase iseloomuomadustega (tahe iseseisvalt teosteda).

2. Neid õppeaineid, kus domineerib teoreetiline osa, peab õpetama ohvitser isiklikult (nagu distsipliin, sisekorra sissejuhatav osa, vahiteenistuse üldised nõuded ja kohuste osa j.n.e.).

III peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄE JUHTIMISEKS

“Inimesed vajavad juhte.”

“Ühel on õigus käskida ja teistel sõna kuulata.”⁵⁷¹

A. Jaakson

Juhtimisaparaat

Et sõjalisi jõude juhtida, selleks on vajalik juhtimisaparaat. Sõjaline tegevus areneb kaleidoskoobilistes variatsioonides ja sageli esineb üllatusi, mis nõuavad kiiret reageerimist. Kiirelt reageerida suudab kvalifitseeritud üksikjuht, mitte juhtide kolleegium, mille tõttu ja aastasadade praktika tulemuste põhjal on sõjaväe juhtimises välja kujunenud autokraatne kord. See baseerub reguleeritud alluvusvahekorral, kus “ühel on õigus käskida ja teistel sõna kuulata”.

Juhtimisaparaat on oma põhikonstruktsioonilt püramiidisarnane. Selle tüve moodustavad madalamal astmel seisvad juhid, kes koos erinevatel astmetel seisvate kõrgemate juhtidega moodustavad püramiidi. Selle tipuks on riigi kõrgem võim. Püramiid omandab sirgjoonelise ja tervikliku kuju ainult siis, kui juhtimisel on maksev autokraatne kord ja juhtimisaparaadi üksikastmed on alluvussidemete abil üksteisega tihedalt seotud.

Kui meie sõjalist juhtimisaparaati lähemalt vaadelda, siis näeme, et meil õieti puudub tipp, see juhtimisaparaadi olulisim osa. Põhiseaduse järgi on see tipp Vabariigi Valitsus (praktiliselt kaitseminister). Viimane on kollegiaalne ja puhtpoliitiline jõufaktor ning oma koosseisus liiga puine selleks, et juhtida

⁵⁷¹ A. J. [Jaakson]. Võitlustahe. – Sõdur 1930. a., lk. 1433.

kaitsejõude ja olla vastutav nende tegevuse edukuse eest. Sõjaajal on ette nähtud ülemjuhataja ametikoht (1921. a. 6. dets. eriseadus), kes rahuajal puudub. Selline kord nõrgendab riigikaitse valmisolekut sõjaks üldiselt ja toob ootamatu sõja korral paratamatult segadusi. Samuti halvab vastutava juhi puudus rahu-aegset ettevalmistustööd sõjaks.⁵⁷²

See, miks meie kaitsejõudude juhtimisaparaat pole veel siiani selgepiirilist kuju omandanud, on tingitud eeskätt riigi valitsemise korrast. Teiseks põhjuseks on see, et meil üldse kardetakse kindla võimu kujunemist, olgu see siis kaitsejõudude organisatsioonis või üldises riigivalitsemise korras. On selge, et kaitsejõudude juhtimine ainult võidaks täieliku autoritaarse korra maksmapanekust juhtimisaparaadis ja kaoks praegune võimu laokilolek, mis järjest laieneda ähvardab.

Juhtimise määratlus on väga lai. Tehniliselt võiks eristada:

- 1) poliitilis-strateegilist,
- 2) operatiivset ja
- 3) taktikalist juhtimist.

Poliitilist ja strateegilist juhtimist on raske teineteisest eristada. Sellest saadi juba läinud aastasajal aru ja väljendati selgelt, et “sõda on poliitika jätk teiste abinõudega”. Poliitika eesmärk ja ülesanne strateegia suhtes on üles seada kindel poliitiline eesmärk, mida strateegia peab taotlema.

Poliitilis-strateegiline juhtimine kuulub riigivalitsuse ja kõrgemate sõjaväeliste juhtide kompetentsi, kes peavad töötama käsikäes.

Poliitilis-strateegiline juhtimine ei pea kooskõlas olema üksi oma reaalse materiaalse jõuga, vaid seda rohkem arvestama poliitilist olukorda, rahva taht ja meeleolu.

Silmas pidades meie materiaalse jõu nappust ja rahvas kivinenud non-agressiivsust, võime poliitilis-strateegilisel juhtimisel arvestada ainult poliitilist kaitseõda. Me peame kogu oma tähelepanu pöörama riigi puutumatusse säilitamisele.

Operatiivse juhtimise tehnika on õieti aegade jooksul ja praktiliste kogemuste abil väljakujunenud süsteemi ja juhtimismeetodi küsimus. Vabadussõjas ei kujunenud välja kindlat juhtimissüsteemi ja meetodis kopeeriti nende riikide süsteeme, mille omadega oldi rohkem tuttav (eelkõige Vene süsteem).

Preisi-Prantsuse sõjas näeme kaht sügavalt erinevat süsteemi:⁵⁷³

- 1) individuaalne-autokraatlik süsteem, kus domineeris juht, kusjuures staap oli pigem kaastöeline ja täitis teisejärgulisi ülesandeid (Prantsuse);
- 2) initsiatiivikas, nominaalse juhiga staap, kus juht oli tagaplaanil (Saksa).

Nende süsteemide üle on palju vaieldud. Maailmasõtta läks Saksamaa endiste ja veel enam süvendatud traditsioonidega. See tähendab, et staap oli otsustaja, kuna vanemad juhid “sõidavad ringi, teevad vaatusi, jagavad aumärke, peavad kõnesid, hoolitsevad toidu eest j.n.e., kuid täiesti teadlikult lähevad mööda

⁵⁷² J. Tõrvand. Riigikaitse juhtimise seadusest. – Sõdur 1926. a., lhk. 426–430.

⁵⁷³ H. Brede. Strateegia loengud Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a., lhk. 120–135.

igasugustest operatiivsetest ja taktikalistest küsimustest, mis kuuluvad staabiülemale ja staabile⁵⁷⁴. Prantslased asusid pärast 1870/71. a. sõda oma juhtimissüsteemi ümber korraldama: juhi kõrvale, kes seni oli olnud bürookraatlik ainuvalitseja ja staabiga üldse ei arvestanud, astus staap kui kaastööline. Staap valmistas otsuse vastuvõtmise ette ja realiseeris juhi lõpliku idee ja tahte. Niisiis oli Saksa süsteemis täielik juhtimine staabi käes, kuna prantslastel oli staap juhi kaastööline.

Sakslaste süsteem oli väga omapärane ja tema puuduseks võiks lugeda seda, et tegelik juhtija – staap – ei kandnud formaalselt vastutust ja võttis selle tõttu probleeme sageli väga kergelt. Sakslaste juures andis see süsteem häid tulemusi ja tuleb arvata, et selle süsteemi maksvusele pääsemine oli eeskätt tingitud võitlejate psühholoogilisest omapäras: suuremaid jõupingutusi suudeti teha siis, kui enda läheduses nähti vanemat juhti.

Millise kuju peaks saama meie juhtimissüsteem?

Vabadussõjas oli nendes diviiside staapides, kus staabiülemaks oli kindralstaabi ohvitser, domineeriv isik staabiülem, kuna vanem juht staabiülema ettepanekuid sageli ainult aktsepteeris. Niisiis lähenes Vabadussõja-aegne juhtimine sakslaste süsteemile.

Eestlaste hingelist struktuuri arvesse võttes ja sõduri lahingupsühholoogilisi nõudeid silmas pidades näib, et meile sobiks rohkem Saksa juhtimissüsteem. Aga esiteks oleks selle süsteemi puhul juht paratamatult tagaplaanile surutud ja vastutav isik õieti puuduks. Teiseks kannataks selle süsteemi all juhtimisaparaadi selgus.

Kuid ka nõue, et kogu juhtimine koonduks vanema juhi kätte, ei oleks meil psühholoogiliselt õigele alusele rajatud, sest see süsteem nõuaks juhi viibimist staabiruumides. Eespool aga nägime, et meie sõduril on instinktiivne tarve vanema juhi julgustava juuresoleku järele. Teiseks ei suuda praegusajal juht ükski haarata kogu sündmustikku; ta ei suuda iseseisvalt, ilma abilisteta otsustada ja paratamatult jääb osa loovast tööst staabi teha. Praegusaja juhtimine on rohkem kollektiivne töö: juht tugineb oma mõttetöös ja analüüsis staabile, kelle koordineeritud töö tulemusi kasutab vastutav juht oma lõpliku otsuse tegemisel. Töö meie staabis peaks rajanema kõige tihedamal koostööl juhi ja staabi vahel – ainult siis on võimalik lahingu edukas juhtimine.

Juhi ja staabi vahel peab valitsema vastastikune usaldus. Usaldus soodustab koostööd, usalduse puudus muudab staabi lihtsalt käsktäitvaks kabinetiks ning loob juhi ja staabi vahel pineva õhkkonna. See toob staabi töösse närviliku meeoleolu, mis loob eeldused kõigeks muuks, mitte aga otstarbekohaseks juhtimiseks. Usaldus on veel enam tarvilik sellepärast, et meie peame oma vanemalt juhilt nõudma veel teisi kohustusi väljaspool staapi.

Juhi lähedus sõdurile saavutatakse vanema juhi aeg-ajaliste käikudega võitlusliinile. Eriti suure tähtsuse omandavad need käigud lahingu ajal, kus sõdurite kõikumalõõnud meeoleolu vanema juhi lähedusest uueks jõupingutuseks vaimustust saab. Vabadussõda näitas, et meie sõdur oli suuremateks jõupingutusteks valmis seal, kus teda vanem juht oma lähedusega moraalselt toetas.

⁵⁷⁴ H. Brede. *Strateegia loengud Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a.,* lhk. 134.

Mäletan Vabadussõjast juhtu, kus 6. polgu II pataljon Lätimaa põhjaosa punastest puhastades jõudis Volmari linna. Ühel päeval sõitis sinna ülemjuhataja kindral Laidoner, kes pöördus lühikeses kõnes pataljoni poole sõdureid edukate lahingute eest tänades ja avaldas soovi, et pataljon uue vaenlase vastu, kui selleks vajadus peaks tulema, sama kindlusega välja astuks. See, et ülemjuhataja isiklikult sõdureid tänas ja nende teeneid hindas, andis uut moraalset jõudu edaspidiste lahinguraskuste võitmiseks. Veel kaua räägiti roodudes ülemjuhatajast, kes on aja leidnud sõdureid isiklikult vaatama tulla.

Kindral Laidoneri hilisõhtune käik Sõjakooli 1. dets. 1924. a. julgustas neid noori kõike kaalule panema selleks, et olla isamaale kasulik. Kadetid olid väga vaimustatud just sellest, et ülemjuhataja riskis õhtul pimedas neid vaatama tulla.

Vanema juhi käikudel sõdurite juurde on määratu moraalne tähtsus. Meie juht peab staabitöö kõrval leidma aega selleks, et tulla sõduritele lähemale, isiklike järelepärimiste abil süveneda nende muredesse, mõne julgustava sõnaga virgutada neid uuele jõupingutusele, visale vastupanule j.n.e. On loomulik, et juhi äraoleku ajal lasub juhtimise tehniline osa staabi peal. See on täiel määral võimalik, sest meil on küllalt kvalifitseeritud jõude selliste staabiülemate määramiseks, kes suudavad juhi vastuvõetud otsuse täide viia (ja tarbe korral ka ise otsustada, kui seda olukord peaks nõudma). Seda on Kõrgem Sõjakool alati rõhutanud ja tööülesannete täitmisel ka nõudnud. Juhtimispraktika manöövritel ja väljasõitudel ei ole see seni veel teadlikku juurutamist leidnud.⁵⁷⁵

Juhi ja staabi koostöö saavutamiseks ja vastastikuse usalduse süvendamiseks on vajalik, et juht ja tema abilised üksteist põhjalikult tunneks. Seda on võimalik saavutada juhtimisharjutuste ja manöövrite abil, kus staabid tuleks vormida neist isikuist, kes sõja korral ühiselt töötama asuvad.

Staabi koostöö juures on suure tähtsusega iseloomude sobivus, mida tuleb silmas pidada eriti meil, sest eestlasele omased jonn, kangekaelsus ja egoism võivad mittesobivate iseloomude tõttu tekitada suuri konflikte. Seda on võimalik ära hoida koosseisu õige valikuga juba rahuajal.

⁵⁷⁵ Isiklikult mäletan 1929. a. märtsi juhtimismanöövril ühte brigaadiülemat, kes närviliselt staabis ringi käis ja oli huvitatud igast pisikokkupõrkest vaenlasega. Temale pidi I jaoskond iga rügemendist tulnud teate ette kandma. Ta ei piirdunud üksi sellega, vaid reageeris pea igale ettekandele vastava korraldusega, mis praktikas tähendas üksikute rühmade ja kuulipildujate juhtimist ning nõudis staabilt 3 päeva jooksul ligi 500 üksikkorralduse andmist. Kui I jaoskond viimaks selle korra vastu protesteeris ja endale operatsioonide väljatöötamiseks ja operatiivkäskude andmiseks aega nõudis, rakendas brigaadiülem mind (olin brigaadi staabis II jaoskonna ülemaks) ettekandmise tööle. Sellega oli minul oma otseste ülesannete täitmine absoluutselt võimatu. Öösel, kui tegevus veidi vaibus, võisin alles oma tööd alustada ja kokkuvõtteid koostada, mis muidugi suure hiline misega diviisi jõudsid ja seal põhjendatud etteheiteid esile kutsusid. Väeosadel neist muidugi enam mingisugust kasu ei olnud. Praktikas tähendas see seda, et ma kogu väljasõidu ajal magada ei saanud ja viimasel tööpäeval laua ääres uinusin. Erialaseid aruandeid tuli tagantjärele täita, mis oli võimalik alles tegevuse lõppemise järel. Sõjaajal oleks sellise koormatuse juures need muidugi täitmata jäänud.

Selline kord oli tingitud usaldamatusest staabi vastu – brigaadiülem isiklikult püüdis iga pisisiasja kaudu sündmuste arengut jälgida. Usaldamatuse tagajärg oli see, et 3 päeva jooksul muutus kogu staap loiuks, ükskõikseks ja kaotas töötahte. Nii koormab juht enese üle mittetarviliku tööga ja kaotab värskuse suurte probleemide lahendamiseks. Muidugi ei jätkuks tal ka aega staabiruumist lahkuda, selleks et täita oma teisi ülesandeid.

Manöövrid ja välisõidud on seni pea kõik juhtide jaoks teoks saanud staabitööna. Harva on mõni üksik "julgenud" ka väeosi vaatama minna. Juhtimispraktikas on sellel veel teine halb tagajärg ja nimelt see, et väeosade ja staapide vahel kaob kontakt: staabid muutuvad väeosade eluliste huvide vastu tähelepanematuks. Ettekanded, telefonogrammid ja muud kirjalikud dokumendid ei suuda väeosade vajadusi küllalt selgelt esile tuua. Sageli suudab juhi isiklik vaatlus sellel alal anda palju rohkem kui mitmeleheküljelised aruanded ja esildised.

Operatiivse juhtimise teemat kokku võttes võiks üles seada järgmised nõuded.

1. Juhi ja staabi vahel peab toimima heatahtlik koostöö, mis võimaldab praegusaja lahingu edukat juhtimist.

2. Koostöö aluseks on juhi lõplik otsus, mille realiseerimine jääb kogu ulatuses staabi hooleks, kusjuures vastastikune usaldus tagab töö edukuse.

3. Juht otsustagu põhimõttelised küsimused, kuna täitmise üksikasjad jäägu staabi hooleks.

4. Juht peab leidma aja eesliinil käimiseks ja mehi julgustama seal, kus lahinguraskused on kõige suuremad.

5. Juht võib sõduritega sagedaste jutlemiste abil põhjalikumalt süveneda nende muredesse ja oma autoriteediga mõjutada nende meeleolu, tõstes sellega väeosade võitlusvõimet.

Taktikalises juhtimises tuleb alla kriipsutada juhi isikliku eeskuju tähtsust. Jao, rühma ja kompanii juhtimise põhimõtte peab olema sõdureid vastavate juhtide isikliku eeskuju mõjul edasi viia, mida ka meie jalaväe eeskiri nõuab.⁵⁷⁶ Nagu siit näeme, on meie jalaväe eeskiri väiksemate üksuste juhtimisküsimuse lahendamisel arvestanud Vabadussõja kogemusi.

Rahuaaja juhtimispraktikas tahab kompaniiülem reeglina liikuda pealetungil teise järgu (varu) juures ja kaitsel asuda oma komandopunktis. Sellest tuleb hoiduda: meie oludes peab kompaniiülem olema alati võitlusjärgu juures, vastasel korral ei või loota kompaniilt maksimaalseid jõupingutusi.

Pataljoniülem peab leidma aja selleks, et sagedamini viibida kompaniide juures. See toetab mehi moraalselt. Varumeeskonna tegevusse panekul võiks reeglilik võtta, et pataljoniülem selle isiklikult lahingusse viiks.

Rügemendiülema või tema abi sagedased käigud on vajalikud väeosa võitlusvõime tõstmiseks ja sisemise side tugevdamiseks alluvate ja juhtide vahel.

Vabadussõda näitas, et väeosad, kus vanemad juhid sõduritega tihedamas kontaktis olid, suutsid palju suuremaid jõupingutusi teha kui need, kus vanem juht püüdis sõdurikonnast eemale hoida. Vabadussõjas oli palju juhtumeid, kus sõdurid nõudsid juhtide lahingusse tulekut. A. Kasekamp isegi teab juhtu, kus üks rühm arreteeris rooduülema sellepärast, et see liiga kaugel seljataguses asus

⁵⁷⁶ Jalaväe eeskiri II osa, § 406, 384 ja 357.

ja harva eesliinile ilmus.⁵⁷⁷ See rühm ei hakanud mitte mässama, vaid täitis oma kohust kõige suurema hoolega.

Meie sõduri psühholoogias on instinktiivne tarve juhi läheduse järele, millega meil juhtimispraktikas tõsiselt tuleb arvestada. Meie juhid peavad mees pidama seda, et nende lähedus on meie sõdurile suureks moraalseks toeks. Juhtide sagedastest käikudest eesliinile näeb sõdur neid süvenemas tema muredesse – ta tunneb hingelist kergendust mõnest vanema juhi julgustavast sõnast. Juhid omakorda saavad sõduritega tihedalt kokku puutudes tõetruu pildi nende meeolust ja on teadlikud väeosa tõelisest seisukorrast, mis võimaldab hinnata oma jõude õigesti.

28. jaanuaril 1932. a.

M. Haber, kpt.

⁵⁷⁷ A. Kasekamp. Eestlane kui sõdur ja tema psühholoogilised omadused. – Sõdur 1925. a., lhk. 771.

K o n s p e k t

EESTLANE SÕDURINA
JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS,
VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. Haber
Kapten

Tallinn, 1932

E S I M E N E O S A

EESTLANE VÕITLEJANA, VAADELDUNA AJALOOSES
PERSPEKTIIVIS.
EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE
KOMPLEKTEERIMISEKS.
EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS

1. jagu

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

Ajaloolaste ja arheoloogide arvamuse järgi on eestlased Kristuse sündimise paiku, või hiljemalt 3.–7. aastasajal pärast Kr.s., jõudnud Läänemere äärde, kus nad püsivalt elama asusid.

Eesti muistse iseseisvusaja lõpul oli riikliku elu areng jõudnud üksikute maakondade korralduseni, mis omaette valitsemistervikud moodustasid. Lahus elavad maakonnad koondusid sageli ülesande täitmiseks liitudeks. Liidud ei olnud püsivad. Üldiselt koondumine riikliku terviku suunas siiski jätkus.

Valitsemiskorras oli välja kujunenud valitavate küla-, kihelkonna- ja maavanemate institutsioon, kelle õigused olid piiratud majadega, s.o. rahva üldkoosolekutega. Vanemad olid vastavate piirkondade ühiskondliku elu korraldajad ja ühtlasi ka sõjakäikude juhtideks.

Muistses Eestis oli välja kujunenud demokraatlik ja detsentraalne rahvalitsuslik kord, mis erines ümbruskonna suurrahvaste feodaalsüsteemist. Detsentraalne kord ei võimaldanud sõjalisi jõude otstarbekohaselt maa kaitseks kasutada, mille tõttu võitluse raskus lasus üksikute maakondade peal.

Sõjalise jõu moodustasid muistses Eestis kõik relvakandevõimelised mehed, kes vastavate piirkondade vanemate juhatusel koondusid sõjasalkadeks, need maakondade kaupa omakorda malevateks. Malev koosnes jala- ja ratsameestest. Peale maaväe oli Saare maakonnal ja rannamaakondadel laevastik, mis jagunes eskaadriteks (8–10 laeva). Eskaadrid koosnesid laevkondadest.

Maaväes tarvitati löögirelvadena odasid, mõõku, kirveid, sõjanuie, vikateid ja ahinguid. Viskerelvadena leidsid kasutamist paterellid, vibud, lingud ja lõpuks ka ammut. Kaitsevarustusena olid tarvitusel kilbid. Kindlusesõjas olid tarvitusel piiramistornid, tulerattad ja tulekärud. Peale maaväes tarvitusel olevate relvade kasutati mereväes tuleparvi. Sadamasuud ja mereteed suleti puukastide ja vanade paatide põhjalaskmisega.

Väljaõppes olid muistsed eestlased naabritega võrdsel tasandil. Väljaõppe said nad isamaalikus koolis, kus isa ja vanemad vennad õpetasid noormehele relvade käsitlemist. Eriliste pidude ajal toimusid ühised harjutused, mida juhtisid vastavate piirkondade vanemad.

Muistsed sõjad Baltikumis kuni sakslaste tulekuni kandsid saagisõdade ja karistusekspeditsioonide iseloomu ega taotlenud agressiivseid sihte. Sakslaste Baltikumi siirdumisega võttis sõda kindlakujulise poliitilise ilme, mis dikteeris muistsete eestlaste strateegiale kindla eesmärgi – Riia vallutamise. Kuni 1216/17. a. valitses ofensiivne strateegia, mis oma kavades baseerus laialisel

koostööl leedulaste, venelaste ja liivlastega, kusjuures laial rindel ettevõetud kontsentriiliste pealetungidega püüti Riia **place darmes** 'i hävitada. 1217. a. tuleb murrang. Poliitiline eesmärk – Riia vallutamine – jääb püsima, kuid strateegia tahab selleni jõuda vastase jõudude hävitamise kaudu.

Maa strateegiline kaitse baseerus maalinnade kaitsel ja väljaväe aktiivsel tegevusel. Maalinnades leidis ümbruskonna rahvas sõja korral varju, seni kui sõjavägi koondus vastulöökide andmiseks. Sakslaste tarvitusele võetud uute sõjapidamisviiside tõttu kujuneb maalinnade aktiivne kaitse passiivseks kindlusesõjaks, kus eestlased erilist visadust üles näitavad.

Meresõjas domineerisid kaaprisõda ja saagisõda Skandinaavia randa.

Taktikas domineeris rohkem manööver kui lahing. Võideldi jalarivis. Avalikuks lahinguks rivines malev rindriviisse, kusjuures enne lahingu algust eraldati varu, mis asus väekoondise tsentrumi taga ja oli ratsarivis. Lahingut alustati viskerelvade heitmisega, millele järgnes käsitsivõitlus suure sõjakisa ja relvade täristamise saatel. Maalinnu püüti allaandmisele sundida tule ja suitsu abil ning paterellide kivisajuga, nende kaitsel arenes võitlus aga peamiselt pihtaia taga. Võeti ette ka maalinnast väljatormamisi eesmärgiga hävitada piirav vägi.

Merelahingus püüti vastase laevu haarata. Kui see võimalik ei olnud, seoti oma laevad paarikaupa kokku ja lasti vastane oma laevade vahele sõita, millele järgnes abordaaž.

Muistsed eestlased olid võitlustahtelised. Võitlustes näidati üles vaprust ja julgust, mis ilmneb eriti maalinnade kaitsmisel. Juba muistne eestlane oli vihapidaja ja kättemaksja, kuid selle juures aus ja sõnapidaja. Võitlusvõime tõuseb seda suuremaks, mida rohkem selgub eestlastele sakslaste agressiivsus.

Vabadusearmastus, ärkav rahvustunne ja oma esivanemate usk olid nendeks tõukejõududeks, mis muistseid eestlasi 20 aasta vältel veristele võitlustele viisid.

Detsentraalne rahvalitsuslik kord ei soodustanud otstarbekohase kaitseorganisatsiooni kujunemist, mille tõttu üksikute maakondade malevad ja maalinnad olid sageli üksi sunnitud ülekaalukate jõududega võitlema. Üksikute maakondade vaenutemine nõrgendab eestlaste jõudu ja lõpuks on maa sunnitud võõrale võimule alistuma (1227. a.).

Eestlaste jõud murti, kuid vaim veel ei paindunud võitjate ees.

2. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE
VÕIMU AJAJÄRGUL
1227.–1918. a.

Alates 1227. a., ligi 700 aastat, on eesti rahva saatuse määramine olnud võõra rahva omavoli võimuses. Eestlase kui võitleja uurimise seisukohalt on tähtsad murrangulisemad ja meie ajaloole uut ilmet andvad ajajärgud. Sellest seisukohast vaadeldes võib Eesti ajalugu eritella 3 ajajärgus ja nimelt:

- 1) ordu aeg 1227.–1560. a.;
- 2) Rootsi aeg 1561.–1721. a. (Vene võim algas Eestis tegelikult 1710. a.);
- 3) Vene aeg 1721.–1918. a.

Pärast Eestimaa allaheitmist alustas uus peremees oma võimu kindlustamist. Piiskopi- ja ordumehed julgesid eestlaste hulka elama asuda ainult kindlustatud lossides. Isegi kirikud ehitati sellise stiili järgi, et neid võis sõja puhul varjupaikadena kasutada. Siit järeldub, et uus võim hindas kõrgelt eestlaste võitlusvõimet. Võitlustahet oli ta 20-aastases sõjas juba tundma õppinud.

Ordu aja alul kuni 1260. a. olid eestlased sakslastega lepingulises vahekorras ning võtsid enda peale kohustuse sakslasi sõjaliselt aidata, mis ka tegelikult mitmes sõjakäigus sündis. Durbeni lahingus keeldusid eestlased otsustavalt sakslaste huvides sõdimast ja tõusid saarlaste algatusel uueks vabadusvõitluseks, kuid juba järgmisel aastal suruti saarlased meeletlikus võitluses uuesti ristitüütlike raudse võimu alla. Sellest ajast algas üldine sunniajajärk. 1343. a. puhkes ürgjõuliselt uus vabadusvõitlus, kuid ka see võõra võimu väljaajamise katse ebaõnnestus ja lõppes eestlaste traagilise hävitamisega. Ülejäänud orjastati.

Eestlaste võitlustahe oli tugev, nende aktiivsus oli sakslastele kardetav. Võõras võim oli oma seisukorra kindlustamiseks sunnitud radikaalselt talitama ning võttis ette eestlaste metsiku hukkamise, mille abil loodeti muserdada eestlaste võitlustahe ja kangelaslik vaim.

Ajajärk kuni 1343. a. nõudis alalõpmata uusi jõude mõõgavendadelt, Saksa ordult, vasallidelt ja lõpuks Preisi abiväge. Ligi poolteist aastasada kulus eestlaste võitlustahte mahasurumiseks. Meie saame siit ettekujutuse eestlaste vastupidavusest, meeletindlusest ja võitlusvõimest ning näeme ühtlasi seda võitlusindu, mis viis palju paremaid eesti poegi võitluses aadete ja sotsiaalsete hüvede eest varakult mullapõue.

Rootsi aja alul lootsid eestlased uult võimult oma raske seisukorra parandamist ja inimlikkude õiguste maksmapanemist. Paljud nendest lootustest virgutatud eestlased astusid vabatahtlikult Rootsi sõjaväkke ja teised võtsid väikeste partisanisalkadena võitlustest rootslaste huvides aktiivselt osa, näidates selle juures üles erilist vahvust, mis eestlastele Hannibalide nimetuse toob. Hiljem, kui nähti, et uus võim ei suuda või ei taha nende seisukorda parandada, muutusid eestlased Rootsi regulaarvæes passiivseiks sundajateenijaiaks ning kaotasid täielikult lahinguaktiivsuse ja avaldasid ilmseid deserteerimiskalduvusi.

Vene aeg tähendas eestlase jaoks rekruteerimist ja hilisemat sundajateenistust Vene sõjaväe ridades. Vene riigi alla sattumisega muutub eestlase olukord mõisnikele antud eriliste eesõiguste tõttu palju raskemaks, kui see oli Rootsi ajal. Mõisnike vastu puhkevad kohalikud rahutused, mis Vene täakide abil karmilt maha surutakse. Eestlane nägi Vene sõduris mõisnike huvide kaitsjat ja sellepärast luges teenistust Vene sõjaväes oma huvidele risti vastu käivaks ja püüdis sellest igal võimalusel vabaneda. Vene sõjaväkke võeti palju kurjategijaid ja et meie vallad kui ka mõisnikud kurikalduvusega elemendist lahti tahtsid saada, siis tavaliselt määrati need mehed nekrutiteks, mis lasi arvamuse tekkida, et sõjaväes teenivad ainult kurjategijad. See psühholoogiline moment muserdas täielikult nekruti moraali.

Ideelisi aluseid eestlasel Vene sõjaväes teenimiseks ei olnud ja raske teenistus kaugel kodumaast võõra rahva seas kutsus paratamatult esile teenistusest kõrvalehoidmist ning ei soodustanud eestlases sõjaliste omaduste arenemist. Revolutsioon hävitas sõjaväe moraali lõplikult.

Vene aeg ei andnud eestlaste sõjalisele kasvatusele midagi juurde, vaid arendas neis püüdu sõjamehe otsestest kohustustest kõrvale hoida.

Kui võõrale võimule alistumise ajajärgus eestlast kui võitlejat graafiku abil iseloomustada, näeme, et kuni aastani 1343 seisaks see joon väikeste võngetega iseseisvuse lõpujärgu tasemel. Sellest ajast algab üldine ja järjekindel langus, mis ajajärgu lõpuks jõuaks negatiivsele poolusele.

3. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VABABUSSÕJAS JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

Vabadussõja alul valitses rahva seas toimuva suhtes passiivsus ja loid meeleolu. Eesti rahva enamikul ei olnud usku oma jõusse. Rahvas oli väsinud maailmasõja sündmusist, demoraliseeritud Vene revolutsiooni keerisest ja vaimselt maha suruvast okupatsioonijast, mille tõttu puudus tarviline hingeline vastuvõtlikkus toimuvate sündmuste suhtes. Kuid aktiivsem osa rahvajuhtidest asus koos sõjaväeliste juhtidega energiliselt võitlussalku korraldama ja alustas heroilist võitlust, millega lõpuks liikuma tõugatud mass kaasa läks.

Vabadussõjas tuli sõjaväele alus panna sõjaväljal, kusjuures sõjaline organisatsioon täielikult puudus, samuti kaader, mille ümber mobiliseeritud oleks võinud koondada. Mobilisatsioonidega kokkukogutud mehed koondati alul ühte diviisi, millele lisaks koondati vabatahtlikke kohapealsete juhtide algatusel erisalkadesse. Neist võrsusid hiljem löögiosad.

Sõja alul mobilisatsioonidega koondatud meeste meeleolu oli väga kõikuv ja üldiselt pessimistlik. Noored ja väikse koosseisuga väeosad ei suutnud vastase arvulisele ülekaalule vastu panna ja taandusid vastupanuta. Väga palju esines väejooksu, käsu täitmata jätmisi ja muid korralageduse ilminguid ning isegi sõjariistus vastuhakkamisi. Kui nähti aga enamuse rõõvjõukude hävitustööd ja metsikuid veretöid, võttis rahvas jõu kokku. Järjekindla selgitustöö tulemusel

ärkas rahvas elutahe, mis dikteeris tarviduse iseseisvalt oma saatust määrata, ise enda peremees olla. Kui välisabi saabus, asuti otsustavale pealetungile ja peagi oli vastane eestlaste etnograafilistest piiridest välja tõrjutud.

Vabadussõda tõestas eestlase võitlusvõimet ja -tahet, andes hulga kangelasi, kes oma ennastsalgava võitlusinnuga kujunesid üksikute väeosade luustikuks ja selleks tsemendiks, mis väeosa põhivaimu kujunemist resoluutselt mõjutas.

Vabatahtlike koondivised, kuhu valgus haritlasi ning lahingulisi elamusi ihkavaid sangareid ja kes olid ühtlasi paremini relvastatud, tõusid meie vabadusvõitluses löögiosadeks, mille pealetungihoo ees vastane alati murdus.

Meie harilik sõdur oli keskpärane võitleja (siiski tugevam kui kommunistist venelane). Ta alistus kergelt tule- ja ootamatusefektile, kuid sai enesevalitsemise siiski kiirelt tagasi. Ometi ei suutnud ta avaldada sellist heroismi kui vabatahtlike koondivised. Meie sõdur võitles Vabadussõjas poliitilist iseseisvusvõitlust, mis tema arvates pidi seisnema etnograafiliste piiride kaitses. Kaugele Venemaale tungides ei olnud võitluse eesmärk sõdurkonnale enam selge. Algas avalik nurin, mis väeosade võitlusvõimet halvas. Landeswehri, oma ajaloolise vastasega astuti võitlusse suure vaimustusega ja teda võis lüüa ka võõral territooriumil.

Eesti sõdur tunnistas ainult sisemist, juhtide ja alluvate vastastikusel usaldusel baseeruvat distsipliini. Selle juures olid välise distsipliini vormid (tervitusvõtte näol) temale vastuvõetamatud.

Üldiselt oli eestlane kui võitleja Vabadussõjas keskpärane. Lahingute kandjateks olid üksikud kangelased, kes ohvrimeelsuse ja vastupanujõuga olid nendeks tugipunktideks, mille ümber ülejäänud hingeliselt koondusid. Vabadussõja võit oli kangelaste võit, millele mass kaasa aitas. See oli juhtide teene, kellel jätkus meelegindlust ja tahtejõudu kriitilistest momentidest üle saada.

Rahuaja õppetöös võib konstateerida järjekindlat edu, mis näitab töötahet ja lubab eeldada, et aastase teenistuse juures saab meie sõdur vajaliku sõjalise ettevalmistuse. Vähem edu on märgata nendel aladel, kus kiirust ja kiiret taipu nõutakse. Manöövrid on kinnitanud meie sõdurite vastupidavust rännakutel ja ühtlasi näidanud, et lähedamaa pealetungilahing, kus on vajalikud kiired järkjooksud, on meie sõdurile raske.

Meie sõdur haigestub halbade ilmaolude tõttu kergesti, mille tõttu tuleb varustuse korraldamisele erilist tähelepanu pöörata.

Sõjaväelisele korrale meie sõdur üldiselt allub, kuid lubab omale vabadusi (omavoliline lahkumine). Ta ei unusta tehtud ülekohtu ja kaotab tasakaalust väljaviiduna sageli enesevalitsemise, nõudes järsu väljaastumisega oma isiku austamist, mis on alluvusvahekorras olevate isikute vahel sageli konflikte tekitanud.

4. jagu

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

XVIII sajandi lõpul jagunes eesti rahvas nelja seisusse: peremehed, sulased, mõisateenijad ja vabadikud. 1816. ja 1819. a. talurahva vabastamise seadustega muudeti eesti rahvas ühtlaseks proletaarlaste massiks. XIX sajandi teisel poolel algas uus diferentseerumine. 1905. a. sotsialistliku voolu tekkimisega Eestis hakkasid erinevate ideoloogiliste tõekspidamiste alusel moodustuma klassid. Rahva enamik ($\frac{2}{3}$) on varanduslikult enam-vähem kindlustatud, mis annab ühiskondliku elu korraldamiseks stabiilse aluse.

Praeguse eesti rahva võiks sotsiaalselt jagada:

- 1) põllupidajaiks-maaomanikeks,
- 2) linna väikekodanlasiks,
- 3) suurettevõtjaiks-pankureiks,
- 4) töölisteks ja
- 5) haritlasiks.

Talupojad moodustavad eesti rahva suurima kihi ja loovad kindla aluse riikliku elu korraldamiseks ning annavad stabiilse osa kaitseväge komplekteerimiseks. Puht sõjaliselt on talupojad vähem aktiivsed kui teised kihid.

Linna väikekodanlus on kujunenud peamiselt aktiivsema elemendi maalt väljarändamise teel. Nad on valivamad ja nõudlikumad, kuid ettevõtlikumad, mille tõttu kujunevad nad aktiivseks teguriks ka sõjas ja on rohkem valmis kangelastegudeks kui talupojad.

Suurettevõtjad-pankurid on alles kujunemisejärgus. Nende erihuviliselt kontsentreerunud mõttesuund ja sellele vastavalt väljaarenenud vaimulaad ei lase eeldada, et selle klassi liikmeist häid võitlejaid tuleks.

Töölised on iseloomult rahutu ja otsiv element: nad janunevad võimu järele ja esinevad rahutustes alati peategelastena. Töölised on harjunud võitlema, neid ei kohuta kaotused. Sõjas kujuneb sellest klassist aktiivne, sangarlik element, kuid ta on vähem stabiilne ja allub kergelt propagandale.

Haritlaste kätte on koondunud rahva juhtimine rahuajal ja nendest kujuneb sõjaajal meie juhtkond. Kodanliste kalduvustega haritlane on tagasihoidlik, rohkem endasse süvenenud, sotsialistlike kalduvustega selle vastu ekstsentriline, tujukas ja moodustab meie haritlaste aktiivsema osa.

Kui õnnestuks kõiki ühiskonnakihte rahvuslikuks tervikuks liita ja kõigis kihtides valitseks arusaamine omariikluse vajadusest, siis suudaks eesti rahvas moodustada tugeva kaitseväge.

Meie rahva looduslik juurdekasy on väga väike. Kui võrrelda teiste Euroopa riikidega, siis seisame eelviimasel kohal, mis rahva sõjalist võimet halvab.

Rahva vanuslik koostis on praegu kaitseväge komplekteerimiseks soodus, kuid on oodata olukorra üldist halvenemist.

Rahva tervislikku seisukorda võib üldiselt rahuldavaks lugeda, kuid peab ühtlasi alla kriipsutama, et tuberkuloos, vaimuhaigused, enesetapped, hingamis-

ja vereringvoolu- organite haigused vähendavad järjekindlalt kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude kodanikkude hulka.

Rahva hariduslik seisukord on üldiselt hea. See loob soodsa aluse kaitseväge juhtkonna komplekteerimiseks ning võimaldab suurt valikut.

Rahva kõlblus seisab nõrgal alusel. Eriti palju tuleb eksimusi ja kuritegevust ette ühiskondliku ja avaliku heakorra vastu, mis näitab eestlase paindumatust reguleeriva korra alla.

Praegu üldiselt tunnustatud seisukoha järgi loetakse eestlasi soome-ugri rahvaste perekonda kuuluvaks. Viimasel ajal on avaldatud arvamust, et eestlased esinevad Balti mere kaldal erilise tüübina, „mis on moodustunud ida-balti rassi alusel peamiselt põhja-, daalia- ja alpiinrassi sugemete ristumise teel”.

Üks on kindel: eestlased ei kujuta endast puhast rassi. Ristumise ja tiheda kooselu tõttu teiste rassidega on aja jooksul eestlaste iseloomu põhiomadused muutunud. Eestlase iseloomule on üldiselt omane materialistlik joon, mis avaldub:

- 1) alalhoidlikkuses. Üheks tugevamaks küljeks selle joone esinemisel on jonn ja kangekaelsus;
- 2) omakasupüüdlikus egoismis, mille kõrvalnähtena esineb kadedus, jonnimine ja üksmeele puudus;
- 3) visaduses ehk sitkuses, mis arendab võitlustahet ja vastupidavust;
- 4) praktilisuses. See on aegade jooksul toonud iseloomu paindlikkuse, mis on sageli arenenud orjameelsuseks.

Tugev materialistlik kalle on eestlase hinge toonud peensuse puuduse, millele viimasel ajal on seltsimas ükskõiksus.

Hingelise hõreduse järelnähtena on rahvustunne eestlases vähe süvenenud ja avaldub peamiselt sõnades.

Eestlane nõuab asjalikkust ja õiglust. Ta on tuntud vihapidajana ja mõtleb temale tehtud ülekohtu kättemaksmise peale.

Eestlane on rohkem mõistuse- kui tundeinimene, mille tõttu kaldub ta iseseisvalt tegutsema.

Tugevalt arenenud individualism loob tõsiseid takistusi rahva koostööks, mis sõjaliselt ei ole väikse tähtsusega.

Kõike eeltoodut kokku võttes võime nentida, et eesti rahvas on üle elanud palju murrangumomente, mis eestlase iseloomu ja vaimulaadi kujunemist otseselt või kaudselt on mõjutanud. Tihedas kooselus võõraste rahvustega ja ristluses teiste rassidega on eestlane palju positiivset oma põhiiseloomust kaotanud ja võtnud juurde hulga negatiivseid varjundeid.

Võõrale rahvale allumise ajajärgul on eestlane kaotanud palju ka oma sõjalisi voorusi. Muistsetele eestlastele omane võitlustahe järjest väheneb – võõras võim on seda drastiliste abinõudega püüdnud hävitada. 700-aastane surveajajärk, kus esines rida katseid kaotatud vabadust tagasi võita, mis ikka ja ikka ebaõnnestusid, pidi jätma rahva hinge jõuetustunde. Siit on ka arusaadav rahva tagasitõmbumine Vabadussõja alul.

Eesti rahvas on alati olnud valmis võitlema oma vabaduse eest. Nendes võitlustes on olnud alati püsivust ja võitlustahet. Eesti rahvas andis Vabadus-

sõjas oma ridadest hulga kangelasi ja heroilisi kujusid, kes moodustasid aluse, millele ülejäänud kriitilistel momentidel tuginesid.

Eesti rahva kihististel on küll sotsiaalsed erinevused, kuid ajalooliselt on eesti rahvas ühtse mineviku, ühtse ajaloolise traditsiooniga. See vähendab hõõrumisi ja hõlbustab rahva liitmist ühtseks tervikuks. Samuti soodustab see sõjalisele organisatsioonile tuginedes kogu rahva jõu koondamist, selleks et teenida eesti rahvast.

T E I N E O S A

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS,
VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKSJÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS

Mida väiksem rahvas, seda suuremateks jõupingutusteks ta peab valmis olema, kui tahab riikliku tervikuna iseseisvalt eksisteerida. Meie peame juulgema kogu oma jõu sõjaliselt ära kasutada; peame asuma relvastatud rahva põhimõtte alusel oma kaitsejõude korraldama. Rahvas võib suuremaid jõupingutusi teha üldise sundteenistuse abil, mis jääb ainukeseks mooduseks meie sõjaliste jõudude komplekteerimisel.

Sõduritega komplekteerimisel tuleb käia järgmiste põhimõtete järgi.

1. Territoriaalse põhimõtte alusel komplekteerida kaitseväge talupojakihistise ja maal asuvate talundite töölikihistisega praeguste kaitsevääringkondade (komplekteerimispiirkondade) piires, välja arvatud Petseri kaitsevääringkond.
2. Eksterritoriaalse põhimõtte alusel jagada proportsionaalselt kõigis kaitsevääringkondades komplekteeritavate väeosade vahel:
 - a) linnade, alevite ja maal asuvate tööstuskeskuste tööliste proletariaatlik kihistis;
 - b) väikekodanlaste ja suuretegevõtjate kihistis ning haritlased;
 - c) vähemusrahvused (venelased).
3. Väeliike komplekteerida kõikidesse ühiskonnakihististesse kuuluvate kodanikega proportsionaalselt, kusjuures füüsiliselt ja moraalselt tugevam element määrata jalaväkke kui peaväeliiki.
4. Vähemusrahvustega komplekteerida neid väeliike ja väeosi, kus viimaste puudulik riigikeeleoskus nende teenistuslikku kasutamist võimaldab.
5. Selleks et hõlbustada meeste rahuaegset ettevalmistust ja neid sõjaajal otstarbekohasemalt kasutada, määrata väeosade komplekteerimisel vastavate eriteadmistega mehed nende kutsealaga lähemas seoses olevatesse väeliikidesse ja eriväeosadesse.

Juhtkonnaga komplekteerimisel tuleb tähelepanu pöörata eeskätt juhiks valitava sõjalistele võimetele ja tema moraalsele väärtusele, sest meil peab juht, eriti väikejuht, olema meeskonda elustavaks hingeks, võitluse raskuste kandjaks. Juhtkonnaga komplekteerimisel tuleb võtta aluseks järgnevad põhimõtted.

1. Juhiks ettevalmistatav peab olema veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava patriotismiga kodanik.
2. Juhtide kandidaatide väljavalikul võtta tarvitusele psühhotehniline uurimine, mille abil määrata kindlaks valitava sõjaline väärtus.
3. Esimese kahe nõudmise kohaselt valida juhtkonda kõigist ühiskonnakihististest, kusjuures võrdse sõjalise väärtuse juures anda eesõigus nn seltskondliku kaaluga kandidaatidele.

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KASVATUSEKS JA VÄLJAÕPPEKS

Praegusajal on sõjalise väljaõppe küsimus tihedalt seotud kodanikkude üldise kasvatusprobleemiga. Need kaks küsimust moodustavad kodanikkude sõjalises ettevalmistuses terviku. Kasvatus ja väljaõpe koos võimaldavad inimese moraalset, intellektuaalset ja kehalise jõu täiuslikku ning harmoonilist arengut.

Rööbiti väljaõppega on kõikjal suurt tähelepanu pööratud moraalsele kasvatusle. Ka praegusajal rõhutavad kõikide riikide lahingueeskirjad võitlejate moraalset väärtust. Meie sisemäärustik seab kasvatusle esikohale.

Praegusaja teenistuse lühiajalisus ei võimalda tugineda kasvatusle ainult kaitsevæle, vaid peamiselt perekonnale, koolile ja seltskonnale selle mitmesuguste organisatsioonide abil.

Perekondlik kasvatus oleneb vanemate tõekspidamisest ja vaadetest. Riiklikul keskusel pole selle otsene mõjutamine võimalik.

Koolikasvatus on noore kodaniku ilmavaate rajajaks ja sellepärast tuleb riigil koolitegevust kontrollida, et seal ei pääseks mõjule riiklikule tervikule kahjulikud voolud. Meie kool suhtub lojaalselt rahvusaate kasvatamisse ja püüab arendada üldinimest. Viimast seisukohta tuleb revideerida.

Kasvatuse abil tuleb rahvasse süvendada aateid, millest tuleb esikohale asetada rahvustunne kui meie riikliku iseolemise alus. Arenenud rahvustundega rahvas moodustab psüühiliselt terviku, mis on võimeline lämmatama võõraid ideid. Rahvustundega rööbiti tuleb arendada patriotismi ja kohusetunnet. Sõjaliselt omab erilist tähtsust võitlustahte kasvatus, mida võib ellu viia kangelaskultuse elustamise abil.

Et meil kodaniku üldine kasvatus nõrgal alusel seisab, peab kaitsevægi kujunema isamaalikuks kooliks, kus luuakse ühised sihid ja vaated ning kus eri kihististesse kuuluvad kodanikud liidetakse ühtseks rahvuslikuks pereks.

Sõdurite sõjalisel kasvatusel tuleb arendada rahvuslikku vaimu, süvendada kohuse- ja distsipliinitunnet.

Juhtide kasvatusle eesmärgiks peab olema nende omaduste arendamine, mida neilt nõuab lahing. Meie juhile tuleb sisendada veenet, et tema on lahinguraskuste kandja ja sõduri moraalne tugi lahingus. Juhis tuleb arendada kindlat iseloomu ja vastutusjulgest, nõuda temalt õiglust alluvatega käitumisel.

Sõjalise väljaõppe edukus oleneb süsteemist ja meetodist, mis on põhiküsimustes vaja kohandada õpetatavate karakteriomadustele. Tugev materialistlik kalle ja individualistlik mõistuse domineerivus eestlase karakteris nõuavad läbikaalutud õppesüsteemi ja individuaalsetele omadustele kohandatud õppemeetodeid. Eestlase väljaõppes ei anna mehaaniline drill neid tulemusi, mida on võimalik saavutada teadliku õppeviisi abil. Õppemeetoditest annaks maksimaalseid tulemusi nn. töömeetod.

Laskeasjanduse väljaõppet tuleb lihtsustada, võttes aluseks lahingulisi nõudeid.

Väljaõppe ratsionaliseerimise eesmärgil on soovitatav panna ohvitseride ja üleajateenijate-allohvitseride vahel paika kindel tööjaotus. Seda tuleks teha alltoodud põhimõtete järgi.

1. Ohvitser organiseerib ja juhib õppusi, kuna allohvitser on õppuse tegelik läbiviija.
2. Neid õppeaineid, kus domineerib teoreetiline osa, peab õpetama ohvitser isiklikult.

JÄRELDUSI KAITSEVÄE JUHTIMISEKS

Sõjaliste jõudude juhtimiseks on vajalik juhtimisaparaat, mis sarnaneb püramiidiga. Selle tüve moodustavad madalamal astmel seisvad juhid, kes koos kõrgemate, erinevatel astmetel olevate juhtidega moodustavad püramiidi. Selle tipuks on riigi kõrgeim võim. Sõjaline juhtimine nõuab autokraatset korda, kus eri astmetel seisvate juhtide suhted on reguleeritud kindlate alluvusvahekordadega.

Juhtimise määratlus on väga lai. Tehniliselt võiks jagada juhtimist: 1) poliitilis-strateegiliseks, 2) operatiivseks ja 3) taktikaliseks.

Arvestades meie materiaalseid võimeid ja rahvas kivinenud nonagressiivsust, võime poliitilis-strateegilisel juhtimisel arvestada ainult poliitilise kaitseõjaga ja peame kogu tähelepanu pöörama riigi puutumatusse säilitamisele.

Operatiivne juhtimine on õieti väljakujunenud süsteemi ja meetodi küsimus. Meie operatiivse juhtimise süsteem tuleb rajada juhi domineerivuse põhimõttele, kusjuures:

- 1) juhi ja staabi vahel peab arenema heatahtlik koostöö, mis võimaldab edukat juhtimist praegusaja lahingus;
- 2) koostöö aluseks on juhi lõplik otsus, mille realiseerimine jääb kogu ulatuses staabi hooleks;
- 3) juht otsustagu põhimõttelised küsimused, täitmise üksikasjad jäägu aga staabi hooleks;
- 4) juht peab leidma aja eesliinil käimiseks ja mehi julgustama seal, kus lahinguraskused on kõige suuremad;
- 5) juht võib sõduritega sagedaste jutlemiste abil põhjalikumalt süveneda nende muredesse ja oma autoriteediga mõjutada nende meeleolu, tõstes sellega väeosade võitlusvõimet.

Taktikalise juhtimise alal tuleb alla kriipsutada juhi isikliku eesküju tähtsust.

Meie juhid peavad meeles pidama seda, et nende lähedus on meie sõdurile suureks moraalseks toeks: nad tunnevad hingelist kergendust mõnest vanema juhi julgustavast sõnast. Juhid omakorda saavad sõduritega tihedalt kokku puutudes tõetruu pildi sõdurite meeleolust ja on seetõttu teadlikud väeosa tõelikest seisukorrast, mis võimaldab juhtimispraktikas hinnata õigesti üht olulist elementi – oma jõudusid.

LISAD

LISADE NIMESTIK

Tabelid

- Nr. 1. Teated eestlaste rekruteerimise kohta Vene sõjaväkke
- Nr. 2. Rekruteerimine Vene riigis 1724.–1800. a.
- Nr. 3. Teated eestlaste sundajateenimisest Vene riigis üldise teenistuskohustusseaduse alusel
- Nr. 4. Mõningatele väeosadele annetatud Vabadusristide arv
- Nr. 5. A. Viru väerindel asunud väeosade koosseis 28. detsembril 1918. a.
B. Mõningate väeosade koosseis 6. jaanuaril 1919. a.
- Nr. 6. Mõningate väeosade koosseis 26.–31. märtsil 1919. a.
- Nr. 7. Mõningate väeosade koosseis 1. septembril 1919. a.
- Nr. 8. Mõningate väeosade kaotused Vabadussõjas (keskmisest koosseisust)
- Nr. 9. Haigestumus ja haigustesse surevus Vabadussõjas
- Nr. 10. Mõningate haiguste levimine Vabadussõjas
- Nr. 11. Haavatud, langenud, haavadesse surnud, haigete ja haigustesse surnud sõjaväelaste arv viimase saja aasta sõdades (protsentides ja promillides)
- Nr. 12. Teadestik Allohvitseride Kooli õpilaste töö edukuse kohta 1924.–1928. a. üksikutel kursustel
- Nr. 13. Allohvitseride Kooli õpilaste hariduslik tase 1926. a.
- Nr. 14. A. Allohvitseride Kooli õpilaste päritolu
B. Allohvitseride Kooli õpilased ja nende vanemate varanduslik seis 1926. a.
- Nr. 15. Haigestumus, vabastatus ja surevus kaitseväes 1921.–1928. a. (promillides)
- Nr. 16. Haigestumus kaitseväes relvaliidide ja haigusrühmade järgi (promillides)
- Nr. 17. Haigestumus, vabastatus ja surevus väeosades ja asutistes 1928. a. (promillides keskmisest koosseisust)
- Nr. 18. Haigestumus, vabastatus ja surevus kaitseväes kuude järgi 1928. a. (promillides)
- Nr. 19. Ambulatoorsete visiitide arv kaitseväes haigusrühmade järgi 1925.–1927. a.
- Nr. 20. Andmeid välisriikide sõjavägede tervislikust seisukorrast võrdluseks Eestiga (promillides)
- Nr. 21. Mõningate väeosade allüksustes ettetulnud eksimused 1924.–1928. a., mille eest on määratud distsiplinaarkaristusi
- Nr. 22. Kaitseväelaste süütegude kordumine mõningate väeosade allüksustes 1924.–1929. a.
- Nr. 23. Andmed mõningate väeosade allüksuste kaitseväelastele karistuse määrajate kohta 1924.–1929. a.
- Nr. 24. Kaitseväelaste karistus sõjaringkonnakohtus
- Nr. 25. A. Rahvaesinduskogu
B. Ideoloogilised rühmitused
- Nr. 26. Eesti ühiskondlikkude kihististe vahekord tööühmades
- Nr. 27. A. Abielluvus Eestis (1000 elaniku kohta)

- B. Perekonnaseisu võrdlus eelmiste rahvalugemiste andmetega Eestis (1000 elaniku kohta üle 15. a. elanikest)
C. Abielluvus Eestis ja välisriikides (1000 elaniku kohta)
- Nr. 28. Sündivus ja surevus Eestis (promillides)
Nr. 29. Sündivus ja surevus välisriikides (promillides)
Nr. 30. Rahvaarvu muutumine Eestis
Nr. 31. Elanikkude vanuslik koosseis 1922. a. rahvalugemise andmeil
Nr. 32. Noorsoo, täiskasvanute ja raukade vahekord Eestis*
Nr. 33. Surevus Eestis vanusrühmade suhtarvudes
Nr. 34. Laste surevus üksikutes riikides (1000 lapse kohta)
Nr. 35. Peamised surmapõhjused 1924.–1928. a. (keskmiselt)
Nr. 36. Tuberkuloosi surevus (1921.–1928. a. registreeritud haigete arv)
Nr. 37. A. Vaimuhaigete arv Eestis
B. Vaimuhaigete arv välisriikides (1000 elaniku kohta)
Nr. 38. A. Enesetapped Eestis 1922.–1928. a.
B. Enesetappjate arv Lääne-Euroopa riikides 100 000 elaniku kohta
C. Tuberkuloosi surnute arv meil ja mujal riikides (promillides)
Nr. 39. Enesetappe põhjused Eestis
Nr. 40. A. Tarvitatud alkoholihoogid (keskmiselt ühe elaniku kohta)
B. Alkoholi tarvitamisest tingitud süüteoed Eestis
Nr. 41. Üldandmed kutsealuste kohta (meeste üldarvust, protsentides)
Nr. 42. Seitsme aasta kutsealuste keskmine maakonniti (kutsealuste üldarvust, protsentides)
Nr. 43. A. Algkoolid, neis õppivate õpilaste arv ja õpilaste edasijõudmine
B. Keskkoolid, neis õppivate õpilaste arv ja õpilaste edasijõudmine
C. Tartu Ülikooli üliõpilaste arv
Nr. 44. A. Kirjaoskuse üldine seisukord Eestis (protsentides)
B. Kirjaoskus teistes riikides 1910. a.
Nr. 45. 15 a. ja vanemate elanike kirjaoskuse tase maakondades (protsentides)
Nr. 46. Esimese astme kohtute tegevus 1920.–1929. a.
Nr. 47. Politsei registreeritud süüteoed 1924.–1930. a.
Nr. 48. Süüteorühmade võrdlus maal ja linnades (10 000 elaniku kohta)
Nr. 49. Euroopa riikide rahvaste looduslik juurdekasv (promillides)
Nr. 50. Sõjakooli aspirantide päritolu ja ühiskondlik kihistis 3 viimases lennus
Nr. 51. Jala- ja suurtükiväe õppeainete läbivõtmiseks määratud aeg noorte ja reameeste kursustel (oktoobris teenistusse kutsututel)

* Tabel nr 32 puudub väitekirja lisade originaalkaustast (s.t on jäänud töö koostamisel esitamata või läinud hiljem kaduma), mistõttu ei esine seda ka siinses väljaandes.

Diagrammid

- Nr. 1. Ühiskondlikud kihistised
- Nr. 2. Rahvaesinduskogu
- Nr. 3. Rahva vanuseline koosseis 1922. a. rahvalugemise andmeil
- Nr. 3a. Vanuseline koosseis sünniaastate järgi
- Nr. 5. Sündivus ja surevus 1888.–1930. a.
- Nr. 6. Surmapõhjused
- Nr. 7. Kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude meeste arv maakondades
- Nr. 8. Haigestuvus üksikutes väeosades
- Nr. 9. Sõjakooli aspirantide ühiskondlik kihistis ja päritolu

TABEL nr. 1
TEATEID EESTLASTE REKRUTEERIMISE KOHTA VENE SÕJAVÄKKE

Nr.	Rekruteerimise aasta	Võetud meeste arv	Kuhu teenistusse määratud	Missugustesse väeosadesse	Märkmed
1.	1783	38	Tobolskisse	Garnisoni polkudesse	
2.	1785	78	Siberi korpusesse	Jäägri pataljonidesse	
3.	1786	39	Jekaterinburgi	Väljapataljonidesse	
4.	1787	205	IX Siberi korpusesse	Jäägri pataljon.	
5.	1788	204	Siberi korpusesse	Välja musketer. pat.	
6.	1790	181	- " -	Draguni rügementi	
7.	1793	47	- " -	Musketer. patalj.	
8.	1794	243	- " -	Jäägri pataljoni	
9.	1796	60	- " -	Draguni rügementi	
	- " -	48	Eesti kohal. garn.		
	- " -	170	Siberi piirivägi	Omski kindlusse	
10.	1799	285	Moskva	Musketerideks	
	- " -	238	- " -	Garn. väljaväeks	
11.	1809	379	Holmi ja Toropetski	Pole teada	
12.	1810	608	Ivanetski	- " -	
	- " -	1100 + 347 ¹⁾	Holmi ja Siaro-Russkoe	- " -	
13.	1812	424	Pole teada	- " -	
	- " -	1030 ¹⁾	- " -	- " -	
14.	1814	637			
	- " -	3254 ¹⁾	Soomemaale täienduseks		
15.	1868	1293	-	-	
16.	1869	1247	-	-	
17.	1870	1188	-	-	
18.	1871	1518	-	-	
19.	1872	1858	-	-	
20.	1873	1663	-	-	
21.	1874	1264	-	-	

1) Andmed nr. 1–10 käivad ainult Eesti kubermangu (Kolõvan) kohta ja on koostatud Vene peastaabi teose "Stoletje vojenovo ministerstvo 1802–1902" I osa I raamatu I jao põhjal, lhk. 168–317.
2) Andmed nr. 11–14 on koostatud eelmainitud teose I osa I raamatu II jao põhjal (lhk. 66 ja 78 ning lisad lhk. 14–36).
3) Andmed nr. 15–21 käivad kogu Eesti kohta ja on koostatud eelmainitud teose III osa I raamatu II osa põhjal, lhk. 142–151.
4) +-märgiga arvud näitavad meeste võttu Liivi kubermangust (osa lätlasi).

TABEL nr. 2
REKRUTEERIMINE VENES RIIGIS 1724.–1800. a.

Rekrut. aastad	Mitme hinge pealt ja kui palju võeti	Kui palju üldse võeti	Rekrut. aastad	Mitme hinge pealt ja kui palju võeti	Kui palju üldse võeti	Märkused
1724	250-1	20550	1769	150-1	46550	1724.–1799. a. ära kirjutatud tabelist, mis on esitatud teoses „Stoletje vojenovo ministerstvo 1802–1902” I osa I raamatu I jaos, lhk. 151–152.
1726	200-1	22795	1770	150-1	46550	
1727	305-1	17785	1771	2x100 à 1	71057	
1729	324-1	15662	1772	150-1	49552	
1730	320-1	16000	1773	100-1	74739	
1732	288 1/2 - 1	18654	1776	500-1	14917	
1733	102-1	50569	1777	500-1	14816	
1734	169-1	30129	1778	500-1	14952	Eestimaa 4 maakonna (Lääne, Harju, Järva, Viru) 1799. a. (?) revisjoni järgi 99
1736	125-1	41167	1779	500-1	14933	891 meeshinge – (“Stoletje vojenovo ministerstvo 1802–1902” I osa II raamat
1737	98-1	41960	1780	500-1	13289	I jagu, lisad lhk. 277) ja
1738	120-1	34071	1781	500-1	13869	1857. a. revisjoni järgi
1739	120-1	32396	1782	200-1	38547	128 823 meeshinge
1740	154 ja 314 à 1	21131	1783	500-2	33833	(A. Haruzini artikkel teoses „Vremennik Estljenskoj guberni”, lhk. 46–53).
1741	165 ja 240 à 1	21131	1784	500-1	18339	
1743	330 ja 220 à 1	21131	1785	500-2	34708	
1745	170-1	30338	1786	500-1	17442	
1747	121-1	44272	1787	2x500 à 2 ja 3	92735	
1748	190-1	33210	1788	500-5	93197	
1754	100-1	61509	1789	500-5	92822	
1756	135-1	45000	1790	500-4	73651	
1757	194-1	31705	1793	500-1	18384	
1758	116-1	53021	1794	500-5	104308	
1759	128-1	48053	1795	500-1	24742	
1767	300-1	22373	1797	500-3	86300	
1768	2x300 à 1	44746	1798	500-1	31994	
			1799	350-1	45623	

TABEL nr. 3
TEATED EESTLASTE SUNDAJATEENIMISEST VENES RIIGIS ÜLEÜLDISE TEENISTUSKOHUSTUSSEADUSE ALUSEL

Aastad	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883
Eesti kuberm.	591	786	849	1064	916	952	1059	984	919	900
Liivi (kokku)	1832	2452	2447	2750	2459	2743	2835	2747	2855	2828
Neist eestlasi	611	817	816	917	820	914	945	916	952	943
Võeti üldse	150000	180000	196000	218000	218000	218000	235000	212000	212000	218000
Aastad	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
Eesti kuberm.	1062	1023	1017	1006	947	903	867	1078	1097	915
Liivi (kokku)	3201	3028	2910	3114	2998	2936	2746	2952	3275	2906
Neist eestlasi	1067	1009	970	1038	999	979	915	984	1093	969
Võeti üldse	224000	230000	235000	235000	250000	255000	260000	260000	262000	262000
Aastad	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901		
Eesti kuberm.	958	979	947	944	974	916	936	894		
Liivi (kokku)	2781	2910	3000	2933	2885	2885	2892	2865		
Neist eestlasi	927	970	1000	978	962	962	964	955		
Võeti üldse	270000	274650	279000	282900	286800	291100	297100	308600		

Märkused

1. Esitatud andmed on ära kirjutatud tabelitest, mis on toodud Vene peastaabi teoses "Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902". III osa. I raamat. II jagu, lhk. 177 ja 303.
2. Liivimaalt võetud meeste arvust võib umbes 30–40% lugeda eestlasiks järgmisel kaalutlusel. Eelviidatud teoses lhk. 151 on toodud noorte arvud rahvuste järgi. Siit on näha, et 1874. a. on võetud eestlasi 1264 meest.
Tabelis aga on toodud sama aasta arvud kubermangude järgi. Olles nende andmetega varustatud, saame eestlaste arvu, mis Liivi kubermangust võeti, välja arvutada.
I) 1264–591 = 673; II) 673 100/1832 = 36,7% ehk ümmarguselt 1/3.
3. Eestlased moodustasid Vene sõjaväes keskmiselt järgmise protsendi:
 - a) 1875. a. I) 786 + 817 = 1603; II) 1603 x 100/180 000 = 0,88%;
 - b) 1885. a. I) 1023 + 1009 = 2032; II) 2032 x 100/230 000 = 0,9%;
 - d) 1900. a. I) 936 + 955 = 1891; II) 1891 x 111/297100 = 0,63%.
4. Eestlaste sõjaväeteenistuse koormus:
1881. a. võeti eestlasi teenima 1900 meest; samal ajal oli rahvaarv 903 753, mis annab 1900 x 100/903 753 = 0,2%.

Märkus: rahvaarv on võetud Eesti statistika väljaandest "Esimene üldrahvalugemise eelkõkkuvõtted" 1922. a., lhk. 19.

TABEL nr. 4
MÕNINGATELE VÄEOSADELE ANNETATUD VABADUSRIISTIDE ARV

Väeosad	Ohvitseridele						Kokku	Sõduritele			Kokku	Märkus	
	I liik		II liik		Kokku	III liik			Kokku				
	1	2	3	1		2		3		1			2
1. jal. polk	-	1	2	-	-	18	21	-	-	67	67	88	
2. - " -	-	1	4	-	-	10	15	-	-	85	85	100	
3. - " -	-	-	7	-	-	18	25	-	-	76	76	101	
4. - " -	-	1	1	-	-	28	30	-	-	83	83	113	
5. - " -	-	2	6	-	4	30	42	-	1	100	101	143	
6. - " -	-	-	13	-	-	13	26	-	-	40	40	66	
7. - " -	-	-	4	-	-	12	16	-	-	31	31	47	
8. - " -	-	1	3	-	-	6	10	-	-	34	34	44	
9. - " -	-	1	1	-	-	9	11	-	-	78	78	89	
1. ratsapolk	-	-	1	-	1	12	14	-	-	72	72	86	
2. - " -	-	-	2	-	-	1	3	-	-	18	18	21	
Skautspolk	-	-	2	-	-	13	15	-	-	48	48	63	
Kalevi Malev	-	2	2	-	1	17	22	-	-	36	36	58	
Kuperjanovi pat.	-	-	-	-	1	24	25	-	-	62	62	87	
Laiarööpmel. soomustr. nr. 1	-	-	1	-	2	10	13	-	1	34	35	48	
- " - nr. 2	-	-	-	-	-	6	6	-	-	30	30	36	
- " - nr. 3	-	-	-	-	-	4	18	22	-	1	84	107	
- " - nr. 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
- " - nr. 5	-	-	-	-	-	2	2	-	-	12	12	14	
- " - nr. 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	4	
Kitsarööpmel. soomustr.	-	-	4	-	-	5	9	-	1	19	20	29	
1. suurt. polk	-	1	1	-	-	4	6	-	-	12	12	18	
2. - " -	-	2	4	-	-	4	10	-	1	15	16	26	
3. - " -	-	-	2	-	-	3	5	-	-	8	8	13	
Merevägi	1	1	23	-	2	26	53	-	-	7/77	84	137	Murdjoonel 7 on I liik 3

Märkus: tabel on koostatud Vabadusristi ettepanekute aktide põhjal.

TABEL nr. 5

A. VIRU VÄERINDEL ASUNUD VÄEOSADE KOOSSEIS 28. detsembril 1918. a.

Väeosa	Kooseisus		Knuulipild.		Suur- tükkke 3"	Mittme mehe peale tuleb 1 klp.
	ohv.	sõd.	r. kp.	autom. püssid		
4. jal. polk	91	299	6	–	2	65
5. jal. polk	89	367	9	–	4	51
Balti pataljoni	65	51	5	–	–	21
Soomusrongid nr. 1, 2 ja 3	45	300	33	22	4	6

Märkus: tabel on koostatud Alfred Vaga teose "Viru väerind Vabadussõjas I", lhk. 97 toodud andmeil.

B. MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 6. jaanuaril 1919. a.

V ä e o s a	Täägid	Rkp. + Levis	K. k.	Suurtükke	Mittme täägi peale tuleb 1 klp.
1. polk	23/308	7	–	4	44
2. polk	82/481	16	–	–	30
3. polk	7/341	2	–	–	170
4. polk	97/303	12	–	4	25
5. polk	79/411	8	–	4	51
6. polk	24/837	7	–	–	119
Kalevi Malev	/113	3	10	–	8–9
Soomusrongid	61/387	48	–	5	8
1. ratsapolk	43/419	2	11	3	32

Märkus: tabel on koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu andmeil. Toimik 41, lhk. 110–111.

TABEL nr. 6

MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 26.–31. märtsil 1919. a.

V ä e o s a	Täähid	Rkp. + Levis	K. k.	Suurt.	Mõtme täähgi peale tuleb 1 klp.	Märkused
			Ei ole andmeid			
1. polk	61/1121	22	2	–	47	Tabel koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja kirjakogu andmeil. Toimik 43, lhk. 307– 309, 378 ja 421.
2. polk	44/1237	6	12	4	69	
3. polk	69/1599	24	24	–	33	
4. polk	66/1891	11	33	6	43	
6. polk	8/156	4	11	–	10	
Kalevi malev	10/355	8	13	2-6"	17	
Kupeerjanovi pataljõn	33/281	17	–	3-3"	16	
Balti pataljõn	12/134	16	5	3	6	
Soomustrõngid l/r. nr. 1	15/123	18	10	3	4-5	
nr. 2	9/130	16	5	2	6	
nr. 3	10/59	8	1	1	6	
nr. 4	3/23	6	–	2	4	
nr. 5	49/469	64	21	11	5-6	
Laiarõõpmel. smsr. kokku	22/187	24	8	7	6	
Kitsarõõpmel. smsr. kokku						

TABEL nr. 7

MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 1. SEPTEMBRIL 1919. a.

Väeosa	Nimekirja järgi mehi	Täätkide arv	Rkp. + Levis	Autom.	Srt.	Mitme täägi kohta tuleb 1 klp.	Täätkide % nimekirjal. koosseisust	Märkused
1. polk	2892	64/1515	39	29	–	22	52,4	Tabel on koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja kirjakogu andmeil. Toimik 44, lhk. 329–333.
2. polk	2670	45/1121	30	22	–	21–22	42,0	
3. polk	2390	40/1552	17	14	–	50	64,9	
4. polk	2552	67/1552	17	23	–	39	60,8	
5. polk	2242	64/1252	16	12	–	45	55,0	
6. polk	3253	61/1527	22	18	–	38	47,0	
7. polk	2448	38/1082	26	26	–	20	44,2	
8. polk	1678	31/1089	15	21	–	30	64,9	
9. polk	1604	32/926	12	18	–	31	58,0	
Skautspataljon	620	15/398	18	19	–	11	64,2	
Kalevi malev	876	15/562			–		64,2	
Kuperjanovi pataljon	1030	21/639	10	5	–	42	62,0	
1. ratsapolk	871	26/230	19	11	–	7–8	26,4	
Laiarööpmel. smsr. nr. 1	315	16/183	17	10	3	6–7	58,1	
nr. 2	261	12/189	13	6	4	9–10	73,1	
nr. 3	267	11/146	18	12	2	4–5	54,7	
nr. 4	217	13/140	11	19	2	4–5	64,5	
nr. 5	219	10/167	12	9	2	8	76,0	
nr. 6	–	–	–	–	–	–	–	
Laiarööpmel. smsr. kokku	1279	62/823	71	56	13	6–7	64,3	
Küisarööpmel. smsr. kokku	340	15/262	29	24	6	5	77,0	

TABEL nr. 8.

MÕNINGATE VÄEOSADE KAOTUSED VABADUSSÕJAS (KESKMISEST KOOSSEISUST)

Väeosad	Keskmine koosseis		Langenud				Haavatud				MÄRKUS
	Ohv.	Sõdur	Ohv.		Sõdur		Ohv.		Sõdur		
			arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
1. jal. polk	62	1988	3	5	41	2	15	24	314	16	Tabel on võetud koguteosest „Eesti Vabadussõda XI. 1918-II. 1920. Tervishoidline osa”, lhk. 114–115 ja 48 (tabel).
2. - " -	69	2189	8	12	144	5	34	49	761	35	
3. - " -	56	2072	9	16	133	6	30	54	611	29	
4. - " -	78	2352	19	24	68	3	58	74	475	20	
5. - " -	56	1854	12	21	66	4	27	48	351	19	
6. - " -	53	2419	14	26	160	7	28	53	787	33	
7. - " -	46	1916	5	11	69	5	15	33	491	26	
8. - " -	41	2179	7	17	107	5	28	68	917	42	
9. - " -	40	1816	2	5	113	6	18	45	318	18	
Kalevi Malev	18	631	4	22	69	11	11	61	261	41	
Kuperjanovi partisanid	24	1077	6	25	83	8	27	112	470	44	
Skautspolk	26	753	3	12	57	8	14	54	385	51	
1. ratsapolk	28	926	5	18	24	3	14	50	190	21	
2. - " -	27	688	1	4	8	1	2	6	28	4	
Laiarõpm. smstr. nr. 1	32	229	5	16	39	17	29	91	150	65	
- " - nr. 2	21	239	6	29	21	9	8	38	100	42	
- " - nr. 3	18	257	4	22	37	14	20	111	164	69	
- " - nr. 4	15	251	1	7	16	6	4	27	50	20	
- " - nr. 5	13	116	5	38	8	7	9	69	62	53	
- " - nr. 6	17	113	—	—	—	—	1	6	15	13	

Väeosad	Keskmine koosseis		Langenud				Haavatud				MÄRKUS
	Ohv.	Sõdur	Ohv.		Sõdur		Ohv.		Sõdur		
			arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
Kitsarõõpmelised smsr.	30	479	3	10	19	4	9	30	86	18	
Merevägi	162	1667	1	0,6	7	0,4	2	1	28	1	
1. suurtükiv. polk	24	817	1	4	3	0,4	-	-	1	0,1	
2. " "	-	1100	2		12	1,0	-	-	1	0,1	

HAAVAMISTE ISELOOM VABADUSSÕJAS (protsentides)

Püssikuuli haavad – 79,11 %

Granaadikildude haavad – 8,41 %

Šrapnelli kuulide - „ - - 6,46 %

Külmsojariista - „ - - 0,73 %

Juhuslikud - „ - - 2,19 %

Põhjus kindlaks tegemata – 3,10 %

Märkus: tabel on võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa", lhk. 109.

TABEL nr. 9
HAIGESTUVUS JA HAIGUSTESSE SUREVUS VABADUSSÕJAS

H a i g u s e d	Jäi haigeks	Suri	%
Influenta	4509	107	2,37
Välimised haigused	4230	3	0,07
Suguhaigused	3319	1	0,03
Kõhutõbi	2739	197	7,2
Hingetorude haigused	2735	23	0,84
Plekiine soetõbi	2441	190	7,78
Haavamiste ja muude juhuslike vigade tagajärjel	2269	34	1,5
Mitmesugused külgehaigused	2238	67	3,0
Korduv soetõbi	2103	121	5,75
Silmahaigused	1818	3	0,18
Kopsupõletik	1776	307	17,3
Kõrvahaigused	1639	3	0,18
Süüfilis	1436	–	–
Äkiline kõhuhaigus	1399	12	0,86
Erguhaigused	901	1	0,11
Südame ja veresoonte haigused	833	14	1,68
Kõhusoetõbi	817	114	14,0
Kopsu ja kopsukelme tiisikus	641	43	6,7
Äkiline jooksjahaigus	500	–	–
Neeruhaigused	359	11	3,06
Külmavõetud	297	1	0,34
Rõnged	226	50	22,18
Vaimuhaigused	198	15	7,6
Skorbuudi haigus	182	–	–
Roos	131	2	1,53
Muud mittekülgehaigused	4855	48	0,99
KOKKU:	44593	1364	3,06

Märkus: tabel võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa", lhk. 219.

TABEL nr. 10

MÕNINGATE HAIGUSTE LEVIMINE VABADUSSÕJAS

H a i g u s e d	1919. a.												1920. a.		
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	
Südamehaigused	6	30	34	33	36	44	54	80	65	73	98	94	80	78	834
Kopsu- ja kopsukelme tiisikus	5	13	21	26	31	51	55	76	44	58	79	48	48	60	641
Kopsupõletik	20	54	100	182	96	58	75	85	82	78	87	297	227	145	1772
Influentza	92	106	296	440	225	187	212	199	177	157	223	704	744	451	4481
Neeruhaigused	2	2	13	15	12	17	33	25	29	39	35	30	35	45	359
Äkilise iooksvahaigus	7	17	11	41	27	21	36	35	46	35	64	53	63	18	500
Kõrvahaigused	20	26	86	102	127	98	160	139	128	76	135	95	157	177	1639
Skorbuut, hingam. ja muud sisem. haig.	16	149	273	384	321	394	283	512	491	347	344	405	392	363	5038
Plekiline soetõbi	-	2	5	46	51	230	310	208	30	26	13	23	151	504	1941
Korvluv soetõbi	-	-	-	6	1	13	16	9	9	12	11	205	1025	795	2102
Kõhutõbi	-	8	13	5	9	28	13	267	1229	698	277	109	50	30	2739
Kõhusoetõbi	1	4	9	35	25	74	60	80	58	82	79	60	106	61	83
Rõuged	-	1	1	14	8	12	27	36	14	5	13	19	20	23	33
Roos	-	1	1	9	3	6	5	13	11	6	13	6	7	17	28
Äkiline kõhuhaigus	6	22	57	76	72	83	85	84	162	154	130	118	116	122	1399
Muud külgehaigused	4	46	53	51	68	106	175	247	175	163	199	258	268	261	2290
KOKKU:	179	481	972	1463	1195	1521	1457	2088	2818	2061	1616	1669	2649	3789	26944
Haavatud ja põrutatud	136	430	548	1123	1275	1237	614	1261	1196	420	454	675	516	210	9

Märkus: tabel on koostatud teose "Eesti Vabadussõda XI. 1918 – 11. 1920. Tervishoidline osa", lhk. 80–97 põhjal.

TABEL NR. 11

HAAVATUD, LANGENUD, HAAVADESSE SURNUD, HAIGETE JA HAIGUSTESSE SURNUD SÕJAVÄELASTE ARV VIIMASE SÕJA-AASTA SÕDADES
(protsentides ja promillides)

Sõdade aastad	Väed	Haavatuid	Langenud ja kohal summid	Haavadesse summid	Langente ja haavate suhe	Haiged	Haigustesse summid	Üldine surmte protsent ravi-asutustes	Langenud ning haavadesse ja haigustesse surmte suhe	Haavate ja haigete suhe	1000 inimese peale koosseisust			
											Haiged	Haavatuid	Haigustesse summid	Haavadesse summid
Krimmi 1854.–1856. a.	Inglise	12087	2762	1841	1:4,5	150586	17579	11,9	1:3,8	1:12,5	1479,4	186,8	179,6	18,9
Krimmi 1854.–1856. a.	Prantsuse	39886	10222	7951	1:4,0	361441	59273	17,2	1:3,3	1:9	1168,8	128,9	191,7	32,1
Itaalia 1859. a	Prantsuse	17063	2527	2971	1:6,5	112457	13788	12,9	1:2,5	1:7	863,2	130,9	105,8	22,9
Austria–Preisi 1866. a.	Preisi	13728	2556	1452	1:5,5	64194	5219	8,6	1:1,3	1:5	229,3	49,0	18,6	5,2
Põhja–Ameerika 1861.–1865. a.	Ameerika	284073	44220	34799	1:6,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Prantsuse–Preisi 1870.–1871. a.	Saksa	99531	17290	10988	1:5,6	472668	14904	4,5	1:0,53	1:4,7	589,0	122,1	18,2	13,5
Vene–Türgi 1877.–1878. a	Vene Donau armee	55291	14000	4865	1:4	864024	45969	5,5	1:2,7	1:15,6	1479,4	73,3	77,6	8,4
Jaapani–Hiina 1894.–1895. a.	Jaapani	–	965	–	–	–	3148	–	1:3,3	–	–	–	51,6	3,8

Sõdade aastad	Väed	Haavatuid	Langenuid ja kohal surnuid	Haavadesse surnuid	Langenute ja haavatute suhe	Haiged	Haigustesse surnuid	Üldine surnute protsent ravi-asutustes	Langenud ning haavadesse ja haigustesse surnute suhe	Haavate ja haigete suhe	1000 inimese peale koosseisust			
											Haiged	Haavatuid	Haigustesse surnuid	Haavadesse surnuid
Hispaania–Ameerika 1898.–1899. a.	Ameerika	3720	556	412	1:6,5	–	5438	–	1:5,6	–	–	25,7	1,5	
Inglise-Buuri 1899.–1901. a.	Inglise	15845	3716	1369	1:4	–	–	–	–	–	–	44,4	6,5	
Vene-Jaapani 1904.–1905. a.	Jaapani	507500	–	–	1:4,4	–	–	3,0	–	–	–	–	–	
Vene-Jaapani 1904.–1905. a.	Vene	372784	–	–	1:4–5	–	–	–	–	–	–	–	–	
Üldine Euroopa 1914.–1919. a.	Saksa	4211469	15311048	1:3–4	1:3–4	19582141	155013	3,0	1:0,1	1:5,5	Igal aastal keskmiselt 986,9	Igal aastal keskmiselt 221,8	–	
Eesti Vabadussõda 1918.–1920. a.	Eesti	10105	1677	385	1:6	44593	1388	3,1	1:0,6	1:4,4	557,4	126,3	4,8	

Märkus: tabel on võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishooldine osa", lhk. 217.

TABEL nr. 12
TEADESTIK ALLOHVITSERIDE KOOLIÕPILASTE TÖÖ EDUKUSE KOHTA 1924.–1928. a. ÜKSIKUTEL KURSUSTEL

Üksused	Õpilaste arv kursuse alul	Lõpetajad	Mitte-lõpetajad	Mitte- lõpetajate %	M ä r k u s e d
		1924. a.			
1. kompanii	168	73	95	57,6	1924.–26. a. andmed on võetud ltn. M. Haberi tööst “Allohviteride ettevalmistamine Allohviteride Koolis”. Teema nr. 8-b, lhk. 11–13. VI osakond. 1927.–28. a. K. Ü. Õ. arhiivist Rea jaoskonna kaustad, II liik, nr. 6: a) 1927. a. lhk. 91–105; b) 1928. a. lhk. 295–320.
2. "-	166	80	86	51,8	
3. "-	166	86	80	48,2	
		1925. a.			
1. kompanii	136	99	37	27,2	
2. "-	115	68	47	40,9	
3. "-	139	101	38	20,2	
Rkp. "-	146	110	36	24,7	
		1926. a.			
1. kompanii	145	73	72	49,7	1926. a. alates komandeeriti keskmiselt 1/3 esimese 3 nädala jooksul väeosadesse tagasi: need, kellest arvati, et neist lõpetajat niikuinii ei saa. 3. kompanii oli nn kaadrikompanii ja sai mehed otse vastuvõtukomisjonist.
2. "-	156	85	71	45,5	
3. "-	110	40	70	63,6	
Rkp. "-	147	102	45	30,0	
		1927. a.			
1. kompanii	Ei ole teada	83	27	24,5	
2. "-	"-	100	11	9,9	
3. "-	"-	54	6	10,1	
Rkp. "-	"-	70	10	12,3	
		1928. a. (stügis)			
1. kompanii	Ei ole teada	102	30	23,3	
2. "-	"-	94	24	20,5	
3. "-	"-	-	-	-	
Rkp. "-	"-	80	-	-	

TABEL nr. 13

ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE HARIDUSLIK TASE 1926. a.

Lõpetatud klassid	K o m p a n i i d			Kokku	%	Märkus
	1	2	3			
Ilma koolihariduseta	-	-	2	2	0,59	Arvestatud on nendega, kes jäid kooli pärast esialgset tagasi-komandeerimist.
1 klass algkooli	-	3	-	3	0,88	
2 klassi -"-	3	3	3	9	2,65	
3 -"- -"-	15	26	12	53	15,59	
4 -"- -"-	33	26	12	71	20,88	
5 -"- -"-	12	16	7	35	10,29	
6 -"- -"-	32	18	32	82	24,12	
KOKKU:	95	92	68	255	75,0	
1 klass keskkooli	8	6	6	20	5,88	
2 klassi -"-	5	6	11	22	6,47	
3 -"- -"-	4	6	11	21	6,18	
4 -"- -"-	5	5	1	11	3,23	
5 -"- -"-	1	-	7	8	2,35	
Tööstuskooli 2 kl. -"- lõpetanud	-	1	-	1	0,29	
Tehnikumi (3 sem.)	-	1	-	1	0,29	
KOKKU:	23	25	37	85	25,0	
ÜLDISELT KOKKU:	118	117	105	340	100,0	

Märkus: tabel on võetud kpt. M. Haberi tööst, mis on tehtud kultuurseelgustöö kursustel. Teema nr. 8-b "Allohvitserte ettevalmistamine Allohvitserte Koolis", lhk. 13. VI osakond.

TABEL nr. 14

A. ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE PÄRITOLU 1926. a.

Päritolu	K o m p a n i i d			KOKKU
	1	2	3	
Maalt	98	105	103	306
Linnast	20	12	2	34
KOKKU:	118	117	105	340

B. ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE JA NENDE VANEMATE VARANDUSLIK SEIS 1926. a.

Varanduse seis	K o m p a n i i d			KOKKU
	1	2	3	
Ilma varanduseta	79	63		142
Kauplus	1	-		1
Metallitööstus (kesk)	-	1		1
Talud 0-15 dessat	23	14		37
- " 16 - 30 - "	9	15		24
- " 31 - 50 - "	5	14		19
- " 51 - 100 - "	1	10		11
			Andmed puuduvad	

Märkus: tabel on võetud kpt. M. Haberi tööst "Allohvitserte ettevalmistamine Allohvitserte Koolis", lhk. 16. VI osakond.

TABEL nr. 15

HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS KAITSEVÄES 1921.–1928. a. (promillides)

	1928		1927	1926	1925	1924	1923	1922	1921
	Absoluut- arv	‰	‰						
Haigestunud	8056	465,65	528,2	502,9	431,8	437,8	437,0	490,5	547,1
Vabastatud	432	25,03	27,6	27,1	28,9	39,4	24,7	28,9	30,0
Surnud	119	6,90	8,40	5,68	5,92	6,60	5,33	8,71	6,64
a) haiguse tagajärjel	72	4,17	6,32	3,24	2,38	3,10	2,76	6,30	5,70
b) õnnetusjuhtumi tagajärjel	21	1,22	1,02	1,00	2,02	2,42	1,52	1,61	0,56
d) enesetappel	26	1,51	1,06	1,44	1,52	1,08	1,05	0,87	0,38

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 181.

TABEL nr. 16

HAIGESTUVUS KAITSEVÄES RELVALIIKIDE JA HAIGUSRÜHMADE JÄRGI (promillides)
(1925.–1927. a. = 3 a. keskmine)

	Ägedad nakkushaigused	Tuberkuloos	Suguhaigused	Vere- ja olluste vahetushaigused	Kasvajad	Traumad, termil., jakeemil. vigastused	Vaimuhaigus	Mürgitused	Ergukava haigused	Sisesekretsiooni haigused	Veringvooluorganite haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Vaevajad	Kuse- ja suguorganite haigused	Kondi- ja lihastehaigused	Naha- ja nahaluste kudede haigused	Silmahaigused	Kõrvahaigused	Eelähtendatud rühmadesse mittekuuluvad haigused	Kokku
Tehnilisvägi	104,1	26,6	33,5	2,5	3,7	33,8	1,1	–	9,8	1,9	22,1	60,2	72,8	9,2	11,7	19,6	42,3	25,8	22,2	31,6	534,5
Jalavägi	75,3	17,2	33,4	2,5	3,2	29,4	2,0	0,2	12,7	1,2	18,3	57,0	90,5	11,6	17,4	17,8	58,5	31,0	20,8	32,0	532,0
Kahurvägi	61,2	12,3	51,1	1,3	2,6	50,2	1,9	–	12,2	1,8	15,6	50,3	55,1	13,0	17,1	12,2	60,2	12,7	11,4	44,3	486,5
Lennuvägi	81,3	26,6	13,4	–	–	31,8	1,6	–	11,0	1,5	13,3	74,2	57,2	2,8	9,0	17,6	36,5	33,2	22,9	16,2	450,7
Ratsavägi	42,8	6,6	32,6	2,5	1,9	68,2	1,1	–	9,6	–	20,1	33,1	67,2	8,6	11,2	23,0	45,8	6,8	20,7	408,6	
Asutused (rivitud osad)	43,1	11,3	14,8	2,3	7,1	20,6	0,5	0,8	8,8	2,4	14,3	38,2	59,8	1,5	10,4	9,4	37,3	12,1	19,2	26,1	340,1
Merevägi	52,5	13,3	11,0	–	1,4	24,1	1,0	–	5,7	0,5	8,6	26,2	35,6	7,2	5,6	10,3	19,4	11,4	9,1	10,6	253,3

Märkus: tabel on koostatud väljaande järgi „Eesti Statistika kuurkir“, nr. 82, lhk. 519.

TABEL nr. 17

**HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS VÄEOŠADES JA
ASUTISTES 1928. a. (promillides keskmisest koosseisust)**

Väeosad	Haigestuvus	Vabastatus	Üldsurevus	Surma põhjus			Nakkushaigused	Tuberkuloos	Lues I	Connothoea	Traumad, vigastused	Südame-, vere- ja mahlasoonte haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Nahahaigused	Silmahaigused	Kondi- ja lihasehaigused	Märkused
				Haigus	Õnnetusjuhtum	Enesetappe												
Rakvere garn.	1105,0	62,1	3,9	1,9	—	1,9	66,8	41,7	20,8	43,8	79,3	52,2	104,4	233,8	150,3	71,8	43,8	„Eesti demokraatia” põhjal, vihk IV, lhk. 185. Tabel on koostatud väljaande
1. jal. rügement	970,0	50,0	14,6	12,5	1,4	0,7	215,6	20,8	16,6	27,0	60,2	19,4	97,6	151,6	118,0	20,0	32,5	
1. smsr. rügement	920,0	3,5	16,3	7,2	3,6	5,4	308,0	7,6	9,5	19,0	73,3	33,8	61,6	180,8	52,2	48,8	28,5	
1. div. suurtükiv.	615,7	28,4	8,4	3,4	3,4	1,7	113,8	10,0	10,4	10,4	41,8	18,4	88,8	118,0	85,3	5,0	18,4	
Kv. Ühend. Õppeas.	593,5	18,7	4,1	0,8	3,3	—	114,5	16,8	2,6	14,6	43,5	23,5	73,8	146,8	38,2	28,3	16,8	
Tallinna garn.	525,2	37,0	10,3	7,5	0,6	2,2	97,4	19,6	4,4	15,7	23,5	15,1	53,1	88,5	52,1	44,2	—	
Auto-tanki rüg.	482,5	10,8	—	—	—	—	69,5	23,9	6,4	19,5	43,5	8,7	41,3	102,1	15,2	19,5	30,4	
7. jal. rügement	457,4	11,7	8,5	4,8	1,1	2,6	53,7	6,4	6,8	22,4	37,7	21,8	49,4	92,0	35,1	27,1	35,1	
Pioneeripat.	436,5	24,5	8,8	6,6	—	2,2	44,5	20,0	6,6	18,0	33,3	15,5	46,8	77,9	26,7	22,2	35,7	

Väeosad	Haigestumus	Vabastatus	Üldsurevus	Surma põhjus			Nakushaigused	Tuberkuloos	Lues I	Connorrhoea	Traumad, vigastused	Südame-, vere- ja mahlasoonte haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Nahahaigused	Silmahaigused	Kondi- ja lihasehaigused	Märkused
				Haigus	Õnnetusjuhtum	Enesetappe												
2. smsr. rüg.	435,4	22,4	5,2	3,4	–	1,7	74,0	15,5	3,4	20,7	20,7	10,3	39,6	101,5	63,7	8,6	24,0	
2. div. suurt.	319,1	39,5	4,6	3,1	–	1,5	39,4	21,6	7,2	16,7	42,5	16,7	27,3	34,9	21,2	1,5	22,8	
Sõjapataljon	303,1	30,3	5,2	5,2	–	–	45,2	12,1	1,7	10,3	17,2	6,9	29,6	59,2	19,9	40,0	13,9	
Lennuvägi	296,9	12,3	4,1	–	4,1	–	49,5	12,4	2,1	22,9	26,8	10,3	28,9	59,8	24,7	22,7	6,2	
Merevägi	235,0	10,2	5,4	2,1	2,1	1,4	86,0	6,8	4,9	20,4	24,4	41	18,4	34,6	11,6	8,8	8,1	
Ratsarügement	193,0	16,5	8,2	4,1	1,7	2,7	20,5	5,4	–	21,8	27,4	12,3	16,4	23,3	19,1	–	2,7	
Kaitsem. keskasut.	144,2	11,3	2,3	–	2,3	–	20,2	11,2	–	–	9,0	9,0	11,2	18,0	4,5	13,5	6,7	

TABEL nr. 18

HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS KAITSEVÄES KUUDE JÄRGI 1928. a. (promillides)

Knuud	Haiges- tuvus	Vabas- tatus	Üld- surevus	Surma põhjus			%					
				Haigus	Õnnetus- juhtum	Enese- tape	Haiges- tuvus	Vabas- tatus	Üld- surevus	Haigus	Õnnetus- juhtum	Enese- tappe
Jaanuar	722	27	18	13	2	3	44,66	1,66	1,11	0,80	0,13	0,18
Veebruar	993	41	11	11	–	–	53,77	2,22	0,64	0,64	–	–
Märts	992	52	17	14	1	2	52,58	2,74	0,91	0,76	0,05	0,11
Aprill	748	22	17	14	1	2	40,54	1,18	0,95	0,78	0,05	0,11
Mai	736	36	12	6	2	4	39,60	1,90	0,64	0,34	0,11	0,22
Juuni	615	33	10	2	2	6	33,21	1,70	0,58	0,11	0,11	0,34
Juuli	517	47	15	4	8	3	27,52	2,50	0,85	0,24	0,45	0,17
August	538	21	5	1	2	2	30,64	1,20	0,30	0,06	0,12	0,12
September	388	11	1	–	1	–	25,45	0,73	0,07	–	0,07	–
Oktoober	811	52	4	1	–	3	53,72	3,41	0,26	0,06	–	0,20
November	575	53	4	1	2	1	37,62	3,46	0,26	0,06	0,13	0,06
Detsember	421	37	5	5	–	–	26,34	2,33	0,33	0,32	–	–
KOKKU	8056	432	119	72	21	26	465,65	25,03	6,90	4,17	1,22	1,51

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia“, vihk IV, lhk. 181.

TABEL nr. 19

AMBULATOORSETE VISIITIDE ARV KAITSEVÄES HAIGUSRÜHMADE JÄRGI 1925.-1927. a.

	Esimest korda			Korduvalt			K o k k u		
	1927	1926	1925	1927	1926	1925	1927	1926	1925
Naha- ja välishaigused	17062	16596	14675	31970	31311	26923	49032	47907	41548
Juhuslikud vigastused	11580	11722	9688	14124	14158	11633	25704	25880	21321
Hingamisorganite haigused	11229	11540	8689	11181	11730	8366	22410	23270	17055
Palavikuhaigused	10797	11828	7157	10666	12289	6362	21463	24117	13519
Suu- ja kurguhaigused	13154	10170	7156	12775	9807	6062	25929	19977	13218
Seedimisorganite haigused	9849	9110	8715	6676	5385	5635	16585	14495	14350

TABEL nr. 20

ANDMEID VÄLISRIIKIDE SÕJAVÄGEDE TERVISLIKUST SEISUKORRAST VÕRDLUSEKS EESTIGA (promillides)

Maad	Haigestuvus	Vabastatus	Surevus			Lues	Connort-hoea	Suguhaigused üldiselt	Märksed
			Haigusse	Õnnetusjuhtumitel	Enesetape				
Saksamaa 1925	877,0	—	4,10	—	—	19,2	33,7	53,6	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia. Vihk IV", lk. 182.
Hollandi koloniaalväed Indias	623,2	—	5,90	1,6	—	80,0	109,0	229,4	
Nõuk. Vene merevägi 1925	570,0	—	1,50	—	—	—	—	—	
P.-A. Ühendriik. merev. 1925	531,9	—	1,53	1,84	0,23	—	—	—	
P.-A. Ühendriigid 1925	518,0	17,0	3,77	—	—	—	—	52,5	
Inglise merevägi 1924	486,2	14,5	1,8	1,3	—	6,5	49	81,9	
Saksa merevägi 1924	473,8	41,5	1,5	1,0	0,9	17,3	52,0	79,8	
Eesti 1928	465,7	25,0	4,8	1,2	1,5	6,2	17,4	30,0	
Inglismaa 1925	446,2	11,1	2,4	—	—	4,6	33,2	44,4	
Nõukogude Vene 1926	455,4	2,0	2,1	—	—	8,7	18,9	—	
Tšehhoslovakkia 1924–1925	413,8	116,8	1,8	0,6	0,9	3,2	14,7	—	
Eesti merevägi 1928	235,0	10,2	2,1	2,1	1,4	4,8	20,4	26,7	

TABEL nr. 21

MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTES ETTETULNUD EKSIMUSED 1924.–1929. A.,
MILLE EEST ON MÄÄRATUD DISTIPLINAARKARISTUSI

Karistuse põhjus	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1. smsr. rüg. 1/smsr. Kpt. Irv dessantk.					Auto-tanki rüg. tankikompanii						
	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929
	3. suurükiväegrupi 2. patarei																	
Mehi koosseisus	56	49	50	52	55	120	–	65	70	70	85	80	45	39	43	40	41	26
Karistuste üldarv	83	96	84	80	163	142	–	31	98	186	185	207	68	100	135	127	81	61
Käsu täitmata jätmise lohakuse tõttu või hooletu täitmine (%)	34	13	46	36	22	18	–	3	26	13	12	10	12	13	7	10	16	14
Omapoliitine lahkumine (%)	12	8	13	4	19	6	–	7	11	13	9	9	7	11	6	12	6	5
Hilistumine (%)	3	2	3	12	13	9	–	3	9	9	10	9	16	11	6	11	12	8
Lohakas riietus (%)	15	23	3	5	8	9	–	10	3	4	8	8	10	6	12	8	16	15
Puudulik relva hoolekanne (%)	–	1	2	2	9	10	–	13	11	15	17	11	3	17	11	7	3	15
Ebavõisakus sõnades (%)	10	5	2	–	3	4	–	–	1	2	3	4	9	1	5	5	4	3
Mittetervitamine (%)	–	–	–	2	2	2	–	–	–	–	1	3	2	–	–	2	1	2
Muud süüteod (%)	26	48	31	39	34	43	–	64	39	43	40	46	41	41	52	45	42	38

Karistuse põljus | 1924 | 1925 | 1926 | 1927 | 1928 | 1929 | 1924 | 1925 | 1926 | 1927 | 1928 | 1929 | 1924 | 1925 | 1926 | 1927 | 1928 | 1929

TABEL nr. 22

KAITSEVÄELASTE SÜÜTEGUDE KORDUMINE MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTES 1924.–1929.a.

Karistuste kordumine	1924		1925		1926		1927		1928		1929		1924		1925		1926		1927		1928		1929												
	3. suurtükiväegrupi 2. patarei												1. smsr. rüg. l/r smsr. Kpt. l/r dessantk.												Auto-tanki rüg. tankikompanii										
1 kord	18	11	29	20	38	46	–	9	23	32	46	41	16	9	25	19	17	26																	
2 korda	1	7	14	10	17	23	–	2	5	20	18	20	10	7	4	15	15	10																	
3 korda	2	3	2	6	11	9	–	2	6	5	7	8	2	6	6	8	5	–																	
4 korda	1	–	2	–	1	10	–	–	3	9	13	16	2	3	10	5	3	1																	
5 korda	3	–	–	2	2	3	–	1	1	4	3	2	1	–	6	1	1	–																	
6 korda	1	–	–	2	–	5	–	–	2	2	1	2	1	4	1	1	–	–																	
7 korda	–	–	–	–	2	–	–	1	–	2	–	1	1	1	–	1	–	–																	
8 korda	1	–	–	–	3	1	–	–	–	1	–	1	1	2	1	3	–	–																	
9 korda	–	–	–	–	–	2	–	–	2	1	1	–	–	–	–	–	–	1																	
11 korda	1	2	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–																	
12 korda	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–																	
13 korda	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–																	
16 korda	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–																	
18 korda	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–																	

Karistus- kordumine	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929
	5. üksiku jal. pataljoni 1. kompanii						7. jal. rügemendi 7. kompanii						Ratsarügemendi 1. eskadron					
1 kord	–	36	23	38	53	61	9	24	40	39	43	34	35	24	23	15	43	45
2 korda	–	25	28	28	19	18	4	6	17	17	10	16	14	14	15	13	25	8
3 korda	–	8	13	13	9	3	2	4	3	8	10	8	12	4	7	5	15	3
4 korda	–	5	11	11	7	4	4	3	7	5	4	–	7	3	6	5	8	2
5 korda	–	1	4	1	2	1	1	2	8	3	4	3	9	1	1	2	9	–
6 korda	–	–	3	1	1	1	2	1	5	3	3	1	4	3	1	2	5	1
7 korda	–	1	1	1	–	3	–	1	2	1	2	–	1	1	2	4	4	–
8 korda	–	3	–	1	–	–	–	–	4	1	2	1	1	–	–	–	2	1
9 korda	–	3	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
10 korda	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	1	–	–
11 korda	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
12 korda	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
13 korda	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–

Märkus: tabeli koostamisel on tuginetud kolonel Jaaksoni andmetele, mille ta esitas (tabelidiagrammidena) Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengutes.

TABEL nr. 23

ANDMED MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTE KAITSEVÄELASTELE
KARISTUSE MÄÄRAJATE KOHTA 1924.–1929.a.

Kes on karistuse määranud	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1. smsr. rüg. l/r. smsr. Kpt. Irv dessantk.													
	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929		
3. suurüükivägrupi 2. patarei																				
Divül.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
Rügül. ja grupül.	6	9	10	3	8	5	–	6	5	15	19	35	15	14	6	20	6	6		
Rügül.-i abi ja patül.	1	3	26	12	12	25	–	1	12	19	13	28	–	1	1	–	–	–		
Kompül.	38	46	19	38	46	58	–	12	34	93	50	48	40	70	72	64	51	27		
Rühmül.	6	–	1	–	22	37	–	4	29	25	19	17	–	2	9	14	3	9		
Veltveebel	22	33	28	27	42	37	–	3	10	10	31	20	10	7	22	14	17	4		
Rühmanem	10	5	–	–	29	78	–	5	6	15	43	50	2	6	21	11	2	8		
Jaotül.	–	–	–	–	4	2	–	–	2	1	10	19	–	–	2	1	–	4		
5. üksiku jal. pataljoni 1. kompanii							7. jal. rügemendi 7. kompanii							Ratsarügemendi 1. eskadron						
Divül.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
Rügül.	–	47	48	42	24	26	7	5	16	9	13	2	57	18	13	15	37	11		
Rügül.-i abi ja patül.	–	19	8	15	20	–	6	6	18	26	8	14	–	–	–	–	–	–		
Kompül.	–	81	98	142	84	83	19	28	111	73	58	34	73	61	78	89	98	68		
Rühmül.	–	18	23	14	17	22	2	5	7	14	19	17	21	3	4	13	11	9		
Veltveebel	–	15	31	22	10	8	8	26	39	36	34	33	59	40	30	37	64	8		
Rühmanem	–	8	11	8	6	8	10	8	32	13	34	16	–	–	1	3	87	5		
Jaotül.	–	16	9	5	2	8	4	5	13	10	13	12	–	–	1	1	24	1		

Märkus: tabeli koostamisel on tuginetud kolonel Jaaksoni andmetele, mille ta esitas (tabelidiagrammidena) Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengutes.

TABEL nr. 24

KAITSEVÄELASTE KARISTATUS SÕJARINGKONNAKOHTUS

Kohtu alla andmise põhjus	1921	1922	1923	1924	1925
Üldse	–	–	269	520	232
Eksimused ülemuse ja alluva vahetorra vastu	25	8	29	43	51
Väejoosikud ja omavoliiselt lahkujad	–	–	82	98	60
Riigi varanduse raiskajad	–	–	52	29	50
Eksijad karauliteenistuse vastu	–	–	13	–	10
Raiskajad ja riigi varanduse rikkujad	–	–	52	29	50
Üldised kuriteod	–	–	–	–	68

Märkus: tabel on koostatud A. Lehti ülevaate „Kuritegevus meie kaitseväes põhjal, mis on avaldatud ajakirjas Sõdur:

1924. a. nr. 5.

1925. a. lhk. 75–76 ja

1926. a. lhk. 81–82.

TABEL nr. 25

A. RAHVAEESINDUSKOGU

Politiilised parteid	Asutav Kogu	Riigikogu			
		I	II	III	IV
Maaliti ehk põllumehed	8-6,6%	21	23	23	24
Majanduse rühm	-	1	2	2	3
Kristlik rahvaerakond	5-4,2%	7	8	5	4
Rahvaerakond	25-20,8%	10	8	8	9
Asunikud	-	-	4	14	14
Töerakond	30-25%	22	12	13	10
Rahvusvabameelsed	-	-	4	-	-
Demobiliseeritud sõjaväelased	-	-	1	-	-
Üürikud	-	-	1	-	-
Saksa-Balti blokk	3-2,5%	4	3	2	3
Venelased	1-0,9%	1	4	3	2
Sotsiaaldemokraadid	41-34,2%	18	15	24	25
Sotsiaalrevolutsionäärid	7-5,8%	11	5	6	6
Kommunistid	-	5	10	-	-
K O K K U :	120	100	100	100	100
			Abram-sotsid	Kaaver-lased	

B. IDEOLOOGILISED RÜHMITUSED

Parempoolsed	10,8%	29%	33%	30%	31%
Keskerakonnad	45,8%	32%	30%	35%	33%
Vähemusrühvused	3,4%	5%	7%	5%	5%
Pahempoolsed	40%	34%	30%	30%	31%

Tablel on koostatud järgmiste allikate põhjal:

- 1) Riigi Teataja 1926. a. nr. 52;
- 2) Riigi Teataja Lisa 1929. a. nr. 46 ja
- 3) Eesti statistika album. Vihk I. Maa ja rahvas, lhk. 36.

Märkus: Kr. rahvaerakonna asetasin ma parempoolsete gruppi kodanike ideoloogiliste tööspidamiste alusel, selle peale vaatamata, et viimasel ajal nimetatud rühma liidrid elupraktikas keskerakondadega koaleerivad.

TABEL nr. 26

EESTI ÜHISKONDLIKKUDE KIHISTISTE VAHEKORD TÖÖRÜHMADES

Töörühmad

Absolutarvud

TABEL nr. 27

A. ABIELLUVUS EESTIS (1000 elaniku kohta)

Aastad	1888–	1901–	1910–	1914	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
	1889	1908	1913											
Arvud	7,1	6,8	7,3	6,6	9,9	8,7	8,6	7,9	7,3	7,7	7,8	7,9	8,0	8,0

Märkus: tabel on koostatud järgmistest allikate põhjal:

- 1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 8 ja
- 2) Eesti statistika kuukiri nr. 112, lhk. 147.

B. PEREKONNASEISU VÕRDLU EELMISTE RAHVALUGEMISTE ANDMETEGA

EESTIS (1000 elaniku kohta üle 15. a. elanikest)

Perekonnaseis Sugu	Vallalised		Abielus		Lesed		Lahutatud		
	1881	1897	1922	1881	1897	1922	1881	1897	1922
Mehed	411	420	427	549	537	529	39	42	42
Naised	365	366		549	537	529	39	42	42
							1	1	1
							1	1	2

C. ABIELLUVUS EESTIS JA VÄLISRIIKIDES (1000 elaniku kohta)

Riigi	Notra	Rootsi	Soomne	Sveits	Itaalia	Inglise	Eesti	Saksa	Taani	Lätt	Prantsusmaa	Ungari	S.S.S.R	Austria	Bulgaria	Hispaania	Hollandi	Leedu	Tšehhoslovakkia	Jaapani	
Aastad	1924- 1926	1924- 1926	1924- 1926	1924- 1927	1924- 1926	1924- 1927	1924- 1928	1924- 1927	1924- 1927	1924- 1927	1924- 1926	1924- 1927	1925- 1926	-	-	-	-	-	-	-	-
Koefitsient	5,9	6,2	63	7,2	7,5	7,6	7,7	7,8	8,0	8,2	8,7	9,0	10,6	-	-	-	-	-	-	-	-
Aastad	1922	1922	1921	1921	1916	-	1921	1920	1922	1922	1922	1922	-	1921	1919	1922	1922	1922	1921	1921	1921
Koefitsient	63	6,1	7,0	8,4	2,9	-	9,9	14,4	7,9	7,5	9,7	10,5	-	12,6	15,7	73	8,7	63	12,0	9,1	9,1

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:

1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 9 ja

2) - " - Vihk II, lhk. 5

TABEL nr. 28

SÜNDIVUS JA SUREVUS EESTIS (promillides)

Aastad	Sündivus	Surevus
1888–1889	29,9	22,2
1901–1909	28,0	19,1
1910–1913	25,1	18,4
1914	24,7	19,2
1915	22,6	20,0
1916	19,5	23,6
1917	16,9	25,2
1918	20,2	30,2
1919	17,3	27,0
1920	18,4	20,0
1921	20,3	15,8
1922	20,2	16,7
1923	20,1	15,0
1924	19,2	15,2
1925	18,3	14,9
1926	17,9	16,2
1927	17,7	17,3
1928	18,0	15,9
1929	17,1	18,1
1930	17,4	14,9

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal: 1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 18 ja 2) Eesti statistika kuukiri nr.112, lhk. 147.

TABEL nr. 29

SÜNDIVUS JA SUREVUS VÄLISRIIKIDES (promillides)

Sündivus			Surevus		
Riigid	Aastad	Arv	Riigid	Aastad	Arv
Rootsi	1928	16,2	Rumeenia	1927	22,9
Inglismaa	- " -	16,7	S.S.S.R	1926	20,3
Helveetsia	- " -	17,5	Portugal	1927	18,9
Austria	- " -	17,5	Hispaania	1928	18,4
Norra	- " -	18,0	Bulgaaria	1926	17,2
<u>Eesti</u>	- " -	<u>18,0</u>	Ungari	1928	17,2
Prantsuse	- " -	18,2	Poola	- " -	16,7
Belgia	- " -	18,3	Prantsuse	- " -	16,5
Saksamaa	- " -	18,6	<u>Eesti</u>	- " -	<u>15,9</u>
Taani	- " -	19,6	Itaalia	- " -	15,6
Iiri	- " -	20,0	Leedu	- " -	15,6
Soome	1927	21,2	Läti	1927	15,4
Läti	- " -	22,2	Tšehho- slovakkia	1928	15,1
Kreeka	1928	22,8	Soome	- " -	14,5
Hollandi	- " -	23,3	Austria	- " -	14,4
Tšehho- slovakkia	- " -	23,3	Iiri	- " -	14,1
Ungari	- " -	25,7	Kreeka	1925	13,1
Itaalia	- " -	26,1	Belgia	1928	12,8
Hispaania	- " -	29,6	Helveetsia	- " -	12,0
Portugal	1927	31,0	Rootsi	- " -	12,0
Poola	1928	32,5	Inglise	- " -	11,7
Rumeenia	1927	35,2	Saksa	- " -	11,6
S.S.S.R	1926	41,0	Taani	- " -	11,0
			Norra	- " -	10,6
			Hollandi	- " -	9,6

Märkus: tabel on koostatud väljaande „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 19 ja 34 põhjal.

TABEL nr. 30

RAHVAARVU MUUTUMINE EESTIS

Aastad	Sündinud	Surnud	Sündinute (+) või surmude (-) ülekaal	Rahva looduslik juurdekasv (+) või kahanemine (-); ‰	Sisse sõitnud	Välja sõitnud	Sisse- (+) või väljasõitnute (-) ülekaal	Rahvaarvu kasv (+) või kahanemine (-) aasta jooksul	Rahva üldine juurdekasv (+) või kahanemine (-); ‰	Rahvaarv 1. jaanuaril
1919	18456	28800	- 10344	- 9,7	-	-	-	- 10344	- 9,7	1,069344
1920	19625	21363	- 1738	- 1,6	19476	195	+ 19281	+ 17543	+ 16,4	1,059000
1921	22067	17143	+ 4924	+ 4,5	46554	30288	+ 16266	+ 21190	+ 19,7	1,076543
1922	22255	18401	+ 3854	+ 3,5	35879	30336	+ 5543	+ 9397	+ 8,5	1,097733
1923	22347	16630	+ 5717	+ 5,1	39719	38067	+ 1651	+ 7368	+ 6,6	1,107130
1924	21441	16918	+ 4523	+ 4,1	35330	35734	- 404	+ 2232	+ 2,0	1,114498
1925	20445	16680	+ 3765	+ 3,4	35994	39219	- 3225	+ 540	+ 0,5	1,116730
1926	19977	18047	+ 1930	+ 1,7	127405	130262	- 2857	- 927	- 0,8	1,117270
1927	19705	19356	+ 349	+ 0,3	192690	194441	- 1751	- 1402	- 1,3	1,116343
1928	20064	17785	+ 2279	+ 2,0	246551	247218	- 667	+ 1612	+ 1,4	1,117941
1929	19110	20178	- 1068	- 1,0	260640	261378	- 738	- 1806	- 1,6	1,116553
1930	19410	16598	+ 2812	+ 2,5	251182	251344	- 162	+ 2650	+ 2,3	1,114747
1931	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,117397

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti Statistika kuukiri", nr. 112, lhk. 147.

TABEL nr. 31

ELANIKKUDE VANUSLIK KOOSSEIS 1922. AASTA RAHVALUGEMISE ANDMEIL

Vanuse rühmad	Mehed	Naised	Kokku	Märkused
0-9 a.	86818	85110	171928	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 2.
10-19 a.	109453	109344	218797	
20-29 a.	85180	98793	183973	
30-39 a.	70743	83995	154738	
40-49 a.	63333	72683	136016	
50-59 a.	49947	59996	109943	
60-69 a.	34939	47398	82337	
70-79 a.	15423	22169	37592	
80-89 a.	3678	6111	9789	
90-99 a.	245	546	791	
100 a. ja vanemad	10	21	31	
Kokku:	519769	586166	1105935	
Vanus teadmata	470	654	1124	
Üldse:	520239	586820	1107059	

TABEL nr. 33

SUREVUS EESTIS VANUSRÜHMADE SUHTARVUDES

Vanus Aastad	-1 a.	1-4 a.	5-6 a.	7-9 a.	10-14 a.	15-19 a.	20-24 a.	25-29 a.	30-39 a.	40-49 a.	50-59 a.	60-69 a.	70-79 a.	80-89 a.	90-99 a.	Kokku	Teadmata	
	M e h e d																	
1922	17,9	6,3	2,3	1,7	3,1	3,7	3,0	6,4	8,3	11,3	14,0	14,7	6,7	0,6	100,0	10,5	41,1	
1923	15,4	6,2	0,7	1,1	1,7	2,8	3,8	3,4	5,9	8,5	12,0	15,8	15,1	7,1	0,5	100,0	5,5	43,0
1924	14,5	4,9	0,8	0,8	1,7	3,0	4,5	3,2	6,8	8,7	11,5	16,3	15,7	7,0	0,6	100,0	6,5	44,5
1925	13,3	5,1	0,7	0,7	1,5	2,7	4,3	3,0	6,6	8,7	13,2	17,2	15,2	7,2	0,6	100,0	6,1	45,5
1926	12,9	6,6	1,4	1,1	1,4	2,4	3,7	3,7	5,6	7,5	12,3	16,4	16,6	7,7	0,7	100,0	7,4	45,3
1927	12,7	7,3	1,7	1,3	1,6	2,6	4,4	3,5	6,3	7,7	12,0	16,1	15,5	6,8	0,5	100,0	1,2	43,7
1928	12,8	6,0	1,1	1,0	1,5	2,5	4,3	3,3	5,9	8,2	12,3	16,8	16,1	7,6	0,6	100,0	0,6	45,4
1927- 1928 a. kokku	12,8	6,7	1,4	1,2	1,5	2,6	4,3	3,4	6,1	8,0	12,1	16,4	15,8	7,2	0,5	100,0	0,9	44,5
Linna	8,9	4,8	1,2	1,0	1,1	2,2	5,2	4,7	8,6	12,2	15,4	16,8	13,2	4,4	0,3	100,0	1,4	45,1
Maal	14,1	7,3	1,5	1,3	1,7	2,7	4,0	3,0	5,3	6,5	11,0	16,3	16,6	8,1	0,6	100,0	0,8	44,3

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk II, lhk. 35.

TABEL nr. 34

LASTE SUREVUS ÜKSIKUTES RIIKIDES
(1000 lapse kohta)

<u>Riigid</u>	<u>Aastad</u>	<u>1-4 a.</u>	<u>5-9 a.</u>	<u>Märkused</u>
Norra	1921	5,1	2,2	Tabel on võetud väijaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 35.
Taani	1920-1921	6,1	2,1	
Rootsi	1920	8,0	3,3	
Hollandi	1921	8,6	2,0	
Inglise	1921	10,4	2,7	
Belgia	1920	11,5	3,2	
Preisi	1920	15,2	3,6	
Eesti	1922-1923	15,3	4,0	

TABEL nr. 35

PEAMISED SURMAPÕHJUSED 1924.–1928. a. (keskmiselt)

Surmapõhjused	M e h e d				N a i s e d				K o o s				Märkused
	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	
Epidemilised, endemilised ja nakkushaigused	571	290	1527	2098	392	186	1115	1507	963	476	2642	3605	Tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 49.
Neist tuberkuloos	432	221	1151	1583	267	124	760	1027	699	345	1911	2610	
Vanadus	109	19	1105	1214	224	50	1499	1723	333	69	2640	2937	
Hingamisorganite haigused	230	90	793	1023	194	84	577	771	424	174	1370	1794	
Närvistiteemi ja meeleorg. haigused	213	87	635	848	224	99	620	844	437	186	1255	1692	
Verevooluorg. haigused	291	134	434	725	322	155	421	743	613	289	855	1468	
Teised epideem. ja endem. haigused	177	78	298	475	237	101	351	588	414	179	649	1063	
Neist vähk	127	55	180	307	189	82	220	409	316	137	400	716	
Seedimisorganite haigused	109	48	447	556	103	45	263	366	212	93	710	922	
Välised surmapõhjused	206	111	397	603	64	28	118	182	270	139	515	785	
Mitteveneril. kuseorg. haigused	55	22	189	244	48	19	124	172	103	41	313	416	
Vastündimute haigused	52	24	172	224	40	19	143	183	92	43	315	407	

Surmapõhjused	M e h e d				N a i s e d				K o o s				Märkused
	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	Linna- des	Neist Tallinnas	Maako ndades	Üle riigi	
Stenituspühune seisund	–	–	–	–	15	6	70	85	15	6	70	85	
Luu- ja liigeshaigused	5	2	17	22	4	1	12	16	9	3	29	38	
Naha- ja nahaaluse koe haigused	9	5	11	20	8	3	7	15	17	8	18	35	
Kehaehitusvead	5	4	6	11	3	1	3	6	8	5	9	17	
Raskesti määratavad põhjused	97	30	813	910	69	19	700	829	166	49	1573	1739	
KOKKU:	2129	944	6844	8973	1947	816	6083	8030	4076	1760	12927	17003	
Surma põhjus märkimata	26	15	56	82	19	5	46	65	45	20	102	147	
Teatelehed puuduvad	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	377	
ÜLDSE:	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	17527	

TABEL nr. 36

TUBERKULOOSI SUREVUS (1921.–1928. a. registreeritud haigete arv)

Aastad	Linnades		Neist Tallinnas		Maakondades		Üle riigi		Märkused	
	M	N	M	N	M	N	M	N		
1921	280	216	201	147	173	128	301	453	344	1928. a. registreeritud haigete arvu põhjal selgub, et meil on iga 126. inimene tiisikushaige (1117941: 8845). Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lk. 105.
1922	572	481	390	333	582	446	1028	1154	927	
1923	777	706	525	480	811	695	1506	1588	1401	
1924	1030	893	712	587	1282	1095	2377	2312	1988	
1925	1236	1142	819	718	1626	1377	3003	2862	2519	
1926	1508	1348	935	797	1988	1674	3662	3496	3022	
1927	1758	1601	1071	907	2414	2091	4505	4172	3692	
1928	1944	1784	1177	994	2707	2410	5117	4651	4194	

TABEL nr. 37

A. VAIMUHAIGETE ARV EESTIS

Maakond ühes linnadega	Tegelik elanikkude arv	Vaimuhaigete arv 1922. a. rahvalugem. andmetel			Elanikke ühe vaimuhaige kohta			Vaimuhaiged 1000 elaniku kohta			Märkus
		M	N	K	1922	1899	1881	1922	1899	1881	
Viru	149273	145	180	325	459	—	—	2,2	—	—	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 134.
Järva	58211	100	92	192	303	—	—	3,3	—	—	
Harju	219654	370	400	770	285	—	—	3,5	—	—	
Sellest Tallinn	122419	223	248	471	260	—	—	3,8	—	—	
Lääne	75991	128	142	270	281	—	—	3,6	—	—	
Saare	57157	74	95	169	338	—	—	3,0	—	—	
Pärnu	94014	123	143	266	353	322	182	2,8	3,1	5,5	
Viljandi	77013	158	166	324	238	366	221	4,2	2,7	4,5	
Tartu	176096	303	294	597	295	339	235	3,4	2,9	4,3	
Valga	39690	54	69	123	323	—	—	3,1	—	—	
Võru	82860	144	152	296	280	323	185	3,6	3,1	5,4	
Petseri	60848	64	58	122	499	—	—	2,0	—	—	
Teadmata	16252	2	—	2	—	—	—	—	—	—	
Üldse	1107059	1657	1791	3456	320	329	206	3,1	2,9	4,8	

B. VAIMUHAIGETE ARV VÄLISRIIKIDES (1000 elaniku kohta)

Maad	Sündinud		Haigest. hiljem		Kokku		Märkus
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	
Iiri	1,01	—	5,74	—	6,48	—	Tabel on võetud väljandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 137.
Norra	2,11	2,48	3,17	3,25	5,28	5,73	
Šoti	1,66	—	3,30	—	4,96	—	
Inglise ja Wales	—	—	—	—	4,49	—	
Rootsi	1,79	1,82	2,40	2,63	4,19	4,45	
Uus-Meremaa	0,72	—	3,44	—	4,16	—	
Preisi	2,00	—	1,98	—	3,98	—	
Taani	1,65	1,53	1,97	1,91	3,62	3,44	
Island	1,00	—	2,14	—	3,14	—	
Eesti	—	—	—	—	—	3,10	
Ungari	1,93	—	0,98	—	2,91	—	
Kanada	0,84	—	2,04	—	2,88	—	
Saksi	0,92	—	1,78	—	2,70	—	
Bulgaaria	—	—	—	—	1,79	—	
Portugal	1,08	—	0,44	—	1,52	—	
Lõuna-Aafrika	0,49	—	0,76	—	1,25	—	
Mehhiko	0,45	—	0,32	—	0,77	—	

TABEL nr. 38

A. ENESETAPPED EESTIS 1922.–1928. a.

Aastad	Enesetapped		Eneset. katsed arv	Märkused
	arv	100 000 elaniku kohta		
1922	184	16,7	–	Tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 239.
1923	186	16,7	–	
1924	247	22,2	67	
1925	258	23,1	63	
1926	320	28,6	73	
1927	304	27,2	87	
1928	318	28,5	82	

B. ENESETAPJATE ARV LÄÄNE-EUROOPA RIIKIDES 100.000 ELANIKU KOHTA

TABEL nr. 39

ENESETAPPE PÕHIJUSED EESTIS

	A r v				Protsentides				Vanus protsentides (4 a. keskmine)				
	1928	1927	1926	1925	1928	1927	1926	1925	Alla 20 a.	20-24	25-49	50 ja üle	Kokku
	Elutüdimus	53	53	54	45	24,7	26,4	22,6	25,6	11,8	21,7	36,5	30,0
Kõhalik haigus	32	29	26	19	14,9	14,4	10,9	10,8	3,8	14,3	36,2	45,7	100,0
Vaimu- ja närvihaigused	36	22	35	41	16,7	10,9	14,6	23,3	2,3	7,6	43,5	46,6	100,0
Hingel. vapustus	29	35	40	23	13,5	17,4	16,7	13,1	15,7	26,8	37,8	19,7	100,0
Võlts majand. seisukord	27	23	42	15	12,5	11,4	17,6	8,5	10,7	11,6	44,7	33,0	100,0
Õnnetu armastus	17	19	25	15	7,9	9,5	10,5	8,5	11,8	42,1	46,1	—	100,0
Perekondl. põhjused	21	20	17	18	9,8	10,0	7,1	10,2	12,3	13,7	61,7	12,3	100,0
KOKKU:	215	201	239	176	100,0	100,0	100,0	100,0	9,8	19,2	41,9	29,1	100,0
Selguseta	103	103	81	82	32,4	33,9	25,3	31,8	13,1	23,1	40,9	22,9	100,0

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 241.

TABEL nr. 40

A. TARVITATUD ALKOHOLIHOOGID (KESKMISELT ÜHE ELANIKU KOHTA)

Aastad	Piiritus ja piiritusviin (arvatud piiritusviinas 40°)	Liköörid ja napsid	Veinid	Õlu	Kokku
1929	6,50	0,22	0,18	7,80	14,70
1928	7,34	0,24	0,19	8,19	15,95
1927	7,36	0,18	0,12	7,77	15,43
1926	6,93	0,17	0,14	7,71	14,96
1925	6,20	0,15	0,27	10,61	17,23
1924	6,76	0,13	0,13	10,40	17,42
1923	8,70	0,15	0,11	9,55	18,51
1922	8,68	0,13	0,08	0,37	15,27
1921	9,34	0,11	0,03	2,20	11,68

Märkus: 1) veinid ja õlu on alkoholi kangusele vastavalt timberarvestatud;

2) tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 220.

B. ALKOHOLI TARVITAMISEST TINGITUD SÜÜTEOD EESTIS

Aastad	Salavina põletamine	Salajane viina ja õlega kauplemine	Avalikku korda ähvardav joojate arv	Avalikus kohas rahurikkumine lausa joojate arv
1928	5	1074	3850	7141
1927	6	1245	4012	7438
1926	7	1332	3891	7885
1925	14	1527	3360	7818
1924	38	1318	2542	6951
		10 000 elaniku kohta		
1928	0,04	9,6	34,5	64,0
1927	0,05	11,2	35,9	66,7
1926	0,06	11,9	34,8	70,6
1925	0,10	13,7	30,1	70,0
1924	0,30	11,8	22,8	62,3

Märkus: tabel võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lk. 226.

TABEL nr. 41

ÜLDANDMED KUTSEALUSTE KOHTA (meeste üldarvust, protsentides)

	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	8 a. keskmine
Vastu võetud:									
rivisse	77,6	69,4	72,0	71,6	74,6	73,6	79,3		75,1
rivituks	3,8	3,0	4,1	3,6	3,0	2,7	3,2	84,4	3,3
Vabastatud haiguste ja vigastuste pärast	7,8	5,8	7,8	6,6	6,1	6,6	6,6	5,9	6,6
Ajapikendus haiguse pärast	3,3	3,0	4,1	3,4	2,7	2,4	2,0	1,8	2,8
Ajapikendus muil põhjusil	7,8	19,3	12,0	13,3	12,5	11,9	7,5	6,5	11,4
Kohtu poolt karistatud õiguste kaotamisega	–	–	–	0,2	0,6	0,4	0,06	–	0,2
Ei ilmunud	–	–	–	1,3	0,5	2,1	1,4	1,0	0,8

Märkus: tabel on koostatud järgmistele allikatele põhjal:

1) Eesti Statistika kuukiri nr. 82, lhk. 522 ja Eesti demograafia. Vihk IV, lhk.187.

TABEL nr. 42

SEITSMEE AASTA KUTSEALUSTE KESKMINNE MAAKONNITI (kutsealuste üldarvust, protsentides)

Maaonnad	Vastu võetud		Vabastatud haiguste ja vigastuste pärast	Ajapikendust antud		Kohtu poolt karistatud õiguste kaotamisega	Ei ilmunud
	Rivisse	Rivituks		Mitmesugustel põhjustel	Haiguse pärast		
Härju	63,9	3,1	8,3	19,2	2,0	0,5	3,0
Tartu	70,9	3,0	6,5	17,5	1,9	0,2	–
Valga	72,2	2,6	6,7	14,7	3,7	–	0,1
Viljandi	73,0	2,7	5,6	14,5	4,0	0,1	0,2
Võru	74,8	4,2	6,8	9,7	4,4	0,1	–
Viru	77,0	3,0	6,2	9,2	4,2	0,2	0,2
Saare	78,6	4,3	6,7	5,4	4,7	–	0,3
Lääne	80,1	3,9	6,9	3,3	5,0	0,02	0,8
Järva	80,4	3,3	6,6	7,2	2,4	0,02	0,1
Pärnu	82,7	5,1	5,1	4,7	2,1	0,06	0,3
Petseri	87,8	2,2	5,0	3,3	1,6	0,06	0,06

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti Statistika kuukiri” nr. 82, lhk. 522.

B. KESKKOOLID, NEIS ÕPPIVATE ÕPILASTE ARV JA ÕPILASTE EDASIJÕUDMINE

Aastad	Koolide arv	Klasside arv	Õpilaste arv	Klassides						Ühe õpilase peale elanikke
				I	II	III	IV	V	VI	
1919	72	324	9612	30,9	26,8	20,6	14,9	6,5	0,3	115
1920	79	440	12138	28,7	25,8	19,8	15,2	10,1	0,4	91
1921	84	522	15122	28,1	24,4	19,6	15,4	11,9	0,6	73
1922	85	582	17294	28,1	24,4	19,6	15,4	11,9	0,6	64
1923	86	632	18488	26,6	23,7	19,8	16,1	13,0	0,8	60
1924	86	644	18721	24,7	22,8	19,8	17,5	14,2	1,0	59
1925	86	640	18363	23,9	21,7	20,8	18,1	14,6	0,9	60
1926	85	627	17129	24,3	21,3	20,1	16,9	16,3	1,1	64
1927	–	596	–	23,2	20,9	19,5	16,8	18,2	1,4	–
1928	–	582	16341	24,7	21,1	19,0	16,9	17,1	1,2	68
1929/30	83	555	15663	23,1	21,6	19,5	16,6	17,9	1,3	71

Märkus:

TABEL nr. 44

A. KIRJAOSKUSE ÜLDINE SEISUKORD EESTIS (protsentides)

Vanused	Ei oska lugeda ega kirjutada			Oskavad ainult lugeda			Täielikult kirjaoskajad			Andmed puuduvad		
	M	H	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
7-8 a.	51,5	48,3	49,9	9,4	10,3	9,9	39,1	41,4	40,2	11,2	10,7	11,0
9-14 a.	5,2	5,8	5,5	1,4	1,4	1,4	93,4	92,8	93,1	1,0	1,1	1,1
15 a. ja vanemad	4,7	6,9	5,9	3,0	8,2	5,8	92,3	84,9	88,3	0,6	0,5	0,5
Kokku 7 a. ja vanemad	6,4	8,1	7,3	3,0	7,5	5,4	90,6	84,4	87,3	1,0	1,0	1,0

B. KIRJAOSKUS TEISTES RIIKIDES 1910. a.

Riigid	5 a. ja vanemad			25-59 a. vanused			60 a. ja vanemad		
	M	N.	K	M	H	N	M	N	K
Belgia	24,4	26,1	10,4	13,2	67,5	69,8			
Bulgaaria	52,6	82,8	52,3	90,6	85,6	98,8			
Prantsusmaa	10,9	14,3	8,1	11,4	25,7	37,2			
Iirimaa	12,1	12,2	8,4	7,0	27,2	31,9			
Kreekamaa	41,8	79,8	43,9	85,2	56,1	92,6			
Itaalia	32,5	42,3	31,5	45,7	51,7	69,7			
Portugaalia	63,9	78,8	57,6	78,1	67,0	87,3			

Märkus: tabelid on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk I. Haridus Eestis, lhk. 3-4.

TABEL nr. 45

15. a. JA VANEMATE ELANIKE KIRJAOSKUSE TASE MAAKONDADES (protsentides)

Maakonnad ühes linnadega	Ei oska lugeda ega kirjutada			Oskavad ainult lugeda			Oskavad lugeda ja kirjutada			Andmed puuduvad		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Viru	3,6	6,6	5,2	3,2	8,0	5,8	93,2	85,4	89,0	0,4	0,5	0,5
Järva	2,0	1,7	1,8	4,4	9,0	6,9	93,6	89,3	91,3	0,2	0,2	0,2
Harju	1,5	1,6	1,5	3,4	7,7	5,8	95,1	90,7	92,7	0,2	0,6	0,7
Lääne	3,8	3,1	3,4	5,6	13,4	9,9	90,6	83,5	86,7	0,3	0,3	0,3
Saare	5,2	4,2	4,6	6,1	17,0	12,5	88,7	78,8	82,9	0,4	0,4	0,4
Pärnu	3,6	3,5	3,5	3,1	9,8	6,8	93,3	86,7	89,7	0,4	0,3	0,3
Viljandi	2,6	2,5	2,6	2,2	7,3	5,0	95,2	90,2	92,4	0,3	0,3	0,3
Tartu	3,9	5,5	4,8	2,3	6,8	4,8	93,8	87,7	90,4	0,4	0,3	0,3
Valga	4,7	5,4	5,1	2,3	7,1	4,9	93,0	87,5	90,0	0,2	0,3	0,2
Võru	4,8	4,8	4,8	2,2	6,6	4,6	93,0	88,6	90,6	0,3	0,4	0,3
Petseri	35,6	70,0	54,2	0,1	0,5	0,3	64,3	29,5	45,5	2,2	2,6	2,4
Üldse:	4,7	6,9	5,9	3,0	8,3	6,0	92,3	84,9	88,3	0,5	0,5	0,5

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk I. Haridus Eestis, lhk. 5.

TABEL nr. 46

ESIMESE ASTME KOHTUTE TEGEVUS 1920.-1929. a.

Aastad	Üldse	Kriminaalkohtud	Tsiviilkohtud	Administratiivkohtud
a) Rahukohturnikud				
1929	14571	7568	6927	626
1928	11932	71745	46909	878
1927	120152	69514	49735	903
1926	116352	69510	46063	779
1925	103779	67160	35782	837
1924	99030	63744	34407	879
1923	90222	64863	24640	719
1922	80805	59031	21117	657
1921	68284	53933	13730	621
1920	47105	38499	8258	348
b) Rahukogude I aste				
1929	11929	4934	6608	387
1928	10663	4770	5604	289
1927	11293	5417	5520	356
1926	10923	5065	5532	326
1925	13317	5249	7430	638
1924	13463	5696	7410	357
1923	11019	4454	5600	965
1922	9098	3498	4484	1116
1921	10083	4893	4146	1044
1920	8403	3627	3186	1590

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti Statistika kuukiri", nr. 103, lhk. 327.

TABEL nr. 47

POLITSEI REGISTREERITUD SÜÜTEOD 1924.–1930. a.

Süütegude nimetus	Kesk- miselt	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	10 000 elaniku kohta							Kesk- miselt	
									1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924		
I Süüteod riigi vastu	5325	5065	4455	5636	5637	5653	5252	5580	45,4	39,9	50,5	50,5	50,5	50,6	47,0	50,0	
Neist:																	
1) valitsusvõimude korralduste mittetäitm.		412	396	286	318	236	294	439	3,7	3,5	2,6	2,9	2,1	2,6	3,9		
2) süüteod riigikaitse-, naturaali- ja maksu- kohustuse vastu		1875	1988	3310	3187	3481	2615	2794	16,8	17,8	29,7	28,6	31,2	23,4	25,0		47,7
3) rahamärkide võltsimine ja nende käibelevõlgade laskmine		264	42	35	40	31	77	494	2,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,7	4,4		
4) süüteod õigeksmõistmise vastu		395	433	439	430	380	453	327	3,5	3,9	3,9	3,9	3,4	3,1	2,9		
II Süüteod ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ja avaliku heakorra vastu	32886	31697	33118	31856	32615	34131	34048	32739	284,0	296,8	285,5	292,3	305,6	304,8	293,5		294,6
Neist:																	
1) süüteod kõlbuse vastu		10875	11677	11722	12004	12221	11618	9891	97,4	104,6	105,1	107,6	109,4	104,0	88,7		

Stüitegude nimetus	Kesk- miselt	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	10 000 elaniku kohta							Kesk- miselt
									180,0	198,9	180,9	165,0	169,6	173,3	178,6	
IV Stüiteod varanduseõiguse vastu	19871	20091	22197	20181	18408	18940	19353	19926	180,0	198,9	180,9	165,0	169,6	173,3	178,6	
Neist:																
1) vargus, rööv- mine ja välja- pressimine		13177	15204	13825	12574	12767	13595	14467	118,1	136,3	123,9	112,7	114,3	121,7	129,7	
2) leiust teatamata jätmine ja usalduse kuritarvitamine		2712	2687	2299	2201	2446	2406	1918	24,3	24,1	20,6	19,7	21,9	21,5	17,2	
3) võõra vara omavoliline kasu- tamine		602	756	800	778	671	493	623	5,4	6,7	7,2	7,0	6,0	4,4	5,6	
V Teenistusalased stüiteod riigi- ja omavalitsusasutis	321	291	314	292	316	351	365	318	2,6	2,8	2,5	2,8	3,1	3,3	2,9	
Neist:																
1) raiskamine ja alikäemaks		121	147	131	111	124	133	112	1,1	1,3	1,2	1,0	1,1	1,2	1,0	
2) ametialaste dokumentide võltsimine		43	43	39	32	46	39	31	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	
3) võimu teostamata jätmine ja ametialane hooleetus		39	57	49	80	82	61	68	0,3	0,5	0,4	0,7	0,7	0,5	0,6	
KOKKU:	64485	63582	66390	64180	63087	65165	64954	64048	570	595	575	565	583	581	574	578

Märkus: tabel on osaliselt võetud väljaandest "Eesti Statistika kuukiri", nr. 118, lhk. 514–515.

TABEL nr. 48

SÜÜTEORÜHMADE VÕRDLU MAAL JA LINNADES (10 000 elaniku kohta)

S ü ü t e o d	Aastad/Koht	1924	1925	1926	1927	1928	1929
I Süüteod riigi vastu	Maal	43,9	42,6	48,6	45,8	42,0	30,7
	Linnas	67,3	59,9	56,4	63,8	73,7	64,9
II Süüteod ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ja avaliku korra vastu	Maal	133,0	152,0	160,4	157,3	156,5	171,6
	Linnas	749,6	748,7	724,3	673,8	635,9	633,7
III Süüteod isiku vastu	Maal	44,7	51,3	51,8	53,9	54,4	54,7
	Linnas	61,8	58,4	62,4	57,2	59,1	61,5
IV Süüteod varandusõiguse vastu	Maal	132,4	132,8	135,2	135,8	151,5	165,5
	Linnas	310,0	290,6	268,7	247,6	260,8	288,9
V Teenistuslased süüteod riigi- ja omavalitsusasutistes	Maal	2,5	2,5	2,5	2,3	2,1	2,5
	Linnas	3,8	5,4	5,1	4,4	4,1	3,7
KOKKU:	Maal	356,5	381,3	398,5	395,1	406,4	424,9
	Linnas	1192,6	1163,1	1116,9	1046,8	1033,7	1052,7

Märkus: Tabel on koostatud väljaande "Eesti Statistika kuukiri" põhjal, nr. 111, lk. 70.

TABEL nr. 49

EUROOPA RIIKIDE RAHVASTE LOODUSLIK JUURDEKASV (promillides)

Riigid	Mis aasta andmed	Sündivus	Surevus	Looduslik juurdekasv
S.S.S.R	1926	41,0	20,3	20,7
Poola	1928	32,5	16,7	15,8
Holland	"-	23,3	9,6	13,7
Rumeenia	1927	35,2	22,9	12,3
Portugal	"-	31,0	18,9	12,1
Hispaania	1928	29,6	18,4	11,2
Itaalia	"-	26,1	15,6	10,5
Kreeka	"-	22,8	13,1	9,7
Taani	"-	19,6	11,0	8,6
Ungari	"-	25,7	17,2	8,5
Tšehhoslovakkia	"-	23,3	15,1	8,2
Norra	"-	18,0	10,6	7,4
Saksa	"-	18,6	11,6	7,0
Läti	1927	22,2	15,4	6,8
Soome	"-	21,2	14,5	6,7
Iiri	1928	20,0	14,1	5,9
Belgia	"-	18,3	12,8	5,5
Helveetsia	"-	17,5	12,0	5,5
Inglise	"-	16,7	11,7	5,0
Rootsi	"-	16,2	12,0	4,2
Austria	"-	17,5	14,4	3,1
Eesti	"-	18,0	15,9	2,1
Prantsusmaa	"-	18,2	16,5	1,7

Märkus: tabel on koostatud tabeli nr. 29 põhjal.

TABEL nr. 50
SÕJAKOOLI ASPIRANTIDE PÄRITOLU JA ÜHISKONDLIK KIHISTIS 3 VIIMASES LENNUS

Päritolu	1. komp.			2. komp.			Rkp. komp.			Patarei			Kokku					Märkused						
	1. komp.			2. komp.			Rkp. komp.			Patarei			arvuliselt		%									
	1930	1930/31	1931	1930	1930/31	1931	1930	1930/31	1931	1930	1930/31	1931	1930	1930/31	1931	1930/31	1931		Kokku					
	M a a l t																							
Tahomani- kude pojad	37	36	—	73	8	7	19	34	14	13	24	51	19	14	20	53	78	70	63	211	32,1	29,8	30,3	30,7
Rentn., asunikude p.	4	14	—	18	2	2	7	11	5	6	8	19	—	1	1	2	11	23	16	50	4,5	9,8	7,7	7,3
Äri- ja teotse- vate isikute p.	2	—	—	2	1	—	1	2	1	1	2	4	1	—	3	4	5	1	6	12	2,1	0,4	2,9	1,7
Ametnik- kude p.	3	5	—	8	3	1	6	10	—	2	2	4	5	8	2	15	11	16	10	37	4,5	6,8	4,8	5,5
Töölise p.	15	12	—	27	3	2	6	11	8	7	5	20	5	4	5	14	31	25	16	72	12,8	10,7	7,7	10,5
Teadmata	—	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4	—	0,6	—	0,6
Kokku	61	71	—	132	17	12	39	68	28	29	41	98	30	27	31	88	136	139	111	386	55,9	59,1	53,3	56,3
	L i n n a s t																							
Suurete- võijate p.	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	0,4	0,4	—	0,4
Äri- ja teotse- vate isikute ja majaomanik- kude p.	11	4	—	15	5	1	12	18	5	6	6	17	5	5	3	13	26	16	21	63	10,7	7,0	10,1	9,2
Ametnik- kude p.	15	5	—	20	6	5	19	30	7	7	6	20	9	11	18	38	37	28	43	108	15,2	11,9	20,7	15,4
Töölise p.	16	23	—	39	4	7	16	27	8	10	10	28	12	8	5	25	40	48	31	119	16,4	20,4	15,0	17,4
Teadmata	—	3	—	3	3	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	2	8	1,2	1,2	1,0	1,2
Kokku	43	36	—	79	18	13	49	80	20	23	22	65	26	24	26	76	107	96	97	300	44,1	40,9	46,7	43,7
KÕIK KOKKU	104	107	—	211	35	25	88	148	48	52	63	163	56	51	57	164	243	235	208	686				

1) 2.komp.
1930.
ja 1930/31. a.
kursuse kohta
on arhived
saadud ainult
ühe rühma
kohta;
2) tabel on
koostatud
aspirantide
eluloo-
kirjeldiste
põhjal.

TABEL nr. 51

**JALA- JA SUURTÜKIVÄE ÕPPEAINETE LÄBIVÕTMISEKS MÄÄRATUD AEG NOORTE JA
REAMEESTE KURSUSTEL (oktoobris teenistusse kutsutute)**

	Jalavägi			Rkp. meeskonnad			Suuskurid			Sidemeeskonnad			Pioneerimeeskonnad			Suurtükivägi			Märkused		
	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus		Kokku	%
A																					
Üldine ja sõjaline kasvatus																					
Distipliin	18	10	28	2,1	16	10	26	1,9	19	18	10	28	2,1	18	10	28	2,1	18	10	28	2,1
Sisekord	30	12	42	3,1	25	12	37	2,8	28	30	12	42	3,1	30	12	42	3,1	30	12	42	3,1
Üldhariduslik ettevalmistus	24	21	45	3,4	20	21	41	3,1	32	24	21	45	3,4	24	21	45	3,4	36	31	67	5,0
Vahiteemistis	35	10	45	3,4	32	10	42	3,1	35	35	10	45	3,4	35	10	45	3,4	30	10	40	2,9
Üldteadmised	8	5	13	1,0	5	5	10	0,8	8	8	5	13	1,0	8	5	13	1,3	8	5	13	1,0
Aritmeetika	-	-	-	-	-	5	5	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hobuse tervishoid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

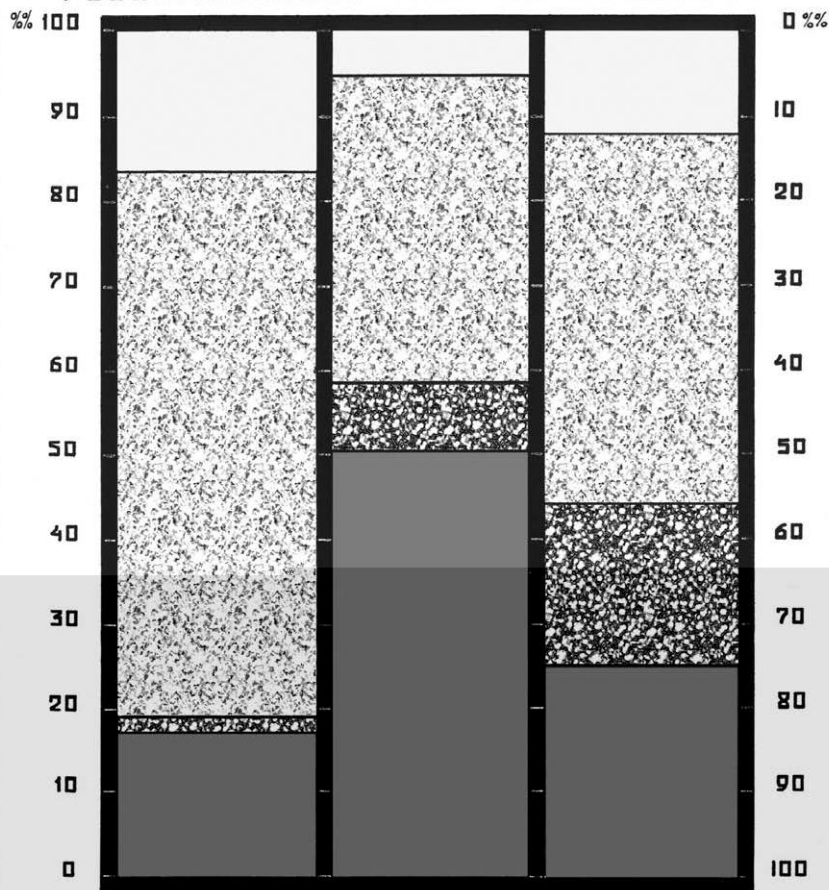
1) suurtükiväe erialaseid õppusi ei ole tabelis esitatud;
2) tabel on koostatud Ü.Õ. 12 ja SRV.Õ. 12. põhjal.

	Jalavägi			Rkp. meeskonnad			Suuskurid			Sõdemeeskonnad			Pioneerimeeskonnad			Suurtükivägi			Märkused					
	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus		Kokku	%			
C																								
Sõjatehniline ettevalmistus																								
Laskes- asjandus	135	227	362	26,8	245	418	663	49,1	130	200	330	24,4	85	76	161	12,0	85	96	181	13,4	42	40	82	6,3
Rivi- ja lahingudrill	48	82	130	9,6	35	50	85	6,3	48	90	138	10,2	48	45	93	6,9	48	52	160	7,4	36	52	88	6,7
Rünnakudrill	20	48	68	5,0	20	48	68	5,0	86	157	243	18,2	20	48	68	5,0	20	34	54	4,0				
Taktiline ettevalmistus	102	309	411	30,5	30	145	175	13,0	80	209	289	21,4	82	105	187	13,9	82	-	82	6,0				
Gaasi- asjandus	10	12	22	1,6	9	12	21	1,6	10	12	22	1,6	10	20	30	2,2	10	24	36	2,7	10	12	22	1,7
Pioneeriala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	15	1,1	-	28	28	2,0	-	440	440	32,6				
Sideala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70	344	414	30,7	-	20	20	1,5				
Topograafia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	12	0,9	-	12	12	0,9				
Suuskade materjaliosa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	25	1,9	-	-	-	-	-	-	-	-				
KOKKU	315	678	993	73,5	339	673	1012	75,2	354	678	1062	78,9	315	678	993	73,5	315	678	993	73,5	324	644	968	74,7
ÜLDSE KOKKU	500	849	1349	100,0	500	849	1349	100,0	500	849	1349	100,0	500	849	1349	100,0	500	849	1349	100,0	500	810	1310	100,0

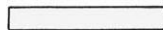
DIAGR.NR. 1

ÜHISKONDLIKUD KIHID

PÕLLUMAJANDUS TÖÖSTUS KAUBANDUS

PEREMEHEDE ALAL. PALGAT. TÖÖLISTEGA

PEREM. ALALIS. PALGAT. TÖÖLISTETA

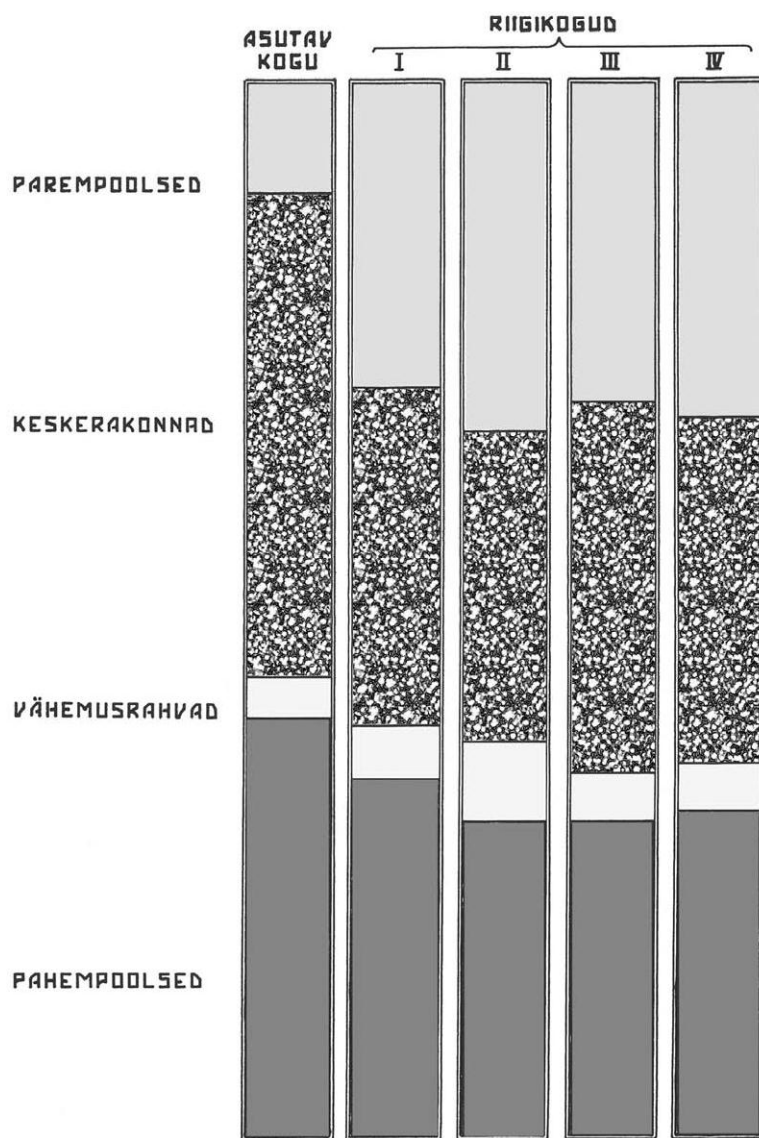
AMETNIKUD

TÖÖLISED JA TEENIJAD

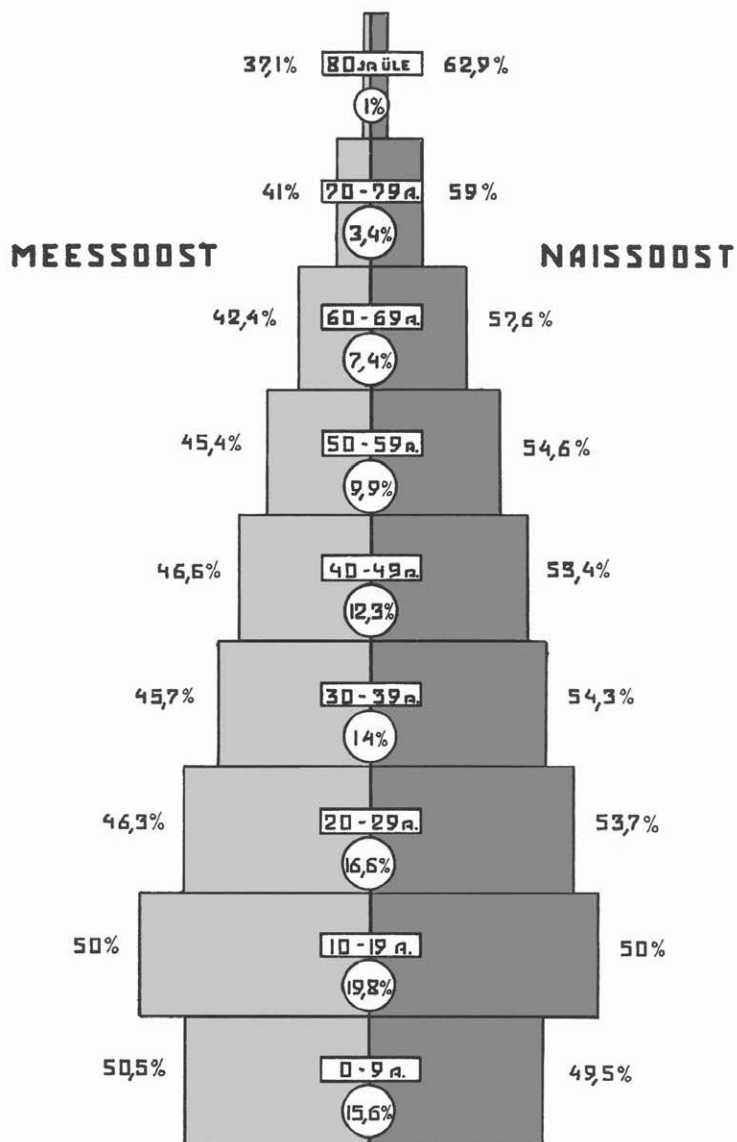
DIAGR. NR. 2

RAHVAEESINDUS

DIAGR. NR. 3

VANUSLINE KOOSSEIS

1922 A. RAHVALUGEMISE ANDMETEL

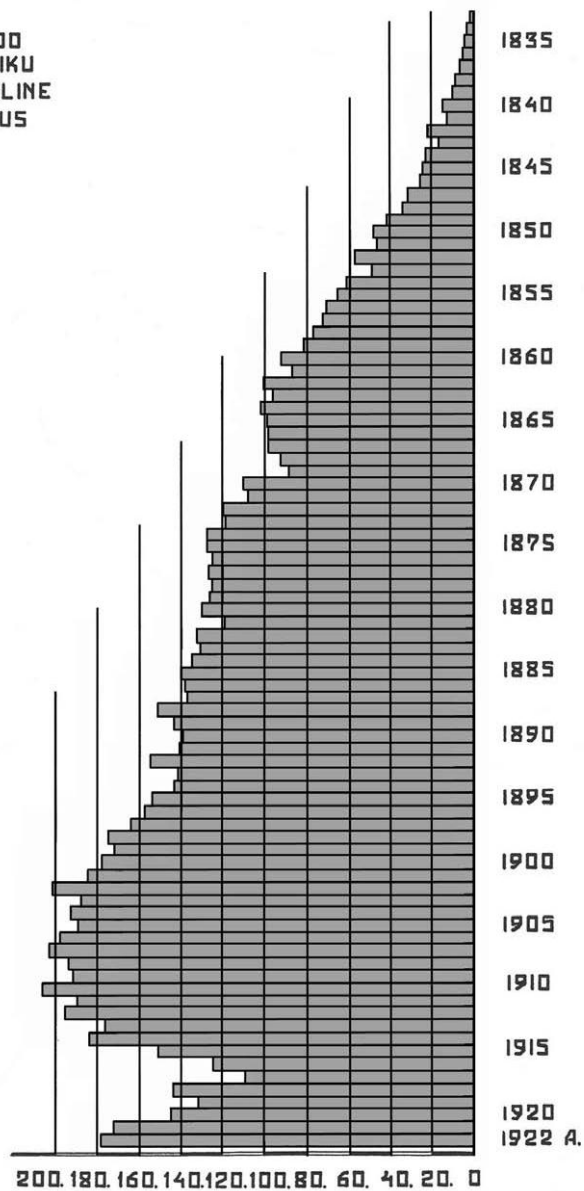

DIAGR. NR. 32

VANUSLINE KOOSSEIS

1922 A. RAHVALUGEMISE ANDMETEL
(SÜNNIAASTATE JÄRELE)

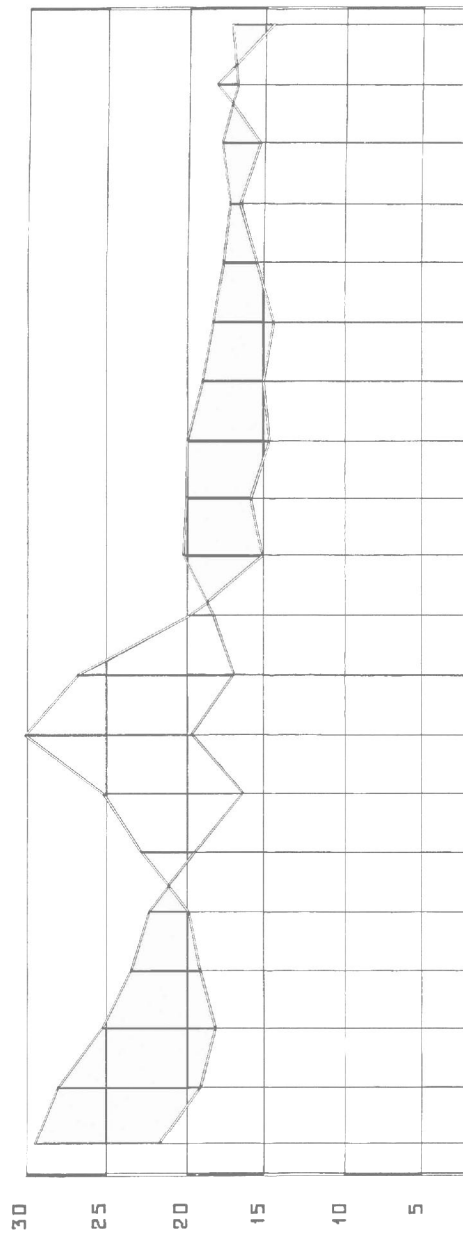
10.000
ELANIKU
VANUSLINE
JAO TUS

DIAGR. NR. 5

SÜNDIVUS JA SUREVUS

— SÜNDIVUS — SUREVUS
□ SÜNDINUTE ÜLEKAAL □ SURNUTE ÜLEKAAL

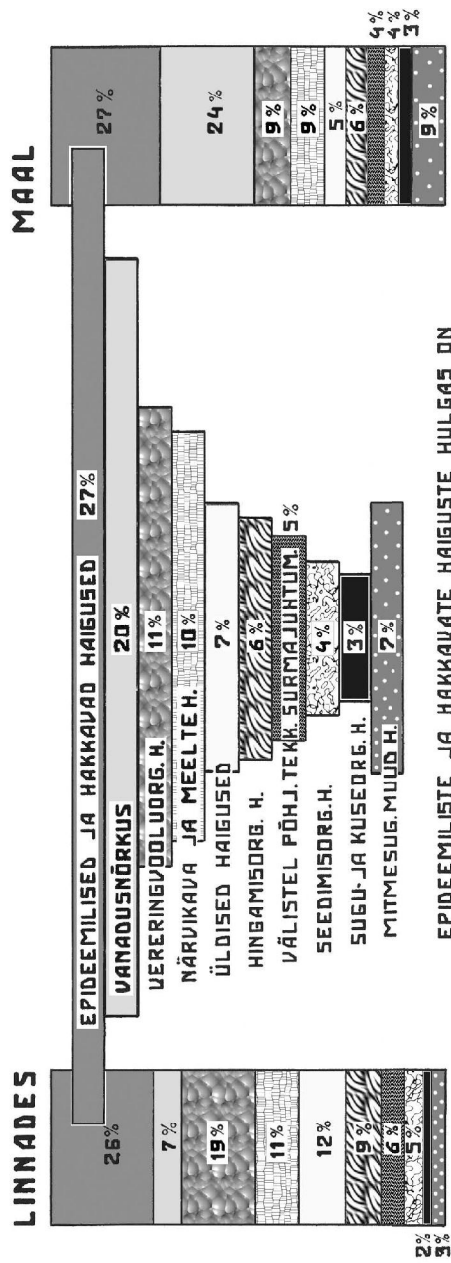

DIAGR.NR. 6

SURMAPÕHJUSED (%)

1923 A. ANDMETE JÄRELE

(ÜLE 14. VANUSES SURNUTE)

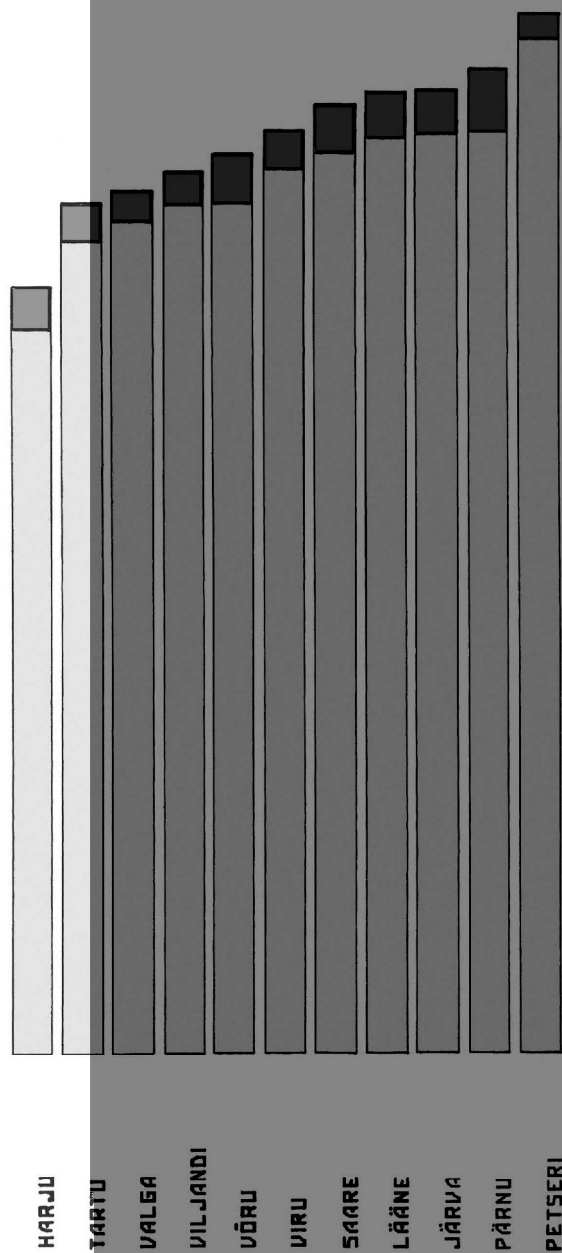

EPIDEMIILISTE JA HAKKAVATE HAIGUSTE HULGAS ON ARVATUD 6% RINNAHAIGI (ARVATAV 180)

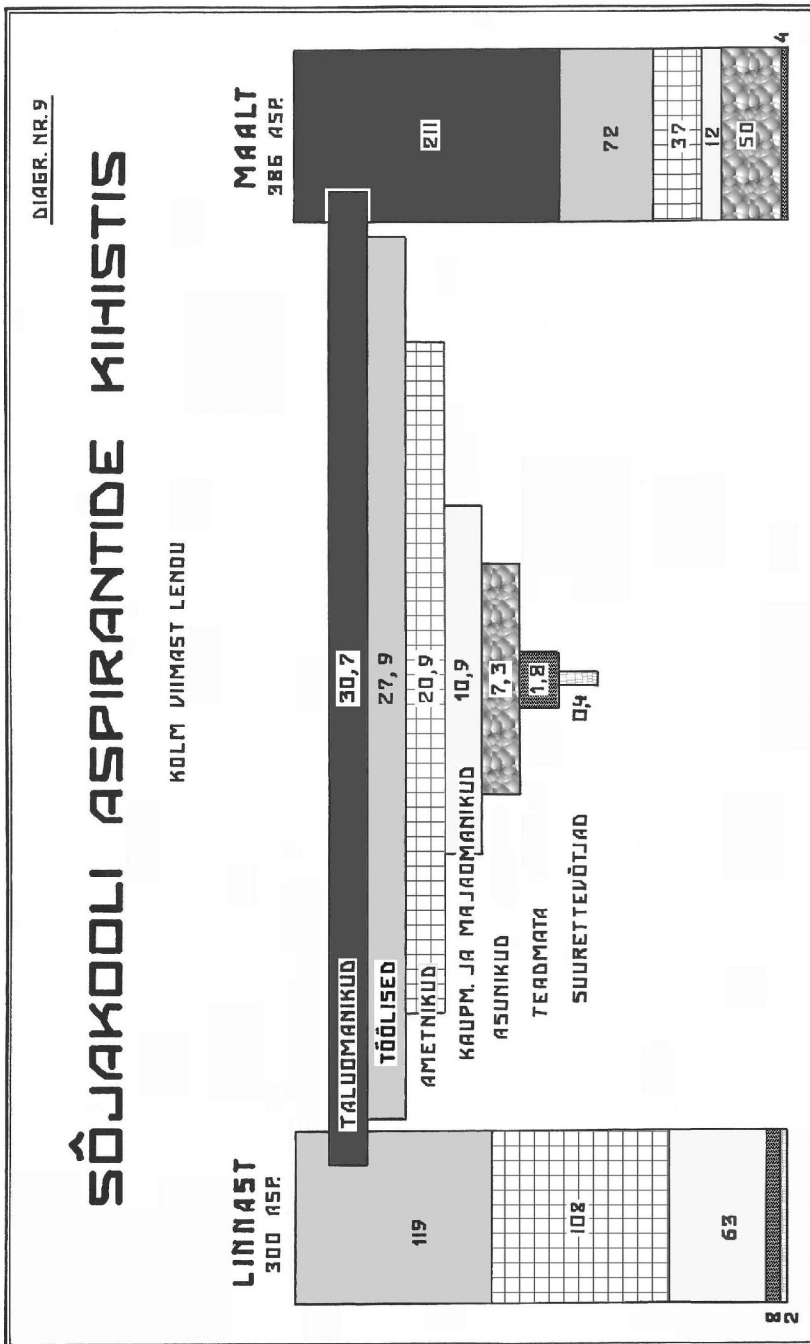
DIAGR. NR. 7

KV. TEENISTUSEKS KÕLBULIKKUDE MEESTE ARV (%) MAAKONDADE JÄRGI

RIVISE
 RIVITUKS

Kapten M. HABERI
ettekanne

15.02.32

EESTLANE SÕDURINA. JÄRELDUSI KAITSEVÄE
KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

Kava

Sissejuhatus

- A. Muistsete eestlaste sõjaline kultuur
- Ühiskondliku-riikliku elu korraldus iseseisvusaja lõpul
 - Sõjaline organisatsioon, relvastis ja väljaõpe
 - Strateegia ja taktika
 - Muistse eestlase kui võitleja iseloomustus
- B. Eestlane võitlejana võõraste rahvaste võimu ajajärgul 1227–1918
- ordu ajal
 - Rootsi ajal
 - Vene ajal

Eestlane võitlejana Vabadussõjas

- Vabadussõja-eelne meeleolu seltskonnas
- Sõjaväe organiseerimine ja komplekteerimine Vabadussõjas
- Eestlane võitlejana Vabadussõja algul sõjaväe organiseerimise ajajärgul
- Murrang Vabadussõjas
- Väeosade võitlusvõimet mõjutavaid tegureid
- Kangelasvaimu avaldusi Vabadussõjas
- Eestlased lahingus

Eestlaste ühiskondlik kihistis

- Kihististe tekkimine
- Talupojad
- Linna väikekodanlus
- Suurettevõtjad
- Töölised
- Haritlased

Kokkuvõte ja lõppsõna

Märkus. Ettekanne kestab 75 minutit.

ERA 495–12–511. Lk 1002.